

Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytetu Warszawskiego

ANDRZEJ B. ZAKRZEWSKI

*Sejmiki
Wielkiego
Księstwa Litewskiego
XVI-XVIII w.*

LIBER
Warszawa 2000

Rada Programowa:

prof. dr hab. Grażyna Bałtrusajtys (przewodnicząca),
prof. dr hab. Jan Błeszyński, *prof. dr hab.* Zdzisław Galicki,
prof. dr hab. Jacek Lang, *prof. dr hab.* Genowefa Rejman,
prof. dr hab. Piotr Winczorek, *prof. dr hab.* Witold Wołodkiewicz,
Zygmunt Wiernikowski (sekretarz)

© Copyright by, Warszawa 2000

ISBN 83-7206-059-2

Wydanie I

Druk i oprawa:

DRUKARNIA JANUSZ BIESZCZAD
Warszawa
ul. Moszczenicka 2
tel. (0-22) 678-55-33

Wydawca:

LIBER sp. z o.o.
00-325 Warszawa
ul. Krakowskie Przedmieście 24
tel. (0-22) 826-30-91
fax (0-22) 696-20-16
witryna internetowa: <http://www.liber.com.pl>
adres e-mail: liber@liber.com.pl

Spis treści

Wykaz skrótów.....	7
I. Wstęp.....	9
Cel pracy.....	9
Stan badań.....	12
Podstawa źródłowa.....	17
Geneza sejmików litewskich.....	19
II. Zagadnienia wspólne sejmików litewskich na przykładzie sejmików trockich.....	23
Zwoływanie i powiadamianie.....	24
Miejsce.....	29
Czas.....	34
Uczestnicy sejmiku i czynne prawo wyborcze.....	38
Przebieg sejmiku.....	56
Kierowanie obradami.....	60
Uprawnienia dyrektora sejmiku.....	70
Sposób podejmowania decyzji na sejmiku.....	73
Wpływanie na sejmikowe decyzje.....	89
Informowanie o podjętych decyzjach.....	102
Protestacje.....	106
Uchwały sejmikowe.....	114
Instrukcje.....	116
Zasady bezpieczeństwa sejmików.....	127
III. Rodzaje sejmików i zjazdów.....	131
Sejmik przedsejmowy.....	131
Bierne prawo wyborcze.....	133
Diety.....	139
Sejmik relacyjny.....	145
Sejmik elekcyjny.....	154
Warunki wybieralności na urzędy.....	157
Termin.....	159
Praktyka wyborów.....	161
Sejmik deputacki.....	170
Warunki wybieralności deputata.....	170
Sejmik gospodarski.....	177
Sejmiki okresu bezkrólewia.....	184
Sejmik przedkonwokacyjny - kapturowy.....	184
Sejmik przedelekcyjny.....	186
Popisy i zjazdy pospolitego ruszenia.....	187

Spis treści

IV. Kompetencje sejmików i zjazdów.....	191
Działalność skarbowa.....	191
Działalność wojskowa i policyjna.....	194
Wywody szlacheństwa.....	196
Opieka i dobroczynność.....	199
Budowa pomieszczeń sądowych i sejmikowych.....	200
Wspomaganie remontów budowli kościelnych.....	203
Sprawy różne.....	204
V. Wnioski.....	207
Tabela Sejmiki trockie: dyrektorzy, posłowie, deputaci w latach 1569-1790.....	215
Źródła.....	237
Bibliografia.....	241
Indeks osobowy.....	251

WYKAZ SKRÓTÓW

AGAD	-	Archiwum Główne Akt Dawnych
AMCh	-	Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów
APP		Archiwum Publiczne Potockich
AR		Archiwum Radziwiłłów
AWAK	-	<i>Akty izdawajemyje Wilenskoju Kommisjeju dlia Razbora Driewnich Aktow</i>
BCzart.	-	Biblioteka Czartoryskich
BJ		Biblioteka Jagiellońska
BLAN	-	Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Wilno. Dział Rękopisów
BN		Biblioteka Narodowa, Warszawa
BOss.		Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław
BPANKr.	-	Biblioteka PAN, Kraków
BUWil.	-	Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego. Dział Rękopisów
CPH		„Czasopismo Prawno-Historyczne”
KH		„Kwartalnik Historyczny”
LPAH	-	Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne, Wilno
MHA		„Miscellanea Historico-Archivistica”
PBK		„Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”
PH		„Przegląd Historyczny”
RBP, AD	-	Rosyjska Biblioteka Państwowa, S. Petersburg, Awtografy Dubrowskiego
RGADA	-	Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych, Moskwa
RIB		<i>Russkaja Istorичесkaja Biblioteka</i>
TN		Teki Naruszewicza
VL		<i>Volumina Legum</i>
WAPKr.	-	Wojewódzkie Archiwum Państwowe, Kraków
WSP		Wyższa Szkoła Pedagogiczna
ZH		„Zapiski Historyczne”
ZN		Zeszyty Naukowe

I. WSTĘP

Cel pracy

Celem pracy jest ukazanie ustroju i funkcjonowania przeciętnego sejmiku Wielkiego Księstwa Litewskiego od stworzenia sejmików w latach 1565-1566 aż po reformy Sejmu Wielkiego. Ideałem byłoby przedstawienie zarówno stanu prawnego, jak i praktyki - niejednokrotnie różniącej się, i to niemało, od przepisów Statutów i sejmowych konstytucji. Nie zawsze będzie to jednak, z powodu skąpych źródeł, możliwe.

Przykład sejmiku trockiego wybrano poprzez eliminację sejmików mniej - jak się wydawało - typowych. Nie mógł służyć jako *exemplum* litewskiej przeciętności sejmik wileński. Był to pierwszy - *górnny* sejmik Wielkiego Księstwa. Na sejmie grodzieńskim 1568 roku szlachta wileńska wnosiła, aby całe województwo, nie zaś pojedyncze powiaty, mogło zbierać się w Wilnie *dla bolszoj ozdoby i uczciwosti tego wojewodstwa wilenskogo, stolicy jego milosti gospodarskoje*. Henryk Wisner uważa, że w epoce dwóch pierwszych Wazów eksponowanie sejmiku wileńskiego: *wydaje się raczej przejawem chęci podkreślenia roli stolicy Wielkiego Księstwa niż jego istotnego znaczenia*². Istotnie, w świetle wyliczeń Jana Seredyki, w drugiej połowie panowania Zygmunta III pierwsze rody Księstwa (Radziwiłłowie, Sapiehowie) bardzo rzadko starały się o uzyskanie mandatu poselskiego z tego sejmiku³. Być może wybór w Brześciu lub Nowogródku był pewniejszy. Niemniej jednak sejmik wileński gromadził elitę polityczną Litwy i poselstwo wileńskie uchodziło za prestiżowe⁴. Również w XVIII stuleciu o funkcję poselską z Wilna toczono zacięte boje. Jeżeli alternata laski

RIB, t. XXX: *Litovskaja Metrika*, Jurjew 1914, kol. 494; też: M. Ljubawskij, *Litovskorusskijsejm*, Moskwa 1900, s. 804.

H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, MHA III: 1989, s. 63.

J. Seredyka, *Posłowie wybrani na sejmy w latach 1611-1623*, ZN WSP w Opolu, Historia • XXX: 1994, s. 114-115; idem, *Parlamentarzyści drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy*, Opole 1989, s. 85-86.

Świadczą o tym obawy Janusza Radziwiłła przed sejmikiem wileńskim w 1636 r., J. Dziegielewski, *Radziwiłłowie posłami sejmów w czasach Władysława IV*, MHA III: 1989, s. 30-31. W latach 1639-1643 tylko raz był on posłem z Wilna, zob. H. Wisner, *Janusz Radziwiłł 1612-1655*, Warszawa 2000, s. 67.

sejmowego marszałka wypadła na Litwę - poseł wileński miał duże szanse na uzyskanie tej funkcji, jeśli nie - i tak zajmował wśród posłów litewskich miejsce szczególne⁵. Jeśli nie zachodziła sprzeczność interesów, wysłannicy innych powiatów litewskich podzielali stanowisko posłów wileńskich'. Jerzy Michalski ukazał mechanizm tego zjawiska podczas sejmików 1788 r.⁷ Na znaczenie sejmiku wileńskiego wskazał niedawno również Robertas Jurgaitis⁸. Z przyczyn finansowych miasta unikali, nie tak znów ubodzy, przedstawiciele magnaterii. Kasztelan żmudzki Aleksander Słuszka pisał w 1629 r. do Krzysztofa Radziwiłła: *Chocia się strzegę w Wilnie pomieszkania, jak ognia, który consumit et devorat substantias, jednak nie mogłem się ustrzec*⁹. Omal pół wieku później podsędek trocki Jan Lasocki żalił się Bogusławowi Radziwiłłowi na koszty pobytu w Wilnie: *w tak wielkiej drożyznie na bruku*¹⁰. Koszta utrzymania w stolicy wpływały więc - najpewniej - na sejmikową frekwencję i skład uczestników.

Inne sejmiki województwa wileńskiego również nie wchodziły w rachubę. Sejmik brasławski - przykładowo - był niezbyt liczny i peryferyjny". Również sejmik żmudzki nie nadawał się dla ukazania litewskiej przeciętności. Żmudź, mająca różne ustrojowe odrębności¹², tylko jeden sejmik i stosunkowo liczną drobną szlachtę¹³ nie była bynajmniej reprezentatywna dla całego Wielkiego Księstwa.

Niektóre sejmiki województw litewskiej Rusi zachowały kompetencje wywodzące się jeszcze z dawnych tradycji dzielnicowych. Sejmiki: połocki i witebski miały więc, podobnie jak Żmudź, prawo przedstawiania monarche własnego kandydata na wojewodę. Powikłane losy Smoleńszczyzny w XVII wieku spra-

Zob. H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo -praktyka - teoria - programy*, Poznań 1966, s. 179.

⁵ Inaczej było na sejmiku trockim w grudniu 1594 r., wówczas sejmik ten zajął stanowisko odmienne od reszty sejmików Wielkiego Księstwa, zob. T. Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka*, Warszawa 2000, s. 284. Jednak, podczas sejmiku nadzwyczajnego 1672 r., poseł trocki podpisał akt konfederacji *ad instar województwa wileńskiego*, zob. A. Filipczak-Kocur, *Konfederacja litewska na nadzwyczajnym sejmie w 1672 roku*, [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, V: 2000, s. 135. Również podczas sejmiku 1710 r.: *województwa trockiego posłowie conformes byli z sobą, consonantes z województwem wileńskim*. zob. *Diariusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710*, wyd. R. Mienicki, Wilno 1928, s. 98.

⁷ J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 r. (cz. II)*, PH LI: 1960, z. 2, s. 355, przyp. 147.

⁸ R. Jurgaitis, *Vilniaus miesto problemos Yilniaus seimelyje XVIII a.*, „Lietuvos Aukštųjų Mokyklų Mokslo Darbai. Istorija" XXXVIII: 1998, s. 26-27.

⁹ AGAD, AR V nr 146 48, 13 sierpnia 1629 r.

¹⁰ AGAD, AR V nr 8232, Wilno 13 października 1667 r.

¹¹ H. Lulewicz, *Sąd ziemski brasławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603-1632*, MHA X: 1999, s. 152.

¹² G. Błaszczak, *Reformy administracyjne na Żmudzi w drugiej połowie XVIII wieku*, CPH XXXVI: 1984, z. 2, s. 194-201".

¹³ G. Błaszczak, *Żmudź w XVII i XVIII wieku, zaludnienie i struktura społeczna*, Poznań 1985, s. 56. Pełnią praw politycznych na Żmudzi cieszyła się tylko szlachta urzędnicza. Zauważył to, badając epokę batoriańską, L. Kieniewicz, *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000, s. 233.

wiły z kolei, że tamtejsze sejmiki, a później zjazdy egzulantów, nie nadawały się do roli poprawnego wzorca¹⁴. Pierwszy rozbiór spowodował, że sejmiki: połockie, witebskie i inflanckie, przekształciły się z kolei w zjazdy egzulanckie lub półegzulanckie. Istnieje - naturalnie - ryzyko, że dalsze studia wykażą nieistnienie czegoś, co możnaby określić jako typowy sejmik litewski.

Ponieważ badania rozpoczęto przed zmianami politycznymi w Europie wschodniej - nie bez znaczenia była też wiedza o stanie i dostępności zasobu archiwalnego poszczególnych republik radzieckich. Pod tym względem najlepiej przedstawiała się sytuacja na Litwie. Z tych też względów wybrano Troki. Miasto to miało pewną wadę: w badanej epoce leżało niejako w cieniu oddalonego o niecałe trzydzieści kilometrów Wilna. W polityce odgrywało to pewną rolę.

Wielkie Księstwo Litewskie było w tej - szczęśliwej dla badacza sytuacji - sytuacji, że niektóre aspekty ustroju i funkcjonowania szlacheckich zgromadzeń regulowało prawo stanowione: wielkksiążęcy przywilej z 30 grudnia 1565 r., II i III Statut oraz sejmowe konstytucje. Prawo to normowało sejmikową problematykę - w porównaniu z Koroną gdzie dominował zwyczaj - szeroko, niemniej jednak niewystarczająco. Podstawowym problemem podczas badania ustroju i funkcjonowania sejmiku jest odróżnienie praktyki od prawa. Nieraz trudno będzie ocenić, czy pewna praktyka wynikała z konkretnego układu sił politycznych, z zastosowania pewnej taktyki *ibi et tunc*? Czy też była prawem, zwyczajem albo zgoła - prawem zwyczajowym? Jest to nierzadki zarzut historyków dziejów politycznych wobec historyków prawa i ustroju. Ci pierwsi, znawcy epoki, wskazują właśnie na doraźny charakter stosowanej procedury, którą drudzy, poszukiwacze modelu, chcieliby uznać za zalegalizowany i spetryfikowany wzorzec postępowania. Na trudności mogące wystąpić podczas prób rozróżniania tych kategorii zwrócił uwagę Adam Lityński. Dlatego też uzyskane wyniki mają charakter wstępny, są raczej zachętą do dyskusji nad ustrojem i działalnością litewskich sejmików.

Ponieważ poszczególne rozdziały mają w miarę pełnie informować o omawianym zagadnieniu - nieuniknione stały się pewne powtórzenia. Na marginesie

Problem przedstawił na szerokim tle M. Kulecki, *Wygnańcy z Wschodu. Egzulancki w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 1997.

A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, [w:] *Ziemia północne Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w dobie rozbiorowej 1772-1815*, red. M. Biskup, Warszawa-Toruń 1996, s. 59-60.

16 II Statut cytowano wedle wydania *Statut Wielikogo Kniażestwa Litowskogo 1566goda*, [w:] *Wremiennik Imperatorskogo Obszczestwa Istorii i DREWnostiej Rossijskich XXIII*: 1856 lub *Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku*, wyd. F. Piekosiński, Archiwum Komisji Prawniczej AU, VIP 1900 III Statut wedle: *Statut Wie/kiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1786.

A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku*, CPH XXXVII: 1985, z. 1, s. 154 n.

pracy powstało kilka artykułów opisujących niektóre problemy działalności sejmików Litwy historycznej, zrezygnowano więc - zasadniczo - z ukazywania praktyki innych powiatów Wielkiego Księstwa. Niekiedy, stosunkowo rzadko, wobec nieistnienia (lub nieznamości) źródeł trockich, korzystano jednak z materiałów innych powiatów dla ukazania pewnych sejmikowych instytucji.

Opuszczenia w źródłach rękopiśmiennych zaznaczono:—, w źródłach wydanych: [...].

Winieniem wdzięczność wszystkim, którzy podzielili się uwagami na temat tekstu i udostępniili swe wypisy źródłowe. Szczególnie zobowiązany jestem Panu Profesorowi Juliuszowi Bardachowi za liczne sugestie i korekty, a także za zainteresowanie mnie badaniami nad parlamentaryzmem.

Stan badań

Dotychczasowe osiągnięcia nauki w tej materii przedstawiono - w układzie rzeczowym - w 1995 r. w innym miejscu¹⁸, dlatego można teraz przyjąć układ chronologiczny i dokonać pewnych uzupełnień. Zarysowany wówczas stan badań uległ bowiem pewnym zmianom, głównie za sprawą historyków litewskich.

Żaden sejmik Wielkiego Księstwa nie doczekał się - w przeciwieństwie do koronnych: radziejowskiego, dobrzyńskiego, proszowskiego, średzkiego, wiszeńskiego, przemyskiego, sanockiego, halickiego i bełzkiego - edycji źródeł. Wydany w Wilnie „Rubon” opublikował w 1847r. instrukcję sejmiku połockiego przed elekcją 1764 r. Dość liczne instrukcje i lauda opublikowali - w sposób nie zawsze odpowiadający nie tylko współczesnym, ale i ówczesnym wymogom - badacze rosyjscy w *Aktach Wileńskiej Komisji Archeograficznej*²⁰. W 1912 r. na potrzebę edycji aktów sejmikowych Wielkiego Księstwa wskazywali Iwan Łappo, Matwiej Ljubawskij i Platon Żukowicz²¹. Do urzeczywistnienia tego zamierzenia nie doszło z powodu wybuchu wojny. Na początku mijającego stulecia jedną z pierwszych instrukcji żmudzkich opublikował Witold Nowodworski²². Wydany przez Ryszarda Mienickiego diariusz Rady Walnej Warszawskiej z 1710 r. zawiera uchwalone na nią cztery instrukcje sejmików litewskich²³. Dokumenty dotyczące litewskich sejmików zawiera również edycja tego samego badacza z 1939 r. - *Księga Batoriańska*²⁴. Kilka instrukcji konwokacji wileńskiej i sejmików z XVII i XVIII wieku pomieścił w dodatku źródłowym do swej pracy

A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego (polowa XVI — koniec XVIII w.)*, [w:] *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, Warszawa 1995, s. 100-106.

¹⁹ „Rubon” VIII: 1847, s. 7-21.

²⁰ AWAK II, III, VII, VIII.

²¹ R. Mienicki, *Wileńska Komisja Archeograficzna (1864-1915)*, Wilno 1925, s. 62-67.

²² *Postanowienia na sejmiku wileńskim w ziemi żmudzkiej roku 1576 marca 28 dnia*, wyd. W. Nowodworski, KH XVI: 1902, z. 1, s. 458.

²³ *Diariusz Walnej Rady Warszawskiej*, s. 248-252, 270-274, 290-291, 298-307.

²⁴ *Księga Batoriańska*, opr. R. Mienicki, Wilno 1939, nr 5, s. 4-10.

o stosunkach Litwy i Korony po Unii Lubelskiej Adolfas Šapoka²⁵. W spuściźnie jego zachowały się również maszynowe kopie kilkunastu instrukcji sejmików Wielkiego Księstwa z lat 1788 i 1790²⁶. Potrzebę wydania laudów tych sejmików zauważyli podczas VI Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie w 1935 r.: Władysław Konopczyński²⁷ i - w powiązaniu z diariuszami sejmowymi - Jan Adamus²⁸.

W XIX wieku nauka polska zbyt wiele uwagi sejmikom litewskim nie poświęciła. Wspomniał je wprawdzie Tadeusz Czacki w swoim podstawowym dziele *O litewskich i polskich prawach*²⁹, uczynił to jednak bardzo pobieżnie. Odmienne przedstawiał się stosunek badaczy rosyjskich do parlamentaryzmu państwa *litewsko-ruskiego*. Dziejom sejmików, choć na marginesie prac nad litewskimi sejmami, poświęcili fragmenty studiów Mikołaj Maksimiejko³⁰ i Fiodor Leontowicz. Gruntowna monografia sejmu litewskiego do Unii Lubelskiej, pióra Matwieja Ljubawskiego, traktuje również o sejmikach pierwszej połowy XVI stulecia. Praca przynosi wiele cennego materiału, zwłaszcza na temat genezy tych zgromadzeń. Podstawowym opracowaniem ustroju i funkcjonowania sejmików litewskich jest wydane w 1911 r. dzieło dorpackiego profesora Iwana Łappy o powiecie litewskim w drugiej połowie XVI stulecia. W rzeczywistości autor przekraczał zakreślone przez siebie ramy chronologiczne, zajmując się niekiedy nawet wiekiem XVIII. Praca jego, jak każde dzieło ludzkie, nie jest wolna od błędów, pozostaje jednak do dziś niezastąpionym kompendium na temat szlacheckich zgromadzeń tej epoki³³. Wcześniejsza o dziesięć lat praca tego samego badacza o Litwie - od zawarcia Unii Lubelskiej do śmierci Stefana Batoro - pewne zagadnienia sejmikowe ujmuje nawet bardziej szczegółowo³⁴.

Historycy niepodległej Litwy samymi sejmikami nie zajmowali się. Widzieli je raczej w kontekście innych, badanych przez siebie instytucji. Augustinas Janulaitis opracował, niestety omal wyłącznie na podstawie materiału normatywnego, monografię Trybunału Litewskiego. Zajął się w niej również ustrojem i funkcjonowaniem sejmiku deputackiego³⁵.

A. Šapoka, *Lietwa ir Lenkija po 1569 metų unijos*, Kaunas 1938, s. 332-354
BLAN, F. 233-115, F. 233-125, F. 233-126.

30 N. Maksimiejko, *Sejmy litewsko-ruskiego gospodarstwa do Linblinskoj unii 1569 g.*, Char-kow 1902³¹ Leontowicz, *Wiecza, sejmy i sejm*
sterstwa Narodnego Prosweszczenija" 1910, nr 2, s. 233-274; 1910, nr 3, s. 38-61

32 M. Ljubawskij, *Litowsko-russkij sejm*.

33 I. I. Łappo, *Wielikije Kniażerstwo Litowskoje w wtoroj polowinie XVI stoletija. Litowsko-russkij powiet i jego sejmik*, Jurjew 1911 (dalej: I. I. Łappo, *Wielikije II*).

34 I. I. Łappo, *Wielikije Kniażerstwo Litowskoje za wriemia ot zakliuczenija Liublinskoj Unii do smierci Stefana Batorija (1569-1586)*, S. Peterburg 1901 (dalej: I. I. Łappo, *Wielikije I*).

35 A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI-XVIII amž.*, Kaunas 1927, s. 44-47.

Monografia kowieńskiego historyka, czynnego po 11 wojnie na emigracji, Konstantinasa Avižonisa traktuje o szlachcie w życiu politycznym Litwy w dobie Wazów³⁶. Badacz przedstawił strukturę urzędów, stosunek szlachty wobec monarchy, ustawodawstwa, problemów skarbowych i obrony państwa. Nie zabrakło więc w pracy problematyki sejmikowej ujętej dwojako: od strony stanu prawnego i praktyki, przedstawionej - paradoksalnie - w niemałej części na podstawie źródeł z Biblioteki Czartoryskich.

Wspomniana wyżej monografia Adolfa Śapoki zajmowała się raczej odrębnością Wielkiego Księstwa i bardziej interesowała się - będącymi jej wyrazem - konwokacjami wileńskimi.

Również historycy polscy, czynni w okresie międzywojennym, nie zajmowali się sejmikami litewskimi. Wyjątkiem było grono skupione wokół Stanisława Kościałkowskiego. Opracowywał on wówczas swoje *opus vitae* poświęcone życiu i działalności Antoniego Tyzenhauza. Nie mógł więc pominąć jednego z fundamentów jego politycznego znaczenia - sejmików³⁷. Niektóre aspekty dziejów Wielkiego Księstwa tej epoki zbadały również dwie uczestniczki jego seminarium. Anna Kalenkiewiczówna ukazała sejmikową klęskę stronnictwa podskarbiego nadwornego³⁸. Krystyna Adolphowa prześledziła z kolei stosunek tych zgromadzeń do *Zbioru praw sądowych* Andrzeja Zamoyskiego .

Po II wojnie światowej historycy polscy badania dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego rozpoczęli z pewnym opóźnieniem⁴⁰. Wynikało ono z uwarunkowań politycznych - nawet Henryk Łowmiański porzucił swe studia lituanistyczne na rzecz badań nad początkami Polski. W efekcie do badań historii Litwy powrócono w drugiej połowie lat pięćdziesiątych. Badania zaś nad sejmikami - publikacjami zaowocowały dopiero w latach siedemdziesiątych. Mechanizmy „powiatowej polityki” w epoce saskiej ukazała, opierając się na pamiętnikach Marcina Matuszewicza skonfrontowanych z korespondencją pamiętnikarza i jego magnackich patronów, Zofia Zielińska⁴¹. Sejmikowy ustrój i praktykę przedstawił w licznych artykułach, specjalizujący się głównie, choć nie wyłącznie, w XVII stuleciu, Henryk Wisner. Badacz ten nie stronił też do ukazania stosunku szlachty litewskiej do polityki wewnętrznej, zagranicznej, problemów skarbowych, wyznaniowych i wojskowych. Jest autorem monografii sejmiku

K. Avižonis, *Bajorai valstybiniam Lietvos gyvenime Vazu laikais*, Roma 1975.

³⁷ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. I-II, Londyn 1970-1971.

³⁸ A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła historyków -słuchaczy USB*, Wilno 1933, s. 121-155.

K. Adolphowa, *Szlachta litewska wobec zbioru praw Andrzeja Zamoyskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła historyków*, s. 156-188.

⁴⁰ Wyjątkiem były prace Aliny Wawrzyńczyk: *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocław 1951 i *Studia z dziejów handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją*, Warszawa 1956.

⁴¹ Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwillowska za Sasów*, PH LXII: 1971, z. 3, s. 396-416.

nowogródzkiego⁴². Zasady ustroju i funkcjonowania, również sejmików litewskich, przedstawił w części ogólnej monografii sejmików województw kaliskiego i poznańskiego Stanisław Płaza⁴³. Analizę treści instrukcji sejmiku wileńskiego w czasie panowania pierwszego Wazy przeprowadził Jan Sereyka⁴⁴. Sejmikowy ustrój ukształtowany przez Sejm Wielki i stosunek szlachty do przeprowadzonych zmian ukazał Wojciech Szczygielski⁴⁵. Same zmiany w ustroju sejmików Litwy tego okresu omówił pokrótce Jacek Sobczak⁴⁶. Należy również wspomnieć, iż ukończona przez Andrzeja Rachubę synteza dziejów parlamentaryzmu Wielkiego Księstwa Litewskiego czeka na druk w warszawskim wydawnictwie.

Przydatne dla poznania sejmików Wielkiego Księstwa, zwłaszcza dla składu i działalności posłów, są liczne monografie poszczególnych sejmów, specjalność szkoły wrocławsko - opolskiej. Ukazywały one, poprzez instrukcje, stanowisko sejmików przedsejmowych wobec problemów państwa i reakcje sejmików relacyjnych na decyzje podjęte przez trzy stany sejmujące. Sejmiki trockie były jednak, z uwagi na ubóstwo źródeł - dla najlepiej przebadanego - okresu Zygmunta III, uwzględniane stosunkowo rzadko⁴⁷.

Powojenni badacze litewscy spotykali w badaniach nad dziejami Litwy historycznej znacznie większe trudnienia. Administracja nauki i cenzura zdecydowanie preferowały zainteresowania „słuszne”: okres socjalizmu i podejście internacjonalistyczne. W tym kontekście Wielkie Księstwo Litewskie nie było godne polecenia. Zajmowanie się nim mogło budzić podejrzenia o tendencje nacjonalistyczne, ze wszelkimi tego następstwami. Ograniczenia te w mniejszym stopniu odczuwano w samej Moskwie. Dlatego też tamtejszy badacz Aleksander N. Malcew już w 1963 r. zajął się postulatami szlachty Wielkiego Księstwa na ziemiach zajętych przez wojska Aleksego Michajłowicza, przedstawionymi nowym władzom. Nieco odmienne ujęcie przyniosła jego pośmiertnie wydana monografia *Rosja i Białoruś w połowie XVII wieku*.

H. Wisner, *Przedsejmowy sejmik nowogródzki w latach 1607-1648*, PH LXIX: 1978, z. 4, s. 677-693. Uzupełnienia przedstawił W. Sienkiewicz, *Kilka uwag o udziale szlachty w sejmiku nowogródzkim*, PH LXX: 1979, z. 3, s. 521.

S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, Warszawa-Kraków 1984, s. 13-75.

J. Sereyka, *Instrukcje powiatu wileńskiego na sejmy panowania Zygmunta III Wazy*, „Śląski Kwartalnik Historyczny *Sobótka*” XLVIII: 1993, z. 2-3, s. 189-197.

46 Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994.

J. Sobczak, *Zreformowane sejmiki litewskie wobec konstytucji 3 maja*, [w:] *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło*, red. A. Kijas i K. Pietkiewicz, Poznań 1995, s. 165-182.

Ukazał je m.in. J. Rzońca, *Sejmiki przed sejmem zwyczajnym 1619 roku*, ZN WSP w Opolu seria A. Historia XIV: 1977, s. 27-50.

48 A. N. Malcew, *Nakazy białoruskich i litowskich szlacheckich sejmików 1657 g.*, [w:] *Problemy obszczestwiennno-politiceskoj istorii Rossii i słowiańskich stran*, Moskwa 1963, s. 260-269; idem: *Rossija i Bietorussija w sieriedinie XVII wieku*, Moskwa 1974 zwłaszcza s. 135-162.

W następnej dekadzie problematykę sejmikową podjął wileński historyk Mečislovas Jucas. Ukazał on kwestie polityczne i społeczne podnoszone przez sejmiki Wielkiego Księstwa w XVIII stuleciu⁴⁹. Dwadzieścia lat później ten sam badacz poświęcił sporo uwagi postulatom sejmików Wielkiego Księstwa w II połowie XVIII stulecia, akcentując ich dążenie do zachowania odrębności Litwy³⁰. Zupełnie niedawno autor wrócił do tej kwestii w syntezie opisującej unię litewsko - polską⁵¹. Popularny zarys parlamentaryzmu Wielkiego Księstwa Litewskiego, tego samego pióra, w historii sejmu litewskiego ma charakter nader syntetyczny, kilka akapitów poświęca jednak sejmikom⁵². Bardzo skąpo i statycznie strukturę ich zarysowują również akademickie podręczniki ustroju i prawa Litwy, zarówno sprzed, jak i po odzyskaniu niepodległości. Na szczęście liczne zagadnienia opracowali źródłowo - i badają nadal - badacze, głównie młodszego pokolenia. Najnowsze prace wskazał, na marginesie artykułu o problemach Wilna w działalności sejmiku wileńskiego w XVIII w., Robertas Jurgaitis⁵⁴. Przebieg burzliwego sejmiku żmudzkiego 10 listopada 1693 r. omówił, publikując przy okazji źródło, Gintautas Sliesoriunas⁵⁵. Robertas Kalvinskas zajął się działalnością sejmiku kowieńskiego w czasie wojny północnej⁵⁶. Wspomniany już dwukrotnie R. Jurgaitis omówił stosunek sejmiku wileńskiego do problemów miejskich stolicy Wielkiego Księstwa⁵⁷. Pogląd szlachty litewskiej na reformy Sejmu Wielkiego zbadał, opierając się na źródłach zebranych przez A. Šapokę, literaturę przedmiotu wykorzystując zaś w sposób nader ograniczony, Eligijus Raila⁵⁸. Zigmantas Kiaupa ukazał z kolei żądania szlachty dotyczące Metryki Litewskiej⁵⁹. Aivaras Ragauskas zajął się prawem udziału mieszczan Wilna w sejmach, przy okazji wykluczył możliwość ich udziału w tamtejszym sejmiku⁶⁰.

M. Jučas, *Litovskaja szliachta i carizm w XVIII w. (po materiałom szliachetskich sejmikow)*, [w:] *Feodalnaja Rossija wo wsemirno-istoriczskom processe*, Moskwa 1972, s. 407-415; idem, *XVIII a. socialines ir politines problemos Lietuvos pavietu seimeliuose*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1973 m., s. 21-36.

³⁰ M. Jučas, *Parlamentaryzm litewski w XVIII wieku*, [w:] *Spoleczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja (1493-1993)*, Warszawa 1995, s. 115-124.

⁵¹ M. Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija*, Vilnius 2000, s. 294-308.

⁵² *Lietuvos Seimas*, Vilnius 1996, s. 79-112.

⁵³ *Lietvos TSR valstybes ir teises istorija*, Vilnius 1979, s. 40-41, M. Maksimaitis, S. Vansevicius, *Lietuvos valstybes ir teises istorija*, Vilnius 1997, s. 61-62. Zwrócił na to uwagę J. Sobczak, rec: *Lietuvos TSR...*, CPH XXIV: 1982, z. 2, s. 233.

⁵⁴ R. Jurgaitis, *Vilniaus miesto problemos*, s. 31 przyp. 7.

⁵⁵ G. Sliesoriunas, *Iš Žemaitijos seimeliu istorijos: 1693 m. lapkričio 10 d. Žemaitijos seimelis*, „Žemaičiu praectis” VIII: 1998, s. 32.

⁵⁶ R. Kalvinskas, *Kauno pavieto seimelio veikla Šiaures karo metu*, „Musų praectis” V: 1997, s. 29-37.

⁵⁷ R. Jurgaitis, *Vilniaus miesto problemos*, s. 26-33.

⁵⁸ E. Raiša, *Lietuvos bajora požiuris i Ketverių metu seimo reformas (pagal seimeliu instrukcijas)*, „Lietuvos istorijos studijos” III: 1996, s. 28-36.

⁵⁹ Z. Kiaupa, *The Lithuanian Metrica and the Lithuanian Nobility at the End of the Eighteenth Century*, „Lithuanian Historical Studies” I:1996, s. 78-83. Wersja rozszerzona: idem, *Lietuvos*

Prace mińskiego historyka Andreja Radamana zajmują się epoką poznaną słabo, z uwagi na nieliczne źródła - naświetlają bowiem początki sejmików mińskich, brasławskich i nowogródzkich⁶¹. Arturas Vasiliauskas, przygotowuje w Londynie pod kierownictwem Roberta I. Prosta, dysertację na temat parlamentaryzmu szlachty litewskiej w 1 połowie XVII stulecia. Gintautas Sliesoriunas pragnie z kolei ukazać tę szlachtę wobec walki stronnictw u schyłku tego stulecia. Tamara Bairašauskaite, zajmująca się sejmikami, (ściślej: *dworianskimi sobranijami*) ziem litewsko-ruskich w XIX wieku pod rządami rosyjskimi poświęciła nieco uwagi tradycjom sejmikowania na tych ziemiach⁶².

Podstawa źródłowa

Pracę oparto na źródłach bardzo niejednorodnych i zdekompletowanych. W połowie XVII wieku *wiarołomny nieprzyjaciel Moskwin* zajął niemałą część Wielkiego Księstwa Litewskiego, również Wilno, Troki i Grodno. Stefan Medeksa zanotował we wrześniu 1655 r.: *Jechaliśmy mimo Troki, kościoły oba spalone, także zamek i wszystko miasto*⁶³.

Zniszczeniu uległy wówczas trockie księgi sądowe, zawierające nie tylko obiaty dokumentów tego sejmiku, lecz również - niekiedy ciekawsze, bo wskazujące na praktykę obrad - protestacje. Pracę oparto więc na księgach grodzkich trockich pochodzących dopiero z II połowy XVII i - zwłaszcza - z XVIII stulecia. Również z tej epoki nie wszystkie księgi zachowały się. Ponadto nie wszystkie księgi, które przetrwały można było - z uwagi na stan zachowania - wykorzystać. Pomimo tych ubytków, księgi przechowywane w wileńskim Centralnym Archiwum Historycznym Litwy i w dziale rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego są źródłem podstawowym. Dokumentów wcześniejszych, w postaci

Metrika - Lietuvos bajorų rūpestis XVIII a. pabaigoje, [w:] *Lietuvos Metrika, 1991-1996 metų tyrinejimai*, red. Z. Kiaupa i A. Urbanavičius, Vilnius 1998, s. 193-202.

A. Ragauskas, *Vilniaus miesliečių valdančiojo elito dalyvavimas seimuose XVII a. antrojoje Puseje*, „Lituania” 1998, nr 4 (36), s. 18-20.

A. Radaman, *Szliacheckija sojmiki i zjezdy jak strukturalnaja adzinka sistemy ūtady ū mien-skom powiecie ū drugoj połowie XVI st.*, [w:] *Magdeburskaje prawa na Biełantsi*, red. U. M. Chomicz et al., Mińsk 1999, s. 79-87; idem, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa nowogródzkiego w drugiej połowie XVI w.*, w druku; idem, *Elekcyjnyja sojmiki nawagrodskaga pawieta ū II-j połowie XVI st.*, [w:] *Gistoryja Biełarusi: nowaje ū dasliedawanni i wykładanni*, cz. 2, Mińsk 1999, s. 109-115; idem, *Elekcyjnyja sojmiki braslawskaga pawieta ū drugoj połowie XVI st.*, w druku.

Sejmiki Generalnego Gubernatorstwo Wileńskiego (1801-1861), [w:] *Profesor Henryk Łowmiański, zwłaszcza s. 185, 189-190; Kilka uwag o sejmikach guberni litewskich (do lat trzydziestych XIX wieku)*, CPH XLIX: 1997, z. 1-2, s. 265-271; *O litewskich marszałkach gubernialnych i powiatowych (do 1863 r.)*, „Przegląd Wschodni” IV: 1997, z. 2 (14), s. 427-441; *Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj*, PH LXXXIX: 1998, z. 1, 126-129, by poprzestać na pracach w języku polskim.

S. Medeksa, *Księga pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1654-1668*, wyd. W. Sere-dyński, Kraków 1885, «Scriptores Rerum Polonicarum» III, s. 19.

pojedynczych wypisów, należało szukać w zbiorach rodzinnych i pismach politycznych. Pod tym kątem kwerendę przeprowadzono w archiwach i zbiorach rękopisów nie tylko Wilna, lecz i Warszawy, Krakowa, Wrocławia, Kórnika, Petersburga i Moskwy. W jednym wypadku wykorzystano też przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych mikrofilmy ze sztokholmskiego Riksarkivet. Ponieważ protestacje trockie wpisywano również do ksiąg grodzkich innych powiatów województwa trockiego: grodzieńskich, kowieńskich i upickich, jak również do nieodległych ksiąg grodu wileńskiego, przejrano i te księgi - niekiedy, aczkolwiek niezbyt często - ze skutkiem. W księgach sądowych ziemskich trockich interesujące dokumenty znajdowano zupełnie sporadycznie.

Do poznania kulisów sejmikowej polityki przydatna była korespondencja, głównie z działu V warszawskiego Archiwum Radziwiłłów. Listy, podobnie jak protestacje, dostarczają wiadomości jednostronnych. Są też, w przeciwieństwie do dokumentów oblatowanych, źródłem mniej trwałym. Ważną korespondencją polityczną zazwyczaj niszczone⁶⁴. Wiele źródeł zachowało się tylko w wyniku lenistwa adresata, lekceważącego dopisek nadawcy: *Proszę Dobrodzieja, aby listy moje oprócz samego WMCi w ręku innych nie bywały*⁶⁵. Lub bardziej kategoryczną przestrożę: *A ten list mój zaraz spalcie, bo ostrożnie w tych rzeczach iść trzeba*.

Pochodzenie korespondencji, przeważnie z archiwum tylko jednego potężnego rodu - Radziwiłłów, powoduje również pewną deformację obrazu. Listy ukazują bowiem wyraźniej więzy klientarne, niewiele uwagi poświęcają działaniom magnackiej konkurencji oraz, nie dającej się wykluczyć, mniej lub bardziej samodzielnej akcji średniej szlachty. Koordynacja takich działań, często spontanicznych i prowadzonych na obszarze jednego powiatu nie wymagała korespondencji. Stąd dominuje obraz akcji sterowanej przez magnackiego patrona. Nieco inny punkt widzenia zauważyć można w przechowywanej w Bibliotece Narodowej, znacznie uboższej spuściźnie Romerów - typowej elity jednego powiatu.

Sejmik trocki, w przeciwieństwie do brzeskiego, nie doczekał się swego Marcina Matuszewicza. Jedynym pamiętnikiem ukazującym, bardzo fragmentarycznie, kulisy powiatowej polityki ostatniej ćwierci XVIII stulecia w Trokach było dziełko wojskiego litewskiego Michała Zaleskiego. Wspomnienia owe, spisane po kilkudziesięciu latach od wydarzeń, krytycznie ocenił Stanisław Kościałkowski⁶⁸.

Zachowane źródła wpływają na charakter pracy: najpełniej omówiono XVIII wiek, gorzej - stulecia poprzednie. Należy mieć świadomość, że rodzaj zachowanych źródeł tworzy wizję sejmiku cokolwiek zdeformowaną: taką, jakby badać

⁶⁴ U. Augustyniak, *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa 1981, s. 142.

⁶⁵ AGAD, AR V nr 14648, Aleksander Słuszka do Krzysztofa Radziwiłła, 10 października 1625 r.

⁶⁶ AGAD, AR II supl., nr 377, Krzysztof Radziwiłł do Pawła Progulbickiego, 24 marca 1623 r. *Pamiętniki Michała Zaleskiego wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań 1879.

⁶⁸ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. I, s. 20.

funkcjonowanie współczesnego sejmu na podstawie bardzo zdekompletowanych stenogramów sejmowych i nielicznych prywatnych listów posłów, omawiających taktykę politycznych rozgrywek bądź powtarzających plotki.

Geneza sejmików litewskich

Kwestia udziału *narodu politycznego* Wielkiego Księstwa Litewskiego w życiu politycznym państwa budziła przez dziesiątki lat dyskusję. Konstantinas Avizonis sądził, że zebrania bojarów znała Litwa już w XIV wieku⁶⁹. Witold Kamieniecki stwierdzał z kolei, zapewne przejawiając, że grupa ta, zarówno wówczas i w następnym stuleciu, wpływu na politykę Litwy historycznej w ogóle nie wywierała. Ujęcie to krytykował Henryk Łowmiański⁷⁰. Dyskusję kontynuuje po dzień dzisiejszy kolejne pokolenie badaczy⁷¹.

Genezy sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego należy doszukiwać się w aktywności jego szlachty, pragnącej współudziału w życiu politycznym państwa. Sejmy znała Litwa w XIV i XV wieku. Jak jednak zauważył, ujmując rzecz skrajnie, W. Kamieniecki: *w każdym razie nie miały te zjazdy żadnego charakteru przedstawicielskiego, nie były głosem społeczeństwa - były jedynie organem pomocniczym dla wielkiego księcia w sprawowaniu rządu*⁷². W sejmach litewskich pierwszej połowy XVI wieku szlachta brała udział *yiritim*. Jest to zjawisko znane z Korony do połowy XV wieku. Z biegiem czasu z każdego powiatu⁷⁴ wybierano po dwóch bojarów. Wybierali ich jednak, wedle własnego uznania, przybywający na te zjazdy wojewodowie, starostowie-dzierżawcy i chorążowie⁷⁵. Wysłannicy bojarów-szlachty byli więc, wedle znanego określenia Ludwika Kolankowskiego: *raczej posłami ze sejmku (nie na sejm, jak w Koronie) do rycerstwa, do powiatów swych, głosicielami zapadłych, obowiązujących postanowień*⁷⁶. Niekiedy liczba tych quasi-reprezentantów ulegała redukcji. W 1547 r. król pozwolił wybrać z powiatu tylko jednego posła, drugim miał być chorąży. Pięć lat później na sejm wezwano samych chorążych, bez

69 Avizonis, D/e *Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur polnischen Union 1385*, Berlin 1932, s. 140 n.

H. Łowmiański, *Z zagadnień spornych społeczeństwa litewskiego w wiekach średnich*, [w:] idem, *Prusy - Litwa - Krzyżacy*, opr. M. Kosman, Warszawa 1989, s. 259 n., tamże literatura.

Zob. L. Korczak, *Litewska rada wielkoksiążęca w XV wieku*, Kraków 1998, s. 12 n., tamże literatura.

W. Kamieniecki, *Chorążowie w parlamentaryzmie litewskim przed unią lubelską*, „Antemurale” IX: 1965, s. 194.

73 M. Ljubawskij, *Litowsko-russkij sejm*, s. 495.

Okregu tego nie należy mylić z *powiatem* po reformie lat 1564-1566, podobnie starostowie-dzierżawcy niewiele mają wspólnego z urzędnikami wprowadzonymi po tej reformie, zob. Z. Wojtkowiak, *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, Poznań 1980, s. 24-37.

75 W. Kamieniecki, *Chorążowie*, s. 196 n.

76 L. Kolankowski, *Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548*, Lwów 1913 s. 221 przyp. 1 (ze s. 218).

posłów⁷⁷. Brak stałych zasad nie satysfakcjonował rzesz emancypującej się litewskiej szlachty. Stąd też chorążowie zwrócili się na sejmie wileńskim 1559 r. z prośbą do hospodara: *aby szlachta na sjem pri chorużich bratju swoju obirali i słali*⁷⁸. Monarcha nie przychylił się wówczas do tej prośby. Pewien drobny sukces osiągnęli natomiast bojarzy pięć lat wcześniej: zezwolono im na wybór *wiża* - protoplasty woźnego, którego zatwierdzał następnie wojewoda. Widać więc, że wśród bojarów-szlachty istniała świadomość wspólnych interesów i powoli wykształcały metody walki o ich urzeczywistnienie. Wzory przenikały do Wielkiego Księstwa *via* Podlasie. Tamtejsza szlachta domagała się wprowadzenia instytucji znanych z Korony. W niej zaś podobne procesy zachodziły równo wiek wcześniej .

Do zasadniczych przemian doszło na sejmie wileńskim w latach 1565-1566. Sejm ów wprowadził, wzorując się na Koronie, reformę administracyjną. Nie była to jednak recepcja *in crudo radice*. Trwające ćwierć wieku starania bojarów o przyjęcie rozwiązań *wodle zwyczaju prawa Korunnogo*⁸⁰ spowodowały, że była to recepcja dojrzała⁸¹. Litwa historyczna uzyskiwała strukturę administracyjną znacznie bardziej dopracowaną niż będąca wzorcem Korona. Reforma wprowadziła bowiem jednolity podział Wielkiego Księstwa Litewskiego na województwa, podzielone z kolei na powiaty⁸². Powiat był nie tylko, jak w Koronie, jednostką sądową, ale również administracyjną. Na czele urzędniczej hierarchii województwa stali senatorowie: wojewoda i kasztelan, powiatu zaś - odmiennie niż w Koronie - marszałek powiatowy i chorąży. Na czele powiatu będącego stolicą województwa, a takim był powiat trocki, stał wojewoda, będący jednocześnie tamtejszym starostą⁸³. Miejskowa hierarchia urzędnicza była uboższa o marszałka powiatowego⁸ .

W. Kamieniecki, *Chorążowie*, s. 199.

⁷⁸ RIB XXX, kol. 274-275. Być może była to próba legalizacji praktyki, o której W. Kamieniecki, *Chorążowie*, loc. cit.

⁷⁹ Zob. ostatnio: W. Falkowski, *Rok trzech sejmów*, [w:] *Aetas media, aetas moderna*, Warszawa 2000, s. 412 n.

⁸⁰ I. I. Łappo, *Litowski Statut 1588 goda, t. I*, cz. 1, Kaunas 1934, s. 24.

⁸¹ Zob. J. Bardach, *Recepcja w historii państwa i prawa*, CPH XXIX: 1977, z. 1, s. 53. Tezę o dojrzałości recepcji wspiera G. Błaszczuk, *Zagadnienia kulturalne w unii polsko-litewskiej*, [w:] *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2000, s. 46-47.

⁸² Reforma ta nie spowodowała jednak natychmiastowego zaniku jednostek tradycyjnych. Na terenie powiatu trockiego jeszcze długo występowały *kola*, zob. W. Sienkiewicz, „Trakty”, „okręgi”, „kola”, „pola”, „rody”, „okolice” jako jednostki terytorialno-osadnicze w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku, „Lituano-Slavica Posnaniensia” III: 1989, s. 234-235. W rok po reformie występowały tam również stare *chorągstwa*, nie powiązane bynajmniej z nową organizacją wojskową, zob. A. Dubonis, *Idomesni dokumentai apie Lietuvos bajorus: bajorystes atsisakymas, gavimas ir gynimas (XV—XVIa. pirma puse)*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1998, s. 179 n.

Nie znaczy to bynajmniej, że -jak sądził Z. Góralski w zawierającej liczne i poważne błędy pracy *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983',1998², s. 209 - *na Litwie, [...]jak wiemy, nie było starostów*. Starostowie oczywiście byli w każdym powiecie, w stolicach województw

W powiecie urządował starosta ze swoją jurysdykcją - sądem grodzkim. Tam też przewidziano istnienie, wybieranego przez szlachtę i mianowanego przez hospodara, sądu ziemskiego. Sprawy graniczne rozstrzygać miał sąd podkomorski. Powiat był również jednostką wojskową- szlachta zbierała się w czasie pospolitego ruszenia pod chorągwią powiatową. Na sejmie wileńskim szlachta prosiła też o: *sojmiki powielowuje dlia lepszogo i wieczistogo wsiakogo poradku w reczi pospolitoj* [...] *kształtom s Koniny Polskoje* '. Monarcha ustanowił takie sejmiki przywilejem z 30 grudnia 1565 r.: *tym że prikładom i poriadkom, jako na takich sojmiech powietowych sprawa, postupok i obyczaj zachowywajelsia w państwie naszym Korunie Polskoj* . Stworzyło to przesłanki do ujednoczenia administracji Wielkiego Księstwa Litewskiego w sposób niespotykany w Koronie. Powiat stał się jednostką administracyjną sądową wojskową sejmikową i samorządową osiadłej w nim szlachty.

Od reguły istniały wyjątki. Nie zawsze na jednym sejmiku zbierał się jeden powiat. W 1571 r. z powodu zarazy odbył się w Somiliszkach wspólny sejmik wszystkich powiatów województwa trockiego. W 1589 r. możliwość odbycia wspólnego sejmiku województwa wileńskiego i trockiego badał kanclerz Lew Sapieha. Jesienią pisał w liście do wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła: *Jeśliby w Trocech było zdrowo, czy nie zdało by się to Wmci, aby się tam wileńskie województwo zjechało, jako więc w Polsce bywa, że dwoje, troje województwo na jedno się zjeżdżają, ale niech to będzie wedle woli WMci*⁸⁷. Sejmik trocki określano często, nieomal z reguły, jako sejmik województwa trockiego. Oznaczało to jednak tylko, że był to sejmik powiatu będącego stolicą województwa⁸⁸.

zaś funkcje ich pełnili wojewodowie. Po Unii Lubelskiej odrębni starostowie stołecznych powiatów województw istnieli tylko w województwach: brzeskim, mińskim i mścisławskim.

⁸⁴ Jest to o tyle ważne, że część badaczy sejmików koronnych sądzi, iż *na Litwie [...] marszałkowie urzędowali stale*; W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej*, s. 54. Pogląd ten, wygłaszany od dwustu lat, nie jest - jak widać - zupełnie ścisły. Wynika bowiem z nieodróżniania marszałków sejmikowych (*directorów*) od marszałków powiatowych.

⁸⁵ RIB XXX, kol. 368.

⁸⁶ *Akty otmosjaszczijesia k islorii Zapadnoj Rossii*, t. III, S. Peterburg 1848, s. 138; I. I. Łappo, *Wielikojie II*, s. 290-291.

Archiwum domu Radziwiłłów, Kraków 1885, «Scriptores Rerum Polonicarum» VIII, s. 204, Mołodeczno 15 listopada 1589 r.

Nie oznaczało to jednak, że wykazywany w spisach z epoki poseł *województwa trockiego* był wybrany na sejmiku w stolicy tego województwa.

II. ZAGADNIENIA WSPÓLNE SEJMIKÓW LITEWSKICH NA PRZYKŁADZIE SEJMIKÓW TROCKICH

Należy zgodzić się z poglądem Adama Lityńskiego, iż sejmik stanowił jedną instytucję, natomiast - w zależności od celu zgromadzenia - przyjmował tylko różne nazwy. Stanowisko to podziela obecnie prawie cała literatura przedmiotu", przyjęto je również w akademickim podręczniku historii ustroju Polski³. Ostatnio wątpliwości zgłasza w tej materii Jolanta Choińska-Mika. Badając sejmiki mazowieckie epoki Wazów, zauważa, że tamtejsza *praktyka dostarcza [...] przykładów na poparcie zarówno nowych sądów (tych więcej), Jak i tradycyjnych*. W dokumentach sejmiku trockiego, zwłaszcza pochodzących z XVIII wieku, wyraźnie widać zmianę nazwy tego samego szlacheckiego zgromadzenia, które pełniąc dzień po dniu różne funkcje: wybierając deputatów, obsadzając wakujące urzędy powiatowe, uchwalając lokalne podatki i powołując poborców dla ich zebrania, codziennie przyjmowało różne nazwy. Dlatego też można przyjąć tezę o zasadniczej jedności sejmiku. Ze względu jednak na wielorakie funkcje występował on pod różnymi nazwami, które można zastosować podczas omawiania⁵.

Rola sejmików ulegała w ciągu dwóch i pół wieku przemianom. Pierwotnie powołano je w celu wyboru posłów i urzędników sądowych. Tym sposobem powstały sejmiki przedsejmowe (nierzadko określane w źródłach jako *poselskie*) oraz elekcyjne. Kompetencje tych ostatnich stopniowo obejmowały wybór nie tylko kandydatów na sędziego, podsędka i pisarza ziemskiego, ale również na podkomorzego, chorążego i - już znacznie później - marszałka powiatowego. Sejmiki deputackie, wybierające deputatów do Trybunału, zwano - od stałego terminu zjazdu: 2 lutego - sejmikami gromnicznym. Wcześniejsze od nich sejmiki, zwoływano celem wyboru posłów na sejm. Sejmiki relacyjne, na których mieli

A. Lityński, *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce (1606-1717)*, Katowice 1974, s. 34. Spełnianie przez jeden zjazd podwójnej funkcji zauważył już L. Łysiak, *W sprawie wydawnictw akt sejmikowych. Uwagi na tle analizy tomu II Akt sejmikowych województwa krakowskiego*, CPH IX: 1957, z. I, s. 267. Na konstatacji tej jednak poprzestał, ibidem, s. 269.

" S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 21; W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej*, s. 16.

J. Bardach, M. Pietrzak, B. Leśnodorski, *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa 1993, s. 224.

J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998, s. 15.

Wskazali tę możliwość: A. Lityński, *Szlachecki samorząd*, s. 32; S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 22.

oni - zasadniczo - złożyć sprawozdanie z sejmowych obrad zaczęły podejmować decyzje związane z uchwalanymi przez trzy stany sejmujące podatkami. Jeszcze później - wobec niesprawności władzy centralnej i starosty - zebrania szlachty powiatowej zwoływane z rozmaitych okazji przejęły całość zarządu powiatu. Tym sposobem wykształciły się sejmiki gospodarskie. Po owym apogeum nastąpiło powolne ograniczanie kompetencji. Pierwsze symptomy tego procesu, choć bez skutków praktycznych, zaobserwować można było po reformach Sejmu Niemego 1717 r.⁶ Dopiero pierwsze sejmy epoki stanisławowskiej, a zwłaszcza sejm delegacyjny 1768 r., usiłowały ograniczać finansową samodzielność powiatowych zjazdów. Zakaz uchwalania przez sejmiki podatków *jakiegokolwiek gatunku i natury* wcielano w życie z pewnymi oporami. Był to, jak można przypuszczać, proces ciągnący się aż do Sejmu Czteroletniego. W każdym razie w epoce stanisławowskiej większość sejmikowej działalności stanowiły wybory. Stan taki Antoni Tyzenhauz oceniał: *sejmiki rodzą sejmy i trybunały, a na tym treść egzystencji narodowej i cała powaga tronu polega* .

Niekiedy zdarzały się zjazdy o kompetencjach trudnych do zakwalifikowania. W 1578 r. gospodar jednorazowo zwołał (na 23 maja) sejmiki, których zadaniem była poprawa II Statutu Litewskiego: *ku poprawie tych spraw sądowych Wielkiego Księstwa Litewskiego*⁹.

Cele szlacheckich zjazdów i sejmików były więc różne. Obie te instytucje liczne elementy miały jednak wspólne¹⁰. Warto je prześledzić. Pozwoli to uniknąć zbędnych powtórzeń. Odrębności wskazane zostaną podczas omawiania poszczególnych rodzajów sejmików.

Zwoływanie i powiadamanie

W ciągu dwustu kilkudziesięciu lat istnienia litewskich sejmików zasada: *najmniejszego sejmiku bez pozwolenia króla mieć się nie godzi*, przedstawiona przez Adolfa Pawińskiego¹¹, stawała się w coraz większym stopniu nie tyle regułą, ile wyjątkiem.

Do niewątpliwych kompetencji władcy należało zwoływanie sejmiku przedsejmowego. Sejmik relacyjny zbierał się z kolei z mocy prawa lub na podstawie uchwały sejmowej. Sejmik deputacki miał czas wyznaczony przez przywilej 1581 r., później zaś przez konstytucję 1685 r. Sejmiki elekcyjne zwoływał, jeśli monarchy nie było na terenie Wielkiego Księstwa - a stan ten był regułą, nie wy-

⁶ M. Nycz, *Geneza reform skarbowych Sejmu Niemego*, Poznań 1938, s. 250-251.

⁷ VL VII, 626.

⁸ S. Kościatkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. I, s. 113.

⁹ VL II, 969.

¹⁰ Zob. A. Lityński, *Szlachecki samorząd*, s. 28-29; S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 13-75.

A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572-1795 na tle stosunków województw kujawskich*, opr. H. Olszewski, Warszawa 1978, s. 73.

II. Zagadnienia wspólne sejmików litewskich 25 na przykładzie sejmików trockich

jątkiem - miejscowy wojewoda. Kształtujące się w ciągu XVII stulecia sejmiki gospodarskie zbierały się, jak o tym będzie jeszcze mowa, przy okazji zjazdów poświęconych innym celom, najczęściej - wyborowi deputatów do Trybunału.

Swobodę monarszej decyzji ograniczył w 1717 r. Sejm Niemy, ustalając stały termin sejmów ordynaryjnych: na pierwszy poniedziałek po św. Michale (29 września) w latach parzystych. Nie wyeliminował on jednak królewskich uniwersałów. W okresie bezkrólewia radzono sobie, siłą rzeczy, bez władcy. Sejmik przedkonwokacyjny zwoływał więc prymas, sejmiki przed elekcją króla - sejm konwokacyjny, sejmiki przedkoronacyjne - sejm elekcyjny.

Ten w miarę jasny stan prawny zmąciła - niestety - rzeczywistość. W drugiej połowie XVII w. na legalnie zbierających się sejmikach załatwiano sprawy przewidziane dla takich zgromadzeń, po czym przechodzono do kwestii lokalnych. Wymagały one rozstrzygnięć, formalnych ram dla nich prawo stanowione jednak nie stwarzało. Niektóre kwestie wymagały szybkiej decyzji, nie pozwalały na czekanie na zjazd zwołany przez monarchę lub wypadający z mocy prawa. Wykształciła się więc praktyka zwoływania szlachty na podstawie uniwersału senatora, wysokiego urzędnika powiatu lub uchwały samego zjazdu szlachty. U schyłku XVII stulecia sejmiki były zwoływane przez konfederacje: w sierpniu 1698 r. uczynił to Michał Kocieł, *pułkownik generalny WXL*. Trudno było mówić o jakimś działaniu wbrew monarsze, skoro sejmik ten wysłał posła do króla z zapewnieniem wierności¹³. W początkach następnego stulecia, zapewne latem 1701 r., *miał być w Trokach sejmik złożony od Irnć pana wojewody wileńskiego, w ten piątek, z tego nie było nic* - jak donosił Mateuszowi Romerowi ks. Lewicki, zapewne preceptor jego synów¹⁴. Sejmik usiłował zwołać - jak widać - hetman i wojewoda wileński Kazimierz Sapieha. Z kolei we wrześniu 1711 r. szlachtę trocką zwołał na sejmik uniwersał króla, wzywającego powiaty do opłacenia podatku na utrzymanie wojska. Zebrani powtórzyli jednak wówczas upoważnienie dla podkomorzego trockiego Mateusza Romera zawarte w poprzednich laudach: *aby nas obwieścił i ad solitu[m] locum obrad convocare racył* - .Z upoważnienia tego M. Romer skorzystał - najpóźniej - po trzech miesiącach¹⁶.

Praktyka limity sejmikowych obrad, zauważana w XVIII stuleciu również w działalności sejmików trockich, zmniejszała jeszcze bardziej wpływ władcy na szlacheckie zjazdy. Sejmiki takie stały jeszcze na pograniczu legalizmu. Gdy i pretekstu limity nie dało się wykorzystać nastąpiła epoka sejmików zwoływanych przez marszałków konfederackich. Na 8 czerwca 1716 r. zwołano szlachtę trocką *na sejmik relacionis*. Ponieważ poprzedni sejm zakończył się trzy i pół

¹² Praktykę Korony, nie odbiegającą od Wielkiego Księstwa omówił A. Lityński, *Problem szlacheckiego prawa zgromadzeń ziemskich w Polsce w XVII i XVIII wieku*, CPH XXVI: 1974, z. 1, s. 177-183.

¹³ LPAH, SA-5848, k. 354-355v.

¹⁴ BN, II 8615, k. 48.

¹⁵ LPAH, SA-5950, k. 877 v.

¹⁶ LPAH, SA-5950, k. 879 v.

roku wcześniej - nie bardzo więc wiadomo, relację z jakiego sejmiku zdawano by podczas tego sejmiku? Sejmik zaś miał zebrać się *podług obwieszczenia* Krzysztofa Sulistrowskiego - marszałka antysaskiej konfederacji litewskiej, dokładną jego datę wyznaczyły z kolei *innolescencje* ciwuna trockiego. Wydaje się jednak, że zjazd ten zwołano, aby zadośćuczynić poczuciu legalizmu, na podstawie kolejnej limity sejmiku relacyjnego sprzed paru lat. Zdarzyło się nawet, podczas konfederacji radomskiej, że odrębne uniwersały na sejmiki wydał zarówno król Stanisław August jak i jej marszałek - Karol Stanisław Radziwiłł „Panie Kochanku”¹⁸. Sejmik trocki wybierający posłów Sejmu Wielkiego 16 listopada 1790 r. zwołano dwoma uniwersałami: z 28 września i 17 października tego roku¹⁹.

Monarcha nie ustalał w przywileju wileńskim szczegółowych zasad powiadamiania szlachty o terminie sejmików. Stwierdzał tylko ogólnie, że szlachta ma zjeżdżać na sejmiki *na czasy przez listy nasi naznaczone*, tak jak w Koronie”. Do zwołania sejmiku niezbędne były, analogicznie jak w Koronie, różnorakie pisma sporządzone przez kancelarię. Omówiono je w dotychczasowej literaturze²¹. Były to m.in. listy *pieczętne* do senatorów, listy *otworzyste* do dygnitarzy powiatowych i najważniejsze - formalnie wzywające szlachtę na sejmik - uniwersały sejmikowe. Formy ich przywilej wileński nie określał. Nie dokonał tego również II Statut. Gospodar ograniczył się w nim do stwierdzenia, że *gdy tego potrzeba ukaże RP W. Księstwa [...] sejmiki także listy [...] składać będą* (III, 5)²². Ukształtowała się jednak pewna praktyka, opisana przez I. I. Łappę. Przed sejmem 1566 r. rozsyłano uniwersały do powiatów, wojewodów i kasztelanów, niektórych starostów, urzędników (nadwornych i ziemskich) oraz do kniaziów i panów. Przed następnym sejmem 1566-1567 r. listę tę uzupełnili biskupi. W każdym razie w powiecie trockim powiadamiano nie tylko samą szlachtę, lecz również wojewodę, kasztelana i ciwuna””. Dopiero sejm lubelski postanowił, precyzując zasady odbywania wspólnych sejmów, że listy wzywające szlachtę na sejmiki należy publikować *dwie albo trzy niedziele przed niemi*²⁴. Zdarzało się powtarzanie uniwersałów sejmikowych. *Listy sejmikowe dwoiste* wspomina w październiku 1571 r. Zygmunt August w liście do wojewody wileńskiego i kanclerza

¹⁷ LPAH, SA-5951, k. 204.

¹⁸ R. Łaszewski, *Sejmiki przedsejmowe w Polsce stanisławowskiej. Problemy organizacji i porządku obrad*, «Acta Universitatis Nicolai Copernici». Prawo XV. Nauki Humanistyczno-Społeczne 83: 1977, s. 104; J- Michalski, *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmku polskiego, t. I: Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 360.

¹⁹ BLAN, F 17-9, k. 136.

Akty otmosjaszczjesia k istorii Zapadnoj Rossii, s. 138.

²¹ Uczynił to już I. I. Łappo, *Wielikije II*, s. 375 n., w nowej zaś literaturze m.in., ujmując kwestię bardziej jurydycznie: S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 30 nn., oraz - kładąc nacisk na praktykę: U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 42 nn.

²² Cyfra rzymska oznacza numer rozdziału, arabska - numer artykułu Statutu.

²³ I. I. Łappo, *Wielikije II*, s. 330-344.

²⁴ VL II, 777.

Mikołaja Radziwiłła „Rudego”²⁶. Droga praktyki ukształtowała się jednak pewna, dość szczegółowa procedura, której nieprzestrzeganie powodowało protesty. Stąd też w 1572 r. wojewoda wileński Mikołaj Radziwiłł „Rudy” pisał do marszałka nadwornego Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”: w *Trocech sejmik nie doszedł i posłów nie obierano, dla pieczęci nie zwykłej na liściach sejmowych*²⁶. W 1600 r. Żmudzini byli zawiedzeni brakiem listów do urzędników i wysłaniem ich przez sługę, w 1626 r. zaś król, w pośpiechu, nie zdążył nawet podpisać sejmikowych uniwersałó²⁷.

III Statut (III, 6) nakazywał, aby uniwersały królewskie przekazywano *do rąk urzędów grodzkich* dwa tygodnie przed sejmikami. Urząd ten winien z kolei przesyłać te listy, przez woźnych, do domów senatorów, kniaziów i tych urzędników, *do kogo przed tym z starodawna z kancelarii naszej listy posyłano*. Pozostałym uprawnionym do udziału w sejmikach należy listy te obwoływać w miastach, miasteczkach i parafiach oraz tamże - jak głosił Statut: *kopie z listów naszych przybijać*. Za zaniedbania w tej materii groziło woźnym więzienie. Konstytucja 1683 r. powtarzała nakaz, aby sejmiki przedsejmowe i pozostałe poprzedzane były *dwiema albo trzema niedzielami* przez uniwersały *we wszystkich grodach publikowane*²⁸.

Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, zwołując w 1595 r. sejmik elekcyjny, polecił podwojewodzie: *A wam panie namiestniku trockij roskazuju żeby jeste dla wedomosti wsich ich mlsti panow obywalelew [!] toho powetu trockiego ses list moj bez meszkania obwołali i oznaimiti jego niezaniechali, postupujuczci w tom wodłuh prawa pospolitogo i zwyczajem zwykłym*²⁹. Ów zwykły zwyczaj polegał na ogłoszeniu listu w grodach, miasteczkach, przy świątyniach i w ich wnętrzach - z ambon, na targach, przekazywaniu odpisów z rąk do rąk itp.³⁰ Z obejmujących całą Rzeczpospolitą badań Urszuli Augustyniak wynika jednak, że *o czasie poinformowania szlachcica o sejmiku decydowały w rezultacie względy pozaformalne, jak więź sąsiedzka i miejsce w hierarchii społecznej*³¹. Zapewne wiązało się to z, także nieoficjalnymi, zabiegami o osiągnięcie podczas zjazdu szlachty politycznych celów konkretnej faksji.

Praktyka powiadamiania przez dwa wieki nie uległa zmianom. Opisywały ją uniwersały królewskie zwołujące sejmiki. W akcie z 1687 r. monarcha zastrzegął na samym końcu, aby *ten uniwersał - tym prędzej do wiadomości wszystkich przyść mógł, pilnie mieć chcemy i urzędom ziemskim, grodzkim przykazujemy,*

Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów, opr. I. Kaniewska, Kraków 1997, s. 609.

²⁶ RBP, AD 234/1, nr 60, k. 141. Szerzej: I. I. Łappo, *Wielikoje I*, s. 88 n.

U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 50-51.

²⁸ VL V, 657.

²⁹ AGAD, AR II, ks. 4, s. 101, Nieśwież 3 sierpnia 1595 r.

I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 390 n. Badacz ten nie odróżniał niekiedy uniwersałó²⁷ od listó²⁸ otworzystych.

³¹U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 46.

*aby za podaniem onego w urządzie do akt przyjmowany, publikowany po parafiach i miejscach zwyczajnych — był obwołany*³²

Laudum sejmiku elekcyjnego z 1708 r. stwierdzało, że zgromadzenie nastąpiło za wezwaniem wojewody, *za wydaniem podług prawa i po parafiach naszych wszędzie wcześniej publikowanemu*³³, Podobne określenie znaleźć można we wcześniejszym laudum z 1704 r.³⁴ Również uniwersał Augusta II zwołujący sejm i sejmiki w 1730 r., określał sposób publikacji tego wezwania: *w grodach, parafiach i miejscach zwyczajnych publikować zlecamy*³⁵. Uniwersał prymasa Władysława Aleksandra Łubieńskiego, zwołujący konwokację po śmierci Augusta III, złożył w urządzie grodzkim trockim Dominik Gintowt *śługa W Jegości księdza Karpija kanonika i oficjała wileńskiego*³⁶. Można więc przypuszczać, że podczas zwoływanych przez prymasa sejmików okresu bezkrólestwa pewną rolę w powiadamianiu odgrywał Kościół. Uniwersał wystawiony w Warszawie 18 czerwca, wyznaczający sejmik przedsejmowy w Trokach na 7 sierpnia, przed sejmem zwołanym na 18 września 1732 r. przywiózł do grodu trockiego *pan Marcin Rafałowicz śługa JMP Jana Szretera pocztmajstra WXL* i 14 lipca *podał do akt*³⁷. W 1741 r. uniwersały wojewody trockiego Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” na sejmiki elekcyjne celem wybrania całego składu sądu ziemskiego wysłano do podkomorzego trockiego Kazimierza Józefa Ukolskiego. Ten jednak pisał w liście do wojewody: *wydane — JO — Dobrodzieja naszego województwu swojemu na urzędy ziemskie do rąk moich elekcje z racji choroby mojej nie posyłałem ad acta, bez której publikacji elekcyjne sejmiki inchoare nie mogły*³⁸. Zasadą było więc wpisanie do akt wszystkich uniwersałów sejmikowych. Można jednak wątpić, czy wymogu tego rzeczywiście przestrzegano. W księgach grodzkich trockich w każdym razie kompletu takich uniwersałów niewątpliwie nie ma.

Szlachta, zwłaszcza w sytuacjach nietypowych, miała skłonność do zbierania się, dla sprostania wyzwaniom nadzwyczajnego położenia, bez uniwersału monarszego. Władca sytuacji takiej nie aprobował. Podczas najazdu moskiewskiego w połowie XVII stulecia *post factum* zgadzał się na zbieranie się szlachty trockiej w Siemnie - za Niemnem, na zachód od Olity. Zastrzegł jednak: *Sejmiki zaś prywatne i zjazdy, któreby insciis Nobis były formowane, in futurum cale znosimy*³⁹. Zakaz ten nie odniósł skutku. Zmierzch zjazdów - jak to określiła ówczesna

³² WAPKr., AMCh 994, s. 3. Na egzemplarzu notka: *Roku 1687 mca novembra dwudziestego siódmego dnia postanowiwszy się oczewisto JMPan Stanisław Grochocki ten uniwersał JKMości do grodu trockiego podał. Jan Komorowski skarbnik - podstarości trocki.*

³³ BN, Akc. I 1107, Troki 25 września 1708 r.

³⁴ AGAD, APP 133, s. 983.

³⁵ LPAH, SA-5956, k. 877 v.

³⁶ LPAH, SA-5965, k. 1016.

³⁷ LPAH, SA-5957, k. 452-453.

³⁸ AGAD, ARV 16751, 27 listopada 1741 r.

³⁹ VL IV, 678.

konstytucja - *bez uniwersałów naszych* przyniósł dopiero Sejm Niemy 1717 r., a nie wynikał on bynajmniej ze wzrostu monarszego autorytetu⁴¹.

Miejsce

Uchwalone na sejmie wileńskim 1565-1566 roku *spisanie powietow i granic* - wykaz nowo utworzonych powiatów wraz z przyłączonymi do nich starymi chorągwiemi wskazywał siedzibę sądu ziemskiego -jednocześnie stolicę powiatu. *Troki zeunok, tam knigi golownyje*⁴² - oznaczało więc, że stolicą powiatu, i jednocześnie województwa, będą Troki, sądy zaś odbywać się będą na tamtejszym zamku. W Trokach istniały jednak dwa zamki: na wyspie (zrekonstruowany w XX wieku) oraz zamek na półwyspie, pozostający do dziś w ruinie. Miejscem sejmików i sądów był ten ostatni⁴³. Miejsce sejmików wskazuje list wojewody trockiego Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” z 27 lipca 1599 r. do szlachty powiatu trockiego, w którym składał on sejmik elekcyjny i wzywał do zjechania *do miasta i zamku JKM—na miestce zwykloje, gde sudy ziemskie trockije zwykli sia odprawowat*⁴⁴. To samo miejsce wskazywał jego list z 28 lutego 1603 r., wyznaczający termin przysięgi nowo mianowanego sędziego grodzkiego: *do zamku trockoho na mestco sudowoje zwykloje*. Zamek był więc obiektem wykorzystywanym wszechstronnie. Miejsce sejmikowania nie zmieniło się również w następnych wiekach. Wspomina je protestacja z 1619 r.⁴⁵ jak również, przytoczona przez I. I. Łappę, protestacja z 1647 r.: *w miejscu zwyczajnym, gdzie się sejmiki z dawnych czasów w zamku trockim odprawują*⁴⁷. Sejmiki *odprawowały się* w zamku aż do końca istnienia Rzeczypospolitej i to pomimo zniszczeń poniesionych w czasie wojen moskiewskich i szwedzkich. W zamku trockim powiat zgłosił też akces do konfederacji targowickiej⁴⁹. Zjawiskiem typowym dla Wielkiego Księstwa Litewskiego było odbywanie sejmików raczej w zamku gospodarskim, izbie sądowej niżli -jak w Koronie - w kościele. I. I. Łappo tłumaczył to znacznym, przynajmniej w początkach ich działalności, odsetkiem niekatolików wśród szlachty litewskiej⁵¹.

⁴⁰ VL VI, 302.

⁴¹ Zob. H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 81.

⁴² RIB XXX, kol. 886.

⁴³ A. Baliulis, S. Mikulionis, A. Miškinis, *Traka miestās ir pilys*, Vilnius 1991, s. 90.

⁴⁴ AGAD, AR II, ks. 4, s. 139.

⁴⁵ AGAD, AR II, ks. 4, s. 212. Do 1764 r. roki sądów ziemskich odprawiano w Trokach i w Mereczu, konstytucja sejmku koronacyjnego zlikwidowała te ostatnie roki, VL VII, 411.

⁴⁶ LPAH, F. 1177, ap. 1, nr 277, k. 3.

⁴⁷ I. I. Łappo, *Wielikoje* II, s. 560, przyp. 4.

Wzmianka, że siedzibą sejmików województwa trockiego był Poniewież jest błędna, T. Wierzbowski, *Vademecum. Podręcznik dla studiów archiwalnych*, Lwów-Warszawa 1926, s. 210.

⁴⁸ AGAD, Archiwum Królestwa Polskiego 360 A, s. 55-58,

⁴⁹ I. I. Łappo, *Wielikoje* II, s. 561.

⁵¹ I. I. Łappo, *Wielikoje* II, s. 559

Od reguły zdarzały się jednak wyjątki. Sejmiki zbierały się poza Trokami z dwóch powodów: zarazy lub wojny. W grudniu 1571 r. sejmik przedsejmowy odbył się z *wielikoju niebezpiecznostiu ot powetria* w Somiliszkach⁵². Winna tam przybyć nie tylko szlachta powiatu trockiego, ale i pozostałych powiatów tego województwa: grodzieńska, kowieńska i upieka⁵³. W 1602r. wojewoda trocki Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” prosił podwojewódzkiego trockiego Iwana Bakę: *Jeśli by ten sejmik dla powietrza w samych Trokach być nie mógł, tedy tak rozumiem na inszym miejscu, gdzie bezpieczeństwa, złożą go*. Widać więc, że nie małą rolę odgrywał zdrowy rozsądek sejmikujących: jeśli uznawali, że było zbyt niebezpiecznie - przenosili obrady w miejsce mniej zagrożone.

We wrześniu 1710 r. sejmik relacyjny odbyto ostatecznie na polach żyźmorskich: z *racji niebezpieczeństwa dla grasującej plagi boskiej, powietrza, że na miejscu zwyczajnym i według prawa należącym, w mieście JKM Trokach sejmikować niepodobna było*⁵⁴.

Najazd moskiewski 1654 r. uniemożliwił odbywanie sejmików w Trokach. Wojska rosyjskie zajęły znaczną część Wielkiego Księstwa, również większość obszaru powiatu trockiego. Car wystąpił wobec tamtejszej szlachty, podobnie jak w innych podbitych powiatach, z ofertą zachowania praw w zamian za przyjęcie poddaństwa⁵⁵. Rosjanie zorganizowali tam swoją administrację⁵⁷. Szlachta, która obawiała się carskiej zwierzchności, bądź wolała panowanie *hardych zamorczyków* - uciekła. Dlatego też w 1655 r. powiat trocki wybrał dowódcę swego pospolitego ruszenia *in conventu provinciali Siemnensi*⁵⁸. Sejm zalegalizował ten stan dopiero w 1659 r. Konstytucja wyznaczyła wówczas tymczasowe, do przyszłego sejmu, miejsce odbywania sejmików powiatu trockiego w Siemnie⁵⁹. W rzeczywistości sejmiki trockie odbywały się tam do 1662 r. Dla ścisłości należy dodać, że bynajmniej nie cała szlachta trocka wybrała los wygnańców. Część została na miejscu i złożyła

⁵² RGADA, f. 389 nr 56, k. 7 v. Sejmik ten był zresztą wyjątkiem od zasady, że każdy powiat ma osobny zjazd szlachty. Był to bowiem, w założeniu, *sojrmik. ziemti wojewodstwa trockiego na czas złożonyj - z wsich powietow ku wojewodstwu trockomu należących*, loc. cit.

⁵³ I. I. Lappo, *Wielikoje* II, s. 376, 457, 562.

⁵⁴ AGAD, AR II, ks. 4, s. 209.

⁵⁵ AGAD, Zbiór z Muzeum Narodowego 814, s. 9.

⁵⁶ Zob. L. W. Zaborowski, *Wielikoje Książęstwo Litowskoje i Rossija wo wremia polskiego Potopa*, Moskwa 1994, s. 76-77.

⁵⁷ A. Rachuba, *Wilno pod okupacją moskiewską w latach 1655-1661*, „Lithuania” 1994, nr 2 (11)- 3 (12), s. 66.

⁵⁸ M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci*, opr. A. Galos, F. Mincer, Wrocław 1968, s. 260. Nie wiadomo jednak, czy był to sejmik *sensu stricto*, czy też zjazd z okazji pospolitego ruszenia.

⁵⁹ VL IV, 677. Podobnie zbierały się inne powiaty, K. Avizonis, *Bajorai valstybiniamė Lietuvos gyvenime*, s. 114, przyp. 49.

⁵⁰ W 1661 r. sejmik przedsejmowy odbywać się miał w Siemnie, AWAK XXXIV, s. 195. Ostatnia wzmianka: BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1661-1665 (dawna sygn. 1253), k. 1444. H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 64, tab.1 nie podaje daty *ad quem*.

przysięgę carowi Aleksemu Michajłowiczowi - *krest jemu, wielikomy gosudariu, celowali i uczinilis' pod jego gosudarewoju wysokoju rukoju*. Wykaz szlachty składającej tę przysięgę nie był zbyt obszerny: liczył tylko siedemnaście osób. Należy jednak wspomnieć, że w grupie tej znalazł się również wojewoda trocki Mikołaj Stefan Pac⁶¹.

Sejmiki zbierały się niekiedy w Trokach, jednak poza zwykłym miejscem obrad. Przyczyną była, jak wynika z nielicznych osiemnastowiecznych wzmianek, chęć niedopuszczenia do udziału w obradach politycznej konkurencji. W 1742 r. obrady sejmiku gromnicznego miały się odbyć w kościele dominikanów. Szlachta, niechętna urzędnikom chcącym opanować sejmik, nie mogąc się dobrze w kościele pomieścić, *konformując się ad solitam corocznych zwyczajów praxim*, zażądała obrad w zamku. Z brzmienia protestacji nie wynika jednoznacznie, gdzie odbyły się obrady. Najprawdopodobniej jednak ostatecznie wszyscy, nie tylko protestujący, przenieśli się *na samym wykwitaniu do zamku*¹². Szesnaście lat później nabożeństwo rozpoczynające sejmik odbyło się z kolei w kościele farnym⁶³. W protestacji podniesiono, że podsędek trocki Jan Wazgird, wśród obecnych zapewne najstarszy godnością: *nie idąc ad solitum consiliorum locum na zamek, ale w kościele abusive sejmik gospodarski formować chciał*⁶⁴. Dalsze losy tego sejmiku są nieznane⁶⁵. Z kolei dwa lata później sejmik deputacki odbył się, pomimo protestacji, na miejscowym cmentarzu. Odbywający się następnego dnia sejmik gospodarski doszedł do skutku - choć oprotestowany - w kościele dominikanów. *Po zakończonej mszy u Ich Mśc Księży Dominikanów trockich — Pan Podkomorzy województwa trockiego arbitrarie w kościele głos zabrawszy, mimo tak wielu nie pozwalających Ich Mościów - skarżyło się trzydziestu siedmiu protestujących*⁶⁷. Wszystkie protestacje - co charakterystyczne - podnosiły niezwykłość miejsca sejmikowania. Ostatnia z nich zarzucała podkomorzemu, że: *nie idąc do zamku contra antiquas praxis et usu, umyślił na cmentarzu trockim, non in loco solito odprawować sejmik*⁶⁸. Był to problem również innych sejmików

Monumenta Historica Res Gestas Europae orientalis Mustrantia, kontes XV-XVII saec: vol. IV: *Kriestopriwodnaja kniga szlachty Wielikiego Kniażstwa Litowskiego 1635 g. - Rejestr przysięgowy szlachty Wielikiego Księstwa Litewskiego 1635 r.*, wyd. E. E. Łykowa, M. Kulecki, Moskwa-Warszawa 1999, s. 108-109; por. L. W. Zaborowski, *Wielikije Kniażstwo*, s. 110. Wykaz jest niewątpliwie niepełny. Uzupełnienia przygotowuje Elmantas Meilus.

⁶¹BLAN, F. 17-66, k. 56 v.

⁶³ Umieszczony tam obraz Matki Boskiej Trockiej, koronowany w 1718 r., otoczony był przez długi czas kultem większym niż koronowany dopiero w 1927 r. obraz w wileńskiej Ostrej Bramie M. Kalamajska-Saeed, *Ostra Brama w Wilnie*. Warszawa 1990, s. 164. Sejmik przeznaczony w I połowie ostatniej dekady XVII w. cztery tysiące złotych na remont kościoła, pieniądze te biskup wileński wydał na inny cel, BOss. II. 408, s. 26.

⁶⁴ LPAH, SA-5963, k. 790 v.

⁶⁵ Zapewne jednak sejmik deputacki doszedł, zob. aneks.

⁶⁶ LPAH, SA-5964, k. 506-507 v.

⁶⁷ LPAH, SA-5964, k. 514 v.

⁶⁸ LPAH, SA-5964, k. 506.

litewskich, często stosowany w walce politycznej. Antoni Tyzenhauz wyznawał zasadę, przynajmniej w pewnym okresie wygodną dla niego, że o legalności wyborów decyduje *suffragiorum pluralitas*. Sądził, iż miejsce sejmikowania i stanowisko zagajającego to tylko -jak to ujął Stanisław Kościałkowski: „okraszanie sejmiku”, *sprawa drugorzędna, która winna ustąpić przed kardynalną zasadą większości*. Jeśli jednak owe kwestie dodatkowe przemawiały na jego korzyść -chętnie to podnosił⁷⁰.

Burzliwe zebrania sejmikowe w kościołach groziły jednak ich profanacją. Dlatego też w 1786 r. biskup wileński Ignacy Massalski -jak stwierdził jego biograf ks. Tadeusz Kasabuła: *pod karą interdyktu ipso facto zabronił urządzania sejmików w kościołach, klasztorach i konwentach podległych jego jurysdykcji*.

Miejscem, gdzie zwykle zbierano się w *ocalałych od zniszczeń komnatach zamkowych były* — według Władysława Syrokomli — *izby sejmikowe, archiwum województwa i więzienie sądowe*⁷². O pomieszczeniu takim wspomina również relacja woźnieńska z 2 lutego 1678 r. Woźny przybił wówczas kopie banicji nie tylko do wrót dwóch trockich świątyń katolickich kościołów: fary pod wezwaniem NMP i kościoła bernardynów, lecz i *do drzwi izby, gdzie się na ten czas sejmik gromniczny odprawował*⁷³.

Wojewoda trocki Marcjan Ogiński ufundował klasztor dominikanów w Trokach. Sejm grodzieński 1678 r., zatwierdzając fundację, zezwolił na *reintroducio* zakonników na teren zniszczonego zamku na półwyspie⁷⁴. Miejscowa szlachta nie pałała jednak entuzjazmem wobec tej perspektywy. Powodem tego były, wspomniane już wyżej, *izby sejmikowe, archiwum województwa i więzienie sądowe*. Dlatego też godziła się na budowę klasztoru w tym miejscu tylko pod pewnymi warunkami. Precyzowało je laudum z 19 sierpnia 1720 r.: *Konformując się do konstytucji sejmowych, w zamku województwa trockiego in loco consilii, kościół w Bogu wielbnym ichmościom xięży Dominikanom konwentu trockiego erygować pozwalamy, którzy ichmość także przy kościele osobno tamże w zamku dom porządny nam do sejmikowania i wygody własnym swoim kosztem aedificare tenebuntur hoc praecauto, że o sejmikowanie tamże, strzeż Boże, jakowych sejmikowych hałasów, nas turbować i zadzierać się perpetuis temporibus nie będą mogli mieć pretensji*, Widać w uchwale realizm i przezorność sejmikujących:

⁶⁹ W 1785 r. zwrócił się w tej sprawie do monarchy i Rady Nieustającej, zapewne *dyrektor* nieznanego, choć nie można wykluczyć, że wileńskiego, sejmiku: *Wątpliwość z prawa o miejsce sejmikowania jako przyczynę do wzbronionego prawem dwojenia obrad publicznych*, BN, Akc. 15670.

⁷⁰ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, 1.1, s. 129, 203 przyp. 363.

⁷¹ Ks. T. Kasabuła, *Ignacy Massalski biskup wileński*, Lublin 1998, s. 243-244, 415.

⁷² W. Syrokomla, *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*, Wilno 1857, s. 53.

⁷³ BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1677-1679, k. 1085.

⁷⁴ VL V, 634.

S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, t. II, Lwów 1861, s. 378.

z góry zastrzeżono, że skargi z tytułu ekscesów podczas zgromadzeń będą bezskuteczne⁷⁶. W ciągu następnego półwiecza do budowy pomieszczeń dla sejmiku nie doszło⁷⁷.

W 1761 r. August III pisał do wojewody trockiego Aleksandra Pocieja, że *per vicissitudines lemporum ciż O.O. Dominikanie dotąd ulokować i na onym miejscu ufundować nie mogli i polecał wojewodzie znaleźć miejsce dostateczne na wystawienie kościoła i klasztoru*⁷⁸. Nakaz ten przyspieszył zapewne instalację zakonników na terenie zamku na półwyspie. Dlatego też konstytucja sejmu delegacyjnego 1768 r. nakazywała dominikanom wymurowanie wieży cywilnej i prowizorycznej szopy, potem zaś - refektarza dla odprawowania sejmików⁷⁹. W kolejnych latach budowli nadal nie wystawiono. Szlachta uchwaliła w laudum z 4 lutego 1777 r., że skoro dominikanie wprowadzili się do klasztoru, winni zatem - stosownie do konstytucji - wymurować m.in. szopę sejmikową⁸⁰. Budowli owej - o ile można przypuszczać - nie wystawiono aż do całkowitego rozbioru Rzeczypospolitej. Sejmik najprawdopodobniej nadal obradował w jakichś pomieszczeniach zamkowych.

Troki, jako miejsce sejmików, stwarzały pewne problemy dla szlachty zamieszkałej cokolwiek dalej. Podczas obrad trzeba było gdzieś mieszkać⁸¹. Najczęstszym rozwiązaniem było wynajęcie kwatery - *gospody*. Rodziło to jednak, nie wspominając kosztu, liczne niedogodności. W 1718 r. kasztelan witebski Marcján Michał Ogiński, silnie jednak powiązany z województwem trockim, przewidywał problemy w czasie - wspomnianej wyżej - koronacji cudownego obrazu w trockiej farze. Prosił więc starostę (niegrodowego) somiliskiego Aleksandra Romera: *Dla stancji na przyszłą solennizację koronacji posyłałem JM Pana Hryniewieckiego, który upewnił dla nas u Żyda⁸² Samuela niedaleko od szkoły, a od mostu dom drugi, w czym, ażebyśmy pewniejsi byli, samego WMM rana upraszamy abys u tegoż Żyda na imię nasze stancję pewnością konfirmować raczył*. Podobne problemy pojawiać się mogły podczas co gromadniejszych sejmików. Dlatego też niektórzy ich uczestnicy radzili sobie inaczej. W ostatniej ćwierci XVIII stulecia Stefan Dominik Romer zezwolił Józefowi Maksymowiczowi na budowę budynku na własnym placu w Trokach, zwolnionym spod cię-

⁷⁶ Por. W. Syrokomla, *Wycieczki po Litwie*, s. 53-54.

Jakieś pomieszczenia dominikanie w Trokach mieć jednak musieli, gdyż protestacja z 1721 r. wspomina o stancji u księży dominikanów trockich, LPAH, SA-5952, k. 1247.

⁷⁸ *SS. Banez. Rys dziejów*, s. 379.

⁷⁹ VL VII, 864

⁸⁰ LPAH, SA-5917. k. 1443 v.-1444.

Zapewne z tych przestanków wynikał zakaz uchwalony przez sejm w 1659 r.: w miastach, w których odbywały się sejmiki, nie mogło, podczas zjazdu - stacjonować wojsko, VL IV, 595. Chodziło najpewniej nie tylko o to, aby żołnierze nie wywierali nacisku na sejmikujących ale też aby nie zajmowali kwater niezbędnych dla szlachty.

⁸³ Troki były centrum litewskich Karaimów, często określanych jako Żydzi BN, II 8615, k. 50.

żarów miejskich. W zamian za to J. Maksymowicz miał corocznie płacić ośmiozłotowy czynsz i w tymże budynku każdego sejmików, wolną stancję dać — *po winien będzie*⁸⁴. Nie było to rozwiązanie szczególnie oryginalnie. Stosowała je również szlachta w innych sejmikowych siedzibach, łącząc dochód z pewnością uzyskania miejsca w razie potrzeby⁸⁵. Sejmiki stwarzały ponadto dla mieszkańców miasteczek możliwości dodatkowego zarobku⁸⁶.

Czas

Początkowo jedynymi sejmikami, które miały wyznaczony stały termin zebrania się były sejmiki deputackie. Miały one zbierać się *na czas i dzień pewny, to jest o Gromnicach święcie rzymskim*, jak ustalał przywilej tworzący Trybunał Litewski⁸⁷. W 1685 r. sejm termin ten zmienił: *żeby w tak wielkie uroczystości Matki Bożej ludzie do nabożeństwa nie mieli impedimentów* - sejmiki deputackie przesunięto więc na pierwszy poniedziałek po święcie⁸⁸. Termin ten utrzymał się do 1791 r., gdy to ustawa *Sejmiki* ustaliła dla całej Rzeczypospolitej, nie tylko dla Wielkiego Księstwa, lutowy termin sejmików deputackich, przesuwając je razem na 14 lutego⁸⁹.

II Statut wyznaczył termin sejmiku dla wyboru posłów: *za cztery niedziele przed sejmem wielkim* (III, 5). W praktyce okazało się, że okres miesięczny okazał się zbyt krótki - przedłużano go więc jeszcze o dwa tygodnie⁹⁰. III Statut zatwierdził to *novum* - sejmiki winny wyprzedzać sejm o sześć tygodni (III, 6)⁹¹. W praktyce bywało różnie⁹². Sejmiki litewskie przed sejmem 1616 r. zwoływały uniwersały wystawione miesiąc przed początkiem sejmu⁹³. W 1621 r. sejmiki wyprzedzały sejm o niecały miesiąc⁹⁴. Sejm zwyczajny 1629r. sejmiki litewskie wyprzedzały o sześć tygodni bez dwóch - trzech dni⁹⁵. Z kolei przed

Pasmo czynności ciągiem lat idące..., opr. A. i A. Rosnerowie, Warszawa 1992, s. 26.

⁸⁵ Zob.: T. Zielińska, *Szlacheccy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.*, Warszawa-Łódź 1987, s. 54-56, 156.

⁸⁶ Z tych powodów - jak sądzi S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*. t. I, s. 18, podskarbi nadworny zabiegał o przeniesienie sejmików egzulanckich do, zarządzanych przez siebie, miasteczek ekonomii litewskich.

⁸⁷ Wedle: A. Janulaitis, *Yyriausiasis Lietuvos Tribunalas*, s. 112.

⁸⁸ VLV, 753.

⁸⁹ VL IX, 233.

⁹⁰ Sejmiki przed sejmem warszawskim zwołanym na 15 stycznia 1585 r. wyznaczono 3 grudnia 1584 r., Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Grodnie, dok. 9219. Wypis zawdzięczam życzliwości Henryka Lulewicza.

⁹¹ W Koronie zasadę tę wprowadzono dopiero w 1613 r., VL III, 171.

S. Plaża, *Sejmiki i zjazdy*, s. 40 n.

J. Serejka, *Sejm z 1618 roku*, Opole 1988, s. 17.

⁹⁴ J. Pietrzak, *Po Ceczorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy lat 1620 i 1621*, Wrocław 1983, s. 134.

⁹⁵ A. Filipczak-Kocur, *Sejm zwyczajny z roku 1629*, Warszawa-Wrocław 1979, s. 17.

konwokacją 1632 r. sejmiکی wyprzedzały zjazd o niecałe trzy tygodnie⁹⁶. Sejm 1638 r. postanowił jednorazowo, iż planowany sejm ekstraordynaryjny *mają sejmiکی trzema niedzielami poprzedzać*⁹⁷. Również uniwersały na sejmiکی w 1662 r. zwoływały sejmik trocki dwadzieścia jeden dni przed dwutygodniowym sejmem ekstraordynaryjnym warszawskim⁹⁸. Sejmiکی litewskie przed Walną Radą Warszawską odbyły się 7 stycznia 1710 r. - Rada rozpoczęła się już 2 lutego tego roku⁹⁹.

Nawet poszczególne litewskie sejmiکی przedsejmowe zbierały się w różnych terminach¹⁰⁰. Zdarzyło się też, przed sejmem 1619 r., że podczas samej kampanii sejmikowej - choć jeszcze przed wydaniem uniwersału zwołującego sejmiکی - zmieniano datę rozpoczęcia ich obrad¹⁰¹. Właśnie na Litwie - wedle badań Urszuli Augustyniak - szczególne znaczenie miało, z powodu odległości, przesyłanie uniwersałów z *okienkiem* na datę sejmiku¹⁰². Organizujący sejmik magnat wpisywał wówczas stosowną datę.

III Statut zastrzegał, że sejmik dla wyboru posłów trwać miał, najdłużej, cztery dni, *ale przyjeżdżać wszyscy na sejmik winni będą pierwszego dnia* (III, 6). Mikołaj Maksimiejko sądził, że to ograniczenie długości sejmikowych obrad wynikało z konieczności śpieszenia na sejm¹⁰³. W praktyce jednak nakazu przybycia na początek obrad nie przestrzegano. Świadczy o tym nie tylko wydanie samego przepisu, ale również list podkanclerzego litewskiego i kasztelana trockiego Ostafiego Wołłowicza. Wybierał się on na sejmik trocki, przewidywał jednak w liście do Mikołaja Radziwiłła „Rudego”: *choć nie tuszę, aby panowie szlachta zjchali się na ten dzień pierwszy sejmikowi złożony*¹⁰⁴.

Sejm Niemy 1717 r. ustalił stały termin sejmów ordynaryjnych: na pierwszy poniedziałek po dniu św. Michała (29 września) w latach parzystych¹⁰⁵. Po półwieczu termin ten jednak, jako z *powszechnego doświadczenia wielce niewygodny*, przesunięto podczas sejmu 1768 r. na pierwszy poniedziałek po dniu św. Bartłomieja (24 sierpnia)¹⁰⁶, w 1776 r. powrócono zaś do poprzedniego terminu¹⁰⁷. Z tymi wszystkimi zmianami wiązało się ustalenie - w miarę stałego - terminu

⁹⁶ W. Kaczorowski, *Sejmy konwokacyjny i elekcyjny w okresie bezkrólewia 1632 r.*, Opole

⁹⁷ VL III, 927.

⁹⁸ BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1661-1665 (d. sygn. 1253), k. 1444-1445 v.

⁹⁹ *Diariusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710*, s. 248, 270, 292.

H. Olszewski, *Nowe materiały do „Chronologii sejmów polskich”*, CPH IX: 1957 z 2, s. 232.

¹⁰¹¹⁰¹ J. Rzońca, *Ostatni sejm przed Cecora (w 1619 r.)*, PBKXX: 1983, s. 14-16

¹⁰²¹⁰² U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 45

¹⁰³¹⁰³ N. A. Maksimiejko, *Sejmy litowsko-rnsskogo gosudarstwa*, s. 108.

¹⁰⁴ AGAD, AR V, nr 17959, s. 101, 15 lutego 1569 r. Dała listu - zwrócił na to uwagę H. Lu-
lewicz - jest mylna. W lutym tego roku nie było żadnych sejmików litewskich

¹⁰⁵ VL VI, 280.

¹⁰⁶ VL VII, 620.

¹⁰⁷ *Inwentarz Voluminów Legum*, cz. II, Petersburg 1860, s. 127.

sejmików przedsejmowych¹⁰⁸. W 1717 r. ustalono, iż miał to być *poniedziałek na sześć niedziel przez sejmem*.

W ciągu XVII i XVIII stulecia ustaliła się praktyka, w myśl której po wyborze deputatów do Trybunału odbywano inne niezbędne sejmiki. Wykorzystywano w ten sposób szlachtę zgromadzoną na stały termin sejmiku gromnicznego. Dlatego też w 1741 r. podkomorzy trocki Kazimierz Józef Ukolski pisał do tamtejszego wojewody Michała Kazimierza Radziwiłła: *upraszam supplex o wydanie - na sęstwo, podsędkowslwo i pisarstwo ziemskie elekcji, determinując czas onych sub immediate przed sejmikiem lub też po sejmiku gromnicznym*¹⁰¹.

Konstytucja konwokacji 1764 r., potwierdzając ten obyczaj, ustaliła: *sejmikom zaś elekcyjnym ziemskim, na zawsze czas po gromnicznym gospodarskich sejmikach nazajutrz, bez uniwersałow mocą prawa naznaczamy*, Konstytucja sejmu koronacyjnego postanowiła z kolei, że sejmik deputacki winien trwać co najwyżej trzy dni, zaś nazajutrz po nim powinien odbyć się sejmik gospodarski¹⁰². Podczas tego samego sejmu ustalono również, że najbliższe sejmiki relacyjne odbędą się również po sejmikach gromnicznym¹⁰³. Zasadę tę zastosowano, już w całej Rzeczypospolitej, wobec sejmików wybierających w 1790 r. skład komisji porządkowych cywilno - wojskowych¹⁰⁴. Uchwalona w następnym roku ustawa *Sejmiki* przesuwiała termin elekcji tych komisarzy na 18 sierpnia, w odstępie dwuletnim¹⁰⁵.

Termin rozpoczęcia i kończenia obrad mógł być niekiedy przesuwany. Dzieśięć dni przed sejmikiem przedsejmowym w 1594 r. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł prosił szlachtę: *jeślibym nie mógł na ten dzień czwartkowy dwudziesty dziewięty przybyć, proszę Waszych Mości abyście WM do piątku, a najdalej do soboty bet amarikowania i bez tęskności potrwać raczyli, nie poczytając jego niczemi innemi jedno niedobremu zdrowie memu, a złej też drodze. Wojewoda miał nadzieję, że jako słuszną rzecz uczynią-przykładem inszej Panów Braczy w inszych powieciach, gdzie więc dzień, abo dwa na potrzebnego brata w takowych sprawach czasem czekając, darują go tym*¹⁰⁶.

Również prawie dwa wieki później - w epoce przemożnych wpływów A. Tyzenhauza - przewlekano sejmiki. Wówczas jednak cel takich zabiegów był odmienny. Wstrzymywano bowiem sejmiki posłuszne podskarbiemu i czekano na wynik wyborów na sejmikach *niepewnych*. Jeśli nie wybrano na nich pożądaných przezeń kandydatów - osoby te wybierano na zjazdach całkowicie podporządko-

¹⁰⁸ Zwróciła na to uwagę Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela*, s. 398.

¹⁰⁹ VL VI, 280.

¹¹⁰ AGAD, AR V, nr 16751, 27 listopada 1741 r.

¹¹¹ VLVII, 184.

¹¹² VL VII, 390.

¹¹³ VL VII, 422.

¹¹⁴ Z. Zielińska, *Sejmiki 8 lutego 1790 r. - pierwsze referendum na temat dokonani sejmu*, „Wiek Oświecenia” IX: 1993, s. 113.

¹¹⁵ VL IX, 233.

¹¹⁶ AGAD, AR II, ks. 4, s. 26, Nieśwież 19 grudnia 1594 r.

wanych¹¹⁷. W jakim stopniu zjawisko to dotknęło wówczas sejmik trocki - nie wiadomo. Sejmiki wstrzymywano również, spodziewając się przybycia większej ilości uczestników. Nie przestrzegano więc, jak widać, wspomnianego wyżej statutowego ograniczenia długości sejmikowych obrad.

Rozciągnięciem obrad w czasie było - formalnie rzecz ujmując - ich limitowanie. Zjawisko limity nie obce było również sejmikowi trockiemu. Nie można jednak, na podstawie wykorzystanego, nader skąpego materiału, określić początku tej praktyki. Nie można również rozstrzygnąć rozbieżności poglądów Henryka Olszewskiego i Wojciecha Kriegseisena na genezę tej instytucji. Pierwszy z badań --- akcent stawił na antykrólewskim i antysejmowym charakterze tej instytucji¹¹⁹. Drugi - na konieczności zapewnienia działania powiatu lub ziemi w warunkach zagrożenia podczas niedowładów centralnych instytucji państwa¹²⁰. Być może różnica poglądów bierze się z perspektywy: z pozycji pojedynczego sejmiku widać potrzebę podejmowania uchwał w stale zmieniającej się sytuacji, z perspektywy zaś państwa - ignorowanie praw króla i sejmu. Nie da się również oszacować, tak jak uczynił to H. Olszewski dla lat 1697-1717 w skali Korony¹²¹, proporcji sejmików trockich zwoływanych uniwersałami wobec sejmików zbierających się na podstawie limity. Sejmik relacyjny rozpoczęty 17 czerwca 1710 r. limitowano, ciąg dalszy nastąpił 6 września tegoż roku¹²². Sejmik relacyjny po zerwanym 12 lutego 1713 r. sejmie warszawskim został również zalimitowany i odbył się 23 października 1713 r.¹²³. Również o rok późniejszy sejmik odprawiony 18 października 1714 r. pochodził *ex limitatione*¹²⁴.

Dokumenty części sejmików nie wspominają nawet o limicie. Niemożliwy był jednak sejmik *relacionis* po trzech latach od zebrania się sejmu, a zgromadzenie takie zebrało się w czerwcu 1716 r.¹²⁵. Sądzić należy określenia tego użyto, aby zaspokoić poczucie legalizmu. Podstawą zwołania była w rzeczywistości kolejna limita sejmiku sprzed lat. Niewątpliwie sejmikiem zebrany na podstawie limity był, w maju 1711 r., sejmik z *recessu sejmiku gromnicznego*¹²⁶. Na podstawie zachowanych dokumentów nie można również stwierdzić, czy na sejmikach z *limity* przestrzegano sprawowania kierownictwa obrad przez dyrektora sejmiku, który rozpoczął serię limit. Wydaje się to jednak bardzo prawdopodobne, gdyż laudum sejmiku zebranego we wrześniu 1711 r. zakończono: *Jakęśmy w przeszłych naszych landach uprosili*

¹¹⁷ S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz, t. I*, s. 117, 193 przyp. 275.

¹¹⁸ Problem ten znano w Koronie, H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 46 przyp. 48,

¹¹⁹ H. Olszewski, *Praktyka limitowania sejmików*, CPH XIII: 1961, z. 1, s. 35-52.

¹²⁰ W. Kriegseisen, *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669-1717*, Warszawa 1989 s.44

¹²¹ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 79.

AGAD, Zbiór z Muzeum Narodowego 814, s. 9-11.

¹²⁴ RGADA, f. 389, nr 581, k. 824-825.

¹²⁴ RGADA, f. 389, nr 581, k. 828-830.

¹²⁵ LPAH, SA-5951, k. 204

LPAH, SA-5950, k. 875-877

*Wielmożnego JM? podkomorzego trockiego tak i praesenti laudo unanimiter upro-siwszy, aby nas obwieścił i ad solitum locum obrad convocare raczył convenimus*¹²⁷. Było to upoważnienie podkomorzego do zwoływania szlachty, stosownie do potrzeb powiatu. Podkomorzy Mateusz Romer kierował jednak sejmikami w maju i październiku tego roku, a dyrektorem sejmiku zwołanego w grudniu uniwersałem podkomorzego był podstoli płocki Krzysztof Rościszewski¹²⁸.

Konstytucja Sejmu Niemego objęła zakazem: *wszelkie prywatne sejmikowania bez uniwersałów naszych, tudzież limitationes tychże sejmików*¹²⁹. Nie można stwierdzić, jak wpłynęło to na sejmiki trockie. Brak zachowanych dokumentów, nie musi jednak wcale oznaczać, że sejmików już nie limitowano. Skape wykorzystane materiały nie pozwalają również na zajęcie - na podstawie materiałów trockich - stanowiska w kwestii przyczyny limitowania sejmików.

Konstytucja 1590 r. zakazała sądenia na rokach ziemskich i grodzkich, później niż tydzień przed terminem sejmiku. Ograniczenie to wynikało z przekonania, że obradom sejmikowym nie powinny przeszkadzać inne zjazdy publiczne. Świadczy o tym uniwersał z 1730 r., w którym wojewoda trocki Kazimierz Dominik Ogiński obwieścił szlachcie trockiej, że roczki februarowe sądu grodzkiego nie odbędą się, *ażeby w czasie a Republica do sejmikowania naznaczonym, żadne jurysdykcje sądowe publicznym obradom na przeszkodzie nie były*¹³⁰. Nie przekonuje pogląd Wojciecha Sokołowskiego, wiążący wydanie tego zakazu z konkretną sytuacją polityczną w początkach panowania Zygmunta III i widzący cel restrykcji w przeciwdziałaniu przedsejmikowej agitacji *zarówno dworu jak i opozycji*. Każda ze stron mogła przecież agitować podczas samych sejmików. Chodziło zapewne o wyraźne rozdzielenie zjazdów z okazji roczków sądowych i sejmików¹³². Przede wszystkim celem zakazu było jednak usprawnienie sejmikowych obrad i zapewnienie im stosownej frekwencji. Motyw ten widoczny był nadal nawet sto kilkadziesiąt lat później. Nie można również wykluczyć, że m.in. chodziło o zwolnienie *gospód* dla użytku sejmikujących.

Uczestnicy sejmiku i czynne prawo wyborcze

Kwestia prawa udziału w sejmikach koronnych jest przedmiotem żywej dyskusji.

Problematykę tę regulowało bowiem, aż do XVIII wieku, bardzo zróżnicowane terytorialnie prawo zwyczajowe. Stąd też kwestii tej poświęciło niemało uwagi liczne grono badaczy. Adolf Pawiński sądził, że prawo udziału w sejmiku

¹²⁷ LPAH, SA-5950, k. 879.

¹²⁸ LPAH, SA-5950, k. 879 v. - 881.

¹²⁹ VL VI, 302.

¹³⁰ LPAH, SA-5956, k. 769-769 v.

¹³¹ W. Sokołowski, *Politycy schyłku Złotego Wieku*, Warszawa 1997, s. 62.

¹³² W Koronie silna była tradycja, w myśl której jedną z funkcji szlacheckich zjazdów było sądownictwo. Akcentuje ją L. Łysiak, *O społecznym składzie sejmików ziemskich*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Konstantego Grzybowskiego*, Kraków 1971, s. 113 n.

II. Zagadnienia wspólne sejmików litewskich na przykładzie sejmików trockich

miała cała - osiadła i nieosiadła - szlachta miejscowa¹¹³. Juliusz Bardach stwierdził z kolei, iż w średniowieczu każdy szlachcic mógł brać udział w dowolnym sejmiku koronnym czy szerzej - w zgromadzeniu szlacheckim¹³⁴. Pogląd ten podzielał również Józef Włodarczyk, badający sejmiki łęczyckie od ich powstania^{az} po rozbiory. Uważał on, że w sejmiku *miał prawo uczestniczyć każdy*, „*co się szlachcicem miał*”¹³⁵. Zdarzały się wprawdzie próby usunięcia nieposesjonatów z tych zgromadzeń, nie odniosły one jednak skutku¹³⁶. Również Zofia Trawicka, analizująca ustrój i działalność sejmiku sandomierskiego w ostatniej ćwierci XVI i w całym XVII wieku sądziła, że w *obradach sejmiku mogła brać udział wszystka szlachta, zarówno posesjonaci, jak i bezrolni, byle należący do stanu uprzywilejowanego*¹³⁷. Henryk Olszewski był zdania, że w sejmikach przedsejmowych od Połowy XVII do połowy XVIII stulecia *miała prawo uczestniczyć cała miejscowa szlachta; zarówno nieposesjonaci jak i szlachta nieosiadła*¹³⁸.

Drugie stanowisko było znacznie ostrożniejsze. Henryk Chodynicki, badając sejmiki ruskie XV stulecia, oceniał, że uczestniczyć mogli w sejmiku *partykularnym ziemianie danej ziemi*¹³⁹. Pogląd J. Włodarczyka nie trafił również do przekonania Adamowi Lityńskiemu¹⁴⁰. Również Marek Wrede wypowiadał się w tym samym duchu. Stwierdził bowiem, że na sejmiku proszowskim w XVII wieku: *w myśl [...] konstytucji z 1611 r. czynne prawo wyborcze posiadali jedynie posesjonaci osiadli w województwie krakowskim. Zastrzegł jednak ostrożnie: praktyka nie w pełni realizowała literę prawa*¹⁴¹.

Udziałem żołnierzy w sejmikowych obradach zainteresował się Jerzy Urwanowicz. Zauważył, że choć prawnie nie mieli oni głosu, faktycznie jednak - zwłaszcza od początku XVIII stulecia - ograniczenia tego nie przestrzegano¹⁴².

Prawem udziału w sejmikach epoki stanisławowskiej zajął się przed ćwierćwieczem Ryszard Łaszewski¹⁴³. Stwierdził, że po reformie uchwalonej podczas sejmu delegacyjnego lat 1767-1768, prawo udziału w sejmikach koronnych mieli

¹¹³ A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce*, s. 73. Tego samego zdania jest, badający lata 1652-1763 H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 67.

J. Bardach, *Początki sejmu*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. I, s. 14.

^{az} J. Włodarczyk, *Seimiki łęczyckie*. Łódź 1973, s. 53.
Ibidem, s. 56.

¹³⁷ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572-1696*, Kielce 1985, s. 19 Por. s. 28.

H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 67.

¹³⁹ H. Chodynicki, *Sejmiki ziem ruskich w wieku XV*, Lwów 1906, s. 26.

A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku*, s. 147.

¹⁴¹ M. Wrede, *Elekcja posłów na sejm, Proszowice 1689. W sprawie zasad głosowania na sejmikach przedsejmowych*, PH LXXVt: 1985, z. 2, s. 278.

¹⁴² J. Urwanowicz, *Wojskowe „sejmiki”. Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, «Dissertationes Universitatis Varsoviensis» 446. Białystok 1996, s. 143 n.

¹⁴³ R. Łaszewski, *Czynne i bierne prawo wyborcze do sejmu w latach 1764-1793*, «ZN Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu». Nauki Humanistyczno-Społeczne 52. Prawo XL 1972 s. 111-125.

zarówno właściciele dóbr ziemskich, zastawnicy, dożywotnicy i emfiteuci, jak również ich *familianci*. Badacz ten trzeźwo ocenił jednak, że *praktyczne rezultaty tej reformy były znikome*¹⁴⁴. Prawo udziału nieposesjonatów w sejmikach doby Stanisława Augusta zbadał wnikliwie w kilku rozprawach Adam Lityński .

Z kolei Wojciech Kriegseisen, pomijając aspekt prawny, skupił się na praktyce. Oceniał, że udział w obradach umożliwiało niezwykle pojemne kryterium, jakim okazał się *terrigenat* - posiadanie ziemi na podstawie różnych tytułów prawnych¹⁴⁶.

Autor osiemnastowiecznego *compendium* ustroju państwa - Wincenty Skrzetuski odnotował, że głos na sejmiku służył tylko szlachcie, niektóre zaś ziemie i województwa zastrzegły, aby przysługiwał tylko posesjonatom w nich osiadłym. Zauważył jednak rzeczowo: *wielu nieprzyzwoitości doznano z niedostatku wyraźnego prawa, którym obywatelom głos na sejmiku służy*¹⁴⁷.

Dominuje więc wśród badaczy przekonanie, że w sejmikach koronnych mogli brać udział, z głosem stanowczym, posesjonaci z okręgu sejmikowego¹⁴⁸, praktyka zaś od prawa odbiegała niejednokrotnie.

Ludwik Łysiak odróżniał w praktyce sejmikowej od początków XVII wieku - prawo do udziału od prawa do wotowania w tych zgromadzeniach¹⁴⁹. O ile pierwsze miał każdy szlachcic, o tyle drugie wykonywać mógł jedynie szlachcic osiadły w okręgu działania sejmiku. Ujęcie to znalazło zresztą swego krytyka¹⁵⁰. L. Łysiak zauważył też, że oprócz posesorów *czynnie uczestniczyły w sejmikach i innych zjazdach publicznych różne grupy dawnych posesorów, w świetle obowiązującego prawa i praktyki życia politycznego uważanych za posesjonatów* . Podobny pogląd wyraził Stanisław Płaza: *Prawo do udziału w sejmiku z głosem stanowczym, co przejawiało się także w uprawnieniu do podpisu uchwały sejmikowej, mieli tylko ci, którzy posiadali w okręgu sejmikowym osiadłość, czyli ziemską posiadłość. Szlachta nieosiadła wprawdzie mogła przybywać na sejmik, ale formalnie jej udział w sejmiku nie liczył się*¹⁵².

W Wielkim Księstwie Litewskim problemów takich - przynajmniej, jeśli chodziło o stan prawny - nie było. Prawo udziału w tamtejszych sejmikach było

¹⁴⁴ Ibidem, s. 114.

¹⁴⁵ A. Lityński: *Sejmiki ziemskie 1764-1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988, s. 111 nn.; *Problemy prawa nieposesjonatów do sejmikowania w dyskusji na forum Sejmu Czteroletniego* [w:] *Cztery lata nadziei. 200 rocznica Sejmu Wielkiego*, red. H. Kocój, «Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach») nr 879, Katowice 1988, s. 55-79.

¹⁴⁶ W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej*, s. 104.

¹⁴⁷ W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. I, Warszawa 1782, s. 233.

¹⁴⁸ A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku*, s. 147.

¹⁴⁹ L. Łysiak, *O społecznym składzie sejmików ziemskich*, s. 113.

¹⁵⁰ A. Lityński: *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 112, 123. Zaakceptował je z kolei J. Leszczyński, *Siedemnastowieczne sejmiki a kultura polityczna szlachty*, [w:] *Dzieje kultury politycznej w Polsce*, red. J. A. Gierowski, Warszawa 1977, s. 54.

¹⁵¹ L. Łysiak, *O społecznym składzie*, s. 118.

¹⁵² S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 89.

równoważne z prawem wotowania. Prawo udziału w sejmikach normował pierwotnie przywilej Zygmunta Augusta z 30 grudnia 1565 r. Dokument ten wymieniał różne kategorie mieszkańców *narodu szlacheckiego i stanu rycerskiego*, mające wybierać posłów na sejmy walne. Zastrzegał jednak: *hde chto w ktorom powiecie osiełosl majet*¹⁵³.

II Statut z 1566 r. powtarzał te postanowienia w sposób mniej precyzyjny - na sejmiki mieli się *zjeżdżać i bywać wojewodowie i kasztelanowie i urzędnicy ziemscy, potom już kniaziowie, panowie i szlachta tego powiatu i województwa*¹⁵⁴. Listy gospodarskie wzywały jednak, jak w 1571 czy 1577 r., na sejmiki tych, *ktoryje imienia swoi majut u ziemi takiego czy innego województwa lub powiatu*¹⁵⁵.

Kolejny, III Statut z 1588 r. ustalał skład sejmików następująco: *Na które sejmiki mają się zjeżdżać i bywać te osoby: biskupi, wojewodowie, kasztelani i urzędnicy ziemscy, księżęta, panowie i szlachta, każdy w swoim województwie albo powiecie* (III, 6). Postanowienia te precyzowała konstytucja z 1613 r. Nakazywała ona wybór posłów i deputatów trybunalskich większością głosów: *a ta pluralitas tak sie rozumieć ma, aby głos szlachecka w tamtym powiecie osiadłego, ważny zostawał*⁵. Ustawa ta wymagała więc spełnienia dwóch przesłanek: szlachectwa i osiadłości. Struktura społeczna Litwy historycznej znała różne rodzaje szlachectwa. Do udziału w sejmikach uprawniało tylko szlachectwo powiatowe. W praktyce jednak w sejmikowych obradach brały udział niemałe grupy szlachty prywatnej - zamieszkałej w dobrach najpotężniejszych magnatów litewskich i im też ^{podległych}¹⁵⁷. Kryterium osiadłości ujmowano - zapewne - nader pojemnie. Budziło to niekiedy sprzeciw szlachty, gdyż prowadziło do poważniejszych - jej zdaniem - nadużyć. Pochodzący niewątpliwie z Wielkiego Księstwa Litewskiego projekt *Ordinatio sejmum electionis, także i sejmów ordynaryjnych jak też i sejmików* z lat 1734-1735 przewidywał w tej materii radykalne ograniczenia. Ponieważ *advenae* - nowi przybysze na teren powiatu: *iż sub praetextu nabycia*

¹⁵³ *Akty odnoszące się do historii Zachodniej Rosji*, t. III, s. 138 n.

Tekst polski: *Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku*, wyd. F. Piekosiński, «Archiwum Komisji Prawniczej AU», VII: 1900, s. 45.

¹⁵⁵ I. I. Łappo, *Wielikije II*, dodatek: s. 30, 35, 39, 64 n.

¹⁵⁶ VL III, 199.

O genezie szlachty prywatnej: W. Sienkiewicz, *Bojarzy - szlachta i ziemianie w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszej połowie XVI wieku*, ZH XLVIII: 1983, z. 4, s. 31-65. O jej udziale w życiu politycznym: J. Zawadzki, *Okimiowie herbu własnego. Z dziejów awansu społecznego na Litwie wczesnonowożytnej*, MHA XI: 2000, s. 194.

Trafnie zauważył to E. Rostworowski, *Czy Stanisław Leszczyński jest autorem „Głosu wolnego”?*, [w:] idem, *Legends i fakty XVIII w.*, Warszawa 1963, s. 137. Większość tekstu *Ordinatio* opublikował, nie zawsze dokładnie, W. Konopczyński, *Liberum veto*, Kraków 1918, *Załączniki*: s. 452. Można dodać, że za litewską proweniencją memoriału przemawia nie tylko zauważony przez E. Rostworowskiego opis Trybunatu w Wilnie, ale również inne, wymienione w nim osobliwości Wielkiego Księstwa: zarówno obieralni marszałkowie powiatowi (zob. W. Konopczyński, *ibidem*, s. 452) jak i sejmiki gromniczne (BOss. 307/III, k. 56 v.).

dóbr zastawnych, wieczystych i skolligowania się z szlachtą advenae — personae usurpant praerogativam nobilitatis - winni na pierwszym sejmiku gospodarskim dowieść swego szlachectwa. Ponadto: do sprawowania deputactwa, urzędów ziemskich i grodzkich uprawniać miała tylko posesja dziedziczna .

Zasady z 1613 r. uściślała, półtora wieku później, konstytucja sejmu koronacyjnego Stanisława Augusta z 1764 r. Wskazywała ona, że w sejmikach elekcyjnych i deputackich: *ci tylko, którzy prawdziwie według dawnych praw są w swoim województwie i powiecie bene nati et possessionati, moc dawania suffragiorum mieć będą*. Głosowanie większościowe ustawa przewidywała właśnie m.in.: *ażeby do onego ci, co wotować nie powinni, nie mieszały się*. Konstytucja ta po raz pierwszy wprowadzała odmienne wymagania wobec czynnego i biernego prawa wyborczego¹⁶⁰. Można wątpić, czy było to rozwiązanie zupełnie nowe - przypominało ono podział na lata sprawne i dojrzałe w prawie osobowym dawnej Rzeczypospolitej¹⁶¹. Konstytucja sejmu 1768 r. zwolniła biskupów od *rygoru prawa za nieprzytomność na sejmikach*¹⁶². W praktyce przepis ten nie miał żadnego znaczenia.

Konstytucja sejmu koronacyjnego 1764 r. wymagała również niekaralności oraz braku kondemnaty i toczącego się procesu. R. Łaszewski sądzi, że warunek ten dotyczył również uczestniczących w sejmikach¹⁶³. A. Lityński ograniczenie to odnosi raczej do prawa biernego¹⁶⁴, choć stwierdza, że kwestia ta nie jest w nauce zbadana. Stosując z całą ostrożnością wykładnię gramatyczną¹⁶⁵, należy się przychylić właśnie do zdania tego ostatniego badacza. Ponadto - przemawiają za nim inne dowody. Pamiętać więc należy, że zapadłe kondemnaty i inne przeszkody wypominano w protestacjach wobec kandydatów do poselstw i urzędów. Teodor Ostrowski, analizując kondemnaty, ocenił: *W sądach kondemnata workiem uspokaja się, w stanie zaś politycznym tak wielkiej wagi jest, że nie tylko szlachcie do dostojęństw objęcia lub sprawowania funkcji przeszkadza, ale i senatorom activitatem tamuje [...] Nie szkodzi kondemnata na województwie otrzymana do obrania posła lub deputata*¹⁶⁶. Z kolei W. Skrzetuski, omawiając wybory deputatów trybunalskich, zauważył: *pod procesem zostający, albo notowani i przekonani o przestępstwo (crimine notati et convicti) obieranemi być nie mogą*¹⁶⁷. Rów-

¹⁵⁹ BOss. 307/III, k. 56 v.

¹⁶⁰ Przewidziane w konstytucji konwokacji 1764 r. zastrzeżenie, że *eligendi do urzędów ziemskich powinni być bene nati i posesje ziemskie wieczyste w tymże województwie i powiecie [...] mieć powinni*, VL VII, 183, nie stawiało odmiennych wymagań wybieranym i wybierającym.

¹⁶¹ J. Loho-Sobolewski, *Prawo opiekuńcze w dawnej Litwie*, Lwów 1937, s. 22-24.

¹⁶² VL VII, 626.

¹⁶³ R. Łaszewski, *Czynne i bierne prawo wyborcze*, s. 114.

¹⁶⁴ A. Lityński, *Organy kierujące obradami sejmików 1764-1794 (na przykładzie sejmików województwa płockiego)*, [w:] *Z dziejów prawa Rzeczypospolitej Polskiej*, red. A. Lityński, «Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach») nr 1200, Katowice 1991, s. 67-68.

¹⁶⁵ Przed czym słusznie przestrzega! A. Lityński: *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 34-35, też: *Problem prawa nieposesjonatów do sejmikowania*, s. 69 n.

¹⁶⁶ T. Ostrowski, *Prawo cywilne narodu polskiego*, t. II, Warszawa 1787, s. 49.

¹⁶⁷ W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. 1, s. 243.

niez Ignacy Krasicki stwierdził w swoim *compendium*, iż poseł: *Mający na sobie przewidzione prawa, traci activitatem* '. O prawie wotowania, w tym kontekście, żaden z nich nie wspomina. W spisie głosujących podczas sejmiku deputackiego w 1779 r. spotkać można jednak wzmiankę: *JP Stanisław Rzyzy obiectio — JP Tadeusz Jasudowicz pod dekretem—JP Antoni Rzyzy obiectio, JP Tomasz Rzyzy obiectio*¹⁶⁹. Czy stwierdzenie *pod dekretem*, oznaczało brak czynnego prawa wyborczego? Może wzmianka dotyczyła dekretu *kryminalnego*? Uprawdopodobnia to twierdzenie brzmienie prawa o sejmikach z 1791 r., stwierdzającego, że głosu na sejmikach nie mają: *crimine notatipo kondemnacje lub dekrecie, choćby nieostatecznym*¹⁷⁰. Wynikać z tego może, że kondemnata w sprawach zagrożonych karami *cywilnymi* (a więc lżejszymi) nie odbierała prawa głosu. Tezę tę potwierdza przepis tejże konstytucji, odmawiający biernego prawa wyborczego temu, *na kim w sprawie cywilnej zarzucona jest kondemnata*¹⁷¹. Kwestia wymaga jednak dalszych badań.

Nigdy nie wprowadzono formalnego cenzusu wykształcenia, choć koncepcje takie w epoce Oświecenia istniały¹⁷².

Pojęcie *osiadłości* określała, rozszerzając znacznie, konstytucja sejmu 1768 r. Tak więc osiadłość zapewniały dobra nie tylko dziedziczne, ale również zastawne, dożywotnie, emfiteutyczne (również w ekonomicznych i dobrach duchownych). Osiadłymi byli też, wedle tego prawa, synowie miejscowych posesjonatów, *jako naturalni na posesje ojców sukcesorowie*. Unormowanie to przyznawało również czynne prawo wyborcze nieposesjonatom: braciom i krewnym posesjonatów¹⁷³. Nie wiadomo, czy wotował w 1776 r., przybyły w województwo trockie do rodziny swojej, z którą sam będąc na sejmikach *teraźniejszych gromnicznych*, szlachcic z województwa połockiego Jan Iwaniszewski. Przyjechał on, aby uzyskać od szlachty trockiej świadectwo dobrego urodzenia .

Zagadkowo wygląda na tym tle relacja Michała Zaleskiego. Wspominał on, że w 1779 r. nie mógł wotować, gdyż *od daty nabycia [majątku Poporc] do czasu sejmików rok nie upływał, którego wymagało prawo, aby nowy dziedzic nabył wolność wotowania na sejmiku*¹⁷⁵. Być może pamiętnikarz pomylił - po

¹⁶⁸ L. Krasicki, *Zbiór potrzebniejszych wiadomości porządkiem alfabety ułożonych*, t. II, Warszawa 1781, s. 394.

¹⁶⁹ LPAH, SA-5918, k. 204v.

¹⁷⁰ VL IX, 234, art. V.

¹⁷¹ VLIX. 234, art. VII.

¹⁷² Zob. R. Łaszewski, *Czynne i bierne prawo wyborcze*, s. 115. Również projekt wyborów pośrednich z epoki Sejmu Wielkiego wymagał od wybranych w parafiach elektorów, *aby czytać umieli koniecznie dla potrzeby nieodbitej dawania na sejmikach wotów na papierze sekretnych*, BN Akc. 15375.

VL VII, 624. S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. I, s. 111, mylnie przypisuje tę regulację również konstytucji sejmu koronacyjnego 1764 r.

¹⁷⁴ LPAH, SA-5917, k. 1246-1246 v.

Pamiętniki Michała Zaleskiego s. 105.

latach - fakty lub prawo wybierania i wybieralności. Choć nie ulega wątpliwości, że głos szlachcica dawno i dobrze w powiecie osiadłego liczył się bardziej niż kogoś nowego.

Warunkiem udziału żołnierzy komputowych w sejmikach koronnych i litewskich była - jak ustalił J. Urwanowicz - osiadłość w powiecie i urlopowanie z jednostki¹⁷⁶. Ten ostatni warunek traktowano jednak nader elastycznie. W sejmiku przedkonwokacyjnym w 1733 r. brali udział żołnierze komputowi. Odbyło się to - jeśli wierzyć protestacji - nie tylko za wiedzą regimentarza generalnego wojsk Wielkiego Księstwa Michała Serwacego Wiśniowieckiego, ale na jego rozkaz. Na ten rozkaz urzędnicy mianowali ich sędziami kapturowymi: *Ichm PP wojskowych, po zaszytych już od JO Xcia Jmsci Wiszniowieckiego—ordynansach—za sędziów kapturowych — asygnowali*¹⁷⁷.

Józef Mikołaj de Raes prosił w 1736 r. hetmana polnego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńkę”: *jeżeli byś zaś tu u nas było cicho — niech mi się będzie godziło, za pozwoleniem Waszej Księżęcej Mości Dobrodzieja, zbiec do siebie w Trockie przed sejmikami gromnicznymi*¹⁷⁸. Dwadzieścia lat później sędzia ziemski trocki Stefan Dominik Romer domagał się w liście do tego samego adresata, wówczas już hetmana wielkiego: *w czasie następujących sejmików gromniczych zwykłem w województwie naszym najwięcej cumulare przyjaciół favore utrzymania interesów JO—Dobrodzieja, dopiero JMP Golejewski, Gosicki i Klidzia mają ordynans iść do Kamińszczyzny, którzy są na sejmiku naszym potrzebni. Suplikuję JO — Dobrodzieja, aby ci JM byli exempti*¹⁷⁹. Hetman zgodził się na udział żołnierzy w sejmiku, wspomniany już Antoni Gosicki złożył nawet protestację przeciw działalności konkurencyjnego stronnictwa¹⁸⁰. Prawie pięć lat później sędzia ziemski pisał znowu do hetmana: *Potrzebny JMP Klidzia porucznik Przedniej Straży dla pomnożenia przyjaciół i sług JO—Dobrodzieja na sejmiku gromniczym, że ma ordynans do Nieświeża pod tę porę —, pokorną za onym wnoszę instancją i prośbę, aby uwolniony na ten czas - towarzyszowi mógł zdać komendę, a sam ut compareat w Trokach na sejmiku*¹⁸¹. W sprawozdaniu z tego sejmiku Romer nie omieszkiał zaznaczyć: *za uwolnienie JP Klidzi na sejmik pokorne składam dzięki, który w liczbie przysposobionych przyjaciół swoich znacznie stawał*¹⁸². W 1757 r. życzenie zostania deputatem zgłosił pisarz ziemski trocki Kazimierz Więckowicz, równocześnie porucznik w kompicie litewskim, pod warunkiem jednak, że nie będzie temu przeciwny hetman wielki Michał Kazimierz Radziwiłł „Rybeńko”¹⁸³. Hetman nie wyraził na tę kandydaturę

J. Urwanowicz, *Wojskowe „sejmiki”*, s. 145.

¹⁷⁷ LPAH, SA-4748, k. 168-169 v., księga grodzka wileńska za rok 1733.

¹⁷⁸ AGAD, AR V, nr 12816, 6 grudnia 1736 r. Powtarzał prośbę w liście z 20 grudnia 1736 r.

¹⁷⁹ AGAD, AR V, nr 13258A, 12 stycznia 1756 r.

¹⁸⁰ LPAH, SA-5963, k. 57-58.

¹⁸¹ AGAD, AR V, nr 13258A, 29 grudnia 1760 r.

¹⁸² AGAD, ARV, nr13258A, 10 lutego 1761 r.

¹⁸³ AGAD, AR V, nr 13258A, 24 stycznia 1757 r.

II. Zagadnienia wspólne sejmików litewskich 45 na przykładzie sejmików trockich

zgody, pisarz bowiem -jak relacjonował to później Stefan Dominik Romer: za oddaniem listu od JO—Dobrodzieja zaraz obedientissime stanął recedendo do funkcji¹⁸⁴.

Nie ulega więc wątpliwości, że - przynajmniej w tej epoce - żołnierze brali udział w obradach, i to za wiedzą hetmana. S. D. Romer pisał we wspomnianym sprawozdaniu: *śmiałą, pokorną niosą expostulacją za JMPanem Czechowskim, naszym Troczaninem dobrze osiadłym, aby mógł mieć miejsce pod chorągwią— ten to Pan Czechowski zupełny ma porządek, dobry jak należy do towarzysza, wielce jest potrzebny do wsparcia przyjaciół łączących ad obsequia JOWKcej Mci Dobrodzieja*. Widać więc, że niekiedy żołnierzom komputowym przeznaczano z góry sferę działalności nie związanej z rzemiosłem wojskowym. Było to ściśle związane z politycznymi interesami hetmana- służyli mu na sejmiku, później zaś składali sprawozdanie z obrad¹⁸⁵. Żołnierzy komputowych usiłowali również wykorzystać na sejmikach 1776 r. zarówno hetman wielki Michał Kazimierz Ogiński, jak i podskarbi nadworny litewski Antoni Tyzenhauz. Ten ostatni wysłał na sejmik kowieński w charakterze *aniotów stróżów* kilkudziesięciu *rezolutnych ludzi* w przebraniu cywilnym. Akcja ta jednak, wskutek przeciwdziałania politycznego przeciwnika podskarbiiego - hetmana, który sam też korzystał z podobnych metod, spaliła na panewce¹⁸⁶. W 1784 r. posłem z Trok został Tadeusz Puzyna¹⁸⁷ - generał major w II dywizji¹⁸⁸. Sejmik deputacki w 1782 r. wybrał do Trybunału *Jana Lackiego chorążego pułku czwartego wojsk litewskich* .

Podczas obrad spotkać można było i innych żołnierzy. W sejmiku przedsejmowym w sierpniu 1778 r. brał bowiem udział i instrukcję podpisał *Damazy Romer kapitan wojsk pruskich*¹⁹⁰.

Warto zaznaczyć, iż projekt *Ordinatio sejmum electionis, także i sejmów ordynaryjnych jak też i sejmików* przewidywał częściowe pozbawienie prawa wotowania pijanych: *A że inebriatis personis częste oriuntur tumultu i motiva do kryminałów tedy postanawiamy, aby każdy inebriatus na sejmiku zasiadający ullam activitatem nie miał i od takowego żadnaprotestacjaprzyjęta nie ma być*¹⁹¹.

Obecność na sejmiku miała, pomimo braku sankcji, charakter pewnej powinności. Uczestnictwo w gromadzeniu było w „obywatelskim obowiązkiem” - w nader różnym stopniu - senatorów z okręgu sejmikowego, urzędników

¹⁸⁴ AGAD, AR V, nr 13258A, 11 lutego 1757 r.

¹⁸⁵ AGAD, AR V, nr 12816, listy z 3 i 9 lutego 1738 r.

¹⁸⁶ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. I, s. 203 przyp. 368.

¹⁸⁷ LPAH, SA-5919, k. 128.

¹⁸⁸ M. Machynia, V. Rakutis, Cz. Szrednicki, *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777-1794*, Kraków 1999, s. 31.

LPAH, SA-5918, k. 873. Ponieważ zestawienie *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego* nie wykazuje chorążego - można domniemywać, że został on już znacznie wcześniej *absztygowany*, stopnia zaś używał zamiast tytułu.

¹⁹⁰ LPAH, SA-5918, k. 143.

¹⁹¹ BOss. 307/III, k. 56, W. Konopczyński, *Liberum vetb*, s. 452.

i szlachty nieutytułowanej. Podkanclerzy i kasztelan trocki Ostafi Wołłowicz pisał do Mikołaja Radziwiłła „Rudego”: *na sejmik do Trok pojedę, gdyż podobno w poniedziałek tam być muszę, czyniąc obyczajowi dosyć*. Często udziału w sejmiku oczekiwał od senatora monarcha¹⁹³. Zygmunt August dziękował w 1571 r. wojewodzie wileńskiemu i kanclerzowi litewskiemu Mikołajowi Radziwiłłowi „Rudemu”: *Iż WM nie litujcie zdrowia swego w te niebezpieczne czasy od powietrza na sejmik przez podejrzenie miesca do Wolkinik jechał dosyć czyniąc powinności swej, a zwłaszcza potrzebie naszej własnej i Rzeczypospolitej*¹⁹⁴. Połączenie powinności wynikającej z piastowanego urzędu i monarszego wezwania widać w liście wojewody trockiego Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” z 19 grudnia 1594 r. Pisał on do szlachty trockiej, że *za pisaniem JKM i z powinności swej wzięłby udział w sejmiku, lecz choruje i zapewne nie przybędzie*¹⁹⁵. W liście *(deliberatorium)* z grudnia 1597 r. Zygmunt III prosił tegoż wojewodę o przybycie na sejmik trocki lub - w wypadku niemożności przybycia nań - o wzięcie udziału w innym sejmiku¹⁹⁶. Chodziło oczywiście o poparcie królewskich oczekiwań i - co istotniejsze - o wybór właściwych posłów. Kilka lat później ten sam wojewoda pisał do szlachty o zamiarze przybycia na sejmik: *miałem ten umysł być w Trokach i na tym sejmiku naznaczonym z powinności mojej stawić się między Wmśeiamr*. Wybór sejmiku, w przypadku senatorów mających dobra w różnych województwach, nie zawsze był sprawą łatwą. Kanclerz Lew Sapieha pisał do wojewody trockiego M. K. Radziwiłła „Sierotki”: *Proszę, racz mi WKsMć oznajmić, gdzie WKsMć na sejmiku być raczysz: w Trocech - li, czy w Nowogródku*¹⁹⁸. „Sierotka” brał więc udział w sejmikach trockich i nowogródzkich. Również Jerzy Radziwiłł, mianowany w 1600 r. kasztelanem trockim, brał udział w sejmiku przedsejmowym w końcu tego roku w Trokach. Później bywał na różnych sejmikach (w Grodnie, Wilnie, Lidzie), jego obecności na trockich sejmikach potwierdzić jednak nie można²⁰⁰. W dobrym tonie było - przynajmniej u schyłku XVI i w ciągu XVII stulecia - usprawiedliwianie nieobecności senatora wysyłane do sejmikującej szlachty. Stąd właśnie wojewoda trocki M. K. Radziwiłł „Sierotka” w ostatniej dekadzie XVI stulecia regularnie słał na sejmiki trockie listy z zawiadomieniem, że *wzięłby udział w sejmiku, lecz uważając jedno barzo niedobre zdrowie swe* -

¹⁹² AGAD, AR V, nr 17959, s. 101, 15 lutego 1569 r. Data -jak wspomniano wyżej - nieprawdopodobna.

Zob.: H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 67-68.

Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów, s. 612-613.

¹⁹⁵ AGAD, AR II, ks. 4, s. 26, 35, 152. Zob. biogram pióra H. Lulewicza PSB, z. 125, s. 354

¹⁹⁶ J. Rzońca, *Sejmy z lat 1597 i 1598. Część II: Ostatni sejm Rzeczypospolitej w XVI wieku*, Opole 1993, s. 10.

¹⁹⁷ AGAD, AR II, ks. 4, s. 152, Nieśwież, 26 grudnia 1599 r.

¹ *Archiwum Domu Sapiehów*, t. I, wyd. A. Prochaska, Lwów 1892, s. 98.

¹ PSB XXX/2, z. 125, s. 354-355; AGAD, AR II, nr 287.

¹ PSB XXX/2, z. 125, s. 234-235, biogram pióra H. Lulewicza.

nie będzie mógł przyjechać" . Wojewoda polecał ponadto podwojewódzemu Iwanowi Bace: *proszą do Ich Mci Panów Braci na ten sejmik zgromadzonych obmowę czyniąc, aby mi za złe nie mieli. Który list oddajcie Jch Mościom i ustną obmową uczynicie ode mnie'* . Pewną rolę mogło w tym wypadku odgrywać to, co zauważył Tomasz Kempa: *Sierotka zazwyczaj odpowiedzialnie traktował swoje obywatelskie obowiązki, w tym te związane z pełnieniem urzędów senatorskich*²⁰³. Inna sprawa, że - przynajmniej niekiedy - względy politycznej taktyki zmuszały do przewyciężenia ograniczeń wynikających ze stanu zdrowia. Wojewoda pojawił się więc na sejmiku trockim w styczniu 1595 r. Wcześniej zaś zapewniał, że z powodów zdrowotnych nie przyjedzie. Chciał jednak pokierować obradami w duchu regalistycznym²⁰⁴. W 1683 r. wojewoda trocki Marcjan Ogiński pisał do „swego” sejmiku: *tak pewnie i terażniejszego relacionis nie omieszkałbym sejmiku, gdyby nie pragnantes non avocarent occasiones*²⁰⁵. On też, już jako kanclerz wielki, a był wojewoda trocki, napisał w 1687 r. list do sejmiku trockiego. List ten miał przede wszystkim znaczenie polityczne: tłumaczył nieobecność chorobą i wzywał do udziału w obradach i poparcia punktów instrukcji królewskiej²⁰⁶.

Z kolei urzędników zobowiązywały do udziału w sejmikach listy monarsze. Zachował się ciąg listów Władysława IV do sędziego ziemskiego trockiego Pawła Tyszkiewicza z lat 1634-1641. Monarcha zobowiązywał nimi sędziego do udziału w sejmikach i popierania królewskiej instrukcji" . Podobny charakter miały późniejsze o stulecie listy Augusta II do wojskiego i sędziego grodzkiego trockiego Stefana Jerzego Romera²⁰⁸. Urzędnicy przybywali więc, by nie zawieść monarchy, zadbać o swoje własne interesy polityczne i nierzadko powiązane z nimi - materialne.

Szlachta nieurzędnicza przyjeżdżała, jak to określiła w 1725 w: *jako zwyczaj pospolity i honor szlachecki każe*²⁰⁹. Prawdopodobnie udział w obradach był potrzebny do ugruntowania i zaznaczenia poczucia wspólnoty z resztą stanu.

Niektórzy zaś przybywali, aby wypić i zakąsić. Wacław Potocki zapewne przerysował, pisząc:

*Rzekę, bom wolny szlachcic, że dla pijatyki
Większa nas połowica jeździ na sejmiki .*

²⁰¹ AGAD, AR II, ks. 4. s. 26, 35,152. Zob. PSB, z. 125, s. 354; T. Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka*, s. 291.

²⁰² AGAD, AR II, ks. 4, s. 153, Nieśwież 26 grudnia 1596 r.

²⁰³ T. Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka*, s. 243.

²⁰⁴ Ibidem, s. 284-285.

²⁰⁵ BUWil., F. 7-I5/5963A, księga grodzka trocka za lala 1683-1686, k. 287.

²⁰⁶ WAPKr., AMCh 994, s. 9-11, Grodno 20 listopada 1687 r.

AGAD, Zbiór z Muzeum Narodowego 888, s. 3-35.

²⁰⁸ BN, Akc. 11108, Warszawa 18 czerwca 1732 r

²⁰⁹ LPAH, SA-5955, k. 11.

Cyt. za: W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej*, s. 225.

Podobnie - tym razem ze względów politycznych - uczynił Maurycy Franciszek Karp, opisując sejmikujących w nader ciemnych barwach: *tluszczę opojów, rycerstwo kufłowe, które żłopie całemi beczkami ostatek rozumu ćmiące napoje'* .

Stefan Medeksza, opisując sejmiki 1685 r., podał jednak konkretne wydatki: *Na obu sejmikach komentowała się bracia piwem szczególnie, którego wyszło więcej 60 beczek, a gorzałki beczek więcej trzech anyżkowej" ~*. Nie był to opis sejmiku trockiego. Nie należy jednak mniemać, aby akurat Troki były wyjątkiem, gdzie nie spożywano piwa i gorzałki, niekoniecznie anyżkowej. Sejmikom trockim również towarzyszyły uczyty, podczas których z kolei zdarzały się ekscesy. W 1718 r. skarżył się jeden z sejmikujących, iż podczas sejmiku gromnicznego, *będąc żałujący deliator na uczcie u — p a n a Michała Tyzenhauza pisarza WXL, na której to ochocie, przy zamieszaniu niektórym JMCi——napitych, chcąc onych umitygować, perswadując, w ten tumult wskoczył, rozwałdzał i rozbraniał, gdzie podczas tego czasu i tumultu i postrzec się, jako szablia od boku zginęła i kto one oderwał odpasa*²¹³.

Michał Zaleski usiłował - ze skutkiem - zająć liczące się miejsce w powiatowej polityce szlachty trockiej. Kaptowanie stronników wymagało jednak poważnych środków. Dlatego też wspominał sejmiki gromniczne 1779 r.: *były dla mnie fizycznie i ekonomicznie bardzo kosztowne, trzeba było wydatków, żeby przez wystawność zwabić szlachtę do związku nowego, a odwołać od rodziny dawno w tern województwie zasiedziały, ugruntowany kredyt i najszczególniej urzędy sądowe posiadających" .* Nakładów wymagały również zjazdy trockie roku następnego. *Kosztowne dla mnie było przejście przez porę sejmików, kosztowne względem wydatków i względem spokojności wewnętrznej —* zapisał w pamiętnikach²¹³.

Oczywiście inny charakter miała obecność magnackich klientów, zwłaszcza tych, dla których przewidziano jakieś zadania w czasie obrad. W 1742r. Kazimierz Józef Ukolski usprawiedliwiał się przed wojewodą trockim Michałem Kazimierzem Radziwiłłem „Rybeńką”: *na sejmiku gromniczym — lubo sam kilkonastoniedzielną zwałtony chorobą nie mógł być przytomnym, jednak synowi memu posłużyło szczęście*. Donosił również, że wybory przebiegły zgodnie z życzeniem wojewody²¹⁶. Stefan Dominik Romer corocznie w latach 1782-1783 zaznaczał Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi „Panie Kochanku”: *nie ubliżyłem nd sejmiku terazniejszym gromniczym bytności w Trokach*²¹⁷, lub: *nie ubliżyłem atencji należytej w obraniu JWWPP deputatów na przyszły Trybunał z naszego województwa" .*

²¹¹ M. F. Karp, *Obra: sejmików, czyli co są sejmiki terazniejsze nasze?*. Warszawa 1791, s. 7.

²¹² S. F. Medeksza, *Księga*, s. 11.

²¹³ LPAH, SA-5952, k. 308-309 v.

²¹⁴ *Pamiętniki Michała Zaleskiego*, s. 104.

²¹⁵ *Ibidem*, s. 133.

²¹⁶ AGAD, AR V, nr 16751, 12 lutego 1742 r.

²¹⁷ AGAD, AR V, nr 13258A, 10 lutego 1782 r.

²¹⁸ AGAD, AR V, nr 13258A, 8 lutego 1783 r.

Prawnym warunkiem czynnego udziału w sejmiku była, jak wskazano wyżej, osiadłość w powiecie. Praktyka jednak odbiegała od statutowych i sejmowych uregulowań. W obradach brali udział przybysze nieosiedli w Trockiem. Było to tym łatwiejsze, że stopniowo rosła ilość uczestników obrad, zaś *brakowało* - jak stwierdził A. Lityński - *zinstytucjonalizowanej formy kontroli osób przybywających na zgromadzenia*²¹⁹. Stąd też w drugiej połowie XVIII wieku *szlachta ekonomiczną* - pełniącą różne funkcje w położonej na terenie powiatu trockiego ekonomii olickiej, nie będącej jednak szlachtą powiatową, stale wykorzystywał w sejmikowej polityce podskarbi nadworny Antoni Tyzenhauz²²⁰. Jeszcze przed erą Tyzenhauza urzędnicy troccy podczas sejmików posługiwali się nieosiadłymi w powiecie. Podczas sejmiku gromnicznego w roku 1760 zarzucano podkomorzemu i ciwunowi trockiemu Andrzejowi Władysławowi Ukolskiemu, że pojawił się z *potencją extra limites województwa trockiego nieznanomych osób, żadnej posesji w trockim województwie nie mających* ". Również sędzia ziemski Stefan Dominik Romer przybył pół roku później na sejmik przedsejmowy *in assisenlia zgromadzonego tumultu żadnej osiadłości w województwie trockim nie mającego*²²².

W początkowych dziesięcioleciach istnienia sejmików litewskich kontrola obecnych była chyba niezbyt trudna: spośród kilkudziesięciu stałych bywalców nietrudno było wyłowić przybyszów spoza powiatu. Dlatego też w 1619 r. szlachta trocka skarżyła się, że na sejmik deputacki chorąży tamtejszy Piotr Wołowicz^{ry} *prowadyl ludej neznajomych i remesnikow a druhich i niet wiedoma odkul rodom, a snat' druhich, a nie szliachtu*. W rezultacie, gdy kierujący sejmikiem podkomorzy trocki *každoho szlachtycza — pytał chtoby był i odkul — tohdy i se mnoho takich znaszło, że i wywesty se niemohli odkole byli i szliachta ich trockaja nie znała* . Znalaziono nawet -jeśli wierzyć protestacji - przyprowadzonego przez chorążego na sejmik *remesnika krawca*. Pośrednim dowodem stosunkowo rzadkiego udziału nieuprawnionych w sejmikach I połowy XVII stulecia jest protestacja z 1647 r. Jej autorzy wskazali na liczny udział szlachty powiatowej, nie podnieśli jednak, że sprowadzono szlachtę spoza powiatu. Wskazali wszakże - być może cokolwiek przejawiając - że wyboru posłów wojewoda miński z podsędkiem trockim dokonali *slugami swemi*²²⁴. Kontrola uczestników była wówczas możliwa, bo sejmik nie był zapewne specjalnie liczny i - co ważniejsze - podkomorzy trocki nie miał pozycji tak dominującej, jak półtora wieku później podskarbi nadworny. Być może, kultura polityczna ówczesnej szlachty nie dopuszczała wówczas -jeszcze - tak jaskrawych nadużyć. Do zarzutów należy jednak podchodzić z ostrożnością - były przecież elementami walki politycznej.

²¹ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 113.

²²⁰ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. I, s. 111-112, 117.

²²¹ LPAH, SA-5964, k. 506 v.

²²² LPAH, SA-13706, k. 579-579 v., 25 sierpnia 1760 r.

²²³ LPAH, F. 1177, ap. 1, nr 277, k. 3 v.

²²⁴ I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 560-561, przyp. 4.

Nadużyciom Tyzenhauza, i nie tylko jego, nie potrafił zapobiec przewidziany i obwarowany sankcjami w konstytucji sejmu konwokacyjnego 1764 r. zakaz sprowadzania szlachty z *cudzych województw*.

Poważnym problemem jest liczebność uczestników sejmikowych obrad. Sejmikową elitę Wielkiego Księstwa u schyłku XVI stulecia obliczał Edward Opaliński na *około tysiąca osób. Tym samym na jeden sejmik litewski — szacował — przypadałoby przeciętnie około 40 osób, z których opinią musiało się liczyć centrum polityczne w sposób szczególny*²²⁶. "Naturalnie nie cała ta grupa pojawiała się na sejmikach: jednym przeszkadzało zdrowie, inni - mający osiadłość w kilku powiatach - wybierali sejmik dogodniejszy lub bardziej znaczący. Ponadto zjawiali się przecież i ci, którzy żadnego znaczenia nie mieli. Co ważniejsze: na sejmikach ostatnich członków tej elity próżno byłoby szukać.

Do ważności sejmikowych uchwał niepotrzebne było jakiegokolwiek *quorum*. Stąd też obliczenie frekwencji na sejmikach trockich - tak jak i na innych - jest zadaniem niemożliwym. Danych na temat zaludnienia powiatu trockiego w początkach XVII wieku dostarcza *regestr popisu — powiatu trockiego z 9 października 1621 r.*²²⁷. Spis ów wykazywał - wedle wyliczeń Jerzego Maronia - sześćset trzydzieści osiem osób, z czego pięćset dwadzieścia sześć osób badacz ten zakwalifikował *do szlachty ubogiej i bardzo ubogiej*²²⁸. Szlachta zamożna i średniozamożna liczyła zatem około stu osób. Z kolei wedle spisu z 1790 r., przeprowadzonego na podstawie rok wcześniejszej decyzji sejmu, powiat trocki zamieszkiwały sześć tysięcy osiemset dwadzieścia trzy osoby stanu szlacheckiego, w tym mężczyźni od osiemnastu lat - dwa tysiące dwieście dwadzieścia osiem osób²²⁹. Rozbieżności te są efektem nie tylko zmian demograficznych. Należy wziąć pod uwagę to, że w pospolitym ruszeniu szlachcic powinien - zasadniczo - stawić się na popis. Nakazywał to III Statut (II, 1). W obowiązku tym istniał jednak pewien wyjątek: z niedziału braterskiego nie musieli stawiać się wszyscy bracia. Istniała również tradycja - zwrócił na to uwagę Antanas Tyla - stawiania pocztu w proporcji do posiadanego majątku²³⁰. Ponadto - z różnych powodów nie stawiali się niektórzy zobowiązani²³¹. Tak więc nawet spisy popisowe nie są źródłem do końca wiarygodnym. Wydaje się jednak, że właśnie owa

²²⁵ VL VII, 184.

²²⁶ E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652*, Warszawa 1995, s. 264.

²²⁷ RBP, AD 133, nr 22, k. 68-76 (bez k. 71).

²²⁸ J. Maron, *Szlachta powiatu trockiego w świetle popisu z 1621 /-*, «Acta Universitatis Wratislaviensis» nr 1876, Prawo CCLI: 1996, s. 29-34.

²²⁹ R. Jasas, L. Truska, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystes gyventoją surašymas 1790 m.*, Vilnius 1972, tab. 3, s. 34.

²³⁰ A. Tyla, *Praktičeskoje osuszczestwlenie III Litowskim Statutom reglamentiruwannogo pospolitogo ruszenia w XVI—XVIII ww.*, [w:] *1599 metų Trečiasis Lietuvos Statutas*, red. S. Lazutka et al., Vilnius 1989, s. 185.

²³¹ H. Łowmiański, *Zaludnienie państwa litewskiego w wieku XVI*, opr. A. Kijas i K. Pietkiewicz, Poznań 1998, s. 47.

stuosobowa grupa szlachty zamożniejszej stanowiła trzon sejmikujących. Była to - co widać również w monografiach sejmików z terenu Korony - grupa osób bywających na zjazdachomalże stale, w każdym razie zdecydowanie częściej od innych szlacheckich mieszkańców sejmikowego okręgu, i wywierająca wpływ na wyniki obrad.

Uczestnictwo w obradach w I połowie XVII wieku usiłował prześledzić Henryk Wisner. Z ostrożności badawczej ograniczył się do stwierdzenia, że *obowiązek udziału w obradach nie był powszechnie respektowany*²³². Interesujące wyniki osiągnął w tej materii - wedle oceny Roberta I: Frosta - Arturas Vasiliauskas w przygotowywanej rozprawie. Wiadomo, iż liczebność podpisów na sejmikowych dokumentach tej epoki nijak ma się do sejmikowej frekwencji. Niektórzy uczestnicy nie podpisywali instrukcji - bo nie umieli, inni - bo nie chcieli zgodzić się na wszystkie *puncta* tam zawarte. Ewa Dubas-Urwanowicz zwróciła uwagę na inne możliwe przyczyny: długotrwałość zbierania licznych podpisów, tradycję ziemi i wagę samych dokumentów²³³. W wieku XVI rzadkie dokumenty sejmikowe podpisywał marszałek. W stuleciu następnym - również urzędnicy, czasami szlachta nieutytułowana. Masowe podpisywanie sejmikowych dokumentów datuje się dopiero od epoki saskiej.

Wojewoda trocki Stefan Zbaraski i tamtejszy kasztelan Ostafi Wołłowicz donosili Zygmuntowi Augustowi, iż na zwołany na 9 grudnia 1571 r. sejmik trocki: *zjechali ino niekotoryje uradniki i panowie szlachta we/mi mało* . List sejmiku trockiego z 2 lutego 1598 r. kończył się wyliczeniem: *U tego listupieczatej prylysnenych trydcat' try, a podpisy ruk tymi słowy*. Piętnaście podpisów złożono pismem polskim, siedem - pismem ruskim²³⁵. Kilka dni wcześniej - 19 stycznia - w innym liście z *trockiego sejmu* dopisek brzmiał: *u tego listu pieczęci przyciśnionych dwadzieścia cztery a podpisy rąk tymi słowy...* i wyszczególniał czternaście podpisów alfabetem łacińskim i pięć - ruskim²³⁶. Największa liczba *pieczatej prytisnionych - sorok odna* i podpisów wzmiankowanych - alfabetem łacińskim: dwadzieścia cztery, alfabetem ruskim: siedem, występuje na liście z 1 października 1597 r.²³⁷ Ponieważ jednak w wieku XVI listy pieczętowano i, jeśli kto umiał, podpisywano - nie można sumować liczby pieczęci i podpisów.

W 1602 r. szlachta trocka pisała do swego wojewody: *chocia w małej gromadzie i pod czasem nie bardzo bezpiecznym zjechawszy się do Trok*²³⁸. Pod listem *pieczęci przyciśnionych dwanaście* i tyleż podpisów cyrylicą i alfabetem łacińskim. Można więc zorientować się, iż *mała gromada* to, w pojęciu szlachty,

" H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV*, s. 64.

E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólestwach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998, s. 28-3 1.

²³⁴ RBP, AD 133, nr 24, k. 68.

²³⁵ AGAD, AR II, ks. 4, s. 123.

²³⁶ AGAD, AR II, ks. 4, s. 120.

²³⁷ AGAD, AR II, ks. 4, s. 126

²³⁸ AGAD, AR II, ks. 4, s. 210, Troki 11 grudnia 1602 r.

tuzin sejmikujących. Z kolei podczas tumultu w czasie sejmiku gromnicznego w 1619 r. *pryszło boisz niż do sta broni dobytych*. Ponieważ wcześniej, jak głosiła protestacja: *niemało ludej spokojnych, wideczy tot rozruch, oknami poutekali, pracz rozyszli sia*²³⁹ - można bezpiecznie przyjąć, iż w sejmiku tym brało udział *minimum* sto kilkanaście osób.

Trocki sejmik przed elekcją 1632 r. opisywał w swym sprawozdaniu dla Krzysztofa Radziwiłła Aleksander Ogiński: *zgołą sejmik nasz był niegromadny - - ledwie kilkanaście szlachciców było*²⁴⁰. Z kolei na sejmiku przedsejmowym w 1647 r. uczestników było tak wielu, że - wedle protestacji przeciw kierowaniu sejmikiem przez wojewodę mińskiego Aleksandra Ogińskiego: *za zgromadzeniem niemałym szlachta w izbie zmieścić się nie mogła. I. I.* Łappo, który opublikował tę protestację, naliczył pod nią ponad siedemdziesiąt podpisów²⁴¹. Na tej podstawie, doliczając - podobno nielicznych - stronników wojewody, liczebność sejmikujących oszacować możemy na około stu. Tak *gromadny* sejmik nie był jednak zjawiskiem częstym. Instrukcję sejmiku przed wyborem Jana III Sobieskiego w 1674 r., wysyłającego na elekcję czterdziestu jeden reprezentantów powiatu, podpisało dwadzieścia pięć osób²⁴². Trudno uwierzyć, że tak wielu wybrano *in absentia*, zapewne nie wszyscy uczestnicy uznali za konieczne złożenie podpisów pod dokumentem. Wydaje się, że typowe dla liczebności sejmiku trockiego w końcu XVII i w pierwszej połowie XVIII wieku są instrukcje (względnie lauda) z lat 1695, 1699, 1704, 1708, 1710, 1728, 1730 i 1732 podpisane - odpowiednio - przez: sześćdziesiąt osiem, dziewięćdziesiąt trzy, sto dziewięćnaście, trzydzieści siedem, siedemdziesiąt, sześćdziesiąt dwie, siedemdziesiąt cztery i sto osiemnaście osób²⁴³.

Liczbę uczestników sejmiku przedkonwokacyjnego w 1733 r. można spróbować wyznaczyć sumując liczbę podpisów pod jego instrukcją (siedemdziesiąt osiem)²⁴⁴ i pod protestacją (trzydzieści dziewięć)" . Nadal jednak będzie to wielkość przybliżona: trzeba uwzględnić zarówno uczestników indyferentnych jak i analfabetów. List wierzytelny - *kredens* sejmiku deputackiego z 6 lutego 1776 f. podpisały sto pięćdziesiąt dwie osoby²⁴⁶, instrukcję zaś sejmiku przedsejmowego z 15 lipca tego roku - trzysta dziewięćdziesiąt dziewięć osób²⁴⁷.

²³⁹ LPAH, F. 1 177, ap. 1, nr 277, k. 3v.

²⁴⁰ AGAD, AR V, nr 10694, Dorsuniszi 17 sierpnia 1632 r.

²⁴¹ I. I. Łappo, *Wielikoje* II, s. 560-561, przyp. 4.

²⁴² BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1674-1677, k. 110-113 V.

²⁴³ RBP, AD 133, k. 90-91 v.; LPAH, SA-5948, k. 830-831; AGAD, APP 133, s. 983-984; BN, Akc.I 1107; LPAH, SA-5950, k. 821-821v., SA-5916. k. 53-53v., SA-5956, k. 886-887, SA-5957, k. 544-545.

²⁴⁴ LPAH, SA-5957, k. 608 v. Inne dokumenty tego sejmiku podpisało mniej uczestników - *kredens* na rotmistrzostwo: pięćdziesięciu czterech, k. 604-604 v.; laudum: pięćdziesięciu trzech k. 606 v.

²⁴⁵ LPAH, SA-4748, k. 169 v.

²⁴⁶ LPAH, SA-5917, k. 1244-1245 v.

²⁴⁷ LPAH, SA-5917, k. 1326-1328 v.

Podczas sejmiku deputackiego w 1779 r. *kredens* na deputactwo podpisało sześciu urzędników²⁴⁸, choć w sejmiku brało udział co najmniej siedemset osób. *kakulacja suffragiorum alias kresiek WW ambientów na depulację* Trybunału Litewskiego z 1779 r. wykazuje, iż na trzech konkurentów do deputactwa oddano czterysta osiemdziesiąt trzy, trzysta osiemdziesiąt cztery i trzysta dwadzieścia cztery głosy²⁴⁹. Ponieważ pierwsi dwaj kandydaci byli w opozycji do trzeciego²⁵⁰, można ostrożnie założyć, że w sejmiku brało udział *minimum* siedemset uczestników. Uczestniczący wówczas w zjeździe Michał Zaleski stwierdził: *zebrałem partią bardzo liczną i od dawna w Trokach niezdarzaną*²⁵¹. Tak więc ten sejmik należałoby zaliczyć do najliczniejszych sejmików trockich.

Naprawdę dokładną liczbę uczestników poznać można tylko wówczas, gdy dochodziło do głosowania. Była to jednak procedura przewlekła i sprzeczna z ideałem *zgody*, przez to rzadka. Podczas sejmiku gromnicznego w lutym 1765 r. oddano pięćset pięćdziesiąt sześć głosów, do których doliczyć należy dwudziestu czterech obecnych wówczas urzędników²⁵². W sumie więc: w obradach brało udział *minimum* pięćset osiemdziesiąt osób. Późniejsze o rok laudum sejmiku pomnicznego podpisało z kolei stu czterdziestu czterech uczestników²⁵³.

Liczebność uczestników tego samego zgromadzenia ulegała nieraz poważnym wahaniom. Pod instrukcją sejmiku przedkonwokacyjnego w lutym 1764 r. Podpisało się dwieście siedemdziesiąt osób²⁵⁴, pod laudum tegoż sejmiku już tylko siedemdziesiąt osiem osób²⁵⁵. W tym samym roku pod instrukcją sejmiku relaxinego z konwokacji i zarazem predelekcyjnego podpisało się sto siedemdziesiąt siedem osób²⁵⁶, a pod akcesem do konfederacji generalnej litewskiej, z tego samego dnia - dwieście siedem osób²⁵⁷. Widać więc wahania liczebności podpisów w ciągu jednego dnia. Równie wyraźnie ukazują zmiany liczebności dokumenty sejmiku gromnicznego w 1771 r. Pod laudum sejmiku deputackiego i gospodarskiego z 6 lutego podpisało się osiemdziesięciu czterech sejmikujących²⁵⁸, pod *kredensem* na podkomorstwo z tego samego dnia - sto czterdzieści pięć osób²⁵⁹. W czasie dzień późniejszej elekcji na sęstwo na dwóch kandydatów głosowało czterysta siedemdziesiąt siedem osób". Sam zaś *kredens* na sęstwo pod-

²⁴⁸ LPAH, SA-5918, k. 203 v.

²⁴⁹ LPAH, SA-5918, k. 219. Wyliczenie głosów oddanych na ostatniego kandydata poprawiono wedle wykazu głosów na Franciszka de Raesa, ibidem, k. 217-218 v

²⁵⁰ Zob. S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhant*, t. I, s. 193 przyp. 273.

²⁵¹ *Pamiętniki Michała Zaleskiego*, s. 105.

²⁵² LPAH, SA-5966, k. 51-56 v.

²⁵³ LPAH, SA-5966, k. 741-742 v.

²⁵⁴ LPAH, SA-5965, k. 1035-1041.

²⁵⁵ LPAH, SA-5965, k. 1032-1033 v..

²⁵⁶ LPAH, SA-5965, k. 1381-1386.

²⁵⁷ LPAH, SA-5965, k. 1387-1390 v.

²⁵⁸ LPAH, SA-5917, k. 587-588 v.

²⁵⁹ BN, Akc. 11109.

²⁶⁰ LPAH, SA-5917, k. 604-605 v., 606-609 v.

pisano tylko około dwustu osób²⁶¹. Również wobec samych podpisów należy podchodzić z dużym krytycyzmem. Połowę spośród stu czterdziestu pięciu podpisów pod wspomnianym laudum z 6 lutego 1771 r. skreślono jedną ręką²⁶². Nie wiadomo, czy chodzi o fałszerstwo, czy o zastąpienie wstydliviego analfabety, krępującego się złożeniem trzech krzyżyków. Kwestia wymaga staranniejszego przesłedzenia. Tak więc w miarę pewnie poznać można tylko skrajności.

Proporcje biorącej udział w sejmikach szlachty utytułowanej do nieutytułowanej poznać można i to ze znacznym przybliżeniem, tylko w tych nielicznych sejmikach, podczas których odbywała się *kalkulacja suffragiorum alias kresek*. Dane takie nie dadzą jednak obrazu rzeczywistego wpływu na podjęte decyzje. Konstatacja, że z biegiem czasu coraz więcej szlachty brało udział w sejmikach, nie jest niczym nowym²⁶³. Obserwujemy, że wzrastała również liczebność uczestników sejmiku trockiego. Tak więc i pod tym względem poddawał się on tendencjom panującym w Rzeczypospolitej.

Czynniki powstrzymujące szlachtę od udziału w sejmikach były różnorodne. Ponieważ dokumentowano je rzadko, raczej należy się ich domyślać. Liczni potencjalni uczestnicy nie przybywali *dla zapowetrenia*²⁶⁴. Od udziału w obradach odstręczały ponadto: koszta udziału w zjeździe, szwankujące zdrowie, inne zajęcia i - co nie najmniej ważne - świadomość nikłego wpływu na podejmowane decyzje. Istniała też obawa przed agresją innych, potężniejszych uczestników obrad. Sejmiku trockiego nie dotknęło to, co zdarzyło się w Wilnie w 1776 r.: *wszystkie miejsca sejmikom z prawa wyznaczone, były osadzone żołnierzem rosyjskim, którzy bronili [!] przystępu obywatelom, których imiona na rejestrze byli oddane oficerom moskiewskim przez samych naszych niektórych rodaków*²⁶⁵.

Na sejmikową frekwencję wpływać mogła też pora roku, ułatwiająca lub utrudniająca dojazd i - wreszcie - sam cel konkretnego zjazdu. Niejednokrotnie o decyzji wzięcia udziału w obradach lub powstrzymania się od niego decydowała kombinacja różnych przyczyn. Wojewoda trocki Mikołaj Krzysztof Radziwiłł tłumaczył w grudniu 1599 r. swą nieobecność na sejmiku: *osobliwie teraz już od początku zimy poczęli mię różne przypadki trapić, k temu droga zła przypasała, ani sanmi, ani wozmi nie lza się choremupuszczic*²⁶⁶.

Należy zdać sobie sprawę, że wstęp do laudów i instrukcji: *My senatorowie, urzędnicy ziemscy i grodzczy, rycerstwo, szlachta, obywatele województwa trockiego*, odzwierciedlał raczej stan pożądany niżli rzeczywistość. Podobnie listy do sejmiku, adresowane: *Wielebnym w Boże, jasnie wielmożnym zanie wożonym*

²⁶¹ LPAH, SA-5917, k. 589-592.

²⁶² BN, Akc. 11109.

²⁶³ Zwrócili na to uwagę: A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 112; J. Włodarczyk, *Sejmiki łęczyckie*, s. 59.

²⁶⁴ RBP, AD 133, nr 24, k. 68-70 (Somiliszki 1571 r.).

²⁶⁵ BUWil, F. 3-438, k. 106. Inny egzemplarz: BN, Akc. 15328.

²⁶⁶ AGAD, AR II, ks. 4, s. 152.

*Panom mnie młstiwym i brati laskawoje, obywatelom wojewodstwa i powietu trockoho*²⁶⁷. Wstęp taki był efektem zastosowania formularza kancelaryjnego i dlatego w pierwszym członie najczęściej był nieprawdziwy. Senatorowie na sejmiki przybywali coraz rzadziej. Do końca XVI stulecia zauważyć można w trockiej korespondencji sejmikowej poczucie obowiązku - nie wykluczone, że związane z podniesionymi wyżej cechami - „Sierotki”.

Wydaje się jednak, że magnaci” coraz rzadziej brali udział w sejmikach trockich. Udział ich był raczej wyjątkiem od reguły. Przyczyną tego stanu było, jak się wydaje, zjawisko zauważone już przez Henryka Olszewskiego, badającego zasiadanie przez magnatów w izbie poselskiej. Zauważył on, że w połowie XVIII stulecia bywało ich tam mniej niż wiek wcześniej. Wynikało to z utrwalonych zależności: magnat zasiadający w senacie spokojnie kierował *oddanymi sobie klientami spośród posłów i arbitrów*²⁶⁹. Było to zjawisko dotyczące całej Rzeczypospolitej, budziło jednak opory nawet szlachty litewskiej. Dlatego też podczas sejmu 1662 r. niektórzy jej przedstawiciele żądali, aby posłowie zaprzysięgali: *że się nie starali o to, ani słudzy są pańscy (id est magnatwn), ani mancipia dworskie*, Postulat ten posłowie litewscy przejęli, co charakterystyczne, od konfederacji wojska. Była ona *ruchem polityczno-społecznym średniej i drobnej szlachty skierowanym przeciw magnaterii i machinacjom dworu*²⁷¹. Samodzielnie nie byli bowiem w stanie wystąpić z programem tak krytycznym wobec praktyki politycznej Wielkiego Księstwa. Postulat ten zresztą w czasie obrad sejmu upadł²⁷².

Podobnie funkcjonował ten system na sejmiku: decyzje podejmowała magnacka fakcja, wykonywali je zaś, niekiedy modyfikując pod wpływem okoliczności, klienci podczas obrad. Być może magnaci zjeżdżali z obowiązku tylko na najważniejsze sejmiki, gdy ich udział był niezbędny dla przeforsowania pożądaných decyzji. Już w początkach XVII wieku - oceniając wedle frekwencji, senatorowie uznawali - widać - udział w sejmikowych obradach za zbędny²⁷³. Na innych sejmikach pojawiali się dla kształtowania wśród szlacheckiej społeczności wizerunku pana wielkiego, dbałego jednak o sprawy publiczne, nawet na poziomie powiatu.

Udział przedstawicieli duchowieństwa w obradach sejmiku trockiego był rzadkością. Miasto nie było siedzibą ordynariusza, dla interesów kościoła rzym-

AG AD, AR II, ks. 4, s. 101, 3 sierpnia 1595 r.

W warunkach Wielkiego Księstwa Litewskiego można, wobec specyficznej struktury szlachty i braku - w przeciwieństwie do Korony - kasztelanów mniejszych, traktować, z pewnym przybliżeniem "senatora" jako synonim „magnata”.

²⁷⁰ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 104

²⁷¹ S. Ochmann, *Sejmy lat 1661-1662*, Wrocław 1977, s. 233.

A. Rachuba, *Konfederacja Kmicicowska i Związek Braterski wojska litewskiego w latach 1660-1662*, Warszawa 1989, s. 377-378.

²⁷² S. Ochmann, *Sejmy lat 1661-1662*, s. 234.

²⁷³ J. Seredyka, *Sejm z 1618 roku*, s. 65, stwierdza, badając frekwencję senatorów przed sejmem '618 r., iż w skali Rzeczypospolitej *znaczna część senatorów nie uczestniczyła w obradach swoich sejmików*.

skokatolickiego sejmik miał znaczenie za małe, aby potrzebna była jego osobista obecność. Innych duchownych, biorących udział w obradach, sądząc po podpisach pod instrukcją, spotkać można było w Trokach sporadycznie. W 1685 r. instrukcję podpisał ks. Konstanty Kazimierz Brzostowski - *nominał biskup smoleński, proboszcz trocki*²⁷⁴. Wynikało to jednak z „zadomowienia” w Trokach przyszłego senatora, który ostatecznie otrzymał jednak diecezję wileńską.

Przebieg sejmiku

Sejmikowe zgromadzenia miały różne cele, w związku z tym miały również różny przebieg. Pewne elementy były jednak dla wszystkich rodzajów sejmików wspólne. W Wielkim Księstwie, w przeciwieństwie do Korony, sejmikowy ceremoniał nie tyle kształtował się stopniowo, ile został przeszczepionyomalże jednorazowym aktem. Trudno ocenić, jaki wpływ wywarły nań tradycje wcześniejszych zjazdów bojarów - szlachty Litwy historycznej. W każdym razie wiosną 1566 r. na pierwsze sejmiki Zygmunt August wysłał posłańców zaopatrzonych w miarę szczegółowe wskazówki, również organizacyjne. Prawo spisane, podobnie jak w Koronie, nie regulowało szczegółowo - aż do epoki stanisławowskiej - przebiegu sejmiku²⁷⁵. W XVIII stuleciu pojawiały się koncepcje uściślenia procedury obrad. Projekt *Ordinatio sejmum electionis, także i sejmów ordynaryjnych, jako też i sejmików* z lat 1734-1735 przewidywał rozpoczęcie obrad *praecise o godzinie ósmej z rana in locis solitis*²⁷⁶. Chodziło więc o zapobieżenie „kradzieży” sejmiku: rozpoczęciu go wcześniej” lub w miejscu *niezwyczajnym*. Pomysł ten zatwierdziła konstytucja sejmum koronacyjnego 1764 r.²⁷⁸ Wedle jej unormowań sejmik rozpoczynać się miał *in solito loco, nie prędzej jak o godzinie ósmej z rana*. Następnie urzędnicy powiatowi mają *zasiąść miejsca swoje kolo stołu*. Szlachta zaś, *nie cisnąwszy się*, otoczyć miała ławę urzędników. Obrady zagaic miał najwyższy godnością senator świecki lub, w nieobecności takiego: najwyższy urzędnik. Zagajający zostawał równocześnie *directorem* obrad. Konstytucja ta potwierdzała równocześnie porządek zasiadania. Poza kosmetycznymi zmianami, dotyczącymi porządku zasiadania niektórych urzędników, zatwierdziła porządek ukształtowany przez wieloletnią praktykę. Przepisy konstytucji 1764 r. spowodowały utrwalenie się pewnego, stosunkowo sztywnego porządku obrad. Potwier-

²⁷⁴ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1110 v.

²⁷⁵ Było to zbędne. W kalendarzach politycznych epoki saskiej nie było wiadomości m.in. o porządku sejmikowych obrad. *Były to jednak podstawowe wiadomości, które wynosił szlachcic z tradycji domowej i szkoły* - wyjaśnił badacz tematyki B. Rok, *Zagadnienia ustrojowe w kalendarzach politycznych czasów saskich*, [w:] *Studia z dziejów ustroju i skarbowości Rzeczypospolitej*, red. K. Matwijowski, «Acta Universitatis Wratislaviensis» nr 504, Historia XXXIV: 1981, s. 45.

²⁷⁶ W. Konopczyński, *Liberum veto*, s. 452.

²⁷⁷ Zjawisko znane z sejmiku nurskiego w 1786 r., J. A. Gierowski, *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego*, Wrocław 1948, s. 32.

²⁷⁸ VL VII, 388-389.

działa je raz jeszcze konstytucja sejmu delegacyjnego 1768 r.²⁷⁹ Zasady przyjęte na sejmach 1764 r. niewątpliwie usprawniały obrady, nie zawsze jednak zapobiegały nadużyciom. Dlatego też szlachta trocka domagała się w instrukcji z 1784 r.: *Gdy dla nie opisanego dotąd porządku sejmikowania różne dotąd o Jęgałności sejmików rozumienia w niektórych województwach i powiatach przez podwójnie nie w jednym miejscu i pod różnym zagajeniem czynione obrady z rozłaniem krwi dopełniać zwykły niespokojności, przeto, ażeby dostateczna forma sejmikowania zupełnie ułożona i opisana została oraz, ażeby dla poskromienia zuchwałości naruszających ten porządek kara przeznaczona i rozprawa jak najprędzszą determinowana była*²⁸⁰. O wadze tego zagadnienia świadczy umieszczenie kwestii na samym początku instrukcji, w punkcie drugim. Szczegółową regulację przyniosły dopiero reformy Sejmu Wielkiego. Okoliczności dziejowe sprawiły jednak, że było to prawo jednorazowego użytku.

Wcześniej jednak ukształtowało się, w drodze długoletniej praktyki, prawo zwyczajowe. Jego naruszenie powodowało protesty: *że nie takowa zwykła bywać conisiłiorum norma*²⁸¹. Na podstawie laudów, rzadziej - instrukcji, znacznie częściej

- protestacji, można więc zrekonstruować postulowany przebieg sejmiku. W XVII i XVIII stuleciu obrady zaczynały się od nabożeństwa. Jak przedstawiał się ten Początek sejmikowania w wieku XVI - w dobie silnej pozycji wyznań reformowanych²⁸² - nie wiadomo. W Trokach nabożeństwo odprawiano bądź w kościele farnym, bądź - dominikanów. Po wotywie uczestnicy sejmiku udawali się do zamku na półwyspie. Nawet po zniszczeniach wojen rosyjskich i szwedzkich znajdowały się tam jakieś przydatne do tego celu pomieszczenia. W *izbie sejmikowej* zasiadano wedle hierarchii urzędów. Kolejność tę normował reces sejmu grodzieńskiego 1566-1567 r.²⁸³, następnie nieco zmienił III Statut (III, 6). W przypadku powiatu trockiego miała ona wyglądać następująco: wojewoda, kasztelan, podkomorzy, chorąży, sędzia ziemski, podsędek, wojski, stolnik, podstoli, pisarz ziemski, następnie urzędnicy grodzcy i wreszcie szlachta. Ponieważ powiat trocki wyróżniał się, podobnie jak wileński, stosunkowo wysokim, choć nietypowym dla reszty Litwy urzędem ciwuna²⁸⁴, nieznanne było miejsce jego zasiadania sejmiku. Zajmowanie miejsc na sejmiku nie odbywało się bez problemów. Od-

²⁷⁹ VII, 624.

LPAH, SA-5919, k. 2.

²⁸² LPAH, SA-5957, k. 472 v., 7 sierpnia 1732 r.

Wyznawcami reformacji byli - spośród wojewodów i kasztelanów trockich: Jan Hlebosander Mikołaj Talwosz, Ostafi Wołłowicz, Krzysztof Radziwiłł „Piorun”, Jerzy Radziwiłł i Aleksander Proński, zob. I. Lukšaite, *Reformacja Lietwos Dżidzojoje Kunigaikštysteje ir Mažojoje Lietuvoje*, Vilnius 1999, s. 254-257, 413, 484. Henryk Lulewicz sądzi, że również Stefan Zbaraski, s. 257, nie ma pewności

²⁸³ I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 549

²⁸⁴ Szerzej: M. T. Lizisowa, *Studia nad słownictwem regionalnym III Statutu litewskiego*, b/wła s. 47-52. O uprawnieniach gospodarczych: I. I. Łappo, *Wielikoje I*, s. 311. Nieco inna

była pozycja ciwunów na Żmudzi.

zwierciedlała te wątpliwości instrukcja z 19 stycznia 1598 r., domagając się: *ciwun trocki*—aby względem urzędu ciwuństwa trockiego posiadał wszystkie urzędniki²⁸⁵. Uchwalona w następstwie tego dezyderatu konstytucja 1598r. zaznaczała, że w *Trocech o miejsce ciwońskie sejmiki w zatrudnienie przychodzą*. Ciwunowi wyznaczono wówczas miejsce *przed wszystkimi urzędnikami ziemskimi*²⁸⁶. Miejsce to —*po senatorach, przed innymi urzędnikami* - zachował on również wedle konstytucji sejmu koronacyjnego 1764 r.²⁸⁷

Problemy wynikające z porządku zasiadania długo jeszcze utrudniały obrady. Odzwierciedla je punkt instrukcji trockiej z 1645 r.: *często bywa, że na zjazdach publicznych wielkie zamieszanie urasta, względem zasiadania miejsc urzędów dwornych i ziemskich WXL, zaczęni jako niepojednokroć zlecaliśmy, tak i teraz serio zlecamy Ichmość Panom Posłom naszym, aby ante omnia w poselskiej izbie wnosili, żeby wszystkim urzędom dwornym, ziemskim w Wielkim Księstwie Lit. sejmową decyzją miejsca wyznaczone były*²⁸⁸. Kwestie te podnoszą też pochodzące przypuszczalnie z drugiej dekady XVII stulecia, *Postulata niektóre województw i powiatów Wielkiego Księstwa Litewskiego*. W jednym z pierwszych punktów pomieszczono żądanie: *O miejscu na sejmikach urzędnikom dwornym, dzierzawcom, sekretarzom, dworzanom JKM i urzędnikom prawem pospolitym opisanym, aby na tym sejmie przez JKM decisia była*²⁸⁹. Widać więc, że podczas obrad nie bardzo było wiadomo, gdzie posadzić dygnitarzy nie mieszczących się w powiatowej hierarchii.

Litwa stopniowo, na wzór koronny, przyjmowała nowe urzędy. Po elekcji Zygmunta III - stolnika i podstolego, jak też w większości powiatów - wojskiego. W 1635 roku: podczaszego, skarbnika i miecznika. Trzeba było i piastunom tych urzędów wyznaczyć miejsce podczas obrad. Konstytucja 1677 r. ustaliła, że między urzędnikami grodzkimi a szlachtą zasiadać mieli *sine controversia*: podczaszcy, cześnik, horodniczy, skarbnik, łowczy, miecznik, koniuszy, oboźny, strażnik, krajczy, mostowniczy i budowniczy²⁹⁰. Poza urzędniczą hierarchią powiatu pozostawał - przynajmniej początkowo - królewski poseł na sejmik. Z tytułu jednak sprawowanej funkcji przysługiwało mu *przednie miejsce jako poseł króla JM*²⁹¹.

Podjęta na konwokacji 1764 r. zmiana składu sądu ziemskiego - likwidacja urzędu podsędka, powołanie czterech sędziów ziemskich, utrzymanie jednego pisarza - spowodowała konieczność przyznania im stosownych miejsc na sejmiku. Mieli je zajmować: *po chorążym, przed wojskim*, w kolejności ustalonej indywidualnie w czasie wyboru²⁹².

²⁸⁵ AGAD, ARII, nr 380, s. 4.

²⁸⁶ VL II, 1464.

²⁸⁷ VL VII, 389.

²⁸⁸ BCzart., TN 143, dok. 162, s. 692.

²⁸⁹ AGAD, AR II suppl. 253 (1), s. 1.

²⁹⁰ VL V, 532.

²⁹¹ AGAD, AR V, nr 1268, s. 19, Naszlany 25 grudnia 1625 r.

²⁹² VI VII 184

Jeśli celem sejmiku był wybór posłów na sejm, to po zagajeniu obrad i *zasięsciu miejsca* przez *dyrektora* odczytywano instrukcję królewską (legację) na sejmik²⁹³. Następnie regułą było, jak wskazuje literatura przedmiotu²⁹⁴, wyprowadzanie posła poza koło sejmikowe. Zdarzały się jednak wyjątki od tej zasady. Podczas wotowania w trakcie sejmiku przedsejmowego w grudniu 1625 r. dworzanin i rotmistrz JKM Aleksander Ogiński jednak, *jako poseł Króla JM miał votum pierwsze*²⁹⁵. Wpłynęła na to jego osiadłość w powiecie, rok później został zresztą chorąym trockim²⁹⁶. Można więc przypuszczać, że legat - *powietnik* mógł - z tytułu osiadłości pozostać wśród sejmikujących. Osoba legata mogła, lecz nie musiała być powiązana z powiatem. W marcu 1566 r. legatem był Andrzej Dzierżko²⁹⁷ - podoinorzy trocki i jednocześnie dworzanin królewski²⁹⁸, w jesienią 1568 r. - książę Piotr Żyżemski²⁹⁹. W 1687 r. funkcję tę pełnił Władysław Michał Turlaj³⁰⁰, niewątpliwie osiadły w powiecie trockim. Na sejmiki przedsejmowe w 1730 r. August II wysłał swego dworzanina, jednocześnie podczaszego litewskiego Aleksandra Pocięja³⁰¹, również związanego z tym powiatem. Dwa lata później legatem był również dworzanin królewski, nie powiązany jednak ze szlachtą trocką - Hieronim Michał Hesburr. Z kolei August III wysłał w charakterze legata na sejmik 1748 r. niezbyt wysokiego rangą urzędnika trockiego Jana Wieliczkę³⁰². Wydaje się wątpliwe, czy w tej sytuacji legat królewski zajmował podczas obrad pierwsze miejsce, Monarcha wskazywał sejmikowego posłańca tylko teoretycznie. Praktycznie czynił ktoś lepiej znający miejscowe stosunki. W 1569 r. legata do Trok wybrać miał Podskarbi ziemski Mikołaj Naruszewicz³⁰⁴. Jesienią 1566 r. wahano się - jak zaważył I. I. Łappo - między dwoma kandydatami: Andrzejem Dzierżką i Malcherem (względnie Mikołajem) Zawiszą³⁰⁵. W praktyce król przysyłał niekiedy swego Przedstawiciela również na inne sejmiki i zjazdy, nie tylko przedsejmowe, chcąc na nich uzyskać poparcie - nierzadko finansowe - dla swojej polityki³⁰⁶.

²⁹³

²⁹³ Szerzej: H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 48-54.

H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 71, S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 94; W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej*, s. 57.

²⁹⁵ AGAD, AR V, nr 1268, s. 19, Naszlany 25 XII 1625 r.

²⁹⁶

²⁹⁶ *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego XIV-XVIII wieku*, opr. H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 225

²⁹⁷ RIB XXX, kol. 849.

²⁹⁸ Wedle danych zebranych przez H. Lulewicza

²⁹⁹ I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 348

³⁰⁰ WPKr., AMCh 994, s. 13

³⁰¹ LPAH, SA-5956, k. 878.

³⁰² LPAH, SA-5957, *kredens*: k. 462, instrukcja: k. 454-461. *Kredens* i instrukcję wystawiono tego samego dnia, co uniwersał.

³⁰³ AGAD, Zbiór z Muzeum Narodowego 924. W 1736 r. był komornikiem trockim, w karto-urzędników A. Rachuby nie występuje

³⁰⁴ I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 349.

³⁰⁵ Ibidem, s. 351.

³⁰⁶ Zob. U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 50.

Następnie odczytywano listy do sejmiku. Pochodziły one od nader różnych nadawców. Protest wywołało to, że podczas sejmiku przedkonwokacyjnego 1733 r. kierujący nim: *nie sprawując się secundum antiquam usitatam praxim sejmikowania, instrumentu JOXcia Jmści Prymasa na ten sejmik wydanego, także ekspedycji publicznych i różnych drugich do kancelarii grodzkiej trockiej przysłanych — zgromadzeniu nie czytał*³⁰⁷.

Po odczytaniu listów dyrektor *rozdawał wota*. Najpierw głos zabierali urzędnicy wedle hierarchii urzędów, następnie - szlachta. Na tej podstawie podejmowano decyzje. Protestacja z 1733 r., zarzucała urzędnikom: *nie pozwalając vocem liheram do obierania nobilitati upraszającej o obszerne do wotowania kolo, lecz zamiast dania kola do wydawania głosów, o które publicus nobilitatis congressus exposcebat, z miejsc swych ruszywszy się z zamku iść poczęli*³⁰⁸. Również w 1755 r. zarzucano urzędnikom grodzkim i ziemskim: *w czas nie pozwoliwszy kolla*³⁰⁹. Widać więc, że wotowano w *kole obszernym*. Był to więc stan pożądaný, jak jednak widać - nie zawsze osiąganý. Również w 1758 r. protestanci zarzucili urzędnikom trockim, iż ci zabierali się do wyboru deputatów, *nie rozdając głosów nam* ^{szlachcie}³¹⁰. Po wymianie opinii w kole dochodziło do podjęcia decyzji. Na tej podstawie spisywano sejmikowe dokumenty: laudum, instrukcję lub *kredens*. Po czym podpisywali je uczestnicy obrad, wszyscy lub tylko najgodniejsi. Następnie dyrektor żegnał sejmikujących, zamykając obrady. Po tym zebrani - przynajmniej takie dane mamy z innych sejmików litewskich w XVIII w. - udawali się do kościoła na nabożeństwo dziękczynne za udane obrady. Po odśpiewaniu *Te Deum*, udawano się do domu. Był to pewien wzorzec idealny, nierządno bowiem sejmikowe dokumenty redagowano już po zakończeniu obrad.

W praktyce nie można było uniknąć, wspomnianych w przytoczonym wyżej laudum z 1720 r.: *jakowych sejmikowych halasów*³¹¹.

Kierowanie obradami

Po zajęciu miejsc obrady zagajają, jak zauważył zajmujący się zasadniczo sejmikami Korony w XVIII w. Adam Lityński: *najstarszy świecką godnością senatorską (a więc nie zagajali senatorowie duchowni), lub urzędem wśród zebranych*³²¹. Zjawisko to w litewskiej praktyce sejmikowej jest źródłowo udokumentowane od drugiej połowy XVII wieku³¹³. Nie wiadomo, jak postępowano

³⁰⁷ LPAH, SA-4748, k. 168-169 v., księga grodzka wileńska za rok 1733.

³⁰⁸ LPAH, SA-4748, k. 168-169 v., 20 marca 1733 r.

³⁰⁵ LPAH, SA-5962, k. 1016.

³¹⁰ LPAH, SA-5963, k. 792.

³¹¹ S. Barącz, *Rys dziejów*, s. 378.

³¹² A. Lityński, *Organy kierujące obradami sejmików 1764-1794*, s. 66.

³¹³ W 1681 r. w Wilnie: *Na początku zagail sejmik JMP chorąży wileński, zaraz zgodnie JMP wojew[ode] wileńskiego za direclora obrano*, RGADA, f. 389, nr 581, k. 634. O kierowaniu obradami - na szerszej podstawie źródłowej: A. B. Zakrzewski, *Kierowanie obradami sejmików Wiel-*

Wcześniej. Być może zagajenie było mniej sformalizowane. Osoba zagajającego była o tyle istotna, że *podawał on do łaski* kandydata na marszałka, co bywało decydujące w określonych konfiguracjach politycznych³¹⁴. Instytucję zagajenia Potwierdziła dla Wielkiego Księstwa Litewskiego konstytucja sejmiku koronacyjnego 1764r. Sejmik zagajać miał najwyższy godnością senator świecki, w jego nieobecności zaś - najgodniejszy z urzędników³¹⁵.

W sejmikach trockich, jak już wspomniano, coraz rzadziej brali udział senatorowie. Najczęściej chyba uczestniczyli w sejmikach przedsejmowych. Czy było to wynikiem monarszych nakazów, zawartych w przedsejmikowych uniwersałach, jak zauważał Adolf Pawiński, jest kwestia otwarta³¹⁶.

Dlatego też obrady coraz częściej zagajali urzędnicy powiatowi. W Trokach najwyższym takim urzędnikiem był ciwun. Do niego też należało zazwyczaj zagajenie sejmiku. Świadczy o tym, pochodzący z 1756 r., list sędziego ziemskiego trockiego Stefana Dominika Romera do - zapewne - Michała Kazimierza Radziwiłła, w którym domagał się *łaski i promocji JO—Dobrodzieja, kiedy ciwuństwo trockie — zostaje wakujące, które aby mogło in personam brata mego rodzzonego dostać się. — Te munus, które przy zagajeniu najpierwej dyрекcją sejmików a po tym i same actus sejmikowania formuje*³¹⁷. Praktyka XVIII stulecia Potwierdza zagajanie sejmików przez ciwuna. Ten też urzędnik najczęściej obejmował również sejmikową dyрекcję. Od zasady zauważyć można jednak wyjątki. W sejmiku gromnicznym 1738 r. brał udział Kazimierz Józef Ukolski - ciwun trocki, marszałkiem był jednak stolnik - Mikołaj Ursyn Dowoyna³¹⁸. Zaważyły na tym wówczas, najpewniej, względy taktyczne. Ciwun wraz z cześnikiem płockim Janem Wazgirdem *dali się obrac deputatami* - jak donosiła jedna z sejmikowych "elacji"³¹⁹. Zręczniejszy był więc, uzgodniwszy plan obrad, oddać dyрекcję w inne, zaufane ręce³²⁰. Dwa lata później sejmikiem przedsejmowym nie kierował obecny Podczas obrad ciwun, lecz właśnie Jan Wazgird. Kolejny w hierarchii urzędnik - Podkomorzy został posłem ~ . Z kolei w 1750 r. sejmik gromniczny zagaił strażnik wielki litewski Ludwik Pocięj, który też kierował sejmikiem deputackim. nazajutrz sejmikiem gospodarskim kierował już ciwun trocki i tamtejszy podwo-

kiego Księstwa Litewskiego (X\I-XVIII w.), [w:] Studia z dziejów państwa i prawa polskiego, V: 200, s. 140-149.

³¹⁴ M. Matuszewicz, *Diariusz*, t. II, s. 438, 449. Uprawnienia zagajającego wskazuje, głównie na Podstawie źródeł z Korony: A. Lityński, *Szlachecki samorząd*, s. 28 przyp. 46. Zob. H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 69.

³¹⁵ VL VII, 388.

³¹⁶ A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce*, s. 60.

³¹⁷ AGAD, ARV, nr 13258A, 10 lutego 1756 r.

³¹⁸ LPAH, SA-5959, k. 285-286 v.

³¹⁹ AGAD, AR V, nr 12816, 3 lutego 1738 r.

³²⁰ Nie zapobiegło to jednak protestacjom, AGAD, AR V, nr 12816, list z 3 II 1738 r., RBP, AD 150, nr 14, k. 43-44, LPAH, SA-4750, k. 188.

³²¹ LPAH, SA-5959, k. 1293.

jewodzi Andrzej Władysław Ukolski. On też podpisał laudum, na którym podpisu strażnika już nie było. Nie można wykluczyć, że wyjechał on po dopilnowaniu najważniejszego fragmentu obrad - wyboru deputatów. W czerwcu tegoż roku sejmikową dyрекcję sprawował pisarz grodzki Stefan Dominik Romer, posłami zostali: strażnik litewski Ludwik Pocię oraz ciwun i podwojewodzi trocki Andrzej Władysław Ukolski³²³. Tutaj zapewne z pewnością było uniknąć kumulacji kierowania obradami i uzyskania funkcji posła. Nie zawsze w sejmiku brał udział ciwun. Wówczas obrady zagajał kolejny w hierarchii urzędnik trocki.

Niekiedy jednak możliwe były wyjątki. W 1732 r. obrady sejmiku przedsejmowego zagaił wojski trocki i sędzia grodzki Stefan Jerzy Romer. Legalności tego aktu nie kwestionowała nawet szlachta, protestująca przeciw dalszej działalności wojskiego³²⁴. Na wydanym przez ten sam sejmik, tego samego dnia, świadectwie potwierdzającym szlachectwo rodziny Stępkowskich, widnieje jednak również podpis pisarza ziemskiego Andrzeja Józefa Tarasy³. Właśnie on, jako wyższy godnością winien zagajać sejmik. Dlaczego tego nie zrobił, można tylko przypuszczać: może spóźnił się, może nie chciał brać udziału w tej akurat politycznej grze?

O kluczowej roli zagajającego, przynajmniej w pewnych konfiguracjach, świadczy nie tylko wspomniany już list z 1756 r., ale też sprawozdanie tegoż sędziego, opisujące działalność Andrzeja Władysława Ukolskiego - podkomorzego trockiego w 1756 r. Podkomorzy, *zagaiwszy sam sejmik nominował, affidowanego sobie JP Raca za dyrektora, który mimo inne vota nie na siebie, przyjąwszy dyрекcję — contra actum protestacji — nominował lacite (bo szlachta nie słyszała) za deputatów dwóch urzędników powiatowych (wśród nich również samego podkomorzego)*³²⁶. W 1760 r. sejmik przedsejmowy zagajał sędzia ziemski Stefan Dominik Romer, zaś *zagaiwszy non attento libero veto — Józefa Sienkiewicza miecznika trockiego za dyrektora nominował, a lubośmy nie pozwalając na — Pana Sienkiewicza contra totum actum manifestowaliśmy się, jednak — Pan Sienkiewicz miecznik trocki mimo takową naszą kontradycję i protestację velande lege funkcję dyrektorską, przy zebranej potentioribus nieznanym ludzi gromadzie posesji w naszym województwie nie mających usurpare wazył się — brzmiała protestacja*³²⁷. Jak więc widać, w pewnych sytuacjach możliwości zagajającego były bardzo duże. Musiał jednak mieć miażdżącą przewagę wśród sejmikujących. Nawet, jeśli takiej przewagi brakowało - zagajanie obrad dawało korzyści stronnictwu, do którego należał *pierwszy urzędnik*. Warunkiem było jednak posiadanie pewnej politycznej z pewnością. Pozwalało to na neutralizację antagonizmów między konkurującymi stronnictwami.

³²² LPAH, SA-5961, k. 1187-1188 v.

³²³ LPAH, SA-5961, k. 1940-1943 V.

³²⁴ LPAH, SA-5957, k. 472 v.

³²⁵ LPAH, SA-5957, k. 478 v.

³²⁶ AGAD, AR V, nr 13258A, list z 9 lutego 1756 r.

³²⁷ LPAH. SA-13706, k. 579 v.

Wyjątkiem był okres konfederacji - wówczas sejmiki zagajał marszałek konfederacki³²⁸. Można też zauważyć, że przed wydaniem konstytucji 1764 r. zagajania dokonywali, choć zdarzało się to nieczęsto i nie dotyczyło Trok, również senatorowie duchowni - ordynariusze diecezji wileńskiej i żmudzkiej - właściwych dla miejsc sejmikowania³²⁹. Spotykało się to jednak z oporami ich politycznych konkurentów³³⁰.

W kwestii zagajania sejmików wątpliwości nie ma. Budzi je natomiast problem kierowania ich obradami. W jaki sposób dochodziło do wyboru sejmikowego *directora* - w większości wypadków - nie bardzo wiadomo. I. Łappo uważał, że w XVI wieku szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego nie wybierała sejmikowych marszałków, lecz milcząco uznawała, że to najgodniejsi - a więc senatorowie - mogą i powinni kierować sejmikowymi obradami. W następnych zaś stuleciach *directorów* takich zgromadzeń obierano³³¹. Henryk Wisner, badający sejmikową działalność i organizację w I połowie XVII wieku, "stwierdził, że przytym na sejmik przewodniczył dyrektor wybierany większością głosów"³³².

Osiemnastowieczne compendia naświetlają - nader ogólnikowo - tylko stosunki koronne. Władysław Aleksander Łubieński pisał: *Senator pierwszy zagaja, a potem przystępują do elekcji marszałka, kryskując się przez vota dane, abo się też zgodzą na podanego przez senatora zagajającego*³³³. Ignacy Krasicki stwierdzał zaś: *Na wszelkich sejmikach obierają najprzód marszałków, do prowadzenia P rz ąd ku tegoż zjazdu*³³⁴.

Litewskich realiów żaden z nich nie opisywał. Stąd skazani jesteśmy na nieiczne wzmianki naświetlające kulisy sejmikowych dyrekcji nie sprawowanych przez najwyższego rangą urzędnika. Sejmiki trockie w grudniu 1571 r. nie doszły, gdyż szlachta nie godziła się na rozpoczęcie obrad *dla pieczęci nie zwykłej* na hospodarskim uniwersale³³⁵. Nie pomogło nawet to, że *pan trocki s panem wojewodą trockim pilnie usiłował, aby len sejmik doszedł i z obraniem postów* - jak donosił wojewoda wileński Mikołaj Radziwiłł „Rudy” w liście do marszałka nadwornego Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”³³⁶. Szczególną rolę odgrywali więc podczas sejmiku, jeśli tylko byli na nim obecni, wojewoda i kasztelan. Niekiedy jednak nawet oni bywali bezradni.

Ciwun i horodniczy trocki Balcer Strawiński pisał w styczniu 1596 r. po sejmiku w Trokach: *jeno żem na tern sejmiku bez bytności kasztelańskiej, obrali*

A. Lityński, *Organy kierujące obradami sejmików 1764-1794*, s. 66-67, np. M. Matuszewicz, *Diariusz*, t. II, s. 555; LPAH, SA-5965, k. 1494; SA-5966, k. 51,

³²⁹ M. Matuszewicz, *Diariusz*, t. II: s. 449, 451, 453.

³³⁰ Ibidem, s. 486-488.

³³¹ I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 567-570

³³² H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV*, s. 59.

W. A. Łubieński, *Historia polska z opisaniem rządu i urzędów...*, Wilno 1763, s. 235.

I. Krasicki, *Zbiór potrzebniejszych wiadomości*, t. II, s. 128.

Tło kontrowersji naświetla I. I. Łappo, *Wielikoje I*, s. 88 przyp. 2 i 3.

³³⁶ RBP, AD 234/1, nr 60, k. 141.

mię byli bracia marszałkiem" . Widać więc, że skoro wojewoda trocki M. K-Radziwiłł „Sierotka” niedomagał - za naturalnego przewodniczącego obrad uznawano kasztelana. Jeśli i ten nie mógł przybyć - przewodnictwo obradom powierzono kolejnemu w hierarchii - ciwunowi. W grudniu tego roku wojewoda prosił kasztelana trockiego o przybycie na sejmik i nadanie obradom właściwego biegu, gdyż sam z powodu śmierci żony i własnej kuracji przybyć nie mógł³³⁸. Rok później wojewoda, widocznie zdrowszy, osobiście kierował obradami sejmiku przedsejmowego³³⁹.

Być może reliktem przewodzenia sejmikowi przez obecnego najwyższego spośród obecnych urzędników była postawa wojewody mińskiego Aleksandra Ogińskiego podczas trockiego sejmiku przedsejmowego w 1647 r. Chciał on kierować tym sejmikiem, aby wypromować na poselstwo swego syna. Szlachta natomiast domagała się *more solito* wyboru dyrektora spośród siebie. Na to wojewoda odpowiadał: *iz we zwyczajn tego nigdy nie bywało i nigdzie nie masz per vota dyrektora obierać*. Za aspiracjami wojewody mińskiego przemawiała też pewna tradycja: kierował on już trockim sejmikiem przedsejmowym w 1645 r." Ostatecznie właśnie wojewoda miński *dyrektorem niemal perforce został* - jak głosiła *protestacja*³⁴¹. Być może konflikt ów był przejawem prób emancypacji szlachty, które nasiliły się w tej epoce³⁴². Może jednak zatarg wynikał z aktualnego układu sił w powiatowej polityce. Do tak ostrych sporów dochodziło najpewniej, gdy magnat nie dysponując przytłaczającymi wpływami, nie mógł zdominować opozycji. Jeżeli miał wpływy dostatecznie silne, jak w sto kilkadziesiąt lat później Antoni Tyzenhauz, sprawa nie wychodziła na zewnątrz, poza wąskie grono wtajemniczonych. Jeśli zaś siły konkurujących facji były mniej więcej równe - najczęściej dochodziło do kompromisu. Czasem tylko - do głosowania albo zgoła zerwania.

Najczęściej obradami kierował ich uczestnik najwyższy godnością. W praktyce, jeśli na sejmiku pojawił się senator - omal na pewno zostawał *directorem*-Sejmikami trockimi kierował, jak wynika z aneksu, tamtejszy wojewoda w latach: 1594, 1598, 1649, 1664, 1679, 1685, 1690, 1696, 1735, 1743, kasztelan zaś w latach 1598 i 1704. Dyrektorem zjazdu z okazji pospolitego ruszenia w 1664 r. został stolnik litewski Marcjan Ogiński (sześć lat później - wojewoda trocki), nie zaś - również tam obecny - podkomorzy trocki³⁴³. W 1701 r. sejmikiem gromnicznym kierował najwyższy godnością kasztelan witebski Kazimierz Pociąg,

³³⁷ BPANKr., rkps nr 355. k. 133 v., 9 stycznia 1596 r. Winieniem wdzięczność Urszuli Augustyniak, za zwrócenie uwagi na ten list.

³³⁸ AGAD AR II, ks. 4, s. 36.

³³⁹ AGAD, AR II, nr 287.

³⁴⁰ BCzart., TN 143, nr 162, s. 687-693.

³⁴¹ I. I. Łappo, *Wielikaje* II, s. 560, przyp. 4.

³⁴² Zob. T. Wasilewski, *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z koronną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku*, ZH LI: 1986, z. 1, s. 49-51.

³⁴³ BUWil., F. 7-5/5959, księga grodzka trocka za lata 1663-1665, k. 1935.

niedawny chorąży trocki³⁴⁴. Sejmikiem elekcyjnym w 1704 r. kierował znowu Kazimierz Pociąg, tym razem jako kasztelan trocki³⁴⁵.

Od reguły tej zdarzały się wyjątki. Sejmikiem przedsejmowym 1685 r. kierował wojewoda trocki Cyprian Paweł Brzostowski, choć obecny był również kanclerz litewski, a niedawny wojewoda trocki, Marcjan Ogiński³⁴⁶. Podczas sejmiku gromnicznego w 1742 r. dyrektora narzucono pomijając opory szlachty. Nie był nim najwyższy godnością kasztelan połocki Walerian Żaba, lecz miejscowy ciwun i podkomorzy Andrzej Władysław Ukolski³⁴⁷. Ponieważ jednym z och deputatów został właśnie kasztelan, chodziło więc zapewne o względy taktyczne - aby nie kumulować kierowania sejmikiem i wyboru na deputata. To zwiększyłoby tylko opór szlachty. Cel zaś główny został pomimo protestacji osiągnięty - kasztelan nie tylko został deputatem, ale nawet marszałkiem Trybunału³⁴⁸. W lutym 1755 r. podczas sejmiku obecny był ciwun trocki Ignacy Ukolski. Zagaił on sejmik deputacki, którego dyrektorem obrano podstolego trockiego Marcelego Andrzeja Tarasowskiego. Z kolei nazajutrz, sejmik gospodarski zagaił również ciwun i on też został jego dyrektorem³⁴⁹. Sejmik gromniczny 1761 r. zagaił ciwun i podkomorzy Andrzej Władysław Ukolski, kierował nim jednak - ponoć - *zgodnie* obrany podczaszy trocki Jerzy Żeromski³⁵⁰. Dyrektorem sejmiku przedkonwokacyjnego w lutym 1764 r. był nie, zagajający sejmik, wojewoda trocki Aleksander Pociąg, lecz *unanymi assensu* obrany - Stefan Dominik Romer, sędzia ziemski³⁵¹.

Zasady ustalającej sposób wyłaniania sejmikowego dyrektora - jak się wyje - po prostu nie było. Ideałem było to, co - jeśli wierzyć *reprotestacji* - *protestowi* wobec protestu z 1718 r. - odbyło się podczas sejmiku gromnicznego. Dyrektora obrano wówczas: *zgodnymi i jednostajnym głosem*³⁵². Protestacja z 1742 r. pozwala jednak przypuszczać, jak wyglądał - jeśli *unanimitas* była niemożliwa - pożądany tryb wyłaniania sejmikowego dyrektora. Wedle protestujących: *mimo takową nas szlachty współkompatriotów i obywatelów województwa trockiego publico ore uczynioną protestacja, ich mość panowie urzędy województwa naszego — będąc już in passivitate zasadziwszy gwałtownie quasi na dyrekcję pomienionego Jm pana Ukolskiego ciwuna*. Dyrektorowi, ściślej: pretendentowi do tej funkcji szlachta zarzucała, że jest *jeszcze nieobranym ledwo tylko od niektórych podawanym, a phtralitate zaś nobilitatis nieak-*

³⁴⁴ BUWil., F. 7-20/5974, księga grodzka trocka za lata 1700-1704, k. 674.

³⁴⁵ AGAD, APP 133, s. 984.

³⁴⁶ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1110 v.

³⁴⁷ BLAN, F. 17-66, k. 56-57

³⁴⁸ M. Matuszewicz, *Diariusz*, t. I, s. 190.

³⁴⁹ LPAH, SA-5962, k. 1028

³⁵⁰ LPAH, SA-5964, k. 1056

³⁵¹ LPAH, SA-5965, k. 1034. Ponieważ posłem na konwokację został syn wojewody - strażnik WXL Ludwik Pociąg, chciano - być może - uniknąć pewnej niezręczności.

³⁵² LPAH, SA-5951, k. 1119.

ceptowanym³⁵³. Protestowało około czterdziestu osób³⁵⁴, stronnictwo „urzędnicze” było niewiele liczniejsze³⁵⁵. Widać więc dominującą rolę urzędniczej elity powiatu. Potrafiła ona, pomimo zbliżonej liczebności obu ugrupowań przeformować swego kandydata. Taka była praktyka. Stan pożądaný przez protestujących przedstawiał się odmiennie: najpierw proponowano kandydata, następnie akceptował go ogół sejmikujących. Jak świadczy protestacja przeciw działalności sejmiku przedsejmowego w 1752 r., szlachta dopuszczała dwie metody obejmowania kierownictwa obrad. Ponieważ urzędnicy powiatowi obrady blokowali, *nie przystępując do obierania dyrektora ani namieniając onego* - ośmiu uczestników złożyło protest .

Cokolwiek wyjaśnia wątpliwości protestacja z 1754 r. Czternastu protestujących zniósłó jeszcze, gdy *urzędnicy troccy—nie rozdając nam szlachcie głosów ani uważając ktoby w obieraniu był popularior, non pluralitate volorum, ale za dyrektora — non per vota nastawszy tylko ad bene placitu sui uporczywie utrzymując. Gdy jednak simili methodo posłów utrzymać zabierali się —postpositionem legis de electione posłów*, szlachta złożyła zdecydowany protest³⁵⁷. Omal dosłownie argumenty te powtórzono w rok później. Protestujący skarżyli się na grupę urzędników: *nie rozdając nam szlachcie głosów ani uważając ktoby w obieraniu był popularis, non pluralitate volorum*³⁵⁸. Inna protestacja wobec działalności tego sejmiku zarzucała, że *gdy do obrania dyrektora a za tym do obrania na Trybunał - "deputatów per ordinem wolnych głosów, wówczas niektórzy ichmościowie, nie idąc per vota zwyczajnego iuxta praescripta praw naszych sejmikowania lecz, calcando iura patriae, powołali dyrektora spomiędzy siebie*³⁵⁹. Kolejna protestacja uściślała, że ciwun trocki Ignacy Ukolski: *w zaczęłym swoim głosie zagajajcie i dyrektorki terażniejszego gromnicznego sejmiku podać*^{chciał³⁶⁰}. W 1756 r. sytuacja powtórzyła się. Urzędnicy troccy: *nie rozdając głosów nam szlachcie, jak to określała protestacja, — ad libilum sui tak dyrektora, jako też JPP posłów na sejm następfjacy uporczywie utrzymując obierać zabierali się, w czym my — na wspomnianą inkonwienięcję w kole nie pozwalając, contra totum actum manifestowaliśmy się*. W 1758 r. argumenty protestujących były zbliżone: urzędnicy nie wysłuchując szlachty, ale tylko *sekretnie między sobą czyniąc namowy, bez dołożenia się nas*

³⁵³ BLAN, F. 17-66, k. 56 v.

³⁵⁴ BLAN, F. 17-66, k. 57 v.

³⁵⁵ *Testimonium* szlachectwa podpisało następnego dnia pięćdziesiąt sześć osób, w tym kilku protestujących, LPAH, SA-5960, k. 436 v. - 337.

³⁵⁶ LPAH, SA-5953, k. 515-516 v.

³⁵⁷ LPAH, SA-5962, k. 825-825 v. Protest ten był skuteczny, na sejmie bowiem posłów trockich nie było, zob. *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. III: *Diariusze sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937, s. 242.

³⁵⁸ RBPAD 133, nr 29, k. 94.

³⁵⁹ RBPAD 133, nr 28, k. 92.

³⁶⁰ LPAH, SA-5962, k. 1016.

³⁶¹ LPAH, SA-5963, k. 326.

*braci szlachty na ubliżenie wolnej elekcji i co większe Ich MWPP konkurentów do funkcji deputackiej arbitrarie promowując*³⁶²

W lutym 1760r. dwudziestu sześciu protestujących zarzucało podkomorzemu trockiemu Andrzejowi Władysławowi Ukolskiemu, że nie zważając na protest *arbitrarie potestate sua Jmć Pana Lackiego za dyrektora sejmiku installować usiłował*³⁶³. W sierpniu tego samego roku podobny zarzut postawiono sędziemu ziemskiemu trockiemu Stefanowi Dominikowi Romerowi, który *zagaiwszy non attendo libero veto — Józefa Sienkiewicza miecznika trockiego za directora nominował*. Miecznik zaś, nie zważając na protesty, funkcję tę przyjął³⁶⁴. W 1761 r. zarzucano podczasemu trockiemu Jerzemu Żeromskiemu, że *arbitrarie postpendo prawa de libera voce opisanej, per vim z drugimi Ichmościami zniosszy się, siebie obrania domagał się i drugiego do obrania niedopuszczał*³⁶⁵

Napiętnowane w protestacjach sposoby podejmowania decyzji personalnych były zdecydowanie odmienne od postulowanego ideału. Widać więc, że stosunek uczestników obrad do kandydata był rzeczą istotną. W zależności od tego należało dokonać wyboru lub szukać osoby powszechniej akceptowanej. Przeciwnie Postępowanie budziło protesty. Trzeba zauważyć, że w praktyce głosów nie liczone lecz, na co zwrócił uwagę Adam Lityński, *ważono*³⁶⁶. Polegało to na ocenie *znaczenia, powagi, mądrości* grupy zajmującej określone stanowisko. Jak wykazują przytoczone wyżej protestacje - szlachta godziła się na *ważenie* głosów, nie zaś na ich lekceważenie.

W XVIII wieku, gdy sejmik gromniczny był zgromadzeniem łączącym kilka różnych funkcji, zdarzało się, choć nie było to regułą, że wszystkimi kierował jeden dyrektor. Przykładem - sejmik gromniczny rozpoczęty 4 lutego 1737 r. tegoż dnia wybrano *unanymi voce et nullo reclamante* dyrektora - ciwuna trockiego Kazimierza Józefa Ukolskiego, który nazajutrz kierował sejmikiem gospodarskim³⁶⁷. Rok później bowiem podobny sejmik miał *minimum* trzech dyrektorów: deputacki - stolnika, gospodarski - ciwuna, elekcyjny na urząd podkomorzego - wojskiego, elekcyjny na urząd chorążego - znowu ciwuna. Powodem było kandydowanie: ciwuna na funkcję deputata i na urząd podkomorzego, wojskiego zaś na urząd chorążego³⁶⁸. Widać więc, że w praktyce kierowanie obradami zastrzeżono dla wąskiego kręgu powiatowej elity. Drobniejsze protesty zaś przeciwko temu stanowi rzeczy, przynajmniej podczas obrad, ignorowano³⁶⁹. Dopiero poważniejsza akcja mogła doprowadzić do zerwania sejmiku. Co zresztą

³⁶² LPAH, SA-5963, k. 782 v.

³⁶³ LPAH, SA-5964, k. 506 v.

³⁶⁴ LPAH, SA-13706, k. 579-580.

³⁶⁵ RBP, AD 133, nr 31, k. 98. Inna kopia: LPAH, SA-5964, k. 1037-1038 v

³⁶⁶ Zob. A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 21

³⁶⁷ LPAH, SA-5959, k. 7-10 v. (karty wszyte w niewłaściwej kolejności).

³⁶⁸ LPAH, SA-5959, k. 285-286.

³⁶⁹ AGAD, AR V, nr 12816, 3 lutego 1738 r.; LPAH, SA-4750, k. 188-189 v.

w następnych dniach zaszło: sejmik elekcyjny na urzędy sądowe ziemskie nie doszedł do skutku³⁷⁰.

Z kolei w 1747 r. kierownictwo obrad sejmiku deputackiego i gospodarskiego sprawował wojewodzie trocki, oboźny litewski Ludwik Pocię³⁷¹. W 1750 r. Pocię, już jako strażnik litewski, kierował sejmikiem deputackim, sejmik gospodarski odbywał się następnego dnia *sub regimine* ciwuna i podwojewódzkiego Andrzeja Władysława Ukolskiego. Być może strażnik, dopilnowawszy wyboru deputatów, wyjechał po prostu z Trok, nie zajmując się mniej istotnymi, z jego punktu widzenia, sprawami gospodarczymi. Podejrzenie to uprawdopodobnia brak jego podpisu pod laudunr .

Wiele wzmianek z terenu Wielkiego Księstwa wskazuje, że (być może od początków XVII wieku, gdy senatorowie stopniowo przestawali regularnie bywać na sejmikach) stanem pożądanym było zaproszenie do funkcji sejmikowego *directora*³⁷². Kierującego sejmikiem gromnicznym 1619 r. podkomorzego trockiego Bohdana Ogińskiego *wsie zhodno obrali i uprosyli do odprawowania toho sejmiku dyrektorom*³⁷³. Również w 1625 r. obecny podczas trockiego sejmiku przedsejmowego, najwyższy godnością wśród zebranych - podskarbi wielki Krzysztof Naruszewicz: *uproszony od IMPP obywatelów directorem był* • Trwałość tego zwyczaju można obserwować również w XVIII stuleciu. W 1732 r. wojski i sędzia grodzki trocki Stefan Jerzy Romer przyjął, nie zważając na sprzeciwy, kierowanie obradami. Świadczy o tym protestacja, której autorzy zarzucali, iż przyjął on funkcję dyrektora *nie czekając wolnej i zgodnej dyrektora elekcji - - od której bardziej rewokowanym, niżeli zgodnie proszonym był*³⁷⁴. W dobrym tonie było więc podziękowanie, o którym z ironią wspomina protestacja, że dyrektor jednocześnie zagaił sejmik i podziękował za powierzenie obowiązku, którego mu raczej odmawiano, niżli zgodnie proszono. W akcie tym widać również trwałość ideału *zgody*.

Między ideałem a praktyką istniała jednak znaczna rozbieżność. Dokumenty sejmików trockich wskazują na istnienie tam w XVIII stuleciu stronnictwa, składającego się z powiązanych wspólnymi interesami najwyższych urzędników ziemskich: Ukolskich, Romerów, de Raesów, Eytminów. Stronnictwo to oferowało swe usługi Radziwiłłom, później Tyzenhauzowi, potem zaś - wrogom tego ostatniego. Dlatego też Michał Zaleski wspominał, że celem jego polityki było *zwabić szlachtę do związku nowego, a odwołać od familii dawno w tern województwie zasiedziały, ugruntowany kredyt i najszczególniej urzędy sądowe*

³⁷⁰ LPAH, SA-5959, k. 285-286.

³⁷¹ LPAH, SA-5961, k. 429.

³⁷² LPAH, SA-5961, k. 1787-1788.

³⁷³ Zob.: A. B. Zakrzewski, *Kierowanie obradami sejmików*, s. 140-149.

³⁷⁴ LPAH, F. 1177, ap. 1, nr 277, k. 3.

³⁷⁵ AGAD, AR V, nr 1268, s. 19, Naszlany 25 grudnia 1625 r.

³⁷⁶ LPAH, SA-5957, k. 472 v.

II. Zagadnienia wspólne sejmików litewskich 69 na przykładzie sejmików trockich

*Posiadających. Romerowie i de Raesowie przez siebie i przez złączonych z sobą, Posiadali wszystkie urzędy*³⁷⁷. Grupa ta rzadko dopuszczała do kierowania sejmikiem kogoś do niej nie należącego lub od niej niezależnego. Jeśli dyrektorem nie był- któryś z wyższych urzędników powiatowych: ciwun, podkomorzy, sędzia ziemski, to dlatego, że jej pierwszoplanowi członkowie kandydowali w wyborach Sejmowych, do ziemskich urzędów sądowych lub do funkcji deputatów Trybunału. Wówczas obradom przewodził szlachcic o mniejszym znaczeniu, wszystkie jednak szczegóły wyboru były - najpewniej - uzgodnione.

Grupa urzędników, powiązana ze sobą nie tylko interesami politycznymi, ale i Małżeństwami, dominowała powiatową politykę Trok. Siła stronnictwa pozwałała najczęściej ignorować opozycję. Zasada *zgody* pełniła wówczas funkcję fasady. Kierowanie sejmikami polegało, w tym układzie, na wykorzystaniu siły własnego stronnictwa i pomijaniu zastrzeżeń konkurencji. Stronnictwo działające pod Protekcją kierowników litewskiej polityki - Radziwiłłów, później zaś Tyzenhauza miało znaczny, co nie znaczy: nieograniczony, zakres swobody. Dlatego też protestacje, niekiedy zapewne przesadnie, zarzucały sejmikowym dyrektorom nieliczenie się ze szlachtą. W 1733 r. trzydziestu dziewięciu protestujących zarzuciło ciwunowi i podwojewodzie Kazimierzowi Józefowi Ukolskiemu, wojskiemu i sędziemu grodzkiemu Stefanowi Jerzemu Romerowi, Mateuszowi Romerowi i podstarościami Stanisławowi Sielawie, że podczas sejmiku przed konwokacją przeprowadzili wybory, nie zważając na ich zdanie³⁷⁸. W 1761 r. ciwunowi Andrzejowi Władysławowi Ukolskiemu zarzucono, że *nie idąc per vota iuxta per scriptum praw naszych zwyczajnego sejmikowania, lecz vetando iura patriae per absolutam arrogantiam z między swojej kompanii — Jerzego Żeromskiego podczaszego województwa trockiego pro libitu sui na dyrekcję turmatim zasadzając zaczęli*³⁷⁹. Działalność tego sejmiku spowodowała pięć protestacji, pod którymi podpisało się łącznie około dziewięćdziesięciu osób³⁸⁰. Sterujący obradami nie przejęli się nimi zanadto. Wybory uzgodniono bowiem z Michałem Kazimierzem Radziwiłłem „Rybeńką”. Dlatego też nazajutrz po obradach sędzia ziemski Stefan

Dominik Romer donosił: *Cokolwiek z obowiązków statecznej i nieodmiennej adykcji usibus JOWXcej Mci Dobrodzieja dyktował instynkt to wszystko na sejmiku naszym wypełniłem. Obrany jest deputatem JMPan Możejko z JPanem Radoszewskim pretio zgody i jedności w województwie*³⁸¹. W łonie tej grupy dochodziło niekiedy do rozłamów. Podczas sejmiku deputackiego w 1755 r. sędzia ziemski Stefan Dominik Romer protestował przeciw działalności ciwuna Ignacego Ukolskiego, który doprowadził do dykcji podstolego trockiego Marcelego Andrzeja

³⁷⁷ Pamiątniki Michała Zaleskiego, s. 105.

³⁷⁸ LPAH, SA-4748, k. 168-169 v.

³⁷⁹ LPAH, SA-5964, k. 1039.

³⁸⁰ LPAH, SA-5964, k. 1039-1039 v.; 1040-40 v.; 1043-1043 v.; 1041-1042; 1046-1046 v. (inny egzemplarz: RBP, AD 133, nr 3 1, k. 98-98 v¹).

³⁸¹ AGAD, AR V, nr 13258A, 10 lutego 1761 r.

Tarasowskiego, który z kolei przeforsował jako deputata Jerzego Romera podstolica trockiego³⁸².

Sejm koronacyjny 1764 r. wprowadził – jak już wspomniano – zasadę zagajania sejmiku przez najwyższego godnością senatora świeckiego, w jego nieobecności zaś – najgodniejszego z urzędników. Ustawa ta wprowadziła również zasadę, iż zagajający, *nie obierając już odtąd dyrektorów sejmiku*, kierować mieli również obradami³⁸³. Na sejmiku gromnicznym w 1765 r. obradowano, *stosując się ad contextu prawa novelle legis constitutii coronationis N. K. Stanisława Augusta*, a więc *po zagajeniu przez — Andrzeja Władysława Ukolskiego ciwunct i podkomorzego — qua pierwszego urzędnika i marszałka konfederackiego*. W 1767 r. dyrekcję sejmiku przedsejmowego sprawował Stefan Dominik Romer chorąży i marszałek konfederacji woj. trockiego'. W 1771 r. sejmik deputacki zagaił chorąży trocki Stefan Dominik Romer. Następnego dnia, po zagajeniu przez tegoż chorążego sejmiku gospodarskiego, nowi urzędnicy (m.in. ciwun), okazując przywileje królewskie, *miejsca urzędów swoich - pozasiadali*³⁸⁶. Kolejny sejmik – wybierający podkomorzego – zagaił już nowy ciwun³⁸⁷.

Wykaz – naturalnie bardzo niepełny – pozwala zauważyć, iż ukształtowała się grupa osób szczególnie często sprawujących funkcję dyrektora. Poza wojewodami i – sporadycznie – kasztelanami obradami kierowali w XVII wieku Ogińscy, Naruszewicze, Bychowcowie, w stuleciu następnym zaś – nadal Ogińscy, ponadto Ukolscy, Pocięjowie, Romerowie, Turłajowie, Wazgirdowie i de Raesowie. Zarówno Ogińscy, jak i później Pocięjowie stopniowo osiągnęli urzędy senatorskie.

Uprawnienia dyrektora sejmiku

Sejmikowy *director* obciążony był pewnymi obowiązkami³⁸⁸. W ciągu dwóch i pół wieków istnienia litewskich sejmików rola jego rosła.

Książ Bohdan Ogiński marszałek burzliwego sejmiku gromnicznego 1619 r.: *rozdawał wota, każdemu wodłuh mietsc*³⁸⁹. Udzielanie głosu odbywało się więc wedle godności uczestników, w kolejności zasiadania. Był to stan pożądaný, ukazany m.in. przez wspomniany wyżej projekt usprawnienia funkcjonowania sejmików z lat 1734-1735. Nakazywał on, aby *vota non turmatim, lecz przez jmci pand*

³⁸² LPAH, SA-5962, k. 1020. Wynikało to chyba z uzgodnień z M. K. Radziwiłłem „Rybeńką”, zob. AGAD, AR V, nr I3258A, 10 lutego 1755 r.

³⁸³ VL VII, 388.

³⁸⁴ LPAH, SA-5966, k. 51.

³⁸⁵ LPAH, SA-5966, k. 1448.

³⁸⁶ LPAH, SA-5917, k. 587-588 v.

³⁸⁷ BN, Akc. 11109, 6 lutego 1771 r., kopia: LPAH, SA-5917, k. 598-601.

³⁸⁸ Wskazali je syntetycznie: H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 69-70; A. Lityński, *Szlachecki samorząd*, s. 78-78.

³⁸⁹ LPAH, F. 1177, ap. i, nr 277, k. 3.

*marszałka każdemu secundum officia et dignitates rozdawane były*³⁹⁰. Protestacja z 1733 r. zarzucała, że kierujący sejmikiem urzędnicy *nie rozdając głosów ani wotując per turnum* doprowadzili do powołania posłów³⁹¹. Każdy bowiem szlachcic miał na sejmiku *nie zatamowany i wolny — glos*³⁹², miał zatem prawo *domania się* podczas tych zgromadzeń³⁹³. Musiał to jednak czynić w pewnej kolejności, której przestrzegał dyrektor.

Sejmikowy marszałek strzegł również porządku podczas zjazdu. Wspomniany już podkomorzy Bohdan Ogiński *po kołkukrot* upominał zakłócającego obrady chorążego trockiego Piotra Wołłowicza. Strzeżenie spokoju obrad bywało - niekiedy - ryzykowne. Podczas tegoż sejmiku *Pan podkomorjy trocki sam sie w niebezpieczeństwo wdawszy a meży nich* [uczestników tumultu - ABZ] *wpawszy tot rozruch uspokoił i rozwadi*³⁹⁴. Obowiązkiem *dyrektora* było też wyjaśnianie i łagodzenie sporów. Dlatego też podczas sejmiku elekcyjnego w 1708 r.: *spytał--JMć Pan Romer chorąży trocki Jako natenczas całego koła sejmikowego director. za co Mości Panowie Strawińscy tamujecie JMć Panu Kaszycowi głos*³⁹⁵.

Pozycja sejmikowego dyrektora umożliwiała też wskazanie kandydatów na poszczególne funkcje³⁹⁶. Wymagało to jednak wyczucia - nadmierne forsowanie mogło spowodować protestacje³⁹⁷. Do kierującego obradami należało też ogłaszać - - - -yboru posłów i - wreszcie - *żegnanie* sejmikujących po obradach mniej lub bardziej owocnych.

Dyrektor podpisywał również sejmikowe dokumenty: laudum, instrukcję i *kredens*, jak również prowadził korespondencję w imieniu sejmiku. Niekiedy też uwierzytelniał swym podpisem kopie sejmikowych dokumentów³⁹⁸. Miał również pewien wpływ na zawartość instrukcji. Marszałek sejmiku przedsejmowego w 1596 ciwun trocki Balcer Strawiński nie zdołał uniemożliwić wyboru posła - Krzysztofa Dzierzka. Osiągnął jednak drobny sukces: *wymogłem to na nich, że go w instrukcji chorążym trockim nie piszą* - donosił w liście³⁹⁹.

Jeśli prowadzący obrady nie był pewien autorytetu swego lub siły swego stronnictwa, sejmik miał przebieg nadzwyczaj skrócony. Przykładem takiej procedury jest nie tylko wielokrotnie przytaczany opis sejmiku deputackiego w Kownie w 1761 r.⁴⁰⁰ podobnie szybko, jeśli tylko wierzyć autorom protestacji *contra preiudiciosum ac*

³⁹⁰ W. Konopczyński, *Liberum veto*, s. 452.

³⁹¹ LPAH, SA-4748, k. 168-169 v., księga grodzka wileńska za rok 1733.

³⁹² LPAH, SA-5950, k. 397, 1708 r.

³⁹³ Zob. A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 29-30.

³⁹⁴ LPAH, F. 1177, ap. 1, nr 277, k. 3 v

³⁹⁵ LPAH, SA-5950, k. 397.

W 1766 r. dyrektor, podczas elekcji na chorągwo: *za kandidata podał sędziego ziemskiego*, LPAH, SA-5966, k. 740 v.

³⁹⁷ Jak np. w 1732 r., LPAH, SA-5957, k. 472-473.

³⁹⁸ RGADA, f. 389, nr 581, k. 828-830

³⁹⁹ BPANKr., rkps 355, k. 133 v.

⁴⁰⁰ M. Matuszewicz, *Diariusz*, t. II, s. 136.

tum, odbył się wybór posłów trockich latem 1732 r. Dyrektor sejmiku przedsejmowego: *w jednym głosie swoim i zagajenie mniemanego sejmiku i z dyrekcją, od które) bardziej rewokowanym, niżeli zgodnie proszonym uprzedzone podziękowanie wyraził i natychmiast — Panów Posłów — promulgowanie wyraził* —⁴⁰¹.

Niezupełnie formalnym obowiązkiem, ale przede wszystkim świadectwem oddania było powiadomienie przez dyrektora magnackich patronów o przebiegu zjazdu i podjętych decyzjach. W przypadku sejmiku trockiego informowanie miejscowego wojewody o przebiegu obrad wynikało również z kurtuazji.

Rola sejmikowego dyrektora nie kończyła się bynajmniej na pożegnaniu sejmiku. W XVIII stuleciu powierzano mu zwoływanie kolejnych szlacheckich zjazdów. Laudum sejmiku zwołanego we wrześniu 1711 r. zebrani zakończyli prośbą *Jakeśmy w przeszłych naszych laudach uprosili Wie/możnego JMP podkomorzego trockiego tak i praesenli laudo unanimiter uprosiwszy, aby nas obwieścił i ad soli' tum locum obrad convocare raczył convenimus*. Było to więc zobowiązanie podkomorzego do zwoływania, stosownie do potrzeb powiatu, sejmików. Z kolei sejmik relacyjny po zalimitowanym sejmie warszawskim 14 czerwca 1712 r. upoważnił m.in. jednego z wyższych urzędników powiatowych i częstego sejmikowego dyrektora - sędziego ziemskiego i chorążego trockiego Andrzeja Turłaję, aby w razie pilnej konieczności, *nas nobilitatem — na obradę i popis convocare raczył*⁴⁰³.

Również dokładną datę sejmiku zwołanego na 8 czerwca 1716 r., *podług obwieszczenia* Krzysztofa Sulistrowskiego - marszałka antysaskiej konfederacji litewskiej, wyznaczyły z kolei *innotescencie* ciwuna trockiego - najwyższego urzędnika powiatowego i częstego marszałka tamtejszych sejmików⁴⁰⁴.

Szlachcie niezbędny był organ wykonujący jej uchwały i rozwiązujący pojawiające się problemy. Tylko niekiedy występował w tej roli wojewoda. Gdy więc w 1727 r. sejmik nie doszedł do skutku, wojewoda trocki Kazimierz Dominik Ogiński, polecił tamtejszemu podstaroście Stanisławowi Sielawie pobieranie czopowego i szelężnego⁴⁰⁵.

Nie spotykamy w materiałach sejmików trockich instytucji podobnych do rady powołanej przez sejmik oszmiański w 1657 r. Szlachta tamtejsza, już *pod wysoką carską ręką*, obrała *sposzrodka siebie konsyliarzów ex ea ratione, że na częste sejmiki, zjazdy być nie mogą, dla odległości miejsca, a co większa, każdy in artnis przeciwko swawolnym pogotowie z ich Mściów PP Obywatelów zostawać powinien*. Istnienia podobnych instytucji w województwie trockim nie można jednak wykluczyć. Ponad wiek później - w maju 1767 r., szlachta trocka zjechała się, w

⁴⁰¹ LPAH, SA-5957, k. 472 v.

⁴⁰² LPAH, SA-5950, k. 879.

⁴⁰³ LPAH, SA-5950, k. 881-882 v.

⁴⁰⁴ LPAH, SA-5951, k. 204.

⁴⁰⁵ LPAH, SA-5951, k. 28.

⁴⁰⁶ A. B. Zakrzewski, *Inter maiestatem ac libertatem, czyli szlachecka wolność wobec samodzielnia*, [w:] *Kultura sankirtos*, red. Z. Kiaupa et al., Yilnius 2000, s. 289.

najdotkliwszym czując sposobie coraz bardziej zbliżającą się ku upadkowi ojczyznę przez gwałtowną zmianę praw fundamentalnych i ułżenie prerogatyw ważących między władzami równość—, kiedy po ustalym związku generalnej konfederacji sejm ~ _ szkodliwe ustawy z ujmą praw narodowych—stwierdzi?⁴⁰⁷. Powołała wówczas władze konfederacji. Pierwszego przytomnego urzędnika - chorążego trockiego jednomyślnie wybrała marszałkiem, przydając mu sześciu konsyliarzy. dać więc, że władze tworzone w czasie najazdu moskiewskiego były oparte na wzorcu konfederacji. Z drugiej strony konfederacja 1767 r. przyjmowała sejmikowy sposób wyłaniania marszałka - najwyższego obecnego urzędnika.

Sądy skarbowe miały sędzić *retentorów*, jak również poborców podatków⁴⁰⁸. W Praktyce kontrolowały one zarówno prawidłowość poboru rozmaitego rodzaju danin i składek, jak i gospodarkę zebranych pieniędzmi. Przed nimi *administrato-*rzy musieli rozliczyć się - za pomocą kwitów - z kwot wydatkowanych. Z czasem sądy takie przekształciły się zapewne - podobnie jak w Koronie - w stały element powiatowego samorządu.

Ostatnim już organem wykonawczym sejmiku były komisje porządkowe. Konstytucję wydał Sejm Wielki w listopadzie 1789 r., wyboru dokonały sejmiki gospodarskie w lutym roku następnego. Do komisji litewskich - w przeciwieństwie do koronnych - najwyżsi urzędnicy powiatowi wchodzili z urzędu.

Widać więc, że najwyższy aktywny urzędnik powiatu - sejmikowy *dyrektor* Pełnił ważną rolę w życiu szlacheckiej społeczności.

Sposób podejmowania decyzji na sejmiku

Wybory dominowały [...] -jak określił Adam Lityński - *wśród decyzji sejmikowych, dominowały ilościowo i jakościowo*⁴⁰⁹. Pogląd ten poparł ostatnio Antoni Mączak: *Dla układów klientalnych było najważniejsze, że sejmiki oznaczały ustawiczne głosowanie; inne sprawy były drugorzędne, a przynajmniej mniej spor-*
*ne*⁴¹⁰. Nim więc poświęcono najwięcej uwagi w prawie zwyczajowym i przepisach. prawa stanowionego.

Tryb podejmowania decyzji personalnych nie był początkowo unormowany prawem pisany. II Statut stwierdzał, że wyboru posłów winien dokonać sejmik *jednostajnym zdaniem* (III, 5), potwierdzał to również następny Statut (III, 6).

'613 r. wprowadzono wybór posłów i deputatów trybunalskich większością głosów: *a ta pluralitas tak się rozumieć ma, aby głos szlachećca w tamtym powiecie osiadłego, ważny zostawał*⁴¹¹.

⁴⁰⁷ ЦПАИ, А.С.5966, к.1865.

⁴⁰⁸ O sądach skarbowych, podobnie jak o komisjach porządkowych nieco szerzej - dalej

⁴⁰⁹ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 39.

⁴¹⁰ A. Mączak, *Pierwsza Rzeczpospolita: władza i przestrzeń*, [w:] *Rzeczpospolita - Europa*, red. M. Koczyński i W. Tygielski, Warszawa 1999, s. 25.

⁴¹¹ VL III, 199.

Ustawa ta, jak to często bywało, zatwierdzała tylko istniejącą praktykę. Wyraźnie widać niemoc pojedynczego uczestnika w liście ciwuna i horodniczego trockiego Balcera Strawińskiego z 1596 r. Został on nawet marszałkiem sejmiku przedsejmowego, nie zdołał jednak, jak wspomniano wyżej, uniemożliwić wyboru nie-miłego sobie posła - Krzysztofa Dzierzka. Tłumaczył to w liście: *Jeno, że się przecież sam jeden nie mógł, posłem go obrano*. Szlachta trocka donosiła swemu wojewodzie M. K. Radziwiłłowi „Sierotce” o wyborze woźnego w lutym 1595 r.: *wsi odnostajnymi gołosy obrali jesmo* —⁴¹³. Z kolei podczas sejmiku deputackiego w 1619 r. prowadzący obrady: *rozdawał wota, każdomu wodluch miestc i po odwotowaniu—wradnikow ziemskich i grodzkich trockich i gdy dej bratia nasza szlachta obywatel województwa trockoho hołosy swoje dawali, obierajucy na sudy tyje holownyje na rok tepereszny najeho milosty kniazia Aleksandra Ogińskoho*. Można jednak przypuszczać, że było to nie tyle głosowanie, lecz aprobowanie kandydatury wstępnie już zaproponowanej. Kandydaturę tę chorąży trocki Piotr Wołłowicz: *porwawszy se z ławy, wstawszy a wziąwszy konstytucju w ruki, tym serdytej sprotywłajucy se hołosom zhodnym*, usiłował zastąpić inną⁴¹⁴. Dlatego też doszło do tumultu. Trudno byłoby w tym przypadku mówić o wyborze *nemine contradicente*. Opozycję jednak jednego chorążego trockiego, wspomaganego ludźmi nieznanymi w powiecie pominięto, a wybór uznano za zgodny⁴¹⁵.

Sprzeciwu jednego uczestnika, nawet stojącego wysoko w powiatowej hierarchii, nie uwzględniano nie tylko na sejmiku, ale również -jeśli w ogóle do nich doszło⁴¹⁶ - podczas rugów trybunalskich. W każdym razie deputat trocki przystąpił wówczas do sądzenia⁴¹⁷. Tryb mianowania posłów na przedsejmowym sejmiku trockim w 1647 r. opisywał Albrycht Stanisław Radziwiłł: *[...] tamtejszy wojewoda oprymując szlachtę z własnego namysłu mianował wedle zwyczaju dwóch posłów: syna [Bohdana - ABZ] Ogińskiego i [Jana - ABZ] Bychowca, obu schizmatyków. Przeto starosta lidzki Naruszewicz wniósł protestację od szlachty, której odmówiono głosu*⁴¹⁸. Ten sposób wyboru nie spotkał się jednak z aprobatą sejmu. Rugi poselskie przyniosły dla posłów wynik niekorzystny - dwuipółkrotną przewagą kresek odesłano ich do domu⁴¹⁹. Co ciekawsze obydwie strony: wojewoda miński Aleksander Ogiński " i protestująca szlachta po-

⁴¹² BPANKr., rkps 355, k. 133 V.

⁴¹³ AGAD, ARII, ks. 4, s. 94.

⁴¹⁴ LPAH, F. 1177, ap. 1, nr 277, k. 3v.

⁴¹⁵ Być może, ale to już hipoteza, owa *konstytucja* w rękach Piotra Wołłowicza to ustawy sprzed sześciu lat?

⁴¹⁶ Żadnych danych na ten temat nie mamy.

⁴¹⁷ *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583-1655*, wyd. V. Raudeliunas, A. Baliulis, Vilnius 1988, s. 295.

⁴¹⁸ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III, opr. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 23. Podana przez Wydawców (przyp. 41) identyfikacja osób jest mylna.

⁴¹⁹ Ibidem, s. 24, 26.

⁴²⁰ Pamiętnikarz popełnił nieścisłość: A. Ogiński, powiązany wprawdzie licznymi więzami z powiatem trockim, nie był wówczas tamtejszym wojewodą, kasztelanem trockim został dwa lata później.

woływały się na tradycję. Wojewoda twierdził, że dyrektora nigdy nie wybierano. Pro-
estacja z kolei stwierdzała: *kilkakrotnie bracia wszyscy jednostajnie powstawszy sum-
ma cum submissione jego mość pana wojewodę upraszali, aby im głosów wolnych
według zwyczaju dawnego nie bronił*⁴²¹. W 1649r. po śmierci sędziego ziemskiego
Pawła Tyszkiewicza *unanymi consensu sine contradictione*⁴²² wybrano na ten urząd
dotychczasowego podsędka ziemskiego Dymitra Bychowca. Również [*sine*] *ulla
contradictione* wybrano wówczas czterech kandydatów na opróżnione podsędko-
stwo⁴²³

Przebieg wyborów poselskich podczas sejmiku jesienią 1664 r. wskazuje, że
doszło wówczas do pewnego kompromisu. Choć dyrektorem obrad był wojewoda
rocki Mikołaj Stefan Pac, stronnictwo pacowskie zdołało wystawić tylko jednego
Posła, *drugim był związany z Sapiehami Marcján Ogiński, stolnik litewski - za-
uważył Andrzej Rachuba*⁴²⁴. Było to najpewniej wynikiem porozumienia: Paco-
wie nie mogąc sobie zupełnie podporządkować sejmiku, wybrali mniejsze zło -
wybór jednego posła własnego, jednego zaś - politycznej konkurencji. Było to
rozwiązaniem lepszym od zerwania sejmiku i niemożności obsadzenia choć jed-
nego mandatu. Do podobnego kompromisu, tym razem między Pacami a Radzi-
---ami, doszło podczas sejmiku przed sejmem abdykacyjnym w 1668 r.⁴²⁵
W 1669r. *zgodnie* wybrano kandydatów na pisarstwo ziemskie⁴²⁶. Również
zgodnie wybrał posłów na sejm warszawski styczniowy sejmik przedsejmowy w
1685 r.⁴²⁷ W tym samym roku laudum, określające sposób wypłacenia należnych
P^odatków uchwalono *unanimiter*⁴²⁸. Podczas elekcji podsędka trockiego w 1690 r.
Podkreślono: *zgodnie z posrządka siebie ludzi godnych obraliśmy, następnie zaś
zgodnie zgodziwszy się trzech pomienieni Ich Mość czwartemu kandydatowi
ustąpili*⁴²⁹. W 1698 r. sejmik gromniczny wybrał *zgodnie* sędziów skarbowych⁴³⁰.
Rok później uchwała sejmiku gromnicznego stwierdzała, że *takowe zgodne, jed-
ostajne i jednomyślne, bez żadnej ni od kogo kontradycji uczyniliśmy, postano-
-- i namieniliśmy laudum*⁴³¹. W maju 1699 r. posłów na sejm wybrano - przy-
najmniej wedle brzmienia instrukcji - *zgodnie, jednostajnie i bez żadnej contra-
icției*. Na podstawie powyższych przykładów można stwierdzić, że pożądane
optimum stanowił wybór zgodny. Szczegóły takiej elekcji określić jednak trudno.

⁴²¹ Zob. I. I. Łappo, *Wielikoje* II, s. 560, przyp. 4.

⁴²² RGADA, f. 389, nr 581, k. 946, 14 maja 1649 r.

⁴²³ Ibidem. Fragment tekstu wyrwany

⁴²⁴ A. Rachuba, *Litwa wobec sądu nad Jerzym Lubomirskim*, KH XCIII: 1987, nr 3, s. 692

⁴²⁵ W. Kłaczewski, *Abdykacja Jana Kazimierza*, Lublin 1993, s. 168.

⁴²⁶ BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1669-1671, k. 1029.

⁴²⁷ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1104 v.

⁴²⁸ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1419.

⁴²⁹ BN, II. 8615, k. 145.

⁴³⁰ BUWil., F. 7, rejestr sądu ziemskiego trockiego za lata 1664-1720, k. 540.

⁴³¹ BUWil., F. 7-4/6145, księga ziemska trocka za lata 1683-1699, k. 1258.

⁴³² LPAH, SA-5948, k. 827.

Łatwiej stwierdzić - jeśli powyższe przykłady można w ogóle uznać za reprezentatywne - czego nie uznawano: pojedynczych sprzeciwów i lekceważenia głosów średniej szlachty. W cenie natomiast był kompromis.

W 1704 r. czterech elektów na pisarstwo ziemskie wybrano: *stosując się do wyraźnego prawa pospolitego i statutu WXL, zgodnemi i jednostajnymi głosom naszymi, bez żadnej ni od kogo najmniejszej kontradycje*⁴³³. W 1708 r. wyboru chorążego dokonano: *zgodnemi i jednostajnymi głosami*. W 1712 r. posłów na sejm wysłano *nemine contradicente*⁴³⁵. Podczas sejmiku gromnicznego w 1718 r., po obraniu dyrektora *zgodnymi i jednostajnym głosami*, deputatów wyłoniono *nemine contradicente e medio — meritissimos cives województwa trockie'go i WXL*⁴³⁶. Również w 1730 r. dyrektora sejmiku gromnicznego obrano *unaninU consensu*ⁿⁱ. W tymże roku posłów wysłano *unanimi voce*, o sposobie wyboru *directora zaś kredens na poselstwo, nie wspominał*ⁿⁱ. Posłów na sejm ekstraordynaryjny w styczniu 1733 r. obrano *zgodnemi glosami*.

W 1736 r. dyrektora obrano, jak głosiło laudum: *nemine contradicente*, posłów zaś – *unanimi vota et nemine reclamante*⁴⁴⁰. Instrukcję tego sejmiku dał: *conformiter ac nemine reclamante, owszem amore patriae od nas uproszonym, obranym i destynowanym Posłom*⁴⁴¹. Rok później, w 1737 r., sejmik gromniczny rozpoczęty 4 lutego 1737 r., a zakończony nazajutrz dokonywał wyłącznie takich wyborów: *unanimi voce et nullo reclamante* – dyrektora, deputatów – *nemine contradicente, unanimi assensu* – dwóch nowych rotmistrzów powiatowych. Ponadto poselstwo do hetmanów litewskich powierzono – *uniwersalną zgodą, unanimi voce et assensu*, zaś regenta ziemskiego *zgodnie* wybrano do wypłacenia żołdu chorągwi. Sejmik wybrał również, naturalnie: *zgodnie*, posłów do komisarzy cesarskiej⁴⁴². W sierpniu 1740 r. posłów wybrano *zgodnie*⁴⁴³. Również sejmik deputacki 1750 r. wybrał deputatów *zgodnymi głosami nemine contradicente, nec reclamante*⁴⁴⁴. Tak samo podczas sejmiku przedkonwokacyjnego w 1764 r. *do administrowania sprawiedliwości świętej durante interregno* wybrano *zgodnie* dwudziestu trzech sędziów kapturowych⁴⁴⁵. Analogicznie wysłano stu dwudziestu pięciu obywateli powiatu trockiego na konwokację 1764 r.⁴⁴⁶ W większości przy-

⁴³³ AGAD, APP 133, s. 983.

⁴³⁴ BN, Akc. 11107, Troki 25 września 1708 r.

⁴³⁵ LPAH, SA-5950, k. 881-882v.

⁴³⁶ LPAH, SA-5951, k. 1119.

⁴³⁷ LPAH, SA-5956, k. 773.

⁴³⁸ LPAH, SA-5956, k. 774.

⁴³⁹ LPAH, SA-5957, k. 544.

⁴⁴⁰ LPAH, SA-5958, k. 424.

⁴⁴¹ LPAH, SA-5958, k. 425.

⁴⁴² LPAH, SA-5959, k. 7-10 v. (karty wszyte w niewłaściwej kolejności).

⁴⁴³ LPAH, SA-5959, k. 1293 v.

⁴⁴⁴ LPAH, SA-5953, k. 69.

⁴⁴⁵ LPAH, SA-5965, k. 1032.

⁴⁴⁶ LPAH, SA-5965, k. 1381 v.

padków, wobec braku zachowanych protestacji, nie można stwierdzić, czy wybór taki odbył się, czy opis naprawdę był tylko werbalną próbą - pomimo rzeczywistego przebiegu elekcji - nawiązania do ideału.

Tak monotony obraz zarysowany przez instrukcje, lauda i *kredensy* nie odpowiadał jednak rzeczywistości. W jakim jednak stopniu był z nią niezgodny - trudno orzec. Ten sielankowy obrazek z rzadka tylko zakłócały wzmianki o tym, że nie udało osiągnąć porozumienia w sprawie wyboru. Właśnie podczas sejmiku gromnicznego w 1712 r. nie udało wybrać poborców podatkowych⁴⁴⁷. Pewnym wyjątkiem była również decyzja sejmiku gospodarskiego w 1743 r. Laudum głosiło: *JMc Pana kontrahenta czopowego szelężnego dla wielu IchM Panów konkurentów do tej kontrahencji na sejmiku obrać nie mogliśmy*. Dlatego też płatników tego podatku zobowiązano do wniesienia go bezpośrednio do kancelarii grodzkiej⁴⁴⁸. Również w 1755 r. z powodu licznych konkurentów, nie udało obrać poborców czopowego i szelężnego. Obsadzenie tej funkcji sejmik pozostawił urzędnikom⁴⁴⁹.

Jednak to nie lauda i instrukcje ukazują problemy pojawiające się podczas sejmikowych wyborów. One tylko powielają pewien schemat, w myśl którego decyzje podejmowano *zgodnie*. Świadczą więc o stanie postulowanym, idealnym. Bliższe rzeczywistości były protestacje. Te z kolei nierzadko tworzone dla celów politycznych miały bowiem służyć do zakwestionowania niekorzystnego wyboru w czasie rugów sejmowych i trybunalskich. Przedstawiały więc przebieg obrad również w krzywym zwierciadle. Wyborcze uchyczenia mogły - w skrajnym przypadku - istnieć Wyłącznie w imaginacji protestujących. Protestacje takie demonizowały dyrekcję sejmiku, protestującym zaś przypisywały wyłącznie czyste intencje.

Podczas sejmiku przedsejmowego 7 sierpnia 1732 r. posłów wybrano -jeśli wierzyć instrukcji: *zgodnie, nemine contradicente*. Tego samego dnia wpisano jednak do ksiąg sądowych protest, podpisany przez dziewięć osób - szlachtę nieutytułowaną.

Wojskiemu i sędziemu grodzkiemu Stefanowi Jerzemu Romerowi zarzucono w nim przewłaszczenie dyrekcji sejmiku, arbitralne mianowanie posłów *mimo publicznej natychmiast kontradykcji*⁴⁵¹. Rok później obydwu posłów na konwokację 1733 r. wybrano -jeśli by wierzyć laudum: *concordi votorum harmonia*⁴⁵². Cokolwiek inny obraz przedstawia protestacja, podpisana przez trzydziestu dziewięciu szlachty nieutytułowanej: dyrektora sejmiku - wojskiego i pisarza ziemskiego Stefana Jerzego Romera obrano *Wprawdzie zgodnymi glosy, jednak urzędnicy nie rozdając głosów ani wotując per turnum ~ Wielmożnych Ichmość PP [Kazimierza Józefa] Ukolskiego - - [Andrzeja Józefa] Tarusę urzędników trockich za posłów inter se determinowali* - ^{4 5 3}. Podobne

⁴⁴⁷ LPAH, SA-5950, k. 881.

⁴⁴⁸ LPAH, SA-5960, k. 849

⁴⁴⁹ LPAH, SA-5962, k. 1028

⁴⁵⁰ LPAH, SA-5957, k. 481-483 v

⁴⁵¹ LPAH, SA-5957, k. 472 v

⁴⁵² LPAH, SA-5957, k. 605.

⁴⁵³ LPAH, SA-4748, k. 168-169 v., księga grodzka wileńska za rok 1733.

nadużycia nastąpiły w czasie wyboru sędziów kapturowych. Również laudum sejmiku gromnicznego z 3 lutego 1738 r. stwierdzało, że dyrektora obrano *faventibus superiis — nullo reclamante*, deputatów zaś: *bez żadnej ni od kogo kontradycji, lecz unanymi voce*⁴⁵⁴. W laudum nie ma śladów dwu protestacji, o których wspominał Józef Mikołaj de Raes w liście do hetmana polnego i kasztelana trockiego Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki”: *dali się obrać deputatami, stantibus firmis et validi duabus potestationibus, jednej na dyrektora a drugiej po podziękowaniu*⁴⁵⁵. Zapewne o protestacjach nie trzeba było, w przekonaniu kierujących sejmikiem pisać, gdyż nie przyjęto ich do ksiąg grodzkich trockich, lecz - wileńskich⁴⁵⁶. Laudum sejmiku gromnicznego z 1742 r. stwierdzało, iż dyrektora obrano *nullo reclamante*⁴⁵⁷. Protest szlachty przedstawił przebieg obrad odmiennie: *mimo takową nas szlachty współ kompatriotów i obywatelów województwa trockiego publico ore uczynioną protestacją, ich mość panowie urzędnicy województwa naszego——będąc już in passivitate zasadziwszy gwałtownie quasi na dyrekcję pomienionego Jm pana Ukolskiego ciwuna*. Następnie, nie zważając na wyjście protestujących, mianowali deputatów⁴⁵⁸.

Jednym z większych zwycięstw idei nad rzeczywistością było laudum sejmiku deputackiego w 1755 r. Deputatów obrano, wedle brzmienia uchwały: *nemine contradicente e medio nostri, zgodnymi glosy jednomyślnie i jednostajnie* • W rzeczywistości przeciw działalności tego sejmiku złożono co najmniej sześć protestacji⁴⁶⁰. Cztery protestacje wpisano do księgi grodzkiej trockiej bezpośrednio tuż przed laudum. W roku następnym sejmik deputacki oprotestowano, czy doszedł - nie wiadomo, sejmik gospodarski natomiast na pewno nie doszedł • Sejmik gromniczny w 1758 r. oprotestowano aż czterokrotnie. Sejmikowi deputackiemu zarzucono, że urzędnicy nie wysłuchując szlachty, *ale tylko sekretnie między sobą czyniąc namowy, bez dołożenia się nas braci szlachty na ubliżenie wolnej elekcji i co większe Ich MWPP konkurentów do funkcji deputackiej arbitrarie promowując*. Stwierdzano też: *P. P. Urzędnicy——sekretnie ułożywszy projekt a nieprzyjaznych nam i krzywdę czyniących gwałtownie utrzymywać kandydatów umówili się*⁴⁶². Różnią się od siebie również dokumenty sejmiku gromnicznego z 1761 r. Laudum stwierdzało wprawdzie, że dyrektora obrano *zgodnie*,

⁴⁵⁴ LPAH, SA-5959, k. 285.

⁴⁵⁵ AGAD, AR V, nr 12816, 3 lutego 1738 r.

⁴⁵⁶ LPAH, SA-4750, księga grodzka wileńska za 1738 r., k. 188-189 v. Inna kopia: RBP AD 150, nr 84, k. 43-44.

⁴⁵⁷ LPAH, SA-5960, k. 436.

⁴⁵⁸ BLAN, F. 17-66, k. 57.

⁴⁵⁹ LPAH, SA-5962, k. 1028.

⁴⁶⁰ LPAH, SA-5962, k. 1016-1016 v.; 1017-1017 v.; 1018-1019 v.; 1020-1021; 1024-1025; RBP AD 133, nr 28, k. 92-93; nr 29, k. 94-95.

Świadczy o tym zeznanie *kontrahenta* czopowego i szelężnego złożone 9 lutego 1756 r. w kancelarii grodzkiej, LPAH, SA-5963, k. 62.

⁴⁶² LPAH, SA-5963, k. 782 v.

deputatów zaś *nemine contradicente*⁴⁶³. Zdecydowanie odmiennie oceniało działalność tego zgromadzenia pięć protestacji⁴⁶⁴. Również sejmik deputacki w '63 r. oprotestowano co najmniej czterokrotnie. Zarzuty były aż nudne w swej Powtarzalności: *Panowie Urzędnicy — sekretnie między sobą czyniąc cołloquia, bez doniesienia nam Braci szlachcie—arbitrarie promowując*⁴⁶⁵. Nie była to osobliwość sejmiku trockiego. Podczas konwokacji 1764 r. stwierdzono, że *prowinjca litewska od dziesięciu lat do tego już przyszła nieszczęścia, że sejmiki tumultuarie zgwałceniem prawa, z poniżeniem równości, z uszczerbkiem wolności, z nieuważeniem głosu wolnego per praepotentes etiam takich in pauco numero szlachły wybierają posłów lub deputatów [...]*⁴⁶⁶.

Zarówno wybór *unanimi voce, nemine reclamante*, jak i *arbitrarie promovując* lub *per vim*, były pewnymi skrajnościami. Jeśli istniała sejmikowa opozycja, to aby ogłosić, że wyboru dokonano zgodnie i bez zastrzeżeń oraz nie narazić się na zarzuty stosowania nacisku, trzeba było niełatwych pertraktacji. Rzadko można je zrekonstruować. Dwa listy z 1762 r. pozwalają jednak na podjęcie takiej Próby, w 1761 r. sejmik deputacki wybrał, przy protestach dziewięćdziesięciu uczestników, do Trybunału: Józefa Możejkę i Leona Radoszewskiego. Było to możliwe wobec uzgodnienia z wojewodą wileńskim i hetmanem wielkim Michałem Kazimierzem Radziwiłłem „Rybeńką”⁴⁶⁷. Organizatorzy tego wyboru mieli jednak świadomość, że jest to działanie dokonane gwałtem, *pretio zgody i jedności*⁴⁶⁸. W roku następnym - jak wynika z listu Stefana Dominika Romera do M. K. Radziwiłła „Rybeńki” - nie można było powtórnie wybrać tych samych deputatów - byłoby to sprzeczne z deklaracjami złożonymi rok wcześniej i zbytnio zaszkodziłoby interesom hetmana i wojewody⁴⁶⁹. Kilka dni później wojewoda trocki Aleksander Pocięj donosił hetmanowi, że na sejmiku *stanął JMPan Judycki i JMPan Tański, któremu libere ustąpił JMPan Możejko z racji, że był przeszkodą JMPan Radoszewski JMPanu Możejce. Rozumiem, że tenże JMPan Tański placebut rozkazom Waszej Książęcej Mości Dobrodzieja —*⁴⁷⁰. Widać więc, że możliwości magnackiego protektora nie były nieograniczone. Patron i klienci musieli, godząc się na kompromisy, liczyć się z opozycją⁴⁷¹.

⁴⁶³ LPAH, SA-5964, k. 1056.

⁴⁶⁴ LPAH, SA-5964, k. 1039-1039 v.; 1040-1040 v.; 1043-1043 v.; 1041-1042; 1046-1046 v. (inny egzemplarz: RBP, AD 133, nr 31, k. 98-98 V.)

⁴⁶⁵ LPAH, SA-5965, k. 591.

Diariusz sejmu comocationis 1764 r., Kórnik 1998 <www.bkpan.poznan.pl>, sesja 6: 14 maja 1764r.

⁴⁶⁷ LPAH, SA-5964, k. 1039. LPAH, SA-5964, k. 1039-1039 v.; 1040-40 v.; 1043-1043 v.; 1042; 1046-1046 v. (inny egzemplarz: RBP, AD 133, nr 31, k. 98-98 v.). AGAD, AR V, nr 13258A, 10 lutego 1761 r.

⁴⁶⁸ AGAD, AR V, nr 13258A, Troki 10 lutego 1761 r.

⁴⁶⁹ AGAD, AR V, nr 13258A, 12 lutego 1762 r.

⁴⁷⁰ AGAD, AR V, nr 11907, 16 lutego 1762 r.

⁴⁷¹ Zob. Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela*, s. 400.

Jeśli nie było szans na wybór zgodny, dochodziło do wotowania. Wspomiana wielokrotnie protestacja z 1733 r., zarzucała urzędnikom: *nie pozwalając vocem liberam do obierania nobilitati upraszającej o obszerne do wotowania koło, lecz zamiast dania koła do wydawania głosów, o które publicus nobilitatis congressus exposcebat, z miejsc swych ruszywszy się z zamku iść poczęli*⁴⁷². Widać więc, że nie doszło wówczas do ważenia głosów.

Do sejmikowych wyborów nierzadko przygotowywano się przed obradami. Taktykę można było przygotowywać w skali jednego, kilku czy kilkunastu szlacheckich zgromadzeń.

Najpotężniejsze obozy polityczne Wielkiego Księstwa mogły pozwolić sobie na urabianie opinii licznych sejmików. Wyciągiem z 10 instrukcji z 1626 r. w sprawie wynagrodzenia Krzysztofa Radziwiłła za wydatki poniesione podczas wojny ze Szwedami są *Puncta z sejmików o Księciu JM litewskich* omawiające stanowisko szlachty wileńskiej, oszmiańskiej, upickiej, lidzkiej, wiłkomierskiej, mińskiej, żmudzkiej, orszańskiej, nowogródzkiej i trockiej⁴⁷³. Znaczne podobieństwo tych dokumentów, nawet poszczególnych sformułowań, pozwala przypuszczać, że był to skutek inspiracji książęcych wysłanników. Plan działania na jesienne sejmiki przedsejmowe 1664 r. starannie przygotowywali Radziwiłłowie i Sapiehowie⁴⁷⁴. Podczas tej samej „kampanii sejmikowej” kanclerz litewski Krzysztof Pac wyznaczył - jak ocenił Andrzej Rachuba - *osoby mające czuwać nad odpowiednim przebiegiem sejmików w poszczególnych powiatach i kandydatów na funkcje poselskie*⁴⁷⁵. Działania te przyniosły oczekiwane efekty: spośród siedemnastu sejmików litewskich przebadanych przez tego historyka - *aż 11 zakończyło się zdecydowanym sukcesem stronnictwa pacowskiego*⁴⁷⁶. Nie były to bynajmniej jedyne, tak skutecznie przez Paców przeprowadzone sejmiki⁴⁷⁷.

Szczytowym osiągnięciem koordynacji wyborów w skali całego Wielkiego Księstwa była jednak działalność Antoniego Tyzenhauza, który potrafił w latach 1777-1778 przeprowadzić wybory poselskie i deputackie tak, że *wszystkie bez wyjątku sejmiki litewskie daty wynik z góry ułożony i przygotowany w Grodnie*⁴⁷⁸.

Jeśli jakaś partia dominowała w powiatowej polityce - uprzednie przedwyborcze przygotowania nie były konieczne. Zapewne taką sytuację miał na myśli W 1596 r. ciwun i horodniczy trocki Balcer Strawiński. Pisał wówczas do regenta kancelarii wielkiej Aleksandra Gosiewskiego: *Teraz też od Gromnic dla electiej deputatów odjeżdżać mi się nie chce, bo i tak ci pankowie silą w naszym powiecie*

⁴⁷² LPAH, SA-4748, k. 168-169 v., 20 marca 1733 r.

⁴⁷³ AGAD, AR II, nr 949.

⁴⁷⁴ A. Rachuba, *Litwa wobec sądu nad Jerzym Lubomirskim*, s. 680-684, 687.

⁴⁷⁵ Ibidem, s. 685.

⁴⁷⁶ Ibidem, s. 697.

⁴⁷⁷ Zob. A. Codello, *Pacowie wobec opozycji Jerzego Lubomirskiego (1660-1667)*, PH XLIX: 1958, z. 1, s. 26; idem, *Hegemonia Paców na Litwie i ich wpływy w Rzeczypospolitej 1669-1674*, „Studia Historyczne” XIII: 1970, z. 1 (48), s. 31, 37-38, 42, 47, 50, 53.

⁴⁷⁸ S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, 1.1, s. 130.

rzędzą i co chcą, przewodzą⁴⁷⁹. W innych przypadkach pożądanym przebiegiem sejmiku wymagał uzgodnień, nierzadko wielostronnych. Niemalą rolę odgrywały wówczas magnackie wskazówki. Dwa wieki później, w lutym 1741 r. ciwun trocki Andrzej Władysław Ukolski referował, w liście do wojewody trockiego Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki”, przebieg takich pertraktacji; kończył zaś zapewnieniem, że wojewodziński rozkaz — *ochoczo i nieodwłocznie w sercach naszych znajdzie obsequię* —⁴⁸⁰. Podobny list skierował do tegoż adresata, tego samego dnia, z tego samego miejsca, ojciec ciwuna - podkomorzy trocki Kazimierz Józef Ukolski, prosił w nim również o nominację syna na podwojewództwo trockiego, wojskiego zaś - na pisarza grodzkiego. W kolejnym liście z jesieni 1741 r. podkomorzy pisał m.in. do wojewody: *upraszam o kilka listów promocyjnych jako do—kasztelana trockiego, do—chorążego i wojskiego, ażeby spolne contribuant staranie adperfectionem publicznego dzieła*⁴⁸².

. Tajniki przedwyborczych pertraktacji w 1756 r. przedstawiał M. K. Radziwiłłowi „Rybeńce” sędzia ziemski Stefan Dominik Romer. O poselstwo starał się, poza nadawcą listu, podsędek i podwojewodzi trocki Józef Mikołaj de Raes. Podsędek godził się na objęcie poselstwa przez Romera pod warunkiem rezygnacji, zaręka dwudziestu tysięcy złotych, przez brata Stefana - Franciszka Romera ze starań o opróżnione po śmierci Ignacego Ukolskiego ciwuństwo trockie. Urząd ten chciał bowiem otrzymać podkomorzy trocki Andrzej Władysław Ukolski⁴⁸³.

Efekty tych pertraktacji były połowiczne. Ciwuństwo otrzymał podkomorzy⁴⁸⁴, wybór posłów oprotestowano⁴⁸⁵, zaś sejm w ogóle nie odbył się.

. Temu samemu patronowi relacjonował Stefan Dominik Romer przebieg sejmiku deputackiego w 1757 r. Do wyboru drugiego jego brata - Jana horodniczego trockiego doszło *propter publicurn bonum województwa*. Trzej bowiem konkurenci do poselstwa nie mogli dojść do porozumienia, do tego złożono jeszcze kilka protestacji. Zgodzono się więc na kandydaturę, jak widać, do przyjęcia przez wszystkich. Jeden z niedoszłych deputatów: *deklarował nie czynić prepedycji bratu mego [!] zupełnie rezygnując—to jednak adiunxit prośbę, aby mógł być rekompensowany funkcją komisarską na Trybunał Skarbowy*. S. D. Romer zaewnujił go o tym: *pokazując, że jestem w dobroczynnym respekcie JO — Dobrodzieją mocno affidowany i przez to mogą augere numerum sług i przyjaciół Panu*. Dodać należy, że wstępne ustalenia na temat zestawu trockich deputatów przeprowadzono dwa tygodnie przed zjazdem. Pisarz ziemski trocki Kazimierz Więckowicz równocześnie porucznik w kompuście litewskim, zgłosił wówczas

⁴⁷⁹ BPANKr., nr 355, k. 133.

⁴⁸⁰ AGAD, AR V, nr 16749, 4 października 1741 r.

⁴⁸¹ AGAD, AR V, nr 16751, 4 października 1741 r.

⁴⁸³ AGAD, AR V, nr 16751, 27 listopada 1741 r.

⁴⁸⁴ AGAD, AR V, nr 13258A, 30 sierpnia 1756 r.

⁴⁸⁵ LPAH, SA-5964, k. 524.

⁴⁸⁶ LPAH, SA-5963, k. 326-326 v.

AGAD, AR V, nr 13258A, 11 lutego 1757 r.

życzenie zostania deputatem, o ile uzyska zgodę hetmana wielkiego Michała K&'zimierza Radziwiłła . Ten jednak zgody nie udzielił, pisarz więc od kandydowania odstąpił⁴⁸⁸.

Wyraźnie widać skoordynowane działania podczas sejmiku poselskiego 21 sierpnia 1786 r. Sędzia grodzki trocki Tadeusz de Raes pisał do Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”: *nie miałem tej śmiałości, abym mógł szukać łaskawego — [K. S. Radziwiłła] dla mnie promocji do poselstwa na sejm - Lecz tylko obywatelom województwa trockiego oświadczyłem chęć moją odbywania na terażniejszy sejm posługi obywatelskiej i znalazłem wiele serc dla siebie łaskawych. Ale gdym ujrzał listy JOW Książęcia Dobrodzieja pisane do urzędników województwa trockiego tyczące, iżby z JW. wojewodźcem trockim [Michałem Kleofasem Ogińskim] był WJP [Adam] Turczynowicz chorąży trocki, i gdy JW [Michał] Zaleski wojski litewski musiał odstąpić swojego żądania, wtenczas ja chętnie mojego starania, stosując się do żądź JO——Dobrodzieja, odstąpiłem M. K. Ogiński z kolei donosił Michałowi Hieronimowi Radziwiłłowi: *Rozkaz JO ——Dobrodzieja zalecający mi, abym wszelkimi sposobami starał się być pomocny WPanu Turczynowiczowi chorążemu województwa trockiego do utrzymania się przy poselstwie włożył na mnie tym mocniejsze obowiązki —. Zaszczycony funkcja poselską w koleżeństwie z — Panem Chorążym Turczynowiczem za jednomyślnym zgromadzonego obywatelstwa zezwoleniem——poczytuję sobie powinność donieść o tym wyborze JO — Dobrodziejowi, jako temu, którego to było żądaniem .* Dokonano tego, jak świadczy list ciwuna trockiego J. Jeleńskiego do innego Radziwiłła: *mimo wszelkie usilności JW. podkanclerzego litewskiego i utrzymaniu J Pana Zaleskiego przy poselstwie z Trok* O dużym znaczeniu ideału zgody świadczy wzmianka w instrukcji wydanej wówczas posłom - *zgodnemi głosami obranemi* . Widać więc, że miały miejsce zakulisowe pertraktacje, aby M. Zaleski usunął się od kandydowania. Gdy do tego doszło - nic już nie mąciło formalnej zgody...*

Również podczas sejmiku gromnicznego w 1787 r. ciwun ogłosił, iż wakuje skutek śmierci Józefa Sienkiewicza, jeden z urzędów sędziego ziemskiego. Wybory odroczone do następnego dnia. Wówczas jednak zgłosiło się czternastu kofkurentów do tej funkcji. Ostatecznie, *po odstąpieniu WWJJPP Ambientów* - jak to ujęło laudum - *wolnemi, jednomyślnemi głosy, bez żadnej obywatelów województwa trockiego od nikogo opozycji* sejmik obrał Jakuba Godaczewskiego •

⁴⁸⁷ AGAD, AR V, nr 13258A, 24 stycznia 1757 r.

⁴⁸⁸ AGAD, AR V, nr 13258A, 11 lutego 1757 r.

⁴⁸⁹ AGAD, AR V nr 12820, 23 sierpnia 1786 r. Dalszy ciąg listu brzmiał: *A stąd biorą śmiałość zarekomendowaniu Mci lasce Pańskiej z prośbą pamięci i promocją na czas dalszy i sejf przyszły.* Była to więc metoda zapewnienia sobie magnackiej protekcji na przyszłość.

⁴⁹⁰ AGAD, AR V, nr 10715A, 23 sierpnia 1786 r.

⁴⁹¹ AGAG, AR V, nr 6009, 25 sierpnia 1786 r.

⁴⁹² BJ, rkps 5103, s. 1; inny egz.: LPAH, SA-5919. k. 600.

⁴⁹³ LPAH, SA-5919, k. 660.

Również wtedy musiało dojść do jakichś pertraktacji. Dowodzi tego list Stefana Dominika Romera do Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”. Nadawca stwierdzał, że w obraniu *itnanimitate votorum — senlymenta moje na osobą Jmci Pana Godaczewskiego skłonić musiałem*⁴⁹⁴.

Kulisy wyboru posłów na sejmikach w 1788 r. ukazał J. Michalski. Decydująco dla wyboru było poparcie kandydatów przez prymasa Michała Poniatowskiego, Czartoryskich i zapewne podkanclerzego Joachima Chreptowicza⁴⁹⁵.

Wiek XVIII przyniósł nowe regulacje dotyczące procedury sejmikowych wyborów. Korektora Trybunału z 1726 r. określiła kwestię wyboru deputatów odmiennie niż w 1613 r. Ważny wybór deputata odbywać się miał *sine ulla Wradictione*⁴⁹⁶. Ponieważ jednak w niesprawnym państwie jedną z niewielu działających instytucji był Trybunał - znaczenie jego wzrosło. Istotne było jego w miarę sprawne funkcjonowanie i pełna obsada. Dlatego też pochodząca z lat 1734-1735 *Ordinatio sejmu electionis, także i sejmów ordynaryjnych, jako też sejmików* przewidywała, iż wszelkie wybory: *pp. posłów, jako też deputatów niwmniej na obranie ichmciów pp. marszałków, podkomorznych, chorążych i innych urzędników ziemskich [...] per pluralitatem suffragiorum konkludować się powinny*. Projekt ten dopuszczał sprzeciw tylko wobec osoby kandydata w warunkach - jak się autorowi wydawało - ściśle określonych: *Vox zaś velandi szlachcicowi wolna contra personam eligibilem, in quantum by pokazał się iure victus vel infamis aut incapax officii*⁴⁹⁷. Projekt konstytucji niedoszedłego sejmu warszawskiego 1748 r. przewidywał po sejmie, na sejmikach relacyjnych, wybór zgodnymi *glosami*, spośród szlachty posesjonatów komisarzy, którzy wraz z senatorami i ministrami sporządzić mieli aktualne spisy podatkowe⁴⁹⁸.

Pomysły te tylko częściowo doczekały się sejmowego zatwierdzenia w 1764r. Konstytucja sejmu konwokacyjnego nakazała wówczas wybór urzędników ziemskich *pluralitale votorum*. Regulację tę powtórzono w konstytucji sejmu koronacyjnego tegoż roku. Przypomniano wówczas również przepisy z 1613 r. przewidujące głosowanie większościowe podczas sejmików wyborczych: elekcyjnych i deputackich. Ustawa stwierdzała jednak, że techniczne szczegóły głosowania *województwa i powiaty sobie ułożą*. Konstytucja z 1764 r.

⁴⁹⁴ AGAD, AR V, nr 13258A, 24 lutego 1787 r. W liście S. D. Romer daje do zrozumienia, że poparł kandydaturę miłą adresatowi wbrew sobie i -jak pisał: *abym - stal się zdolniejszym na dal-sze usługi*.

⁴⁹⁵ J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 r.* (cz. II), s. 359-360.

⁴⁹⁶ J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.* Warszawa 1958, s. 96 por. VLVI, 472

⁴⁹⁷ W. Konopczyński, *Liberum veto, Załączniki*: s. 452. Poprawki wedle rękopisu: BOss. 307/III k.55 v. Koncepcje memoriału omawiają: H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich 1697-1740*, Warszawa 1961, s. 258-259 oraz A. Lityński, *Sejmiki ziemskie*, s. 42-43.

⁴⁹⁸ *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 1: *Diariusz z r. 1748*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa, 1911, s.333.

⁴⁹⁹ VLVI, 183.

dokładnie określała również zasady liczenia głosów: porządku *kreskowania* pilnować miał *director* i *czterech ex ordine przytomnych przy prezydującym* urzędników. Wszyscy oni winni uprzednio złożyć przysięgę, że głosy będą zapisywać uczciwie: *super iustam connotationem et promulgationem suffragiorum*. Przysięga raz złożona zachowa swą moc podczas następnych głosowań. Równoczesne głosowanie na konkurujących kandydatów unieważniało głosy. Konstytucja zakazywała też praktyki, uprzednio nagminnej, przekazywania głosów zebranych przez kandydata ustępującego innemu chętnemu do objęcia urzędu lub funkcji⁵⁰⁰. Zasady te raz jeszcze powtórzyła konstytucja sejmu. 1768 r., rozciągając je na pozostałe sejmiki: gospodarskie i przedsejmowe⁵⁰¹. Zaznaczyła jednak, że *wszelkie materie, gdy się per unanimatem nie zgodzą per turnum pluralitate traktowane być mają*. Widać więc, że ideałem była *unanimitas*, pewną zaś ostatecznością *-pluralitas*.

Rozwiązania przewidziane w konstytucjach konwokacji i koronacji zastosowano w Trokach już w czasie najbliższego sejmiku wyborczego - w lutym 1765 r. Trzeciego dnia sejmiku gromnicznego ciwun Andrzej Władysław Ukolski zagaił sejmik elekcyjny, podczas którego uzupełniono skład sądu ziemskiego o dwóch sędziów i pisarza. Szlachta głosowała parafiami, w sumie oddano pięćset pięćdziesiąt sześć głosów⁵⁰². Przeliczał je ciwun oraz, jak to ujęto laudum: *czterej pierwsi — urzędnicy województwa: sędzia ziemski, stolnik, horodniczy i sędzia grodzki oraz podczasy*. Uprzednio złożyli oni *jurament supra veram constitutionem et promulgationem suffragiorum*. *Po wykonanym takowym juramencie in post po zakończonym wotowaniu i suffragiów rozdawaniu, większością głosów która w przytomności nas patriotów województwa, trockiego pilnie connotowana a potem przez rzeczzonego — Pana Ciwuna — jako prezydującego na tej ełekcp promulgowana była*⁵⁰³. Należy jednak zauważyć, że ciwun zgłosił tylko tylu kandydatów, ile urzędów należało obsadzić. Było to więc tylko formalnie głosowanie większościowe. Praktycznie zaś nadal stosowano zasadę *zgody*. Nie zgłoszono przecież, jeśli wierzyć laudum, innych kandydatur. Pierwszego dnia obrad - podczas sejmiku deputackiego deputatów wybierano *zgodnemi glosami, nemine contradicente*. Zapisywanie głosów stanowiło więc tylko swego rodzaju *decorum*. Interesująco rozwiązano powołanie *kontrahenta* do wybierania czopowego i szelężnego podczas tego samego sejmiku, tym razem gospodarskiego: *A gdy między wielu Ichmościów do tej funkcji zmierzającemi stale nie mogło nastąpić umiarkowanie. Przeto my — ad normam prawa WXL, takową kontrahentią unaniami assensu ad distributivam gratiam JWPJmćP. Aleksandra hrabi Pocięja wojewody trockiego oddaliśmy*⁵⁰⁴.

⁵⁰⁰ VL VII, 387-390.

⁵⁰¹ VL VII, 626.

⁵⁰² LPAH, SA-5966, k. 51-56 v.

⁵⁰³ LPAH, SA-5966, k. 52.

⁵⁰⁴ LPAH, SA-5966, k. 51 v. - 52.

W 1766 r., podczas sejmiku gromnicznego, odbyły się wybory nowego chorążego i sędziego ziemskiego. Ciwun A. W. Ukolski wskazał - znowu -jedyne go kandydata na chorążstwo, którego sejmik *liberis — suffragiis, jednomyślnie* obrał. również kolejnego sędziego, zaproponowanego przez dyrektora, sejmik wybrał *bez najmniejszej kontradykcji zgodnymi głosami*. Podczas sejmiku deputackiego w 1763 „ deputatów obrano: *liberis et non irnpeditis suffi'agiis*⁵⁰⁶. Dopiero w 1771 r. sędziego obrano *pluralitate sufragiorum*. O urząd współzawodniczyło wówczas dwóch kandydatów: miecznik trocki Józef Sienkiewicz i obożny trocki Tadeusz Strawiński. Na pierwszego padło trzysta osiemdziesiąt osiem głosów⁵⁰⁷, na drugiego - dziewięćdziesiąt siedem głosów⁵⁰⁸. Pozostałych wyborów podczas owego sejmiku: podkomorzego, deputatów, poborcy czopowego i szelężnego dokonano, jeśli wierzyć dokumentom - *nemine contr adicente, zgodnemi glosy*⁵⁰⁹.

rok później, w 1772 r., pisarza ziemskiego wybrano znowu *nemine contradicente, zgodnie, jednomyślnie, liberis et non irnpeditis suffragis*. W 1773 r. dwóch sędziów ziemskich obrano również *jednomyślnie*⁵¹¹. Dopiero z 1779 r. pochodzi następną wzmianka o wyborze *per pluralitatem votorum — przez kre-^oM>anie i przez cenzorów przysięgłych [z] należytych kreszek przestrzeganiem*. Doszło do niego *za nieumiarkowaniem czterech ambientów*⁵¹². Dlatego też przeprowadzono wówczas głosowanie. Michał Zaleski stwierdzał w swoich pamiętnikach, że *w sekretnych wotach znaczną liczbą był przewyższony pretendent do deputacji*, którego popierał Antoni Tyzenhauz⁵¹³. *Z suffragiów ad electionem JWW Deputatów* wynika jednak, że głosowanie było jawne. Pamiętnikarza, wiadać, zawiodła wówczas pamięć. Głosowanie odbywało się wedle godności urzędników. Wedle zachowanych spisów oddanych głosów: ciwun Józef Piotr Eytmin oddał głos na Bernarda Szwykowskiego, wstrzymał się zaś wobec Józefa Jeleńskiego i Franciszka de Raesa⁵¹⁴. Ostatni z kandydatów, łowczy trocki Joachim Możejko, jak to ujęło podsumowanie głosów: *in tractu kreskowania reces od funkcji deputackiej konkurencji libere ustąpił*⁵¹⁵. Widać więc, że łowczy dopiero czasie głosowania realnie ocenił swoje szanse i zrezygnował z kandydowania. Być może, liczył na ustąpienie jednego z konkurentów. Za taką możliwością przemawia opinia podkomorzego trockiego Stefana Dominika Romera. Pisał on

⁵⁰⁵ LPAH, SA-5966, k. 740 v.

⁵⁰⁷ LPAH, SA-5917, k. 667.

⁵⁰⁸ LPAH, SA-5917, k. 606-609 v.

⁵⁰⁹ LPAH, SA-5917, k. 604-605

⁵¹⁰ BN, Akc. 11109 (to samo: LPAH, SA-5917, k. 598 v. - 599), LPAH, SA-5917, k. 587-

w liście do Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”, że radziwiłłowskie rozkazy: *jakoż pewnie one byłyby na tym sejmiku in favorem WJPana Możejki - "uskutecznione, gdyby uporczywa jednego konkurenta pretensja nie odjala nam sposobu w pożądanym pewnie umiarkowaniu ambientów do deputacji*⁵¹⁶. Liczono więc, jak widać, na perswazję stronników tyzenhauzowskich i radziwiłłowskich i będące efektem tej perswazji *umiarkowanie*. Ostateczny wynik wyborów był skutkiem nacisku Stanisława Augusta, zalecającego porozumienie politycznych przeciwników⁵¹⁷.

Przyczyną niechęci do kreskowania były nie tylko względy ideologiczne, nie tylko pewna nieprzewidywalność głosowania, ale również jego przewlekłość. Kreskowanie podczas sejmiku deputackiego zabrało czas *a die octava, to jest od poniedziałku najpierwszego po Gromniczej Najświętszej Panny do dnia dziesiątego, przez trzy dni kreskowanych miesiąca februarii*. Była to niemała strata czasu. Podczas wyboru *nemine contradicente* sejmik deputacki trwał zwykle jeden dzień, nazajutrz deputaci składali przysięgę, później zaś obradowano nad sprawami gospodarczymi. Dlatego też ten sposób wyboru preferowano. W 1780 r. podczas sejmiku gromnicznego, nowego pisarza ziemskiego trockiego - Adama Turczynowicza wybrano *jednomyślnie, zgodnie i bez żadnej kontradycji*⁵¹⁹. Być może, rzeczywiście nie było sprzeciwu wobec tej kandydatury. Podkomorzy Stefan Dominik Romer pisał bowiem do Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku” *o jednomyślnym, bez żadnej kontradycji obraniu tak na deputacją - "jako też na pisarstwo*⁵²⁰. W 1784 r. sejmik gromniczny obsadził trzy urzędy: chorążego, sędziego i pisarza ziemskiego. Sęstwo ziemskie zwolniło się bowiem po awansie dotychczasowego sędziego na ciwuństwo, pisarstwo ziemskie - w wyniku wyboru pisarza na chorąstwo, chorąstwo zaś - po rezygnacji dotychczasowego piastuna tego urzędu. Sędziego obrano *po odstąpieniu Wielmożnych Jmci Panów Ambientów — liberis et non impeditis suffragiis*⁵. Do urzędu tego aspirowało pięciu chętnych. Ponieważ *vacat* następował najczęściej wskutek awansu na wyższe stanowisko - *kreskowanie* mogłoby trwać zdecydowanie dłużej niż w 1779 r. O takich pertraktacjach świadczy pośrednio odroczenie *sejmiku electionis* z 10 na 11 lutego i to, że obrady jego trwały dwa dni. Widać więc, że wybór *kreskami* był pewną ostatecznością, zwykle zaś dochodziło do zakulisowych negocjacji, których wynikiem było *umiarkowanie*, a więc wybór zgodny. Świadczy o tym wzmianka w liście podkomorzego trockiego Stefana Dominika Romera do Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”, opisującym przebieg wyborów

⁵¹⁶ AGAD, AR V, nr 13258A, 13 lutego 1779 r.

⁵¹⁷ S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, II, s. 365.

⁵¹⁸ LPAH, SA-5918, k. 219.

⁵¹⁹ LPAH, SA-5918, k. 411. Lekcja, wobec uszkodzenia tekstu, niepewna.

⁵²⁰ AGAD, ARV, nr13258A, 19 lutego 1780 r.

⁵²¹ LPAH, SA-5919, k. 35 v.

⁵²² LPAH, SA-5919, k. 35-36.

deputackich w 1789 r. Podkomorzy wyjaśniał w nim, że do pożądanego przez wojewodę skutku nie doszło z *umiarkowania zwykłego między konkurentami*⁵²³.

Za kandydatami do Trybunału często, zwłaszcza w XVIII stuleciu, stali magnaci. Podczas tego ostatniego sejmiku jednym deputatem został brat podkomorzego Jan Romer - sędzia ziemski trocki, drugim zaś: podstoli trocki Andrzej wazgird - *mocno życzony od JO Xcia JMci Kanclerza WXLit* [Aleksandra Miagała Sapiehy]⁵²⁴. O związkach pierwszego deputata świadczy jego list do wojewody wileńskiego:—*gdy na następny Trybunał do sędziowskiej funkcji przeznaczony jestem deputatem, ażebym z respektu pańskiego JO——Dobrodzieja pozwolona stancją dla mnie w pałacu Jego na Kardynalii* - prosił sędziego⁵²⁵.

Sejmik przedsejmowy w sierpniu 1780 r. zaznaczył się w Trokach całkowitą zmianą politycznego oblicza posłów. Wybrano bowiem zdeklarowanych przeciwników_ dotychczas wszechwładnego podskarbiego nadwornego Antoniego Tyzenhauza -⁵²⁶. Instrukcja stwierdzała, że obydwu posłów wybrano *nemine contradicente, unanimes voce et voto*⁵²⁷. Uzyskanie takiego wyniku nie było bynajmniej łatwe. Stwierdzał to jeden z wybranych - ówczesny cześnik grodzieński Michał Zaleski: *Z wielu przeszkodami walczyłem, ale większością życzeń województwa trockiego byłem obrany [...] Nie wchodzi, jakie kto dawał o mnie zlecenie, ale kilkadziesiąt przestrog odebrałem przed sejmikami w bezimiennych biletach i przyjacielskich (które podejrzane nie były) rozmowach, że zguba moja jest ułożona, jeśli się znajdę na którychkolwiek sejmikach*⁵²⁸. Nie sposób wykluczyć, nawet bardzo krytycznie podchodząc do tej relacji, że za fasadową *zgoda*, o której tak często wspominały instrukcje i lauda nierzadko kryły się naciski, a nawet i groźby. *Zgoda* oznaczała w tym wypadku - zapewne - taką większość głosów, która odstręczała konkurencję od przeciwdziałania.

Pozytywem zasad wprowadzonych w 1764 r. było więc stworzenie możliwości dokonania wyboru, jeśli konkurujące obozy nie osiągnęły porozumienia i nie zdecydowały się na zerwanie lub rozdzielenie sejmiku.

W praktyce sposób podejmowania decyzji zależał nie tylko od modelu kultury politycznej, ale - może nawet w większym stopniu - od układu sił podczas obrad. Zasady z 1764r., jak wskazują sejmikowe akta epoki, niewątpliwie usprawniły obrady⁵²⁹. Równocześnie jednak ułatwiły, zwłaszcza w dobie rządów Tyzenhauza, brutalną majoryzację opozycji. Zasadę większości Antoni Tyzenhauz uznawał bowiem za *treść sejmikowania i kamień węgielny elekcji*. Głosił: *Przy tym elekcja i województwo, przy kim suffragiorum pluralitas*. Jego stron-

⁵²³ AGAD, AR V, nr 13258A, 20 lutego 1789 r.

⁵²⁴ AGAD, AR V, nr 13258A, 20 lutego 1789 r.

⁵²⁵ AGAD, AR V, nr 13254, 27 marca 1789 r.

⁵²⁶ Kościałkowski, *Antoni Tyzenham*, t. II, s. 410.

⁵²⁷ LPAH, SA-5918, k. 526.

⁵²⁸ *Pamiętniki Michała Zaleskiego*, s. 133.

⁵²⁹ W usprawnienie obrad przez zasadę większości wątpi, badając lata 1652-1763, H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 100.

nictwu umożliwiało to nieliczenie się z opozycją, nad którą dominowało liczebnie⁵³⁰. Nie można więc wykluczyć, że na usprawnienie obrad sejmików, przynajmniej do upadku podskarbiego nadwornego wpłynęła przede wszystkim jego działalność, m.in. - umiejętne wykorzystanie przepisów z 1764 r.

Odnoszące się do sejmikowych wyborów postanowienia Sejmu Wielkiego z lat 1789-1791 przewidywały wybór: *czy jednomyślnością, czy większością głosów*⁵³¹. Ten ostatni miał jednak nastąpić dopiero, *gdyby [...] nie było jednomyślniej zgody na którego z kandydatów*⁵³². Widać więc, że i to ustawodawstwo nawiązywało do rozwiązań tradycyjnych. Niektóre z nich - naturalnie - zmieniło. Tak więc, przykładowo, zakazywało, uprzednio nagminnej, rezygnacji z kandydowania podczas już rozpoczętego głosowania⁵³³. Jak wyglądało zastosowanie tych przepisów w praktyce podczas sejmików lutowych 1792r. - nie wiadomo. Zarys Adama Lityńskiego wskazuje na problemy wynikłe wówczas z niedopracowanych przepisów⁵³⁴. Jednak i wtedy spotkać można było również wybory *jednomyślnością*⁵³⁵. Należałoby zbadać proporcję wyborów większościowych i zgodnych⁵³⁶. To wykazałoby stopień zakorzenienia tej praktyki w sejmikowej działalności.

Badania Edwarda Opalińskiego wykazały, że w kulturze politycznej szlachty Rzeczypospolitej od panowania Zygmunta III do połowy XVII wieku szeroko akceptowano zasadę *zgody*⁵³⁷. Henryk Olszewski zaś, zajmujący się zasadniczo latami 1652-1763 stwierdził: *Unanimitas uchodziła w szlacheckiej doktrynie za formę wyborów najlepszą, idealną i dopiero wówczas, gdyby musiała ona za sobą pociągnąć unicestwienie obrad, w grę wchodziło podporządkowanie się mniejszości zdaniu większości obecnych*⁵³⁸

Zasadę tę wysoko ceniono. Widać ją w protestacji z 1647 r., wskazującej że narzuceni kandydaci *posłami z miłości braterskiej stanąć by nie mogli* • Świadczy o tym również testament zmarłego w 1718 r. podkomorzego trockiego Mateusza Romera. Nakazywał on potomkom: *abyście idąc torem moim* usług w województwie prześwietnym łożonych, do affektów braterskich przez usługi swoje szczerze, ochoczo garnęli się*⁵⁴⁰. Widać więc, że stan idealny to zasłużenie sobie na urzędy uzyskane za - rzecz jasna - zgodnym poparciem

S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. I, s. 129.

⁵³¹ VLIX, 146.

⁵³² VL rX, 236.

⁵³³ Ibidem.

⁵³⁴ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 132-139.

⁵³⁵ AWAK II, Wiino 1867, nr 88, sejmik brzeski.

⁵³⁶ Nie było to celem pracy W. Szczygielskiego, *Referendum trzeciomajowe*, Łódź 1994.

⁵³⁷ E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej*, s. 93-96.

H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 99. Podobne stanowisko zajął, badający sejmiki J. Włodarczyk, *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973, s. 169.

⁵³⁹ I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 560, przyp. 4.

⁵⁴⁰ Cyt. za: *Pasmo czynności*, s. 13-14.

szlachty. Z przedstawionego materiału wynika, iż zasada ta była obecna w sterze szlacheckiej ideologii - co najmniej - aż do sejmikowych reform Sejmu Czteroletniego.

Żywotność zasady *zgody* wynikała nie tylko z trwałości samego ideału, ale również z przyczyn praktycznych: głosowanie trwać mogło długo i przynieść skutek przypadkowy. Staranne zaś przygotowanie wyborów wymagało niemałych Nakładów. Łatwiej więc było zawrzeć z konkurencją kompromisową umowę o podziale mandatów. Zasada *zgody* działała jednak wybiórczo. Jeśli politycznego konkurenta można było łatwo zmajoryzować, z możliwości takiej korzystano. Na dłuższą metę działania takie - jak wskazuje przykład sejmików 1761 i 1762 r. - mogło prowokować jednak silny opór i zmuszać do kompromisów. Tak więc opisy podkreślające elekcję *sine ulla contradictione* odzwierciedlały niewątpliwie świadomość, iż jest to optymalna forma wyboru.

Wpływanie na sejmikowe decyzje

Zagadnieniem niezwykle istotnym jest wpływanie na decyzje szlachty zgromadzonej na sejmikach. Urzędowe sposoby kształtowania szlacheckiej opinii - nimi posługiwał się monarcha, opracował Hemyk Olszewski⁵⁴¹. Funkcjonowanie informacji w Rzeczypospolitej czasów Zygmunta III ukazała Urszula Augustyniak, dzieląc przy okazji źródła informacji na oficjalne i prywatne⁵⁴². Autorka ta zwróciła jednak uwagę na trudności w praktycznym zastosowaniu tego rozróżnienia⁵⁴³. Sposobom stosowanym przez Radziwiłłów w walce o kształt sejmikowych decyzji w I połowie XVIII stulecia poświęciła - klasyczną już - rozprawę Zofia Zielińska. Dla sejmiku trockiego brakuje jednak pamiętników porównywalnych z dziełem Marcina Matuszewicza. Dlatego też należy, uznając, że - przynajmniej pod tym względem - Troki niewiele różniły się od Brześcia, wykorzystać wspomnianą pracę, konfrontując jej ustalenia z zachowaną korespondencją.

Podstawowym instrumentem, za pomocą którego monarcha wpływał na postanowienia sejmiku była instrukcja na sejmik. Jej wysyłanie zastrzeżono dla króla. Dlatego też kanclerz Lew Sapieha skarżył się w 1588 r. liście do Krzysztofa Radziwiłła na podskarbiego - zapewne Teodora Tyszkiewicza. *Dostało mi się widzieć - pisał kanclerz - propozycje p. podskarbiego na sejmiki powiatowe; nie bywało to nigdy przedtem, aby kto inszy mimo króla w sprawach Rzeczypospolitej Propozycje na sejmiki czynić miał. Prośby prywatne każdemu donosić wszędy wolno, więc personaliter, kto na sejmiku, będzie wolno też mówić, co kto rozumie, ale na piśmie proponować co, mnie się wzdą, że to są regalia, a co większa rzeczy takowe, któreby pewnie Rzeczpospolitą, jeśli nie w góry wyrzucić, tedy pewnie*

⁵⁴¹ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 48-57.

⁵⁴² U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 40.

⁵⁴³ *Ibidem*, s. 57

barzo poruszyć muszą [...] ⁵⁴⁴. Przedstawianie urzędowego stanowiska wobec problemów Rzeczypospolitej zastrzeżono więc dla monarchy.

Władca sterował również sejmikowymi obradami przez listy kierowane do miejscowych elit ⁵⁴⁵. Były to, podobnie jak w Koronie, listy *pieczętne* - kierowane do senatorów, oraz listy *otworzyste* - do elity powiatu i województwa ⁵⁴⁶. II Statut przewidywał (III, 5), że na sejm gospodar *zapraszać* ma listy swoimi: *książęta, pany, marszałki i inne wszystkie urzędniki ziemskie i dworne wedle starodawnego obyczaj*. Było to, naturalnie, nawiązanie do dawnego sejmu litewskiego, na który gospodar zapraszał - wedle swojej woli - elitę. Reces sejmu grodzieńskiego z lat 1566-1567 dodał do tej listy nowo powołanych urzędników powiatowych ⁵⁴⁷. W kolejnym Statucie sformułowanie omal dosłownie powtórzono (III, 6). Nie oznaczało to już jednak zapraszania na sejm *kogo przedtym z starodawna* zapraszano ⁵⁴⁸, lecz tylko informowanie tych adresatów - uniwersalami o sejmikach.

Z kolei listy królewskie kierowano w pierwszej kolejności do senatorów: wojewodów i kasztelanów, następnie dopiero - do niższych urzędników ⁵⁴⁹. W powiecie trockim adresatami takiej korespondencji byli wojewoda i kasztelan. Znane są listy króla Zygmunta III do M. K. Radziwiłła „Sierotki” ⁵⁵⁰ jak również komplet listów Władysława IV do sędziego ziemskiego trockiego Pawła Tyszkiewicza z lat 1634—1641 ⁵⁵¹. Podobny charakter miały późniejsze o stulecie listy Augusta II do wojskiego i sędziego grodzkiego trockiego Stefana Jerzego Romera ⁵⁵². Pisano je wedle jednego wzoru i - jak słusznie zauważył Henryk Olszewski: *Znaczenie ich polegało też na samym fakcie odbierania przez tego czy innego potentata prowinnej onalnego pisma z podpisem króla* ⁵⁵³. Nic więc dziwnego, że kancelaria poszła w tej kwestii z duchem czasu: w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XVIII

⁵⁴⁴ *Archiwum domu Sapiehów*, t. I. s. 41, nr 57. Data listu nie jest pewna. Nie można wykluczyć, że propozycje podskarbiego dotyczyły dramatycznej sytuacji skarbu nadwornego, zob. A. Filipczak-Kocur, *Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów, 1587-1648*, Wrocław 1994, s. 10.

⁵⁴⁵ Podobnie chciał kierować konwokacją wileńską, zob. A. Śapoka, *Lietuva ir Lenkija*, s. 329-331.

⁵⁴⁶ I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 392.

⁵⁴⁷ I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 336, przyp. 2.

⁵⁴⁸ To uniemożliwiało, określony przez Unię lubelską, skład sejmu Rzeczypospolitej, zob. S. Plaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 34.

⁵⁴⁹ Stwierdzenie, że listy gospodarskie wysyłano do *nawet tylko tytułarnych urzędników ziemskich, jak podczaszego, krajczego, stolnika, cześnika, chorążego ziemskiego i in.*, S. Plaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 33-34, wynika z dwuznaczności określenia *ziemski*. Używano go również wobec niektórych urzędników centralnych jak np. chorążego ziemskiego, zob. *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku*, s. 27. Urzędy powiatowe wprowadzano stopniowo, jak już wyżej wspomniano, od ostatniej dekady XVI stulecia. Tak więc listy takie otrzymywali urzędnicy centralni.

⁵⁵⁰ J. Rzońca, *Sejmy z lat 1597 i 1598*. Część I: *Bezowocny sejm z 1597 roku*, Warszawa-Wrocław 1989, s. 15-16, Część II: *Ostatni sejm Rzeczypospolitej*, s. 10.

⁵⁵¹ AGAD, Zbiór z Muzeum Narodowego 888, s. 3-35.

⁵⁵² BN, Akc. 11108, Warszawa 18 czerwca 1732 r.

H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 55.

stulecia listy Stanisława Augusta były drukami „z okienkiem”, w które ręcznie wpiśywano tylko nazwisko, urząd i następnie podpisywał władca. Takie dowody monarchicznego zainteresowania, wzywające, aby *intencje Nasze całym kredytem i powagą swoją wspierał*⁵⁵⁴ otrzymywał min. podkomorzy Stefan Dominik Romer⁵⁵⁵.

Nie można jednoznacznie rozstrzygnąć, czy kryterium wysyłania listów był urząd, czy też znaczenie adresata w powiecie. W pewnym przybliżeniu można jednak przyjąć, że piastowany urząd odpowiadał znaczeniu wśród *powietników*. Na regalistyczną postawę przedsejmowego sejmiku w Trokach miały więc wpływać listy skierowane - poza dwoma senatorami - co najmniej do: ciwuna, podkomorzego, chorążego, sędziego ziemskiego, podsędka, wojskiego⁵⁵⁶. Kwestią odseparowaną jest skuteczność tych środków. Ponieważ na sejmikowe decyzje można było wpływać otwarcie lub zakulisowo, królowie chcieli stosować również metody mniej jawne. Narzędziem wpływu było tworzenie własnego stronnictwa⁵⁵⁷ i - na jego zamówienie - publicystyki przedsejmowej⁵⁵⁸.

W epoce stanisławowskiej na decyzje sejmików wpływać chciała Rada IMiejska. W 1786 r. sejmik gromniczny uchylił się od rozpatrzenia *projektu od Przewodniczącego Departamentu wojskowego — podanego o dawaniu rekruta do wojska, w odpowiedzi na ten projekt - głosiło dalej laudum - do sejmików przedsejmowych bierzemy, i do instrukcji JWW postom podać deklarujemy i zaręczamy*⁵⁵⁹.

Wojewoda trocki, który z różnych powodów nie mógł, bądź nie chciał, przybyć na obrady niejako z urzędu kierował listy do sejmiku. Postępował tak Mikołaj Krzysztof Radziwiłł. W liście z grudnia 1796 r. życzył wyboru *ludzi zacnych, roztropnych i mądrych* — *Z instrukcją dostateczną*⁵⁶⁰. Było to więc poparcie królewskiej instrukcji na sejmiki. Podobnie uczynił w 1683 r. Marcejan Ogiński: wskazał sprawy, które sejmik winien załatwić, zalecił też wybranie poborcami *ludzi dobrych et bene* — *possessionatos*. Listy te czytano w czasie obrad.

Świadczy o tym wzmianka w oblacie tegoż listu: *ten list podczas zgromadzenia*

*~ ~ oddany i jest od całego województwa po przeczytaniu onego akceptowany*⁵⁶²

Z kolei w 1594 r. hetman wielki litewski Krzysztof Radziwiłł „Piorun” prosił szlachtę trocką, aby pomyślała o sposobach zapewnienia Litwie pokoju. *Raczyłeś ~ ~ do nas braci swej na sejmik trocki pisać, abyśmy namawiali i przemysłiwali,*

⁵⁵⁴ BN, Akc. 1 1108, 22 lutego 1773 r.

⁵⁵⁵ BN, Akc. 11 108, 22 maja 1780 r., 22 maja 1782 r., 20 maja 1784 r.

⁵⁵⁶ Jest to liczba zbliżona do średniej dla całej Rzeczypospolitej. Zakładając - w przybliżeniu, że w państwie zbierało się ok. sześćdziesięciu ośmiu sejmików, W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej*, s. 28, wysyłano na nie zaś kilkaset (w 1740 r. nawet siedemset) listów instancjonalnych, zob. H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 55.

R. Łaszewski, *Sejm polski w latach 1764-1793*, Warszawa-Poznań 1973, s. 41.

H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 56-57.

⁵⁵⁹ LPAH, SA-5919, k. 416.

⁵⁶⁰ AGAD, ARII, ks. 4, s. 35.

⁵⁶¹ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 288, 1683 r.

⁵⁶² Ibidem, k. 288 v.

jakobyśmy—ojczyznę naszą pewnym pokojem uspokoiłi, jak ujęli to adresaci prośby w odpowiedzi hetmanowi •. Podobne listy możnaby - przynajmniej na podstawie pozorów - zaliczyć do grupy oficjalnych sposobów wpływu na sejmikowe decyzje. W rzeczywistości był to jednak tylko fragment kampanii sejmikowej hetmana, który uprzednio udzielił swoim zaufanym wskazówek na temat działalności sejmikowej⁵⁶⁴. Widać więc, że list - zdawałoby się - oficjalny był w rzeczywistości prywatnym środkiem kształtowania szlacheckiej decyzji.

Prywatne środki nacisku lub wpływu miały na celu nie tyle dobro państwa, lecz poszczególnych grup, korporacji albo zgoła jednostek. Do kategorii tej należy zaliczyć *instrukcje* skonfederowanego wojska litewskiego. Celem było - wedle ustaleń Andrzeja Rachuby: *pozyskanie szlachty dla postulatów wojska*⁵⁶⁵. Akcja ta nie ominęła powiatu trockiego, instrukcja wojska z 9 stycznia 1662 r. wpłynęła tam i została wpisana do miejscowych ksiąg grodzkich⁵.

Wpływ na politykę w skali powiatu, województwa i całej Rzeczypospolitej zapewniało magnatom posiadanie własnego stronnictwa. Więzy spajające jego członków i sposób jego kształtowania zmieniały się. Antoni Mączak sądzi, że ewolucja rozpoczęła się w początku XVII stulecia⁵⁶⁷. W każdej epoce istniała jednak poważna różnica między stosunkami w Koronie i Wielkim Księstwie-Zauważali to sami Koroniarze. Jeden z nich pisał w 1642 r.: *Książęta J. M. Rd' dziwiłowie są tanti autoritatis w Litwie, że szlachcic libere przeciwko J. Mciów i trunąć nie może [...] my tu zaś w Koronie nie mamy tego nałogu*⁵⁶⁸.

Prześledzenie podobieństw i różnic między mechanizmami tworzenia facji w obydwóch prowincjach Rzeczypospolitej, w kolejnych epokach czeka jeszcze na zbadanie. Niektóre mechanizmy tworzenia się układów klientalnych około połowy XVI stulecia pokrótce ukazała niedawno Raimonda Ragauskiene⁵⁶⁹. Urszula Augustyniak, zajmująca się tym zagadnieniem w stuleciu następnym, wskazała - na przykładzie stronnictwa Krzysztofa Radziwiłła - że relikty utrzymywały się całkiem długo⁵⁷⁰. Zasadniczo jednak badania nad klientelą w Wielkim Księstwie dopiero rozpoczęto. Sejmikowego aspektu tych powiązań dotyczą- traktujące o XVIII wieku - prace Zofii Zielińskiej i Stanisława Kościakowskiego⁵⁷¹.

⁵⁶³ AGAD, AR II, nr 287.

⁵⁶⁴ L. Jarmański, *Bez użycia sity. Działalność polityczna protestantów u schyłku XVI wieku* > Warszawa 1992, s. 77-79.

⁵⁶⁵ A. Rachuba, *Konfederacja Kmicicowska i Związek Braterski*, s. 144.

⁵⁶⁶ BUWil., F. 7, księga grodzka trocka z lat 1661-1665 (d. sygn. 1253), k. 1586 n.

⁵⁶⁷ A. Mączak, *Klientela*, Warszawa 1994, s. 125.

⁵⁶⁸ Cyt. za: U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa II Radziwiłła*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XXXVIII: 1994, s. 73.

⁵⁶⁹ R. Ragauskiene, *Radziwiłł Ryżyj i Radziwiłł Sirotką: prejemstwenność klientury w Wielikoti' Kniażestwie Litowskom w XVI w.*, [w:] *Biełarusika - Albaruthenica* 15, Mińsk 2000, s. 209-215.

⁵⁷⁰ U. Augustyniak, *Dwór i klientela*, s. 76.

⁵⁷¹ Zagadnienia sejmikowe poruszają prace: U. Augustyniak, *Znaczenie więzów krwi w systemach nieformalnych w Rzeczypospolitej pierwszej połowy XVII wieku na przykładzie klienteli Radziwiłłów birżańskich*, [w:] *Kultura staropolska - kultura europejska*, red. S. Bylina et al., Warsza-

Warto więc pamiętać o przestrodze Antoniego Mączaka: *Mechanizmy współistnienia dworu magnackiego i sejmiku wydają się proste, ale zbyt skłonni jesteśmy wnioskować na podstawie czasów późniejszych*⁵⁷². Kluczową rolę pełniło w XVIII stuleciu - wedle Z. Zielińskiej - stworzenie wspólnej polityki magnackiego stronnictwa, podział między poszczególnych jego członków województw, które mieli oni nadzorować i prowadzić konsultacje z miejscowymi przywódcami, Konsultacje te odbywano listownie, bądź osobiście, co podnosiło prestiż lokalnego stronnika. Ten ostatni organizował całą kampanię na „przydzielonym” sejmiku, rozdzielał magnackie - niekiedy też swoje - pieniądze, stale informował o zmianach w położeniu, prosił o interwencję⁵⁷³.

W 1733 r. przywódcy partii sapieżyńsko - radziwiłłowskiej podzielili się nadzorem nad poszczególnymi sejmikami. Generał artylerii litewskiej Kazimierz Leon Sapieha kontrolować miał, oprócz czterech innych, również sejmik w Trockach⁵⁷⁴. W latach 1736-1750 kuratelę nad kilkoma sejmikami, wśród nich trockim prowadził w myśl zaleceń radziwiłłowskich wojewoda witebski Marcejan Michał Ogiński⁵⁷⁵. Z kolei w czerwcu 1756 r. odbyła się w Iwju narada poświęcona przygotowaniu przyszłorocznych sejmików deputackich. Nadzór nad powiatem trockim przyznano wówczas wojewodzinie nowogrodzkiej Barbarze Radziwiłłowej. Na właściwą - zdaniem tej partii - organizację sejmiku trockiego przeznaczono wówczas cztery tysiące złotych. Taką samą kwotę przeznaczono na większość, czyli jedenaście sejmików Wielkiego Księstwa. Wyjątek stanowiły sejmiki: wileński - czternaście tysięcy złotych, grodzieński i brzeski - po dziesięć tysięcy złotych., oszmiański, żmudzki, połocki, mścislawski - po osiem tysięcy złotych, kowieński, nowogrodzki, wołkowyski, witebski, orszański i miński - po sześć tysięcy złotych⁵⁷⁶. Jest to jeszcze jeden argument za tezą, że sejmik trocki należał - w skali Litwy historycznej - do zgromadzeń przeciętnych. Wedle opinii Tadeusza Korzona wysokość kwot rozdzielonych wówczas pomiędzy wpływowych uczestników powiatowych obrad wahała się od pięciuset czterdziestu do dziewięćdziesięciu złotych. Najczęściej jednak przyznawano po dwieście pięćdziesiąt złotych⁵⁷⁷.

Magnaci należący do jednego stronnictwa również pozostawali w kontakcie, uważnie obserwowali konkurencję i sugerowali sposoby jej neutralizacji. Woje-

wa 1997, s. 208; H. Wisnera, *Kilka uwag o stronnictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłłowskiego (1585-1640)*, ZH LXII: 1997, z. 4, s. 33 n.; T. Zielińskiej, *Wież rodowa domu radziwiłłowskiego w świetle diariusza Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki”*, MIA III: 1989, s. 189.

Jednak kwestie te nie stanowią osi rozważań autorów

⁵⁷² A. Mączak, *Pierwsza Rzeczpospolita: władza i przestrzeń*, s. 25

⁵⁷³ Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela*, s. 398-400

⁵⁷⁴ W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej*, s. 150-151.

Biogram pióra A. Link-Lenczowskiego, PSB XXIII, s. 622.

⁵⁷⁶ T. Korzon, *Kościuszkę*, Kraków b.d. (wyd. 2), s. 27-28. Naradę wspomina Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela*, s. 398-399.

⁵⁷⁷ T. Korzon, *Kościuszkę*, s. 29.

woda trocki Aleksander Pocięj otrzymał w 1749 r. list od M. K. Radziwiłła „Rybeńki” *ad occurentiam sejmiku deputackiego*. W odpowiedzi pisał: *wyraziłem jednak refleksje — ad concurrenty jakich użyć sposobów*⁵⁷⁸. Trzydzieści lat później biskup wileński Ignacy Massalski był żywotnie zainteresowany składem Trybunału, mającego sędzić jego sprawę z Czartoryskimi. Pisał więc do nieustalonego adresata: *Miej WXMć wczesne starania, bo przeciwna strona wszystko czyni, co może. JP Zaleski wojski litewski — z Trok i z Brześcia po jednym deputacie według swojej myśli utrzymał*⁵⁷⁹. Niekiedy jednak magnat w ogóle nie wnikał w szczegóły sejmikowej taktyki. W czerwcu 1776 r. Karol Stanisław Radziwiłł „Panie Kochanku”¹ nakazał podstaroście wileńskiemu Tadeuszowi Odyńcowi, aby zapewnił wybór pożądaných przez niego posłów m.in. na sejmiku trockim³ • Kluczową postacią magnackiego stronnictwa był więc sejmikowy przywódca - miejscowy, cieszący się autorytetem, posesjonat, osobiście kierujący *partią* podczas obrad.

Czasami podczas zjazdu szlachty pojawiali się *personaliter* sami magnaci. Trudno jednak ocenić skuteczność osobistego oddziaływania, czynili to bowiem stosunkowo rzadko⁵⁸¹. W 1668 r. krajczy litewski Marcjan Ogiński, dwa lata później - wojewoda trocki, donosił Bogusławowi Radziwiłłowi: *lubo sam być teraz nie mogłem, takowych jednak z Troc[kiego] WWPP Posłów obrałem, do których WXMPM mieć możesz confidentią*⁵⁸². Na przeszkodzie przybyciu senatora na obrady stał brak czasu, nienajlepsze zdrowie, niekiedy też zagrożenie. Pisarza polnego litewskiego Andrzeja Kryszpina Kirszensztejna przecież *podstrzelili w pieca* na sejmiku żmudzkiem w 1693 r.⁵⁸³ W 1669 r. przybył na przedkoronacyjny sejmik trocki krajczy Marcjan Ogiński i wymógł, pomimo oporu stronników Paców, wybór posła - podskarbiego nadwornego i starosty brzeskiego Kazimierza Radziwiłła⁵⁸⁴. Z kolei w 1726 r. starosta merecki Antoni Sapieha przybył na sejmik trocki, jednak - wedle oceny Henryka Palkija: *bezsukutecznie usiłował przerworsor-*

⁵⁷⁸ AG AD, AR V, nr 11907, 17 stycznia 1749 r.

⁷⁹ BLAN, F 139-3704, k. 14. Data niepewna, ustalona na podstawie *Pamiętników Michał Zaleskiego*, s. 104. W świetle ustaleń T. Kasabuly, *Ignacy Massalski biskup wileński*, Lublin 1998, s. 106 przyp. 35, data ta jednak budzi wątpliwości.

⁸⁰ J. Michalski, *Od wrogości do przyjaźni. Czartoryscy wobec Karola Radziwiłła „Panie Kochanku”*, MHA XI: 2000, s. 156-157. Było to działanie w interesie Czartoryskich, wówczas skłóconych ze Stanisławem Augustem Poniatowskim. Umożliwiało - co zauważył J. Michalski - posłużenie się radziwiłłowską klientelą w interesie Czartoryskich. Z. Zielińska sądzi z kolei, iż Andrzej Ogiński został posłem za poparciem króla i A. Tyzenhauza, PSB XXIII, s. 597. To wydaje się prawdopodobniejsze, zwłaszcza w świetle ówczesnych powiązań wojewody wileńskiego, zob. S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. I, s. 125-126.

⁸¹ Wskazują na to: U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 66, oraz T. Zielińska, *Więź rodowa domu radziwiłłowskiego*, s. 189.

⁸² AGAD, AR V, nr 10718, s. 41, 26 X 1668 r.

⁸³ G. Sliesoriunas, *Is Žemaitijos seimelių istorijos: 1693 m. lapkričio 10 d. Žemaitijos seimelis*, „Žemaičių praetis” VIII: 1998, s. 33.

⁸⁴ Wspomina o tym A. Rachuba, PSB XXXV/1, z. 144, s. 38.

wać kandydaturę Jerzego Felicjana Sapiehy na posła⁵⁸⁵. Wojewoda trocki Aleksander Pociąg przyjechał w 1745 r. na sejmik deputacki. Po obradach mógł napisać wojewodzie wileńskiemu i hetmanowi Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi "Rybeńce": *oznajmuję, że z województwa swego nemine reclamate stanąłem deputatem, przybrawszy socium JMPana Doweykę sędziego grodzkiego trockiego*. Uzyskiwanie pożądaných wyników sejmikowych wyborów nie zawsze więc wymagało osobistej obecności na sejmiku.

Przyjazd magnatów do niego doszło - był tylko uwieńczeniem kampanii prowadzonej przez zaufanych i poprzez rozsyłanie listów. Najpotężniejsi panowie litewscy kierowali na sejmiki Litwy (niekiedy również Korony) specjalną instrukcją. Tak właśnie uczynili Radziwiłłowie, jak i konkurujący z nimi Pacowie przed sejmikami przed sejmem abdykacyjnym 1668 r.⁵⁸⁷. Kanclerz litewski Krzysztof Pac przed elekcją 1674 r. przygotował stosowne wskazówki dla sejmików mazowieckich i litewskich⁵⁸⁸. Z kolei Sapiehowie sporządzili na litewskie sejmiki relacyjne 1695 r. *Punkty do instrukcyje*⁵⁸⁹. Hetman polny Krzysztof Radziwiłł przed sejmem warszawskim 1626 r.³⁹⁰ nie tylko wysłał do Trok instrukcję, ale i zaufanego sługę - Dawida Borzymowskiego, który miał tam pilnować książęcych interesów i donosić o rozwoju wydarzeń⁵⁹¹. Borzymowski zdawał sprawę; *żem był na sejmiku w Trokach, w czym wszystkim według instrukcyi WXM informowałem IMPP przyjaciół ufnych WXM, tych do którychem miał listy i tych kogom rozumiał być chętnymi do przyjaźni WXM, mianowicie JMP podsędka (chociam do niego listu od WXM nie miał) i innych obywatelów województwa trockiego..* W 1664 r. marszałek sejmiku, wojewoda trocki Mikołaj Stefan Pac pisał do Bogusława Radziwiłła: *lubo niepersonaliter, ale listownie, oddawszy wizytę zgromadzeniu województwa naszego swoje-wnaszać raczysz desideria*, Potwierdzał wpisanie jego postulatów do instrukcji oraz zobowiązanie posłów do poparcia na sejmie⁵⁹³.

W sprawozdaniu D. Borzymowskiego można zauważyć inny sposób kształtowania szlacheckiej opinii: listy magnackie do znamienitszych *patriotów* powiatu trockiego. Właśnie korespondencja była najczęstszym - zauważalnym

⁵⁸⁵ PSB XXXIV/4, z. 143, s. 580.

⁵⁸⁶ AGAD AR V, nr 11907, 13 lutego 1745 r. Wojewoda popełnił tutaj *lapms calami*: w rzeczywistości deputatem został Mikołaj Ursyn Dowoyna, wojski i sędzia grodzki trocki. Wynika tak materiałów łaskawie użyzonych przez Przemysława P. Romaniuka: AGAD, AR VI, nr 80 a, "Kurier Polski" nr 430:1745.

⁵⁸⁷ W. Kłaczewski, *Abdykacja Jana Kazimierza*, s. 166.

M. Szwaba, *Krzysztof Pac wobec elekcji 1674 r.*, [w:] *Z dziejów i tradycji Srebnego Wieku*, red. J. Pietrzak, Wrocław 1990, «Acta Universitatis Wratislaviensis» nr 1108, Historia LXXV, s. 67

⁵⁸⁹ A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, ZH LI: 1986, z. 1, s. 72.

J. Kwak, *Sejm warszawski 1626 roku*, Opole 1985, s. 33, 51.

⁵⁹¹ Ibidem, s. 51

⁵⁹² AGAD, AR V, nr 1268, s. 19, Naszlany 25 grudnia 1625 r.

⁵⁹³ AGAD, ARV, nr 11214, s. 77.

w źródłach - sposobem urabiania sejmikowej opinii. Widać jednak, że niemało zależało od inwencji magnackiego wysłannika, który mógł kaptować stronników spośród uczestników obrad nie wziętych pod uwagę podczas opracowywania pierwotnego planu sejmikowej kampanii. Rozległa korespondencja - jak wykazała U. Augustyniak - stanowiła pewną normę: każdy magnat z ambicjami politycznymi rozsyłał przed sejmikami listy do tych ze szlachty powiatowej, którzy cieszyli się wśród niej największym wpływem⁵⁹⁴. Wedle obliczeń tej autorki za panowania Zygmunta III z samej kancelarii Radziwiłłów *na jeden sejmik wysyłano 10 do 20 pism (listów i mów)*⁵⁹⁵. Należy do tego doliczyć podobną korespondencję innych obozów politycznych. Dla epoki badanej przez U. Augustyniak bardziej niż sapieżyńska, widoczna była jednak korespondencja radziwiłłowska⁵⁹⁶. Wynika z tego, że dominowała ona - przynajmniej liczebnością - korespondencją władcy.

Choraży trocki Aleksander Ogiński kwitował w liście z 17 sierpnia 1632 r. do Krzysztofa Radziwiłła otrzymanie takich przesyłek: *Oddano mi fastykuł listów od Waszej Książęcej Miłości do rożnych obywatelów województwa naszego, mię.' dzy ichnemi żeś i mnie sługę swego nieprzepomniał, ale libere do siebie (na jakąkolwiek usługę zgodzić się mogę) wzywać raczysz*⁵⁹⁷. Być może były to listy, o których wspomina niedatowany wykaz: *w powiat trocki die 30 Julii przez Pana Doctora — listy do Ogińskiego chorążego trockiego należące tym osobom*. Dalej zestawienie wymienia, oprócz Aleksandra Ogińskiego: Jerzego de Raesa, Adama Rajeckiego, Wojciecha Bychowca, starostę szmeltynskiego Kaspra Aleksandra Szwaba, pisarza ziemskiego trockiego Jana Narbutta, podsędka trockiego Dymitra Bychowca, sędziego ziemskiego Pawła Tyszkiewicza, podkomorzego trockiego Piotra Wołłowicza i miecznika litewskiego Mikołaja Chaleckiego⁵⁹⁸. Jak więc widać, hetman polny uznawał wówczas, że dziesięć osób, przeważnie urzędników, jest w stanie wywrzeć na sejmikowe obrady pożądaną przez niego wpływ. Pełniejszy wykaz stworzony przez H. Wisnera ujawnia jednak dziewiętnaście listów wysłanych w tym okresie do szlachty trockiej .

W 1661 r. kolejny choraży trocki - Jerzy Dziewałtowski donosił Bogusławowi Radziwiłłowi: *list WXM — Dobrodzieja naszego oddano mi 28 marlii idącemu z bracią na sejmik*⁶⁰⁰. Listy magnackie nie zawsze kierowano bezpośrednio do adresata. Michał Kierdej pisał w 1700r. do męża swojej siostry - sędziego ziemskiego trockiego Mateusza Romera: *traktowałem z JMP podskar bim, wprzód*

⁵⁹⁴U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 55 n.

⁵⁹⁵Ibidem, s. 58.

⁵⁹⁶Ibidem, s. 61. Ponieważ w ostatniej dekadzie pojawiła się możliwość, wcześniej praktycznie nie istniejąca, dostępu do archiwaliów sapieżyńskich przechowywanych w Wilnie i Mińsku warto te wyniki zweryfikować.

⁵⁹⁷AGAD, AR V, nr 10694, Dorsuniszki, 17 sierpnia 1632 r.

⁵⁹⁸RBP, AD 242, nr 117, k. 172 v.

⁵⁹⁹H. Wisner, *Kilka uwag o stronnictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła*, s. 33.

⁶⁰⁰AGAD, ARY, nr3522, s. 12, Raduń 2 kwietnia 1661 r.

wytłumaczywszy początek rozróżnienia. JMP wielce tego żałował i sam JMP w[ojewod]ja, gdy się przeziara, w tym nie znajduje winy, ale owszem - życzy szczerze reintegrationem dawnej WMMP przyjaźni. Na dowód, której posyłam list JMP podskarbiego, chciej tedy Dobrodzieju, przynajmniej kiedy sam nie będziesz na sejmiku, na ich rękę "dobrze kierować intencje"⁶⁰¹. Widać więc zarówno to, że do przekazania magnackich życzeń posłużono się wówczas pośrednictwem powinowatego, jak i to, że sędzia miał na sejmiku wpływy, które - nawet w jego nieobecności - można było wykorzystać.

W 1741 r. podkomorzy trocki Kazimierz Józef Ukolski prosił wojewodę trockiego Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńkę” nie tylko o powtórne unii na sejmiki elekcyjne. Pisał również: *Ad interim- upraszam o kilka listów promocyjnych jako to do JW Pana kasztelana trockiego, do JMP chorążego i wojskiego, ażeby spolne contribuant staranie ad perfectionem publicznego dzieła*⁶⁰². Chodziło najpewniej o uzgodnienie kandydatur. Widać więc, że krąg osób kierujących sejmikiem trockim stanowiło w tej epoce zaledwie kilka osób.

Poparcie magnackie najczęściej decydowało. Podkomorzy Kazimierz Józef Ukolski pisał w 1742 r. do „Rybeńki”, relacjonując przebieg wyboru deputatów: - JO - - *Dobrodzieja promocja najpryncypalniejsza, zalecenie przed województwem - kasztelan połocki z—chorążycem trockim zostawszy deputatami*⁶⁰³. Wyborowi nie przeszkodziło nawet zgłoszenie protestacji⁶⁰⁴. Za niektórymi kandydatami na sędziów Trybunału, listy na sejmik deputacki 1779 r. wysyłał - jeśli wierzyć nie zawsze ściślemu Michałowi Zaleskiemu: *książę Czartoryski, Chreptowicz podkanclerzy, Ogiński hetman wielki, Brzostowski podskarbi wielki i inni -*
• Stefan Dominik Romer, pragnąc, aby posłem na sejm 1784 r. został jego zięć - Tadeusz Puzyna, prosił o poparcie Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Korku”⁶⁰⁶. Starania o poselstwo uwieńczone zostały powodzeniem⁶⁰⁷. Trudno jednak ocenić, w jakim stopniu wpłynęło na to radziwiłłowskie poparcie. W każdym razie S. D. Romer za nie dziękował⁶⁰⁸.

Listy z prośbą o protekcję do znakomitszych urzędników powiatu trockiego pisali również mniej znaczący mieszkańcy tego powiatu. Marcei Andrzej Tarasowski prosił o poparcie chorążego Stefana Dominika Romera. Pisał bowiem, że zamierza kandydować *na przyszłym, da Bóg, sejmiku gromnicznym ex ratione funkcji deputackiej [...], choć mnie żadne nie rekomendują merita, osobiwa nadzieja*

⁶⁰¹ BN, II 8615, k. 7-7 v., 13 września 1700 r.; ^{aa} - tekst wyrwany, niepewny.

⁶⁰² AGAD, AR V, nr 16751, 27 listopada 1741 r.

⁶⁰³ AGAD, AR V, nr 16751, 12 lutego 1742 r.

⁶⁰⁴ BLAN, F. 17-66, k. 55-58.

Pamiętniki Michała Zaleskiego, s. 105

⁶⁰⁶ AGAD, AR V, nr 13258A list z 14 czerwca 1784 r.

⁶⁰⁷ LPAH, SA-5919, k. 128.

⁶⁰⁸ AGAD, AR V, nr 13258A, list z 20 sierpnia 1784 r.

⁶⁰⁹ *Pasmo czynności*, s. 15.

skiego nie powiodły się, nie został deputatem, ale powierzono mu rotmistrzostwo powiatu trockiego⁶¹⁰. Listy takie są stosunkowo rzadkie, gdyż archiwa średniej szlachty zachowały się rzadziej i w gorszym stanie niż archiwa magnackie. Ponadto: w stosunkach sąsiedzkich, w znaczeniu nadanym przez Andrzeja Zajączkowskiego⁶¹¹, pisanie listów nie zawsze było konieczne, częstokroć wystarczała rozmowa.

Wpływ różnych osób i korporacji widoczny był również w samym tekście instrukcyj. Instrukcja z 1634 r. stwierdzała, że *Jejm. Pani pisarzowa litewsko [Anna] Sapieżyna mimo prawa swe i dekreta trybunalskie mandatami na sejm pociągana jest* i dlatego nakazywała m.in.: *starać się mają PP posłowie, aby te mandaty skasowane i anihilowane były*⁶¹². W 1645 r. sejmik domagał się w i¹¹strukcji m.in.: *Pan Donowaj aby był do indygenalu przypuszczony za zasług swoje*⁶¹³. Instrukcja z 5 stycznia 1685 r. stwierdzała jasno: *Particularia desideria różnych Ichmościów, którzy ad gremium rad nasz[ych] requisitiae swoje podali promovebunt Ichmość PP posłowie*⁶¹⁴ i wyliczała tuzin tych spraw. Jeśli szlachta trocka domagała się w instrukcji dla konfederacji litewskiej z 1716 r. libertacji miasta Trok (zarówno chrześcijan, jak i Karaimów) - można mieć pewność że za tym punktem stał magistrat trocki⁶¹⁵. Jeśli zaś w 1752 r. żądała" po półwieczu - zwrotu wydatków na artylerię poczynionych ongiś przez Mateusza Romera⁶¹⁶ - niewątpliwie stali za tym jego sukcesorzy. Przykłady podobne można mnożyć.

Czasem zachowały się nawet listy do sejmiku z prośbą o poparcie. W 1589 r. podwojewodzi nowogródzki Mikołaj Jesman prosił sejmik trocki, aby jego posłowie zażądali uwolnienia Krzysztofa Jesmana schwytanego i uwięzionego przez mieszczan wileńskich⁶¹⁷. Podwojewodzi argumentował, że chodzi *nie o odnu osobu pana Jesmana człowieka uczytowego, ale o wsich nas*⁶¹⁸. W 1618 r. hetman polny Krzysztof Radziwiłł napisał list w związku z kasacją wyroku Trybunału przez sąd zadworny w znanej sprawie kościoła kiejdańskiego⁶¹⁹. *Żądać nas raczysz - omawiał dezyderat hetmana sejmikowy dyrektor Krzysztof Naruszewicz - abyśmy tę sprawę do instrukcji naszej włożywszy P. P. Posłom naszym — poruczyli, aby decreta trybunalskie, słusznie uczynione, kassowane i w żadną wątpli-*

⁶¹⁰ LPAH, SA-5959, k. 285.

⁶¹¹ A. Zajączkowski, *Szlachta polska. Struktura i kultura*, Warszawa 1993, s. 66.

⁶¹² RBP, AD 133, nr 26, k. 87.

⁶¹³ BCzart., TN 143, dok. 162, s. 693.

⁶¹⁴ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1110-1110 v.

⁶¹⁵ LPAH, SA-5951, k. 204-205 v.

⁶¹⁶ LPAH, SA-5951, k. 520 v.

⁶¹⁷ O sprawie wspomina biogram K. Radziwiłła, pióra H. Lulewicza, PSBXXX/2, z. 125, s. 269.

⁶¹⁸ RBP, AD 125, nr 30, k. 49-50.

⁶¹⁹ Zob. J. Seredyka, *Dzieje zatargów i ugody o kościół kiejdański w wiekach XVI—XVIII*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XXI: 1976, s. 83-109.

wość przywódcze nie były. Uczyniliśmy to bardzo radzi, nie tylko dla prośby WKM, jako wiele więcej dla ochrony spraw, które są duszą naszą i szczytem majętności każdego⁶²⁰. W 1625 r. sejmik poparł prośbę hetmanów litewskich o zwrot wydatków na wojsko⁶²¹. Również w 1627 r. hetman polny wysłał na sejmiki list z prośbą, aby posłowie wpłynęli na zwrot jego wydatków na wojnę szwedzką⁶²².

1640 r. list do sejmiku trockiego, podobnie jak i do innych zjazdów, wysłał biskup wrocławski Karol Ferdynand Waza, prosząc o niesprzeciwianie się jego staraniom o biskupstwo płockie⁶²³. Ten sam sejmik prosili bonifratrzy nowogródzcy w 1687 r. o poparcie ich dążeń do libertacji klasztoru⁶²⁴. W 1687 r. Teodor Ducki-Horski skierował list do szlachty trockiej. Prosił wówczas o nieobieranie posłem Jerzego Karola Chodkiewicza, ponieważ ów *nie jedną banitą okryty* będąc - nie może pełnić tej funkcji. Autor listu dyskretnie przestrzegał przed następstwem takiego wyboru: *a in quantum był miał stanąć posłem, musiałbym in publico theatro poskarżać się, gdzieby miał carere activa voce, a w tym by musiała się dziać ujma obrady województwa WMM moich wielce Mściwych Panów*. Wojewoda wileński Kazimierz Sapieha rozsyłał na sejmiki przed sejmem grodzieńskim 1693 r. listy, w których wyrażał swój pogląd na niektóre sprawy liczne⁶²⁶. Również kapituła wileńska, skłócona ze swoim biskupem - Konstantym Kazimierzem Brzostowskim, przedstawiała sejmikom gromnicznym 1694 r. swoją ogólnie mówiąc: niezbyt pochlebną ocenę ordynariusza⁶²⁷. Na sejmik przedsejmowy w 1732 r. przysłali swoje listy, niekiedy z prośbą o poparcie dołączonych projektów instrukcji lub konstytucji m.in.: magistrat kowieński⁶²⁸, benedyktynki wileńskie⁶²⁹, wizytki lubelskie⁶³⁰, franciszkanie wileńscy i bernardyni troccy⁶³¹. Listy napisali również: prymas Teodor Potocki, kanclerz litewski Michał Serwacy Wiśniowiecki i wojewoda mazowiecki Stanisław Potocki⁶³².

W roku następnym, po śmierci Augusta II, do sejmiku pisali m.in.: prymas Teodor Potocki, kanclerz Michał Serwacy Wiśniowiecki, koniuszy litewski Michał Kazimierz Radziwiłł. Przypominał też o swoich potrzebach Jakub Sobieski - Listownie zabiegali o poparcie swoich praw przywódcy litewskich ewangelików m.in.: Michał Wołk-Łaniewski, Jan Wołk-Łaniewski, Tomasz

⁶²⁰ AGAD, AR V nr 10662, s. 7, Troki, 4 lutego 1618 r. Zob. J. Seredyka, *Sejm z 1618 roku*, s. 89.

J. Kwak, *Sejm warszawski 1626 r.*, s. 32.

⁶²² *Księcia Krzysztofa Radziwiłła hetmana polnego Wielkiego Księstwa Litewskiego sprawy wojenne i polityczne 1621-1632*, Paryż 1859, s. 578-579.

⁶²³ AGAD, Zbiór z Muzeum Narodowego 362, Warszawa, 9 czerwca 1640 r.

⁶²⁴ WAPKr., AMCh 994, s. 21-22.

⁶²⁵ WAPKr., AMCh 994, s. 5-6, Mińsk 5 grudnia 1687 r.

⁶²⁶ RGADA, f. 12, op. 1, nr 10, k. 36-37 v.

⁶²⁷ RGADA, f. 12, op. 1, nr 40, k. 83.

⁶²⁸ BN, Akc. 11108, 5 sierpnia 1732 r.

⁶²⁹ BN, Akc. 11108, 2 sierpnia 1732 r.

⁶³⁰ BN, Akc. 11108, 12 lipca 1732 r.

⁶³¹ LPAH. SA-5959, k. 285.

⁶³² BN, Akc. 11108.

Wolan⁶³³. Była to część ich szeroko zakrojonej akcji w obronie dyskryminowanej mniejszości⁶³⁴. Antoni Tyzenhauz, którego kariera powoli zmierzała do końca, skierował w 1780 r. *list—do województwa za losem swoim, z projektem*⁶³⁵ *pisany* .

Kończące instrukcję *petita* były najczęściej, choć nie zawsze, efektem indywidualnych starań. Często w instrukcjach trockich, tak samo jak w uchwałach innych powiatów, spotkać można punkty będące przejawem dążenia szlachty do zachowania we wspólnej Rzeczypospolitej samodzielności Wielkiego Księstwa: jego urzędów, prawa oraz własnych dochodów⁶³⁶. Dezyderaty te były skutkiem istnienia w litewskim narodzie politycznym poczucia odrębności Litwy od Korony " . Poczucie to wykorzystywano również w walce politycznej. Odwoływali się do niego magnaci, głosząc hasła litewskiej odrębności, które w sterowanych przez nich sejmikach miały żywy oddźwięk. Taktykę taką skutecznie stosował i m.in. innymi na niej budował karierę podskarbi nadworny Antoni Tyzenhauz⁶³⁸ .

Sejmik trocki zajmował określone miejsce w polityce stronnictw. Antoni Tyzenhauz, co wykazał Stanisław Kościałkowski, oddziaływał na niego przez sędziego grodzkiego Franciszka de Raesa, spokrewnionego z miejscową elitą, czy też umiającego utrzymać z nią dobre stosunki⁶³⁹ . Stałym klientem Michała Kazi' mierzą i następnie Karola Stanisława Radziwiłłów był - jak wykazała Danuta Kamolowa - podkomorzy Stefan Dominik Romer⁶⁴⁰ . Odgrywał on rolę pośrednika wobec wojewody wileńskiego K. S. Radziwiłła, zarówno w czasach świetności, jak i po klęsce podskarbiego nadwornego. Stale reprezentował na sejmiku interesy wojewody, uwikłanego z kolei w różne formy zależności. Jego też informował o rozwoju wydarzeń. Świadczy o tym choćby list z 1788 r., naświetlający kulisy elekcji deputatów. Romer donosił: *JMPan Krzywoblocki komornik, brat terażniejszego deputata upornie szedł na kadencję grodzieńską, któremu nie ufając wybrałem JMci Pana Deszłrunka rotmistrza województwa trockiego, upewniwszy i zabezpieczywszy i pierwszej nieodstępnej przyjaźni dla domu JO-Dobrodzieją, jakoż wszelką przyrzekł mi powolność, o którym wątpić nie mogę, że bę-*

⁶³³ BN, Akc. 11108.

⁶³⁴ Zob. W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej*. Warszawa 1996, s. 236, 245.

⁶³⁵ AGAD, AR V, nr 18365, 24 sierpnia 1780 r.

⁶³⁶ Zob. A. B. Zakrzewski, *Szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec odrębności Litwy w ramach Rzeczypospolitej (w świetle instrukcji sejmikowych XVI-XVIII w.)*, [w:] *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*. «Senoji lietuvių literatūra» VI, Vilnius 1998, s. 261-278.

Ostatnio: A. B. Zakrzewski, *Paradoksy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony XVI-XVIII w.*, CPH LI: 1999, z. i, s. 219-238, tamże literatura.

⁶³⁸ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, I.1, s. 103-105, 133-134.

⁶³⁹ Ibidem, s. 117.

⁶⁴⁰ W biografii S. D. Romera, PSB XXXI/4, z. 131, s. 655.

dzie życzliwym zawsze sługą. Obydwu deputatów podkomorzy polecał *dobroczynnym i poufałym względom Pańskim*⁶⁴¹. Rok później, po sejmikach deputackich, pisał do wojewody wileńskiego: *miałem chęć dopełnienia woli Jego*⁶⁴².

Mechanizmy wpływania na sejmikowe decyzje były na sejmiku trockim, jak i innych sejmikach Litwy historycznej, podobne do sposobów stosowanych na sejmikach koronnych. W porównaniu jednak ze stosunkami mazowieckimi, które przedstawiła Jolanta Choińska-Mika⁶⁴³, widać już znacznie wcześniejsze i silniejsze więzi klientalne. Nie jest to niespodzianką⁶⁴⁴. Miał więc słuszość, przynajmniej w niemałej części, Jan Seredyka, pisząc o sejmikach epoki Zygmunta III: *znaczna część szlachty koronnej, a już niemal z reguły litewskiej, jechała na ówczesne sejmiiki i sejmy z woli i polecenia odpowiednich magnatów*⁶⁴⁵. Konstatację tę można nawet uogólnić: aż do końca Rzeczypospolitej posłowie litewscy jeździli na sejmy *z woli i polecenia odpowiednich magnatów*, niekiedy króla.

Rodzi się jednak pewna wątpliwość. Wnioski takie formułowano na podstawie źródeł pochodzących z archiwów magnackich. Źródła te w niewielkim więc stopniu ukazywały samodzielną politykę szlachty. Nie można wykluczyć, że w pewnych układach, zwłaszcza, gdy konkurencja zablokowała się wzajemnie – decyzja spoczywała w ręku szlachty. Nie wiadomo jednak, jak częste były takie sytuacje. W każdym razie protestacje szlachty nieurzędniczej – jeśli tylko nie była ona narzędziem innego magnackiego stronnictwa, co udowodnić niełatwo – świadczą o tym, że nie traciła ona nadziei na wywarcie wpływu na decyzje zgromadzeń.

Niekiedy bowiem nawet magnat musiał dobrze wysilić, aby obrady zakończyć pożądanym skutkiem. Wskazuje na to brzmienie dwóch listów Zygmunta Augusta do wojewody wileńskiego i kanclerza Mikołaja Radziwiłła „Rudego” z grudnia 1568 r. Monarcha pisał w jednym z nich: *co się dotyczą dościa sejmiku, tego my nikomu inemu nie przyczytamy, jeno samemu staraniu TM wielkiej rady naszej*⁶⁴⁶. W drugim zaś; *wyrozumieliśmy to dobrze, że niczyją iną pracą tylko samym pilnym staraniem TM obranie posłów na sejmiku stało się*⁶⁴⁷. Przyjmując nawet, że sformułowanie takie jest częściowo efektem kurtuazji, widać, iż monarcha docenił trud wojewody i kanclerza poświęcony na opanowanie sejmikującej szlachty.

Nie można więc wykluczyć, że efekty działalności szlacheckich zjazdów były niekiedy wypadkową dążeń konkurujących ze sobą magnackich patronów i mni'ej lub bardziej niezależnej szlachty.

⁶⁴¹ AGAD, AR V, nr 13258A, 8 lutego 1788 r.

⁶⁴² AGAD, AR V, nr 13258A, 20 lutego 1789 r.

⁶⁴³ J. Choińska-Mika, *Sejmiiki mazowieckie w dobie Wazów*, s. 61-66.

⁶⁴⁴ Zob. J. Kiaupiene, *Litewskie cechy kultury politycznej szlachty Wielkiego Księstwa Lilewskiego w XVI wieku*, [w:] *Kultura Litwy i Polski w dziejach*, s. 70-71.

⁶⁴⁵ J. Seredyka, *Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629-1632). Zarys wewnętrznych dziejów politycznych*, Opole 1978, s. 20.

⁶⁴⁶ *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, s. 551.

⁶⁴⁷ *Ibidem*, s. 553.

Informowanie o podjętych decyzjach

Formalnym sposobem informacji o sejmikowej decyzji był – jeśli chodziło o wybory – *kredens*, czyli list wierzitelny, czasami również określane jako *laudum*. Zaopatrywano w takie listy trybunalskich deputatów i posłów. Stanowisko sejmiku przedstawiało również *laudum*, niekiedy bardzo rozbudowane. Uchwała taka była nie tylko wskazówką i pełnomocnictwem dla poborców podatków, rotmistrzów, ale również źródłem prawa dla szlachty powiatu. W wypadku zgromadzeń wybierających posłów – o wyborze i wskazówkach udzielonych przez szlachtę powiadamiała instrukcja. Formą zawiadomienia potencjalnych zainteresowanych o sejmikowych dokonaniach była oblata dokumentu w księdze sądowej. Wpis taki utwierdzał również instrukcję. Niekiedy jednak formalności tej zaniebdywano. Podobnie sejmik zerwany nie zostawiał śladu w aktach, poza rzadką protestacją przeciw zrywającym⁶⁴⁹.

W dobie Rady Nieustającej sejmik trocki skierował 5 lutego 1783 r. memoriał do Komisji Skarbowej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Domagał się w nim wypłacenia przez Komisję, na mocy konstytucji z 1768 r., środków na budowę archiwum w Trokach.

Oficjalną metodą powiadamiania o uchwałach, dokonanych wyborze lub zgoda – zaniepokojeniu zgromadzonej szlachty były listy sejmiku do *znacznie*’szych postaci życia politycznego. W ważniejszych sprawach sejmik wysyłał posłów do monarchy. Szlachta trocka uczyniła tak m.in. w 1683 r.⁶⁵¹ Również sejmik deputacki w 1694 r.⁶⁵² wysłał posła do monarchy. Tak samo postąpił sejmik relacyjny 20 czerwca 1695 r. Wiadomości, które przekazywał poseł nie budziły jednak monarszego entuzjazmu. Sejmik stał wówczas zdecydowanie po stronie niechętnych Janowi III Sapiehowi⁶⁵⁴. Do kolejnego monarchy wysłał posła z zapewnieniem wierności sejmik, który zwołał w sierpniu 1698 r. Michał Kocie pułkownik generalny WXL

W grudniu 1594 r. wojewoda trocki Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”, kierujący obradami miejscowego sejmiku, powiadamiał hetmana litewskiego Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, że zgodzono się na wystawienie pospolitego ruszenia. Szlachta stawić się miała *na miejsce, gdzie tego potrzeba ukaże*, na wezwanie hetmana lub osoby przezeń wskazanej, *jeśliby (czego Boże uchowaj) jakie*

^{0,8} LPAH, SA-5956, k. 774.

⁶⁴⁹ Dlatego też sejmik przedsejmowy zwołany na 19 sierpnia 1748 r. nie zostawił żadnego śladu w odpowiedniej księdze grodzkiej, LPAH, SA-5961.

⁶⁵⁰ LPAH, SA-5918, k. 1054-1054 v.

⁶⁵¹ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 288-288 v.

⁶⁵² BOss. 11.408, s. 21.

⁶⁵³ RBP, AD 133, k. 90-91v.

⁶⁵⁴ A. Rachuba, *Litwa wobec projektu*, s. 72.

⁶⁵⁵ LPAH, SA-5848, k. 354-355v.

niebezpieczeństwo — na Wielkie Księstwo Litewskie przypaść miało. Posłom na sejm nakazano zaś, *aby ojczyznę naszą pewnym pokojem uspokoił*⁶⁵⁶. Było to więc powiadomienie ministra o stanowisku szlachty w sprawach leżących w jego kompetencji. Jednocześnie jednak sejmik — jak można sądzić — dyskretnie popierał antyregalistyczną postawę hetmana⁶⁵⁷. Podobny charakter i treść miał list z 1626 r.: sędzia ziemski trocki i sejmikowy dyrektor Olbrycht Rajewski zapewniał hetmana polnego Krzysztofa Radziwiłła, że sejmik wysłał do króla posłów, polecając im poparcie hetmańskich dezyderatów, m.in. zwrot wydatków poniesionych na obronę przed Szwedami⁶⁵⁸. Dwa lata później sejmik przekazał temu samemu adresatowi wiadomość, że w instrukcji na najbliższy sejm, podobnie jak i na poprzedni, zlecił swym posłom starania o wynagrodzenie strat i wydatków związanych z wojną ze Szwedami, jak również o zaopatrzenie zamku birżańskiego⁶⁵⁹. W 1666 r. podkomorzy Jan Władysław Montygajło informował Bogusława Radziwiłła, że jego *desiderium w liście proponowane gratissimo akceptowaliśmy animo i IM Panom posłom na sejm obranym iniunximus, aby to desiderium promoverent JKM i całej Rzeczypospolitej*⁶⁶⁰. W 1784 r. dyrektor sejmiku przedsejmowego — ciwun trocki Józef Jeleński powiadał Karola Stanisława Radziwiłła Panie Kochanku, iż wybrano dwóch posłów, *którzy są wedle życzenia Waszej Xiążęcej Mości osobliwego uskutkowani*⁶⁶¹. Tenże ciwun powiadał tegoż adresata dwa lata później: *dogodziło się żądaniom Jaśnie Oświeconego Waszej Księcia Mci Dobrodzieja, tak iż został pierwszym posłem JW. [Michał Kleofas] Ogiński wojewodzie trocki, drugim WJPan [Adam] Turczynowicz chorąży trocki, o czym raportując skracam pismo a otwieram serce pełne najpowinniejszego uwenerowania. W dopisku dyrektor nie omieszkał dodać: Punkta JO - - Dobrodzieja do instrukcji naszej są umieszczone*

Nieformalnym sposobem informowania były listy magnackich klientów i Partnerów w rozgrywkach politycznych. Cały bowiem system magnackiego państwa był żywotnie zainteresowany sejmikowymi decyzjami. Dla większej pewności zapewniano sobie, przynajmniej niekiedy, kilka niezależnych źródeł informacji. Zdawał sobie z tego sprawę Aleksander Ogiński, informując w 1632 r. Krzysztofa Radziwiłła: *dnia wczorajszego na sejmiku lubo - - było barzo niedobrze, prawie już konkludowało, o czym wszystkim wiem, iż masz Waszą Książęcą Mość dokonana wiadomość*⁶⁶³. Omal półtora wieku później wiedział o tym Stefan Dominik Romer, pisząc do Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki”: *Rozumiem, że de*

⁶⁵⁶ AGAD, AR II, nr 287, 31 grudnia 1594 r.

⁶⁵⁷ Zob. biogram hetmana pióra H. Lulewicza, PSB XXX/2, z. 125, s. 270-271.

⁶⁵⁸ AGAD, AR V, nr 12841, Troki, 3 lutego 1626 r.

⁶⁵⁹ AGAD, AR V, nr 17984, Troki 5 czerwca 1628 r.

⁶⁶⁰ AGAD, AR V, nr 9976, 4 lutego 1666 r. Tło owego, nieznanego, posła przedstawia Wasilewski, *Bogusław Radziwiłł. Autobiografia*, Warszawa 1979, s. 93-94.

⁶⁶¹ AGAD, AR V, nr 6009, k. 3, 16 sierpnia 1784 r.

⁶⁶² AGAD, AR V, nr 6009, 25 sierpnia 1786 r.

⁶⁶³ AGAD, AR V, nr 10694, Troki 4 czerwca 1632 r.

*successu sejmiku trockiego JO — Dobrodziejowi już notumja tyl[k]o ex persona^d scientia adiungo wiadomość de statu onego⁶⁶⁴. W 1718 r. kasztelan witebski i marszałek Trybunału Marcjan Michał Ogiński wręcz domagał się wiadomości. Pisał bowiem do starosty somiliskiego Aleksandra Romera: *Będąc tej supozycji, że list mój znajdzie praesentem WMM Pana na terażniejszym sejmiku w Trokach, ordynuję umyślnego z uniżoną wyraźnej prośby mojej expostulacją, chcąc z laski WMM Pana wiedzieć i informować się o wszelkim procederze sejmikowania tamecznego oraz o funkcji poselstwa, supra quem sors padnie u WMM Panów. Podatku drugiej raty przypadającej pro die 15 septembris, nie wiem jaka będzie u WMM Panów ordynacja, i w tym na wiadomość i informacją czekać będę⁶⁶⁵. Relacje składane Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi „Rybeńce” przez ponad trzydzieści lat przez Stefana Dominika Romera aż nużą swoją regularnością⁶⁶⁶. Nie brakowało w nich wyrazów oddania patronowi. „Rybeńko”, hetman polny, później - wielki litewski dysponował jeszcze innymi źródłami informacji - sprawozdaniami oficerów zwolnionych na sejmiki w powiatach, w których mieli osiadłość⁶⁶⁷**

Powiadamianie patrona o sejmikowych wydarzeniach było niegorszym sposobem zapewnienia go o swojej gorliwości, wierności i przydatności. Wyraźnie widać to w liście Dymitra Bychowca do hetmana polnego Krzysztofa Radziwiłła po sejmiku w grudniu 1625 r.: *teraz na sejmiku przeszłym w Trokach jako należało na mię sługę Waszej Książęcej Mości stanąć, nie dałem nikomu przodku, że ochocie mej życzliwy ku usłudze Waszej Książęcej Mości, o której oddawca listu mego przed Waszą Książęcą Mością rozumiem [jest] jedynym powiadaczem⁶⁶⁸* Przywiązanie swoje wykazywał wówczas również poseł królewski na ten sejmik - Aleksander Ogiński. Korzystając z tego, że uzyskał mandat poselski, zapewniał hetmana: *za osobliwe szczęście, rozkazanie Waszej Książęcej Mości przez Pana Borzymowskiego⁶⁶⁹, służyć na sejmiku trockim Waszej Książęcej Mości - i na sejmiku naszym trockim, ile sił moich stawało, takem się starał, jakoby cum maximo honore ad placidum Waszej Książęcej Mości wszystko być mogło, jakoż wszystko było tak stanęło, jakie było zlecenie od Waszej Książęcej Mości. Następnie Ogiński zapewniał: *zniosszy się z JMPanem Kolegą moim i przywiódszy mu na pamięć ten artykuł od braci sobie powierzony i serio zlecony, o to się starać będę, że tego na sejmie mocno poprzemy*. Należy zgodzić się z dokonaną przez H. Wisnera oceną A. Ogińskiego jako królewskiego legata: *W istocie czuł się i był przedstawicielem nie króla, lecz księcia*. Można dodać, że jako poseł na*

również bardziej czuł się reprezentantem księcia, niżli szlachty powiatu.

⁶⁶⁴ AGAD, AR V, nr 13258A, 11 lutego 1757 r.

⁶⁶⁵ BN, 118615, k. 50.

⁶⁶⁶ AGAD, AR V, nr 13258A.

⁶⁶⁷ AGAD, AR V, nr 12816, listy z 3 i 9 lutego 1738 r.

⁶⁶⁸ AGAD, AR V, nr 1760, s. 1, Troki 17 grudnia 1625 r.

W oryginale: *Burzykowski ego*.

⁶⁷⁰ AGAD, AR V, nr 10694, Trawieniki 20 grudnia 1625 r.

⁶⁷¹ H. Wisner, *Kilka uwag o stronictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła*, s. 35-

Ponad wiek później, w czasie sejmiku gromnicznego 1738 r. Józef Mikołaj de Raes skierował do Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” dwa listy, Pierwszy, napisany pierwszego dnia obrad, krótko donosił o wynikach wyboru deputatów, drugi, z ostatniego dnia obrad - relacjonował przebieg pozostałych wyborów⁶⁷². Wiadomość o składzie Trybunału miała -jak widać - tak wielkie znaczenie, że nie czekano na pełne sprawozdanie z obrad. Tak częsta korespondencja pozwalała też łatwiej zademonstrować gorliwość i oddanie sprawom Patrona.

O wyborze wypadało niekiedy poinformować magnata, nawet jeśli poseł nie był z nim ściśle związany. Tak właśnie zrobili mający zupełnie odmienny stosunek do adresata Stefan Dominik Romer i Michał Zaleski, pisząc do Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku” po sejmiku poselskim w 1780 r.⁶⁷³ Dwa lata później podobnie postąpił wobec wojewody wileńskiego poseł Antoni Romer⁶⁷⁴. Ciwun trocki Andrzej Władysław Ukolski donosił M. K. Radziwiłłowi „Rybeńce” w 1746 r., że został posłem i poddaje jego się rozkazom⁶⁷⁵. Po sejmiku gromnicznym w 1747 r. odpierał z kolei oskarżenia *malevolorum* i obiecywał mu: *z ochoczym każdemu rozkazowi i skinieniu posłuszeństwem być obowiązuję*⁶⁷⁶.

Nie zawsze o sejmikowych działaniach informowali klienci patrona, czasami odbywało się to na zasadzie pewnego partnerstwa. Gdy krajczy Marcján Ogiński przybył na przedkoronacyjny sejmik trocki w 1669 r. i wymógł - pomimo oporu stronników Paców - wybór posła - podskarbiego nadwornego i starosty brzeskiego Kazimierza Radziwiłła⁶⁷⁷, natychmiast doniósł o tym podkanclerzemu i wojewodzie wileńskiemu Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi i pisarzowi wielkiemu litewskiemu i sufraganowi wileńskiemu Walerianowi Judyckiemu⁶⁷⁸. W 1762 wojewoda trocki Aleksander Pocięj donosił o efektach sejmiku trockiego Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi „Rybeńce”⁶⁷⁹.

Niekiedy o podjętych decyzjach, sposobach urzeczywistnienia czy przyczynach niepowodzenia powiadamiano ustnie. Podstoli trocki Ferdynand Ror poprzestał na zapewnieniu Bogusława Radziwiłła o swoim oddaniu jego interesom, poinformował, że na sejmiku gromnicznym w 1666 r.: *—jakom zwykł przy życztwo-mojej ubique stawać, tak i teraz z JM Panem chorążym trockim honorem vererando stawaliśmy*. Natomiast: *co agebat na sejmiku trockim i co za głosy byty - - JM Pan [Andrzej] Węgierski sługa WXM explicabit*⁶⁸⁰. Z kolei wojewoda trocki Aleksander Pocięj pisał do M. K. Radziwiłła „Rybeńki” w 1749 r.:

⁶⁷² AGAD, AR V, nr 12816, listy z 3 i 9 lutego 1738 r.

⁶⁷³ AGAD, AR V, nr 13258A, 28 sierpnia 1780 r.; nr 18365, 24 sierpnia 1780 r.

⁶⁷⁴ AGAD, AR V, nr 13252, 14 sierpnia 1782 r.

⁶⁷⁵ AGAD, AR V, nr 16749, 26 sierpnia 1746 r.

⁶⁷⁶ AGAD, AR V, nr 16749, 16 lutego 1747 r.

⁶⁷⁷ Wspomina o tym A. Rachuba, PSB XXXV/1, z. 144, s. 38.

⁶⁷⁸ AGAD, AR V, nr 10718, dwa listy z 22 sierpnia 1669 r.

⁶⁷⁹ AGAD, AR V, nr 11907, 16 lutego 1762 r.

⁶⁸⁰ AGAD, AR V, 1327B, 7 lutego 1666 r.

wyraziłem jednak refleksje — ad concurrenty, jakich użyć sposobów⁶⁸¹. Ponieważ uwagi swoje przekazał zaufanemu hetmana, domyślać się można, że chodziło o zachowanie poufności. Ten sam wojewoda donosił jednak w 1764 r.: *Monssigneur, Nie szerzę się z ekspresją publicznych obrad, ponieważ był praesens JMP Możejko, len propriis ore explicabit JO Waszej Książęcej Mości*⁶⁸². Tutaj wchodziło w grę raczej lenistwo. Szczegółowego sprawozdania z sejmiku deputackiego w 1763 r. nie złożył też sędzia ziemski Stefan Dominik Romer. Pisał „Rybeńce”: *bral JM ustnie opowie o moim staraniu oraz o racji nieskutecznego żądżom moim dosyć uczynienia*⁶⁸³. Nie można wykluczyć, że przyczyny klęski, w relacji ustnej, wypadały bardziej przekonująco. Powszechność ustnych relacji wynikała również z częstych osobistych kontaktów wybitniejszych klientów z patronem .

Obiektywnym, choć też w miarę, sposobem informacji o stanowisku sejmiku, było przesłanie zainteresowanemu magnatowi kopii instrukcji. Jarosz Wołłowicz pisał do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła w 1595 roku: *Artykuły z trzech sejmików WXM memu miłościwemu Panu p o s y ł a m*^{6 8 5}. Liczne wzmianki o takiej metodzie powiadamiania zauważyć można w korespondencji⁶⁸⁶. Umożliwiało to ustalenie stanowisk sejmików w skali nie tylko całego Księstwa, ale i Korony.

Protestacje

Prawo litewskie, podobnie jak koronne, nie określało warunków ważności protestacji. Prawo do jej złożenia wiązało się z przysługującą uczestnikom zjazdów - wedle określenia Stanisława Płaza: *pełną swobodą wypowiedzi i krytyki, w tym również instytucji i praw publicznych*⁶⁸⁷. Stopniowo jednak ukształtowała się zasada, że sprzeciw wobec sejmikowych czynności zgłosić mógł każdy uczestnik obrad⁶⁸⁸. Widać ją wyraźnie - jak zauważył Adam Lityński - w konstytucji z 1609 r.⁶⁸⁹ Zasadę tę potwierdziła w epoce saskiej konstytucja z 1718 x: *jako wolny głos fundujący się in iure vetandi, jest najprzedniejszy klejnot wolnego naród tej*^{Rzeczypospolitej}⁶⁹⁰. Na konstytucję tę powołano się podczas sejmiku trockiego

⁶⁸¹ AGAD, AR V, nr 11907, k. 65, 17 stycznia 1749 r.

⁶⁸² AGAD, AR V, nr 11907, k. 89, 8 stycznia 1764 r.

⁶⁸³ AGAD, AR V, nr 13258A, 8 lutego 1763 r.

⁶⁸⁴ AGAD, ARV, nr 13258A, 12 lutego 1779 r.

⁶⁸⁵ AGAD, AR V, nr 17966, 24 stycznia 1595 r.

⁶⁸⁶ AGAD, AR V, nr 1268, s. 21, 25 grudnia 1625 r.; nr 17984, Troki 5 września 1630 r.

⁶⁸⁷ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 93.

⁶⁸⁸ Choć oczywiście można wątpić, czy mógł ją złożyć każdy nietrzeźwy. Wspominany już projekt *Ordinatio* z lat 1734-1735 zastrzegał: *postanawiamy, aby każdy inebriatus na sejmiku zaisiadający ulla activitatem nie miał i od takowego żadna protestacja przyjęta nie ma być*, W. Konończyński. *Liberum veto*, s. 452.

⁶⁸⁹ VL II, 1660; A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 30.

⁶⁹⁰ VL VI, 394.

w sierpniu 1732 r. Dziewięciu protestujących odwoływało się nie tylko do praw kardynalnych, przywilejów królewskich, paktów konwentów, ale *na ostatek do świeżej roku 1718 titu[lo] Glos wolny constitiicyi*⁶⁹¹. Nie wiadomo jednak, jak często szlachta ze strachu nie ryzykowała zgłoszenia protestacji.

Protestacja podczas sejmiku, tak jak podczas sejmu, zawieszala *actmtatem* zjazdu. Czynności wykonane po zgłoszeniu protestacji uznawano za niebyłe. Wówczas zgromadzenie powinno było rozejść się. Naturalnie, protestacja nieskuteczna, czyli nie zakończona zerwaniem sejmiku lub uwzględnieniem postulatów składającej ją szlachty, nie zostawiała wzmianki.

Możliwe były jednak pertraktacje nad sposobem kontynuacji sejmikowych Prac. Wysyłano wówczas, tak samo jak podczas obrad sejmowych, deputatów do Protestujących z zadaniem skłonienia ich do wycofania protestacji. Uwieńczone Porozumieniem pertraktacje z protestującymi nie pozostawiały śladu w sejmikowych dokumentach. Gdy jednak próba zapobieżenia protestowi przez kompromis bądź groźby nie powiodła się - wspomiano to niekiedy w samej protestacji. Świadczy o tym manifest z 3 lutego 1755 r. Zarzucano w nim urzędnikom ziemskim i grodzkim, że *po zaszczej oto publice - - protestacji, nie posyłając posłów, Jako zwyczaj, do przywrócenia actmtatem ultra menten niepozwalających szlachty*, kontynuowali obrady⁶⁹². W 1758 r. wytknięto podsędkowi trockiemu Janowi Wazgirdowi, iż pomimo protestu, *nie obserwując liberum veto bez elekcji i nie czyniąc delegacji do kancelarii dla przywrócenia actmtatem przez JPP Protestantów pierwej wyszłych, zabrawszy glos mimo tyle od Ichmosciów publicznych praecustodycyj ważył się podać w kandydaturą deputacką JP Szwykowskiego*⁶⁹³. Prawdopodobnie, protestujący właśnie w kancelarii grodzkiej czekali wówczas na podjęcie rozmów. Gdy podczas sejmiku gromnicznego w 1760 r.: JMP *podkomorzy trocki [Andrzej Władysław Ukolski] odstąpienia takowej protestacji naszymy IMP Talwosza rejenta trockiego i Antoniewiczza delegował - zazna----- ten fakt dwudziestu sześciu protestujących*⁶⁹⁴. W każdym razie oczekiwanie na pertraktacje należało do kanonu. W 1758 r. protestanci żalili się: *Gdyśmy przy gojeniu sejmiku wyszli z manifestem contra totum actwn solito legis ordine do kancelarii grodzkiej województwa trockiego dla zapisania tej protestacji i oświadczenia się publicznie, gdzie przez czas niemały bawiliśmy, sperando że P.P urzędnicy nie mogą vile pondere vocem vetandi i jakowekolwiek uczynić konsyderacji na wolność głosów szlacheckich. Jednak żadnej delegacji z kola et ex gremio sejmikowania nie mieliśmy* .

. Inną kwestią była skuteczność protestu. Nie istniała generalna reguła wskazująca, kiedy protestacja odnosiła skutek, kiedy zaś pomijano ją milczeniem. Jeśli

⁶⁹¹ LPAH, SA-5957, k. 473.

⁶⁹² LPAH, SA-5962, k. 1016.

⁶⁹³ LPAH, SA-5963, k. 784 v.

⁶⁹⁴ LPAH, SA-5964, k. 506 v.

⁶⁹⁵ LPAH, SA-5963, k. 783.

protestację uznano - następowało wówczas zawieszenie działalności sejmiku. Zarówno w XVI wieku, w początkach litewskich sejmików, podobnie jak w I połowie stulecia następnego pojedynczego sprzeciwu nie uwzględniano. Wskazuje na to przykład jednoosobowego protestu, który podczas sejmiku deputackiego w 1619 r. złożył, wspomagany ludźmi w powiecie nieznanymi, chorąży trocki Piotr Wołłowicz, stojący przeciw wysoko w powiatowej hierarchii⁶⁹⁶. Nie zawsze też odnosił skutek protest większej liczby szlachty. W 1647r. siedemdziesięciu podpisanych pod protestacją stanowiło większość uczestników zgromadzenia - Dlatego też wojewoda miński nie godził się na wybór *per vota dyrektora* - obawiał się bowiem przegranej w takich wyborach. Z tego samego powodu nie zezwalał na udzielenie *głosów wolnych* szlachcie - jak stwierdzała protestacja: *postrzegłszy to barzo dobrze, że ani JM pan syn JM, ani JMP Bychowiec [...] posła' mi z miłości braterskiej stanąć by nie mógł*⁶⁹⁷. Obraz przedstawiony przez protestujących zasługuje na wiarę. Podczas obrad sejmowych 1647 r. - jak pisał Albrycht Stanisław Radziwiłł - *ucisk ze strony wojewody potwierdził szlachcie trocki Wolk*. Pomijanie zastrzeżeń zauważyć można było również w następnym¹¹ stuleciu. W 1738 r. sejmik gromniczny wybrał deputatów, choć, jak donosił magnacki informator - Józef Mikołaj de Raes: *stantibus firmis et validi duabas protestationibus, jednej na dyrektora, a drugiej po podziękowaniu*⁶⁹⁹. W samej zaś protestacji stwierdzono, iż - faktycznie kierujący sejmikiem, ciwun Kazimierz Józef Ukolski *violenti modo nie uważając na protestację kontynuował swoje przedsięwzięcie*¹⁰⁰. Podczas sejmiku gromnicznego z 1742r. dyrektora obrano pomijając opory szlachty. Protestująca szlachta opisała przebieg obrad: *mimo takową nas szlachty współ kompatriolów i obywatelów województwa trockiego publicznie ore uczynioną protestacją, ich mość panowie urzędnicy województwa naszego — będąc już in passivitate zasadziwszy gwałtownie quasi na*

dyrekcję pomienionego Jm pa

protestujących, mianowali deputatów . Stronnictwo urzędnicze tworzyło zapewne około pięćdziesięciu osób⁷⁰², opozycyjne - około czterdziestu⁷⁰³. Wiac więc dominującą rolę urzędniczej elity powiatu. Potrafiła ona, pomimo

zbliżonej

liczebności obu ugrupowań, przeforsować swego kandydata. Niemałą rolę odegrało w tym przypadku poparcie wojewody trockiego Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki”. Jemu to właśnie donosił podkomorzy trocki Kazimierz Józef Ukolski, iż do wyboru posłużyła — *JO — Dobrodzieja promocja najpryncypal-*

⁶⁹⁶ LPAH, F. 1177, ap. 1, nr 277, k. 3v.

⁶⁹⁷ I. I. Lappo, *Wielikoje* 11, s. 560, przyp. 4.

⁶⁹⁸ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III, s. 26.

⁶⁹⁹ AGAD, AR V nr 12816, J. de Raes do M. K. Radziwiłła, 3 lutego 1738 r.

⁷⁰⁰ LPAH, SA-4750, k. 188, kopia: RBP, AD 150, nr 14, k. 43.

⁷⁰¹ BLAN, F. 17-66, k. 57.

⁷⁰² Pod świadectwem dobrego urodzenia, wystawionym dzień później, podpisało się pięćdziesiąt sześć osób, w tym kilku protestujących, LPAH, SA-5960, k. 436 v. - 437.

⁷⁰³ BLAN, F. 17-66, k. 57 v.

niejsza, zalecenie przed województwem obydwu kandydatów na deputatów⁷⁰⁴, zapewne poparcie to zaważyło i na tym, że deputaci sejmiku trockiego sądzili w Trybunale, jeden zaś - kasztelan połocki Walerian Żaba został nawet jego marszałkiem⁷⁰⁵. Należy jednak zauważyć, że protestacja przeciw wyborom deputackim nie dotyczyła - najpewniej - innych czynności zjazdu. Następnego bowiem dnia - podczas sejmiku gospodarskiego - co najmniej trzech protestujących przeciw tym wyborom (klucznik trocki Józef Strawiński, Tadeusz Strawiński, Antoni Łappa) podpisało świadectwo szlachetnego urodzenia wydane Michałowi, Jerzemu i Janowi Bohdanowiczom⁷⁰⁶. Również podczas sejmiku przedsejmowego w 1752 r. doszło do protestu. Przyczyną było postępowanie urzędników: *nie przy---pując do obierania dyrektora ani namieniając onego solwowali* obrady do następnego dnia. Ponieważ było to przeciwne *prawom ojczystym* - protestujący nie pozwolili na dalsze sejmikowanie⁷⁰⁷. Instrukcja tego samego sejmiku stwierdza, iż z wyboru dokonano *zgodnie*. Widać więc, że protestację potraktowano *per non est*. Było to o tyle łatwiejsze, że protestowało osiem osób, instrukcję zaś podpisało siedemdziesiąt pięć. Protestacja nie przeszkodziła posłom we wzięciu udziału w sejmie⁷⁰⁹. Skutek odniosła natomiast protestacja z 1754 r. Czternastu sejmikujących zdecydowanie zaprotestowało przeciw mianowaniu przez urzędników, ziemskich i grodzkich, zarówno dyrektora, jak i posłów⁷¹⁰. Można sądzić, że sejmik został zerwany, w każdym razie posłowie troccy w sejmie udziału nie wzięli⁷¹¹.

Do złożenia protestu przeciw działalności sejmiku dochodziło, jeśli jego autorzy uważali, że naruszono obowiązujące prawo. Działalności sejmiku sprzeciwiano się również, gdy nie dość liczna i silna strona protestująca nie mogła przekontroli nad zgromadzeniem. Szukała wówczas mniej lub bardziej wiarygodnego pretekstu do zerwania obrad. Najczęściej nie można - wobec niedostatku źródeł - stwierdzić, kiedy protestacja była skutkiem akcji politycznej magnackiej i akcji walczącej z konkurencją, kiedy zaś - sprzeciwem szlachty przeciw dominacji takiej własnej grupy. Do naruszeń procedury - rzeczywistych lub wymaganych - podchodzono jednak nader elastycznie. W 1742 r. Stefan Dominik Romer został deputatem, choć protestujący zarzucali, że stało się to *cum derogatione nobilitati województwa*. W 1755 r. on sam z kolei uczynił manifest. 1713 *contra depressores wolnego zgodnie ze wszystkimi obierania* :

⁷⁰⁴

⁷⁰⁵ AGAD, AR V, nr 16751, 12 lutego 1742 r.

⁷⁰⁶ M- Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 1, s. 190.

⁷⁰⁷ LPAH SA-5960, k. 436-437.

⁷⁰⁸ LPAH SA-5953, k. 515-516 v.

⁷⁰⁹ LPAH SA-5953, k. 518.

⁷¹⁰ f " " ' » *sejmowe z wieku XVIII*, t. III, s. 132.

⁷¹¹ LPAH, SA-5962, k. 825-825 v.

⁷¹² *Mariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. III, s. 242.

⁷ BLAN, F. 17-66, k. 56v.

^{AG} AD, AR V nr 13258A, 10 lutego 1755 r.

W tle protestu widać niekiedy osobiste urazy do prowadzących obrady lub do elektów. W 1670 r., już w czasie sejmiku przedsejmowego, protestował pisarz ziemski trocki Mateusz Bychowiec przeciw Janowi Władysławowi Ukolskiemu. Ten ostatni pojawił się bowiem wówczas z przywilejem królewskim na urząd, który od niedawna pełnił protestujący. Dlatego też M. Bychowiec protestował przeciw próbie wykonania przysięgi na ten urząd i - jednocześnie - zamiarom kandydowania na poselstwo⁷¹⁴. W 1763 r. szlachta protestująca przeciw wyborowi deputatów zaznaczyła: *do których osobliwie mamy i wespół bracia nasi preteksty, abyśmy tedy na substancjach naszych nie szwankowali*⁷¹⁵.

Protestację składano, w założeniu, ustnie. Dopiero jeśli nie odniosła skutku podczas sejmiku, pragnąc udokumentować popełnienie wówczas nadużycia " spisywano *manifest* i następnie dokonywano jego obiady. Choć dokument taki umieszczano w księgach grodzkich, adresaci bywali jednak dostojniejsi niż regent grodzkiej kancelarii. W 1732 r. jej autorzy skarżyli się: *naprzód przed Panem Zastępów - oraz przed Najjaśniejszym Majestatem JKMcI Augusta Wiórego PNM—*. Niemniej też *querulamur przed prześwietnym senatem*⁷¹⁶. W 1755 r. *nieumiejętny pisma* Jan Sołwid Mnichowicz odmawiał wadliwie - wedle swego mniemania - wybranym deputatom prawa zasiadania w Trybunale, *oświadczając się przed Obojgiem Narodów*⁷¹⁷. Rok później dwudziestu ośmiu uczestników sejmiku protestowało: *pierwej przed Bogiem — ludźmi, przed Obojgiem Narodu — Korony Polskiej, WXL, na ostatek coram vicinis*⁷¹⁸.

Mniej jaskrawym sposobem protestu przeciw sposobowi wyboru lub osobie elekta było niepodpisanie *kredensu*. Uczynił tak Stefan Dominik Romer na sejmiku deputackim w 1756 x: *ja zaraz wyjechałem nie podpisawszy kredensu*, donosił w liście do magnackiego patrona .

Kopie manifestów kwestionujących sejmikowe decyzje wykorzystywali⁰ już na innym forum. Kontrolę prawidłowości wyborów przeprowadzał bowiem - w przypadku sejmików elekcyjnych - monarcha. W razie sejmików rozdwojonych - jak zauważył Stanisław Kościółkowski - *od króla zależała decyzja ostateczna, który sejmik i elekcja mają być uznane za prawne*⁷²⁰. Legalność sejmików deputackich badał z kolei, podczas rugów, sam Trybunał. Prawidłowość wyboru posłów podczas sejmików przedsejmowych sprawdzał sam sejm w czasie rugów poselskich. Konwokacja 1764 r. uznała niektóre sejmiki przedkonwokacyjne, postanowienia zaś i wybory innych sejmików z kolei uchyliła⁷²¹.

⁷¹⁴ BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1669-1671 k 1(P9)

⁷¹⁵ LPAH, SA-5965, k. 589.

⁷¹⁶ LPAH, SA-5957, k. 472.

⁷¹⁷ RBPAD 133, nr 28, k. 92 v.

⁷¹⁸ LPAH, SA-5963. k. 57 v. - 58.

⁷¹⁹ AGAD, AR V, nr 13258A. list z 9 lutego 1756 r.

⁷²⁰ S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. I, s. 106.

⁷²¹ VLVII, 150.

Podczas wspomnianego wyżej sejmiku przedsejmowego w 1647r. wojewoda miński nie uznał protestacji podpisanej przez większość obradujących⁷²². Pod-
---- sejmu 1647 r. *ucisk ze strony wojewody*, jak pisał Albrycht Stanisław Radzi-
wiłł potwierdził *szlachcie trocki Wołk*. Dlatego też sejm *większością głosów*
uznał posłów wybranych, ściślej: powołanych przez wojewodę pomimo protestów
szlachty, za obranych niewłaściwie i nakazał *opuścić miejsce*¹². Pewną rolę ode-
szło jednak, podkreślane przez A. S. Radziwiłła, prawosławne wyznanie obydwu
niedoszłych posłów. Znaczenie miało też wniesienie protestacji przez starostę
lidzkiego Aleksandra Naruszewicza⁷²⁴. Pozycja zaś Ogińskich i Naruszewiczów
była w ówczesnej Litwie zbliżona. Nie można też wykluczyć, że właśnie ów
Wolk przybył na sejm, gdzie przedstawił *manifest*.

Protestacja przeciw prowadzeniu sejmiku przedsejmowego w sierpniu
1732 r. przez Stefana Jerzego Romera, powołaniu posłów, jak też przeciw nie-
uwzględnieniu przez niego sprzeciwów, nie zostawiła żadnych śladów w instruk-
cji, stwierdzającej obranie posłów: *zgodnie, nemine contradicente* '. Nie ozna-
----o to jednak, że oponenti nie mieli szans na unicestwienie sejmikowych wybo-

• W tekście laudum nie znalazło odzwierciedlenia sześć protestacji złożonych
podczas sejmiku gromnicznego w 1755 r⁷²⁶. Wpłynęły one jednak na uznanie
ważności wyboru podczas fundacji Trybunału - inauguracji jego działalności.
właśnie wtedy obydwaj deputaci: cześnik trocki Antoni Pałacki Rac i podstolic
ki Jerzy Romer zostali *pro vacanti podani*⁷²⁷. Protestacja złożona przez dwu-
dziesięciu ośmiu protestujących⁷²⁸ podczas wspomnianego już sejmiku deputackiego
w 1756 nie przyniosła jednak efektu - deputatów przyjęto w skład Trybuna-
łu⁷²⁹. Skutek odniósł z kolei protest wobec sejmiku deputackiego w 1760 r.⁷³⁰
tym razem deputaci troccy nie znaleźli się w składzie sędziowskim . W 1761 r.
skutek swój odniosło również pięć protestacji przeciw osobie marszałka sejmiku
gromnicznego i wyborowi deputatów⁷³², których wyboru Trybunał ostatecznie nie

⁷²².

⁷²² I. I. Łappo, *Wielikoje* II, s. 560, przyp. 4.

⁷²³ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III, s. 26.

⁷²⁴ Tak: A. S. Radziwiłł, *ibidem*, s. 23. I. I. Łappo, *Wielikoje* II, s. 559 przyp. 4., przytacza jednak tekst dokumentu, z którego wynika złożenie go do ksiąg przez Andreja Jasudowicza. Zapewne był on tylko wysłannikiem protestującej szlachty, za którą stał A. Naruszewicz. On też - wedle A. Rachuby, PSB XXII, s. 562 - protestował na sejmie przeciw nominacji obydwu posłów.

⁷²⁵ LPAH, SA-5957, k. 481. Protestacja: LPAH, SA-5957, k. 472-473.

⁷²⁶ LPAH SA-5962, k. 1028-1029.

⁷²⁷ "Kurier Polski" nr 83: 1755. Podczas inauguracji Trybunału wystąpiło z kolei trzech deputatów trockich, dlatego też wyboru nie uznano: *żeby na przyszły rok porządniej się obierali*, AGAD, AR VI, nr 80 a, s. 2001. Informacja P. P. Romaniuka.

⁷²⁸ LPAH, SA-5963, k. 57-58.

⁷²⁹ Kurier Polski" nr 136: 1756. Informacja P. P. Romaniuka

⁷³⁰ LPAH, SA-5964, k. 506-507 v., 512-513.

⁷³¹ AGAD, AR VI, nr 80 a, s. 2263. Informacja P. P. Romaniuka.

⁷³² LPAH, SA-5964, k. 1037-1038 v. (to samo: RBP, AD 133, nr 31, k. 98-98 v.), k. 1039-
•• 1040-1040 v., 1041-1042, 1043-1043 v., 1046-1046 v.

uznał⁷³³ Również podczas sejmiku deputackiego w 1763 r. wybrano sędziów Trybunału, pomimo złożenia czterech protestacji⁷³⁴.

Protestujący nie tracili jednak nadziei i uzyskiwali z kancelarii grodzkich urzędowo poświadczone wypisy, które służyły - najpewniej - podczas dalszych zabiegów o unieważnienie wyborów. Wzmianki w księdze grodzkiej trockiej świadczą o wydaniu z niej sześciu wypisów protestacji z 1738 r. Kopie te uzyskano zarówno w dniu złożenia - 3 lutego, jak i później (11 i 12 lutego, 28 lutego, 31 marca, 12 kwietnia tego roku). W 1760 r. protestację wobec sejmiku gromnicznego: deputackiego i gospodarskiego wykorzystywano - jak świadczą wzmianki o wydaniu wypisu z księgi grodzkiej -jeszcze trzykroć . Dlatego też Stefan Dominik Romer w 1755 r. donosząc swemu patronowi o złożeniu manifestu do ksiąg, dodawał: *legom manifestu mojego jeszcze nie wyjmowałam, ale czekam w tym rozkazu JOWXcej Mci*⁷³⁶.

Ponieważ istniało pewne ryzyko uznania protestacji podczas rugów, bezpieczniej było spróbować polubownego załagodzenia sporu. Materiału z sejmiku trockiego nie znamy. Przykład Marcina Matuszewicza, który po zakwestionowaniu wyboru podczas sejmiku kowieńskiego w 1740 r. pojechał do Wilna, gdzie, jak pisał: *protestacją ową [...] za kooperacją księdza koadiutora uspokoilem* > pozwala sądzić, że sytuacje takie nie były rzadkością i w innych powiatach.

Częstym zjawiskiem było nieprzyjmowanie protestacji do miejscowych ksiąg grodzkich. Skali tej praktyki nie można ocenić. Protestujący starali się wówczas oblatować *manifest contra totum actum* sejmiku w najbliższej, a więc wileńskiej, kancelarii grodzkiej. Protestacji złożonej podczas sejmiku przedkonwokacyjnego, rozpoczętego 18 marca 1733 r. kancelaria trocka nie chciała nazajutrz przyjąć, dlatego oblatowano ją w Wilnie 20 marca⁷³⁸. Po sejmiku gromnicznym 1738 r., protestujący chcieli złożyć stosowny manifest do ksiąg trockich, jednak *za nieprzyjęciem onego w grodzie trockim do akt grodzkich województwa wileńskiego podali*⁷³⁹. Protestację przeciw sejmikowi deputackiemu w 1742 r. złożono bezpośrednio do ksiąg Trybunału⁷⁴⁰. Nie przyjęto jej bowiem - jak wspomniano w jej wstępie - ani do ksiąg trockich, ani do wileńskich. Dlatego protest ten umieszczono w księgach trybunalskich. W 1760 r. protest przeciw sejmikowi przedsejmowemu wpisano z kolei do księgi grodzkiej kowieńskiej. Z kolei manifesty sejmików sąsiednich, nie przyjęte do obiady w siedzibie sejmi-

⁷³³ Jeśli tak - wedle interpretacji I. Wierchowickiej - rozumieć określenie: *poszli pod* AGAD, AR VI, nr 80 a, s. 2297. Źródło wskazał P. P. Romaniuk.

⁷³⁴ LPAH, SA-5965, k. 588-588 v.; 589-589 v.; 590-590 v.; 591-592.

⁷³⁵ LPAH, SA-5964, k. 513: 29 lutego, 7 marca i 4 sierpnia 1760 r.

⁷³⁶ AGAD, AR V, nr 13258A, 10 lutego 1755 r.

⁷³⁷ M. Matuszewicz, *Diariusz*, I.1, s. 158.

⁷³⁸ LPAH, SA-4748, k. 168-169 v., księga grodzka wileńska za rok 1733.

⁷³⁹ LPAH, SA-4750, k. 188, kopia: RBP, AD 150, nr 14, k. 43.

⁷⁴⁰ BLAN, F. 17-66, k. 55.

ku Wpisywano do ksiąg trockich⁷⁴². Zainteresowani prowadzili więc poszukiwania w Trokach. Niekiedy znów protestację, aby przedwcześnie nie ujawnić jej treści, wpisywano specjalnie do ksiąg innego sejmiku. W 1740 r. oprotestowano więc poprzez *sekretny w grodzie trockim [...] manifest* wybór Marcina Matuszewicza jako deputata z Kowna⁷⁴³.

Nie należy jednak przeceniać roli protestacji. W pewnym układzie sił to nie one decydowały o objęciu funkcji. W 1738 r. sam oprotestowany kandydat na deputata - równocześnie świeżo obrany kandydat na podkomorstwo Kazimierz Józef Ukolski - bardziej niż z protestacją liczył się z opinią wojewody trockiego Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki”. Wynika to z jego listu do patrona. Wiedział bowiem o - wspomnianej już wyżej - protestacji złożonej w Wilnie. Pisał bowiem: *powziąłem już w Wilnie wiadomość o najdującej się w grodzie tutejszym protestacji, przeto intentum moje rezygnują do wielkiego zdania i woli JOWXMci Dobrodzieja o łaskawą in rebus agendis informacją padam do stóp*.

Jeśli niezadowolonym z przebiegu sejmiku starczało sił - mogli pokusić się o pokierowanie własnym zgromadzeniem. Rozdwojenie sejmiku było jednak ostatecznością- groziło bowiem późniejszym podważeniem jego postanowień.

Liczebność protestujących była zróżnicowana. Metodą w miarę pewną jest przesłедzenie liczby podpisów złożonych pod takimi dokumentami. Pod protestacją w 1647r. złożono, wedle jej wydawcy I. I. Łappy, ponad siedemdziesiąt podpisa^{4 5}. Podobny dokument w 1733 r. podpisało trzydzieści dziewięć osób⁷⁴⁶, w 1742- - czterdzieści osób⁷⁴⁷. Protestację z 1756r. podpisało dwadzieścia osiem osób⁷⁴⁸, dwa lata później zaś - czterdzieści sześć osób. Tylko trzech, ale za to znanych, urzędników trockich: sędzia ziemski Stefan Dominik Romer, podwojewodzi Józef Mikołaj de Raes i pisarz grodzki i rotmistrz Mateusz Tański sprzeciwiało się działalności sejmiku deputackiego i gospodarskiego 1760 r.⁷⁴⁹ W 1763 r. protestację podpisały cztery osoby nieutytulowane⁷⁵⁰. Niekiedy liczebność podpisujących określić można na podstawie innych źródeł. Stefan Dominik Romer stwierdzał

⁷²⁴ LPAH, SA-5963 k. 74-74 v. (sejmik brasławski 1756 r.); LPAH, SA-5961, k. 883-88 k. 1944-1944 v. (protestacje sejmiku smoleńskiego 1748 i 1750 r.); SA-5953, k. 517, SA-595i BUWil⁸⁸⁴ (sejmik starodubowski 1730 i 1752 r.); SA-5952, k. 134-134 v. (sejmik upicki 1719 r.

F. 7-20/5974, księga grodzka trocka za lata 1700-1704, k. 135-136 (sejmik wiłkomierski

F. 7-20/5974, księga grodzka trocka za lata 1700-1704, k. 129-130 v., LPAI SA- 5963, k. 334-336 v. (sejmik kowieński 1700 i 1753 r.); LPAH, SA-5957, k. 371-372, SA-5961, k. 1105-1106 v. (sejmik lidzki 1732 i 1748 r.); LPAH, SA-5965, k. 335-336 (sejmik grodzieński 1762r.).

⁷⁴³ M. Matuszewicz, *Diariusz*, 1.1, s. 156.

⁷⁴⁴ AGAD, AR V, nr 16751, 13 lutego 1738 r.

⁷⁴⁵ I. I. Łappo, *Wielikoje* II, s. 561, przyp. 4.

⁷⁴⁶ LPAH, SA-4748, k. 169 v., 20 marca 1733 r.

⁷⁴⁷ BLAN, F. 17-66. k. 57 v.

⁷⁴⁸ LPAH SA-5963, k. 58.

⁷⁴⁹ LPAH SA-5964, k. 512-513.

⁷⁵⁰ LPAH, SA-5965, k. 591-592.

w liście do Radziwiłła „Rybeńki”, że przeciw dyrekcji sejmiku gromnicznego w 1756 r. protestowało *in numero więcej 30 szlachty*⁷⁵¹ - jest to więc ilość zbliżona do liczby podpisów na manifeście. Zdarzyć mogły się podpisy sfałszowane. Aktem rzadkim, spotkanym jednak w praktyce trockiej, była *reprotestacja* z 1718 r. Podpisana pod nią szlachta, wyłącznie nieutytułowana, twierdziła, że ktoś sfałszował jej podpisy pod protestacją przeciw wyborowi dyrektora sejmiku gromnicznego. Protestację wpisano zaś do ksiąg grodzkich wileńskich, wobec nieprzyjęcia do ksiąg trockich. Być może podpisy rzeczywiście sfałszowano, przemawiałoby za tym złożenie protestacji w oddalonym o prawie trzydzieści kilometrów Wilnie. Nie można jednak wykluczyć i innej możliwości: protestację rzeczywiście złożono, potem jednak wskutek nacisków powiatowych urzędników - odwołano⁷⁵². Działania takie stosowano. Świadczą o nich obawy Stefana Dominika Romera, który *wspierając zanesione cztery contra totum actum manifesta, gdyby one fraude et dolo się nieustaily, złożył jeszcze jedną własną protestację*⁷⁵³.

Skuteczność protestacji zależała od licznych czynników: liczebności sejmikowych stronnictw, jak też możliwości stojących za nimi magnatów. Dlatego mogło się zdarzyć, że - nawet podczas jednego zjazdu - jednego dnia partia osiągała sukces, następnego zaś - ponosiła klęskę. Józef Mikołaj de Raes donosił wojewodzie trockiemu Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi „Rybeńce”, że w lutym 1738 r. *sejmik podkomorski nemine conradicente doszedł—, in crastinum chorąska elekcja simili odprawiła modo —. Sęska elekcja sleriliter poszła, bo się JMP Kościuszko z inszemi ichmościami na dyrektora zerwali, do których accepit i JMP Gieysztor sędzie grodzki trocki, inszych cladem i czekać nie chciałem*⁷⁵⁴.

Protestację, jak widać, były więc częstym elementem sejmikowych obrad. Zachowała je również ustawa *Sejmiki* z 1791 r., ustalając - zgodnie z duchem epoki - ścisłe warunki, które powinien spełnić delator pozywający o przestępstwo przeciw sejmikom: jednym z nich był *manifest, przez dwunastu przytomnych sejmikujących podpisany*⁷⁵⁵.

Uchwały sejmikowe

Sejmikowe uchwały nazywano różnie. Najpojemniejszym określeniem było *laudum*. To oznaczać mogło zarówno *kredens*⁷⁵⁶ - list wierzitelny zaświadczący o wyborze (wymienne używano niekiedy nazwy *innotescencja, rzadzkiej - testimonium* lub *instrument kredensowy*⁷⁵⁸), instrukcję sejmikową⁷⁵⁹, wreszcie

⁷⁵¹ AGAD, AR V, nr 13258A, Troki 9 lutego 1756 r.

⁷⁵² LPAH, SA-5951, k. 1119. Reprotestację tę wpisano do akt trockich 12 lutego 1718 r.

⁷⁵³ AGAD, AR V, nr 13258A, 10 lutego 1755 r.

⁷⁵⁴ AGAD, AR V, nr 12816, 9 lutego 1738 r.

⁷⁵⁵ VL IX, 239.

⁷⁵⁶ LPAH, SA-5956, k. 886-887, 21 sierpnia 1730 r.

⁷⁵⁷ Zaświadczenie o wyborze *pro testimonio* wydane 17 sierpnia, 1690 r., BN, 11.8615, k. ' ,

⁷⁵⁸ LPAHSA-5918, k. 3-4 v.

uchwałą określającą wewnętrzną organizację powiatu. Bardzo często uchwała była równocześnie zbiorem przepisów normujących działanie szlacheckiego samorządu jak również informacją o wyborach deputatów, sędziów skarbowych, rotmistrzów i innych osób niezbędnych dla powiatu. Uchwała taka regulowała pozostałe materie sejmikowe, w szczególności: sposób wypłacania podatków chwalonych przez sejm, zasady wynagradzania poborców tych podatków⁷⁶⁰, sposób zaciągu i finansowania żołnierza powiatowego⁷⁶¹. *Landa* określały również termin popisu⁷⁶² i zasady działania miejscowych sił policyjnych - chorągwi powiatowej⁷⁶³. Podczas bezkrólewia sejmik ustalał tym sposobem całokształt funkcjonowania powiatu⁷⁶⁴. W *laudum* szlachta ustalała skład i procedurę sądów fiskalnych, mianowała lustratorów *do wymarłych dymów*⁷⁶⁵, dziękowała swoim posłom i urzędnikom⁷⁶⁶, ustalała zasady wspomagania zubożałej szlachty i instytucji kościelnych⁷⁶⁷.

Laudum określano niekiedy jako *postanowienie*⁷⁶⁸ lub *instrument boni ordinis sejmikowania*⁷⁶⁹. Ponieważ, jak już wcześniej wspomniano, najczęściej uwagi poświęcano sejmikowym wyborom⁷⁷⁰, tryb podejmowania innych uchwał regulowano doko i na marginesie wyborów. Nie zajęła się nim nawet - co symptomatyczne - tak szczegółowa w innych regulacjach ustawa o sejmikach z 1791 r.⁷⁷¹ Istniała jednak pewna różnica między wyborem posła i ułożeniem instrukcji a uchwaleniem *laudum*. Był to bowiem, w przeciwieństwie do instrukcji, akt dotyczący nie tyle dwóch posłów, lecz całej szlacheckiej korporacji powiatu. Instrukcję można było przeforsować, *laudum* natomiast wymagało minimum akceptacji. Skąpy wykorzystany materiał pozwala tylko na zasygnalizowanie tej kwestii.

Wystawiane przez sejmik świadectwo szlacheckiego pochodzenia określano również jako *testimonium*⁷⁷² lub *testymonialny list*⁷⁷³.

⁷⁵⁰ BUWil., F. 7-14/5968, księga grodzka trocka za lata 1681-1683, k. 455-455 v

⁷⁶⁰ BUWil., F. 7-15/5963A księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1419-1420 v., 17 lipca

⁷⁶¹ BUWil., F. 7-5/5959 księga grodzka trocka za lata 1663-1665, k. 1932-1935 v., 27 lipca

⁷⁶² LPAH, SA-5950, k. 885, 14 czerwca 1712 r.

⁷⁶³ BUWil., F. 7-20/5974, księga grodzka trocka za lata 1700-1704, k. 673-674, 7 lutego

⁷⁶⁴ BUWil. 7-2/6143, księga sądu kapturowego woj. trockiego za lata 1668-1696, k. 556-556 v., 26 czerwca 1696 r.; LPAH, SA-5957, k. 605-606 v., 18 marca 1733 r.; LPAH, SA-5965, k. 1032-1033 v., 6 lutego 1764 r.

⁷⁶⁵ LPAH, SA-5950, k. 875 v. - 876, 15 maja 1711 r.

⁷⁶⁶ LPAH, SA-5957, k. 524 v.

⁷⁶⁷ LPAH SA-5959, k. 674, 9 lutego 1739 r.

⁷⁶⁸, LPAH SA-5950, k. 874, 9 lutego 1711 r., k. 884 v., 14 czerwca 1712 r.

⁷⁶⁹ LPAH SA-5917, k. 547, 5 lutego 1770 r., k. 948, 7 lutego 1774 r.

⁷⁷⁰ Zob. A. Lityński, *Sejmiki ziemskie*, s. 39.

⁷⁷¹ Ibidem, s. 126.

⁷⁷² LPAH SA-5957, k. 478; SA-5960, k. 437, 1223.

⁷⁷³ LPAH SA-5917, k. 1246; SA-5918, k. 5.

Instrukcje

Sejmikowe wskazówki dla posłów na sejm najczęściej nazywano *instrukcją*⁷⁷⁴. Zdarzały się jednak wyjątki. Pouczenie wspólnego sejmiku wszystkich powiatów województwa trockiego w grudniu 1571 r. nosiło tytuł: *Instrukcja albo nauka*⁷⁷⁵. W 1696 r. dokument taki nazwano *laudum*⁷⁷⁶. W 1712 r. posłowie troccy otrzymali *instrument desideriorum ad manus Ich*⁷⁷⁷. Akt z roku 1788 określono jako *Żądanie prześwieconego województwa trockiego*⁷⁷⁸.

Nie wiadomo kiedy pojawiły się pierwsze instrukcje sejmików litewskich. Wedle I. I. Łappo występowały one już przed Unią Lubelską⁷⁷⁹. Uczony ten wspominał tylko dwie instrukcje: wileńską z 1594 r. i brzeską z 1596 r., obydwie wydane w *Aktach Wileńskiej Komisji Archeograficznej*. Innych instrukcji z tego stulecia nie znalazł - kwerenda podjęta przezeń w wileńskim archiwum nie przyniosła rezultatów⁷⁸⁰. Instrukcje nie były jednak w ostatniej ćwierci XVI stulecia zjawiskiem w wyjątkowym. Świadczy o tym uchwała zjazdu wołkowyskiego w 1577 r.: *My, rady [...] wradniki stolowyje dwomyje [...] wradniki ziemskie, także posłowie zo wsich wojewodstw i powietow [...] kotoryje s sojmikow powietowych z mociu i z inslrukcyjami dostatocznymi ot wsich stanów rycerstwa [...] na zjeza teperesznyj wołkowyjskij otprawlennyje i wyskmnyje*⁷⁸¹. Dowodzi tego również wspomniana już instrukcja z 1571 r.

Instrukcje powiatu trockiego występowały w każdym razie u schyłku XVI stulecia. Kasztelan 'zmudzki Mikołaj Talwosz donosił 26 stycznia 1589 r. wojewodzie wileńskiemu Krzysztofowi Radziwiłłowi „Piorunowi”: *Instructii jeszcze na ten czas W. X. Mci nie posyłam. Gdysz się jeszcze nie zgotowała*⁷⁸². W tym samym roku podwojewodzi nowogródzki Mikołaj Jesman prosił trocki sejmik, aby sprawę Krzysztofa Jesmana, uwięzionego przez mieszczan wileńskich, *na tot*

⁷⁷⁴ Najnowsze ujęcie pozycji posła: A. Sucheni-Grabowska, *Rola mandatu poselskiego w dawnej Polsce na tle porównawczym*, [w:] *Między polityką a kulturą*, Warszawa 1999, s. 119-137, tamże literatura.

⁷⁷⁵ RBP, AD 133, k. 64.

⁷⁷⁶ BUWil., F. 7-2/6143, księga sądu kapturowego woj. trockiego za lata 1668-1696, k. 556-556 v. Zachowała się tylko ostatnia karła, wstęp wyrwany.

⁷⁷⁷ LPAH, SA-5950, k. 881-882 v.

⁷⁷⁸ BN, Akc. 15328, 19 sierpnia 1788 r., oblata: LPAH, SA-5919, k. 897, kopia maszynowa A. Śapoki: BLAN, F. 233-125.

⁷⁷⁹ I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 456.

Nie była to specyfika Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Po batoriańskich sejmikach przed sejmowych nie ocalały nawet wzmianki* o instrukcjach, jak stwierdził S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy 119*, badając sejmiki Wielkopolski.

Cyt. za: J. Lappo, *IS vyriausiuju Lietuvos suvažiavimiu istorijos XVI anū. 1577 suvažiavimas Rytą Vilkaiviškyje*, Kaunas 1932, s. 15, przyp. 23.

⁷⁸² AGAD, AR V, nr 16067, Rykonty 26 stycznia 1589 r. Dokument zawdzięcza Henrykowi Lulewiczowi, który zasadnie przypuszcza, że dotyczy sejmiku trockiego.

blisko przyszedł sejm przez posty swoi s pośrodku WM wysianych to i poruczył raczyli⁷⁸³. Widać więc, że już wtedy możliwe było umieszczanie w instrukcji spraw indywidualnych i nie uchodziło to za rzecz nadzwyczajną. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł wspominał w liście do sejmiku trockiego z grudnia 1596 r. o wyjeździe posłów *naprzed do Slonima, potem na len sejm przyszedł — z instrukcją dostateczną*⁷⁸⁴. Wątpliwości budzi kwestia: czy była to instrukcja z Trok, czy ze Słonima. Wkrótce, po upadku sejmiku generalnego, przestał istnieć problem Podwójnych instrukcji⁷⁸⁵.

Henryk Wisner sądzi, że nie istniał obowiązek posiadania przez posłów instrukcji⁷⁸⁶. Podczas pierwszego sejmu 1652 r. poseł sandomierski Bernat Guyski zażądał przedstawienia przez posłów swoich instrukcyj. Stwierdził przy tym: *żaden żołnierz nie może być bez szabli, infamis bez glejtu, tak nie może być poseł bez instrukcji*⁷⁸⁷. Pogląd ten, mający wówczas wyraźny podtekst polityczny, nie znalazł poparcia w izbie. Mogło się zdarzyć, że posłom nie dano instrukcji. Była to jednak sytuacja wyjątkowa, której przebadane źródła sejmiku trockiego nie ukazują, wykluczyć jej jednak nie można⁷⁸⁸. Inną skrajnością była dodatkowa instrukcja dla posłów na sejm zalimitowany. Sejmik odbyty 1 grudnia 1712 r. przed drugą częścią zalimitowanego sejmu warszawskiego z kwietnia tego roku nie wybrał nowych posłów, dodał natomiast pewne punkty⁷⁸⁹ do instrukcji sporządzonej na sejmiku 23 lutego - przed pierwszą częścią sejmu.

Na instrukcję powoływano się podczas sejmu. W czasie sejmu warszawskiego w styczniu 1702 r. poseł trocki - strażnik litewski Ludwik Pocię skarżył się: *nie wnoszę żadnych materyj z instrukcji mojej, bo tu tylko circa vacantias często mówić, ale widzą już trzeci dzień same tylko prywaty tractantur*⁷⁹⁰. Do swej instrukcji odwoływał się pośrednio też kilka dni później⁷⁹¹. Odwoływał się do instrukcji swojej podczas Walnej Rady Warszawskiej w 1710 r. poseł trocki Hreśców Kotowicz⁷⁹² - Konstytucja zmieniająca w 1784 r. liczbę i długość kadencji sądów ziemskich i grodzkich trockich wprost odwoływała się do postanowień instrukcji. *Na żądanie urodzonych posłów województwa trockiego z instrukcji*

⁷⁸³ RBP AD 125, nr 30, k. 50.

⁷⁸⁴ AGAD, AR U, ks. 4, s. 35.

⁷⁸⁵ Zwrócił na nie uwagę H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 122.

⁷⁸⁶ H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV*, s. 62.

⁷⁸⁷ W. Czaplński, *Dwa sejmy w roku 1652*, Wrocław 1955, s. 100.

⁷⁸⁸ J. Serebka, *Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629-1632)*, s. 89, wskazuje na przykład sejmiku upickiego z 1630 r. Podczas zarazy szlachta zjechała się na tak krótko, że nie zdołała sporządzić instrukcji, podpisała tylko *membran wierzący* - list wierzytelny dla posłów.

⁷⁸⁹ LPAH, SA-5950, k. 883. *Suplement*)' takie wystawiały i inne sejmiiki, zob. J. Gierowski, *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością*, Wrocław 1953, s. 141

⁷⁹⁰ *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701-1702*, wyd. P. Smolarek, Warszawa 1962,

⁷⁹¹ *Ibidem*, s. 286-287.

⁷⁹² *Diariusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710*, s. 93.

przyniesione⁷⁹³Również podczas sejmu warszawskiego w 1746 r. poseł trocki Jan Wazgird: jako *miał punkta w instrukcji swojej do zniesienia podatków, tak na żadne insze nie pozwalał*⁷⁹⁴. Istniały jednak granice posłuszeństwa wobec jej punktów. Ten sam poseł, na początku obrad, *ex mente instrukcji swojej oświadczył się etiam cum discrimine sejmowi być obowiązany, ażeby na deputację do konstytucji takich osób nie pozwolił, klóreby starostwa, królewszczyzny miały [...] i na tym przedsięwzięciu swoim całej izbie tamował activitatem; devictus jednak po niemałym czasie perswazjami, activitatem przywrócił z tą jednak prekaucją aby podatek agrariae contributionis był z dóbr ziemskich zniesiony, a na starostwa włożony [...]*⁷⁹⁵. Podczas sejmu 1627 r. posłowie litewscy zgodzili się na zamknięcie mennic, pomimo braku takiego upoważnienia w instrukcjach. Podobnie ponad półtora wieku później, w czasie obrad Sejmu Wielkiego poseł trocki Michał Zaleski popierał projekt ustawy, choć - jak mówił: *nikt z nas podobno instrukcją od współziomków do podobnego zamysłu upoważniony nie jest*.

Wraz z rozrostem kompetencji szlacheckich zjazdów konieczne było wysyłanie przez nie posłów nie tylko na sejmy⁷⁹⁸. I tych wysłanników trzeba było również zaopatrzyć we wskazówki. Instrukcje tworzone więc nie tylko na sejmikach przedsejmowych, ale w ogóle na każdym sejmikach i zjazdach wysyłających posłów. Dochodziło do tego zwłaszcza na zjazdach przeddelekcyjnych, wysyłających reprezentację powiatu na elekcję⁷⁹⁹, jak również podczas sejmików kierujących posłów do monarchy lub obcych dowódców wojskowych. Również sejmiki relacyjne wysyłały posłów do króla. Tak właśnie uczynił w lipcu 1681 r. sejmik relacyjny po zerwanym sejmie warszawskim: poseł miał wówczas prosić o jak najszybsze zwołanie sejmum⁸⁰⁰. Sejmik relacyjny zebrany 20 czerwca 1695 r. wysłał posła do monarchy. Znaczną część podpisanej przez sześćdziesiąt osiem osób instrukcji zajmował konflikt wojewody wileńskiego Kazimierza Sapiehy z miejscowym biskupem Konstantym Kazimierzem Brzostowskim⁸⁰¹. W 1694 r. posła do króla wysłał, zaopatrując w obszerną instrukcję, podpisaną przez trzydzieści osób, sejmik deputacki⁸⁰². W 1710 r. sejmik " formalnie: relacyjny, z limity - wysłał, zaopatrzonych w instrukcję, posłów do

ski

J. Serebryńska, *Sejm zawiedzionych nadziei*, Opole 1981, s. 79-80.

⁷⁹⁷ R. Łaszewski, *Instrukcje poselskie w drugiej połowie XVIII wieku*, «Acta Universitatis Colai Copemici». Nauki Humanistyczno-Społeczne 56. Prawo XII: 1973, s. 72 przyp. 14.

⁷⁹⁸ Zauważył to W. Kriegseisen, *Samorząd szlachecki w Małopolsce*, s. 81-100.

⁷⁹⁹ BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1674-1677, k. 110-113 v.

⁸⁰⁰ BUWil., F. 7-14/5968 (księga grodzka trocka za lata 1681-1683), k. 455 v.; RGAD f. 389, nr 581, k. 634 v.

⁸⁰¹ RBP, AD 133, k. 90-91 v. Szerzej: A. Rachuba, *Litwa wobec projektu*, s. 63-80.

⁸⁰² BOss. 11.408, s. 21

feldmarszałka Borysa Szeremietiewa, dowodzącego rosyjskimi *wojskami auxilarnymi*⁸⁰³. Z kolei 15 maja 1711 r. sejmik - poprzez posłów wyposażonych w instrukcję - domagał się od hetmana wielkiego litewskiego Ludwika Pocięja wynagrodzenia szkód poczynionych w powiecie przez wojsko⁸⁰⁴. Sejmik przedsejmowy w lutym 1712 r. powtórnie obrał posłów do tegoż hetmana w sprawach Powiatu⁸⁰⁵. Sejmiki zebrane na podstawie limity w październiku 1713 i 1714 r. również wysyłały, zaopatrzone w instrukcje posłów do króla. Zawierały one, Poza zwyczajowymi grzecznościami, skargi na wojsko saskie i jego gwałty⁸⁰⁶.

Ta działalność szlachty trockiej była elementem szerszej akcji prowadzonej przez hetmana L. Pocięja⁸⁰⁷. Oprotestowany sejmik gospodarski w 1760 r. wysłał posłów do *Króla Jegomości in votando in iura maiestatica z instancją za Jaśnie Wielmożnym Jmć Panem Podczaszym Litewskim [Janem Massalskim]*⁸⁰⁸. Protestacja nie wspomina o instrukcji, istnienia jej nie można jednak wykluczyć. Sejmik gospodarski w lutym 1770 r. wysłał do rosyjskich dowódców wojskowych posłów w sprawie furazu, o instrukcji dla nich w laudum nie ma wzmianki. Tych samych posłów wysłano wówczas w zupełnie innym celu. szlachta, *considerando, iż kościół famy trocki cudownym obrazem Matki Najświętszej zaszczycony a jako w osobliwym szacunku w województwie trockim położony, iż przy dość znacznych dochodach i prowentach jest opuszczony. przeto my obywatele województwa trockiego, żądając, ażeby lak ozdoba pomieilonernu kościołowi pomnożona, jako iż cultus supremi numinis iuxta tenorem funduszów in eadem ecclesia skuteczniającemi środkami był utwierdzony. w tym punkcie za delegatów e medio nostri ad illustrissimum loci ordinarium aut eius officium ~-e medio nostri obraliśmy i destynowaliśmy aby - - dezyderia nasze ibidemque opowiedzieli i skutecznej rezolucji dopraszali się się zobligowaliśmy -* głosiło laudum⁸⁰⁹. W tym wypadku instrukcja miała zapewne charakter słownego pouczenia. Z kolei podczas sejmiku gospodarskiego w lutym 1772 r. wybrano dwóch posłów do króla. Mieli oni wyrazić oburzenie z powodu - jak to określiło laudum: *niegodziwego postępku nad osobę Najjaśniejszego Króla JKMcI wykonanego* - porwania Stanisława Augusta przez konfederatów barskich i życzyć monarsze zdrowia, *prócz tego* - jak zaznaczała wydana instrukcja - *ażeby się w żadne inne materie nie wdawali, jak najsolemniej ostrzegamy / obowiązujemy*⁸¹¹. Widać więc obawę przed nadmierną samodziel-

AGAD, Zbiór z Muzeum Narodowego 814, s. 9-11.

⁸⁰⁴ LPAH, SA-5950, k. 875-877 v.

⁸⁰⁵ LPAH, SA-5950, k. 881-882 v.

⁸⁰⁶ RGADA, f. 389 nr 581 k 824-825 (23 października 1713 r.), k. 828-830 (18 października 1714 r.).

⁸⁰⁷ Zob. J. Gierowski, *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością*, s. 244.

⁸⁰⁸ LPAH, SA-5964, k. 514 v. O tej sprawie: M. Matuszewicz, *Diariusz*, 1.11, s. 657.

⁸⁰⁹ LPAH, SA-5917, k. 544.

⁸¹⁰ LPAH, SA-5917, k. 713.

⁸¹¹ LPAH, SA-5917, k. 711.

nością wysłanników. Na podstawie szerszego materiału należałoby zbadać, czy procesowi mnożenia się rozmaitego sejmikowych delegatów nie towarzyszył wzrost obaw przed ich niekontrolowaną działalnością i stąd pojawianie się przeznaczonych dla nich instrukcji.

Instrukcja powinna być potwierdzona pieczęciami i podpisami sejmikujących. Ta teza I. I. Łappo nie budzi wątpliwości. Nie można jednak zgodzić się z poglądem tego badacza, że stale żądano *potwierdzenia i umocnienia jej pieczęciami wszystkich szlacheckich obywateli powiatu*⁸¹². Był to postulat pełnej realizacji zasady *guod omnis tangit*, niezbyt jednak realny. Chodziło raczej o wzmocnienie, poprzez liczniejsze podpisy, mocy sejmikowej uchwały. W 1571 r. instrukcję sejmiku całego województwa trockiego w Somiliszkach wzięto do podpisania i zapieczętowania do powiatów. Sejmik był mało liczny i szlachta chciała, aby instrukcję podpisali i ci, którzy do Somiliszek nie przybyli. Gospodar zgodził się na takie rozwiązanie⁸¹⁴. Było ono wyjątkowe, wynikające z tego, że sejmik *wżo doszol, acz [...] pri malom sobranu szlachty*. Chodziło raczej o uzyskanie poparcia dla instrukcji niżli o podpisanie jej przez całą szlachtę powiatu. Praktycznie w XVI stuleciu rzadkie dokumenty sejmikowe podpisywał marszałek. W następnym wieku czynili to również urzędnicy, rzadziej szlachta nieutytułowana. Masowe podpisywanie sejmikowych dokumentów można zauważyć dopiero w epoce saskiej i stanisławowskiej. Nawet wówczas zdarzały się instrukcje podpisane - pomimo udokumentowanej obecności setek szlachty - przez kilku urzędników.

Nie bardzo też wiadomo, kiedy pojawił się wymóg obiaty do ksiąg sądowych, w praktyce - grodzkich⁸¹⁶, której dokonywano niezwłocznie po spisaniu dokumentu. Mikołaj Talwosz donosił, we wspomnianym wyżej liście z 1589 r. do K. Radziwiłła „Pioruna”, że instrukcji jeszcze nie ma. *Wszakże skoro się zgotuje, WXM, dawszy ją pierwszej acticować do ksiąg i odeszlię - dodawał jednak*⁸¹⁷. Widać więc, że już u schyłku XVI wieku była to praktyka zwykła. W Koronie - stale oblatowano instrukcje w trzeciej dekadzie XVII stulecia. Na Litwie, być może, dokonywano tego wcześniej. Skąpe źródła pozwalają tylko na hipotezy, których - wobec zniszczenia w połowie XVII wieku ksiąg grodzkich - nie można zweryfikować. W świetle ksiąg z drugiej połowy wieku uznać można, że obłata instrukcji była już wówczas regułą. Wczesne obiady dokumentów sejmiku (w tym instruk-

⁸¹² I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 457.

⁸¹³ H. Olszewski, rec: K. Przyboś, *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697-1763)*. Kraków 1981, CPH XXXIV: 1982, z. 2, s. 241.

⁸¹⁴ I. I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 457-458.

⁸¹⁵ I. I. Łappo, *Wielikoje I*, s. 89, przyp. 3.

⁸¹⁶ W 1696 r. instrukcję wyjątkowo wpisano do księgi sądu kapturowego, BUWil., F. 7-2/6143, księga sądu kapturowego woj. trockiego za lata 1668-1696), k. 556-556 v.

⁸¹⁷ AGAD, AR V, nr 16067, Rykonty 26 stycznia 1589 r.

⁸¹⁸ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 120; H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 72.

cji) w Poniewieżu zauważyć można również w zachowanych księgach sądowych upickich z pierwszej i drugiej dekady tego wieku⁸¹⁹.

O wpisaniu do akt świadczyło nie tylko pojawienie się kopii dokumentu w księdze sądowej, ale również wzmianka o wpisie na jego oryginale⁸²⁰. Była to Prawdopodobnie reguła, analogicznie postępowano bowiem wobec innych dokumentów. Ponieważ podstawę źródłową pracy stanowią przede wszystkim kopie - całkowitej pewności brak.

Sposób tworzenia instrukcji nie został w Wielkim Księstwie prawnie ustalony aż po rok 1768⁸²¹. Procedurę taką regulowała dla Korony konstytucja z 1616 r. nakazywała ona spisywanie tego aktu nie w gospodzie, lecz w kościele, przez deputatów, w obecności senatorów, którzy mają dokument podpisać wraz z marszałkiem⁸²². Konstytucja koronacji 1764 r. wprowadziła tylko podczas litewskich sejmików elekcyjnych i deputackich podejmowanie decyzji wyborczych większością głosów⁸²³. Zasady jej rozciągnęła na sejmiki przedsejmowe dopiero konstytucja 1768 r., stanowiła bowiem: *aby i sejmiki poselskie przedsejmowe—odprawowane były*. Jeśli chodzi o instrukcję, ustawa ta zastrzegła: *Na sejmikach, osobliwie poselskim, wszelkie materie, gdy się per unanimitatem nie zgodzą, per turnum pluralitate traktowane być mają, bez wtrącenia żadnych głosów, któreby decyzją zaczętej materii przerywały*⁸²⁴. W świetle wcześniejszych rozważań na temat sposobu podejmowania sejmikowych decyzji można wątpić, czy instrukcje rzeczywiście układano z punktów uchwalanych *pluralitate* ~⁵. Zapewne układano je tak jak przebiegały wybory: jeśli było to możliwe - forsowano instrukcję, nie bacząc na protesty opozycji.

W XVI w. zauważył to, zapewne cokolwiek przejawiając, obserwator z Korony. Pisał bowiem o Wielkim Księstwie: *tam jako pan wojewoda a starosta na sejmik przyjedzie, a chorąży, i napiszą, co chcą i poszłą do ziemianina w dom, aby się na to podpisał, jeśli się nie podpisze to pena kijową założą* '. Jeśli ta opozycja była zbyt silna - dążono do osiągnięcia porozumienia. Wówczas kształt instrukcji był wypadkową różnych koncepcji. Na sejmiku trockim w grudniu 1594 r. doszło, na tle sporu o obsadę biskupstwa wileńskiego, do starcia stronników kalwinisty — hetmana wielkiego i wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” i katolika - wojewody trockiego Mikołaja Krzysztofa

⁸¹⁹ BUWil., F. 7-13887, k. 155-156 v. (laudum), 2 lutego 1610 r.; BUWil., F. 7-8/15241, k. 748-750 v. (instrukcja), 1613 r.

⁸²⁰ Tak w instrukcjach: BJ, nr5103, 21 lipca 1786 r.; BN, Akc. 15328, 18 sierpnia 1788 r.

⁸²¹ R. Łaszewski, *Instrukcje poselskie*, s. 80, sądzi, że uregulowała to konstytucja sejmu koronacyjnego 1764 r.

⁸²² H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 71-72.

⁸²³ VL VII, 387-391.

⁸²⁴ VL VII, 624, 626.

⁸²⁵ Taką procedurę przewidywała, już *expressis verbis*, ustawa *Sejmiki* z 1791 r., VL IX, 237-238, art. XIV.

⁸²⁶ Cyt. za: F. Leontowicz, *Wiecze, sejmy, sejmiki w Wielikim Kniażestwie Litowskom*, s. 261.

Radziwiłła „Sierotki”. Paradoksalnie, skłonniejszy do akceptacji nominacji „kroniarza” biskupa łuckiego Bernarda Maciejowskiego na biskupstwo wileńskie był „Sierotka”⁸²⁷.

Dyrektor sejmiku przedsejmowego w styczniu 1596 r. - ciwun i horodniczy trocki Balcer Strawiński zauważał, że nie mógł się przeciwstawić wyborowi nie-miłego sobie posła, ale *wymogłem to na nich* - jak pisał - *że go w instrukcji cho-rążym trockim nie pisać*⁸²⁸. Widać więc, że wpływ dyrektora na kształt instrukcji nie był, w tym wypadku, przemożny. Pamiętać jednak należy, że ciwun był - po wojewodzie i kasztelanie - dopiero trzecim urzędnikiem trockim. Ideałem było zaakceptowanie instrukcji przez uczestników obrad. Opisując przebieg sejmiku przedsejmowego w grudniu 1625 r. radziwiłłowski wysłannik Dawid Borzymowski zauważył, że na ostatni punkt instrukcji *na sejmiku wszyscy zgodę uczynili od wielkiego aż do małego* - ⁸²⁹. Z kolei w 1647 r. zebrani na sejmiku przedsejmowym, protestując przeciw sposobowi prowadzenia obrad, wyszli z zamku, *głosow naszych nie dając do instrukcję*, jak głosiła protestacja⁸³⁰. Cytowany już list kasztelana trockiego M. Talwosza ze stycznia 1589 r. interesująco wyjaśnia brak instrukcji: *A to z tych przyczyn, że panowie pisarze tak grodzki jako i ziemski na sejmiki nie przybyli, zaczęli się zlecić pisać panu Strawińskiemu poborcy człowiekowi zabawnemu*. Można więc przypuścić, że zasadą było - przynajmniej początkowo - spisywanie instrukcji przez czynnik fachowy: pisarzy sądowych.

Instrukcja wydana posłom na sejm składała się z kilku, kilkunastu, niekiedy - aż kilkudziesięciu punktów. Wydaje się, że jej objętość, podobnie jak sejmikowa frekwencja, rosła z biegiem lat: instrukcje najobszerniejsze pochodzą z wieku XVIII. Niemniej jednak w każdym, lub niemal każdym, takim dokumencie wyodrębnić można cztery części. Pierwszą było zobowiązanie posłów, aby podziękowali monarsze za jego starania o dobro państwa i zapewnili o wierności dla niego⁸³². Drugą - stanowisko sejmiku wobec najistotniejszych kwestii polityki wewnętrznej i zagranicznej. Część trzecia to *petita* - prośby w przypadkach indywidualnych. Właśnie tą częścią zainteresowana była większość autorów listów wysłanych do sejmiku. Ostatnim, najzwięźlejszym członem instrukcji było zobowiązanie posłów, aby w sprawach nią nie uregulowanych postępowali, kierując się sumieniem i dobrem państwa. *Ostatek, quod concernet bonum pacis et patriae, plenariam dajem facultatem, co Ich MPP posłom wierze, cnocie i sumieniu Jch Mporuczamy* - brzmiał ostatni, czterdziesty pierwszy punkt instrukcji z 1634 r.⁸³³ W 1673 r. instrukcję zakończono krócej: *Caetera*

⁸²⁷ L. Jarmiński, *Bez użycia siły*, s. 81; T. Kempa, *Miko/a/ Krzysztof Radziwiłł Sierotka*, 284-

⁸²⁸ BPANKr., rkps nr 355, k. 133 v., 9 stycznia 1596 r.

⁸²⁹ AGAD, ARV, nr 1268, s. 19.

⁸³⁰ Zob. 1.1. Łappo, *Wielikoje II*, s. 560, przyp. 4.

⁸³¹ AGAD, AR V, nr 16067, Rykonty 26 stycznia 1589 r.

⁸³² Podczas sejmików okresu bezkrólewia dziękowano prymasowi, BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1674-1677, k. 110 v.

⁸³³ RBP, AD 133, nr 26, k. 87.

*fidei et dexteritati Jeh Mosciów Panów Posłów committimus*⁸³⁴. Ponad pół wieku później, w 1730 r., zakończenie brzmiało podobnie: *reliqua fidei, honori et activitati Ichmość P. P. Posłów naszych* '. Niekiedy ostatnim - piątym - elementem instrukcji była wzmianka o jej zaprzysiężeniu. W instrukcji trockiej na sejm pacyfikacyjny 1699 r. przysięga brzmiała: *Ja Jan Stanisław Bokiej podsedek trocki i Władysław Turlaj pisarz grodzki trocki, przysiegamy Panu Bogu Wszehmogącemu w Trójcy Świętej jedynemu na tym, iż my, będąc obrani po--ami od województwa trockiego na sejm blisko przyszły w roku terażniejszym 1699 w Warszawie przypadający, żadnych prywat cudzych i swoich ani Rzeczypospolitej szkodzących promować, ani żadnymi corniptiami wwozić się nie mamy, dofactiej żadnych łączyć się nie będą, lecz dobra pospolite zachowując coaequatiej, repartitiej, locatiej dotrzymywać, nie odstępując onej, sprawić się -Punktach ad materiom status należących i podług instrukcjiey sobie danej pomien będą. Na czym jako sprawiedliwie przysiegam tak mi Panie Boże dopomuz i męka jego święta. Nie da się precyzyjnie określić epoki, w której często instrukcje zaprzysięgać, była to zapewne - tak jak w Koronie - II połowa XVII stulecia⁸³⁷. Również częstotliwość stosowania tej praktyki nie jest znana. Sądzić jednak należy, że do zajęcia określonego stanowiska silniej niż jakiegokolwiek przysięgi skłaniało poczucie odpowiedzialności wobec *powietników* lub więzy klientalne. Zakazała zaprzysięgania instrukcja konwokacji 1764 r.⁸³⁸ Nie wiadomo, czy sejmik trocki stosował się do tego ograniczenia. W każdym razie w wykorzystanych instrukcjach z tego okresu wzmianek na temat ich zaprzysięgania nie ma.*

Niee zawsze jedyną inspiracją- i ograniczeniem - poselskiej aktywności była instrukcja. W 1602 r. szlachta w liście do wojewody trockiego Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” wspominała o wybraniu posłów: *którym zleciliśmy, aby we wszystkich potrzebach uciekali się do W. X. Moczy Pana naszego Miłościwego, za któremi W. X. Mczi prosimy, aby W. X. Mc z miłościwej łaski swej onym radą i pomocą we wszystkich sprawach naszych i RP być raczył*⁸³⁹. Nie wiemy, czy nakaz stosowania się do rad wojewody umieszczono w tekście, czy też przekazano ust-

• Odzwierciedlał jednak poglądy i zależności szlachty trockiej. Akurat wówczas wskazówek, przynajmniej w czasie sejmu, posłowie nie otrzymali - „Sierotka w obradach sejmowych z powodu choroby udziału nie wzięła⁸⁴⁰

Optimum, przynajmniej z punktu widzenia monarchy, stało się wystanie posłów na walnyj sejm — z dostatecznej i zupełnej moceju ku stanowieniu

⁸³⁴ LPAH, F. 1282, ap. 1, nr 11250, k. 1-4, 29 grudnia 1673 r.

⁸³⁵ LPAH, SA-5956, k. 901.

⁸³⁶ LPAH, SA-5948, k. 827.

⁸³⁷ Tak ocenia H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 119.

⁸³⁸ VLVII, 27.

⁸³⁹ AGAD, AR II, ks. 4, s. 210.

⁸⁴⁰ PSB XXX/2, z. 125, s. 355, biogram pióra H. Lulewicza; T. Kempa, *Mikołaj Krzysztof Rawrotka*, s. 294.

wsich stanów potrzeb ziemskich - co zalecił w instrukcji na sejmiki przed sejmem brzeskim 1566 r. Z mocno niepełnych danych wynika, że monarsze życzenie spełniano - do pewnego momentu. Sejmik trocki 1606 r. dał swoim posłom *illimitatam potestatem*⁸⁴². Dwadzieścia dwa lata później szlachta polecała posłom: *A co by się w dalszych konstytucjach ad bonum pacis et patriae ściąga, to dajemy moc niezamierzoną, Ich Mościom panom posłom naszym, aby idąc za zgodą powszechną, a bez uciążenia naszego radzili, co wszystko wierze, cnocie i sumnientt Ich Mości poruczamy*⁸⁴³. Ewolucja postępowała jednak - jak w całej Rzeczypospolitej⁸⁴⁴ - w kierunku ograniczenia poselskich pełnomocnictw. Regułą w stosunkach trockich, co widać w zdecydowanie bardziej kompletnej instrukcji od II połowy XVII stulecia, było obdarzenie posłów - wbrew monarszym zaleceniom - *limitatam potestatem*.

W praktyce trockiej nie zauważamy, znanego skądinąd⁸⁴⁵ zakazu wychodzenia poza zalecenia instrukcji, jak też wyrażania zgody na dalsze prace sejmu, dopóki nie zostaną spełnione niektóre jej dezyderaty. Wynikać to może z poważnych luk w wykorzystanych źródłach. Z tych samych przyczyn nie można określić proporcji instrukcji dających posłom *plenam potestatem* do tych ograniczających ich *limitatam potestatem*.

Wśród dokumentów sejmiku trockiego istniały natomiast, choć nieczęsto, osobne listy wierzitelne, określane z reguły jako *laudum*, wystawiane obok instrukcji posłom na sejm⁸⁴⁶. Zasadniczo jednak - zgodnie z obserwacją H. Olszewskiego - rolę legitymacji poselskiej pełniła sama instrukcja⁸⁴⁷.

Na inspirację niektórych punktów instrukcji trockich wyraźnie wskazują listy powiązanych politycznie z Radziwiłłami tamtejszych urzędników ziemskich - W lipcu 1632 r. chorąży trocki Aleksander Ogiński, powiadamiał hetmana polnego Krzysztofa Radziwiłła o treści instrukcji na sejm konwokacyjny: *instrukcja wszystkim punktom od Waszej XM podanym zgodnie się napisała*⁸⁴⁸. Ten sam korespondent zapewniał w sierpniu 1632 r. hetmana: *—jakoż wszystko było tak stanęło, jakie było zlecenie od WXM*. Szczegółowo informował również o metodzie umieszczenia pożądanego punktu w instrukcji na elekcję: *Według rozkazaniam WXM na sejmiku naszym, trockim, o to się starało, aby według informacji WXM wszystkie punkta wpisano, jakoż lubo z uporem expressis verbis o nieuniatach et dissideniibus żadne wzmianki nie uczynili. - - Solum JMP wojewoda trocki [Janusz Skumin Tyszkiewicz] s panem podwojewódzim sine ulła ratione pro imperio abnuerunt - - zaczym publice - - sołlenniter po wielekroć protestowałem*

⁸⁴¹ M. Ljubawskij, *Litowsko-russkij sejm*, dodatek: s. 168.

⁸⁴² K. Aviżonis, *Bajorai valstybiniam Lietwos gyvenime*, s. 117, przyp. 55.

⁸⁴³ AGAD, AR II, nr 996, s. 3, 5 czerwca 1628 r.'

⁸⁴⁴ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 115.

⁸⁴⁵ Zob.: H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 113.

⁸⁴⁶ LPAH SA-5956, k. 774-774 v., 886-887^ 1730 r.

⁸⁴⁷ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 123.

⁸⁴⁸ AGAD, AR V, nr 10694, 4 lipca 1632 r.

się. W rezultacie sporny punkt znalazł się w instrukcji, gdyż Ogiński został posłem na elekcję i wymusił, aby -jak pisał: *już po odjachaniu moim, w niedzielę późno przepisując instrukcją włożono* .

W 1666 r. podstoli trocki Ferdynand Ror powiadamiał Bogusława Radziwiłła: *desideria, które w liście WXM były czytane, wszystkie na sejm w instruktii iniunxerunt*⁸⁵⁰. Podczas bezkrólewia po śmierci Michała Korybuta Wiśniowieckiego Krzysztof Pac rozsyłał - jak twierdził Aleksander Codello - *na sejmiki gotowe już instrukcje poselskie do uchwalenia*⁸⁵¹. Prawie wiek później, sędzia ziemski Stefan Dominik Romer informował, po sejmiku gromnicznym w 1762 i, swego patrona - wojewodę wileńskiego Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńkę”: *punkta do instrukcji od JO WX M Dobrodzieja za zgodą województwa są przyjęte*⁸⁵². Późniejsza o kilkanaście lat instrukcja sejmiku przedsejmowego z 15 lipca 1776 r. zawierała wskazówkę dla posłów, którzy *zasługi, usiłowania i pracy m.in. Antoniego Tyzenhauza Najjaśniejszemu Panu Naszemu—i Stanom Rzeczypospolitej—zalecić powinni*⁸⁵³. Był to niewątpliwym wpływ podskarbiego nadwornego, *dla którego* - jak twierdziła współczesna relacja *-panegiryk, choć żartem w instrukcji z podziękowaniem za dobry rząd w ekonomii napisano*⁸⁵⁴. Cztery lata później podskarbi, którego kariera powoli zmierzała do końca, skierował na sejmik przedsejmowy *list - do województwa za losem swoim, z projektem pisany*⁸⁵⁵. Posłem trockim obrano 21 sierpnia 1780 r. cześnika grodzieńskiego Michała Zaleskiego - zacieklego wroga Podskarbiego. Cześnik wspominał później: *Chciano wolność moją w mówieniu przez sejmem ograniczyć instrukcją miejscową, przez zlecenie rekomendacji Tyzenhauza do stanów; tego nie dopuściłem*⁸⁵⁶. W liście zaś do Karola Stanisława Radzika „Panie Kochanku” poseł tłumaczył: *miedzy obywatelami rozmieszczenie wspomnianego projektu proponującemi i opierające/ni się, przeciągnęła się sprzeczka do dnia 22 praesentis. Umieszczony w stylu ułagodzonego projekt dla Powszechnego okrzyku, że się zdołał mieszać obywatelom przeciw postanowieniom JKMcI został z gotowej wymazany instrukcji, znajdowali bowiem ostrożniejsi obywatele, że przyjęcie jego narażałoby pierwsze prowincji osoby na suspicję, a przynajmniej na potrzebę eksplikowania się*

Jak widać, poseł - w pewnych układach politycznych - mógł wywrzeć wpływ na zawartość instrukcji. Anna Kalenkiewiczówna sądziła, że cześnik grodzieński *przywiązywał dużą wagę do postulatów instrukcji, nie lekceważył ich, jak*

⁸⁴⁹ AGAD, AR V, nr 10694, 17 sierpnia 1632 r.

⁸⁵⁰ AGAD, AR V, 1327B, 7 lutego 1666 r.

⁸⁵¹ A. Codello. *Hegemonia Paców na Litwie*, s. 50.

⁸⁵² AGAD, AR V, nr 13258A, 8 lutego 1763 r.

⁸⁵³ LPAH, SA-5917, k. 1325.

⁸⁵⁴ BUWil., F. 3-438. brakujące fragmenty uzupełniono na podstawie egzemplarza z BN, Akc 15328. Na temat sejmików tego roku: S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, I.1, s. 130

⁸⁵⁵ AGAD, AR V, nr 18365, 24 sierpnia 1780 r.

⁸⁵⁶ *Pamiętniki Michała Zaleskiego*, s. 133.

⁸⁵⁷ AGAD, AR V, nr 18365, 24 sierpnia 1780 r.

współcześni mu posłowie, przemawiający nieraz na sejmie wbrew zleceniom swych wyborców. Jest to chyba lekka idealizacja postawy trockiego posła. Wspomniano już wyżej, że podczas Sejmu Wielkiego popierał on - bez upoważnienia wyborców - całkiem rozsądną ustawę. Należy natomiast zgodzić się z wnioskiem autorki, stwierdzającej, że prawdopodobnie *byłoby mu bardzo na rękę włożenie do instrukcji swej punktów, skierowanych przeciw Tyzenhauzowi, nie*

*mógł jednak tego dokonać*⁵⁵⁸

W 1786 r., już po upadku Tyzenhauza, dyrektor sejmiku przedsejmowego - ciwun trocki Józef Jeleński, powiadamiając Karola Stanisława Radziwiłła „Pani Kochanku” o wyborze posłów wedle jego życzeń, zaznaczył *post scriptum* „Punkta JO — Dobrodzieja do instrukcji naszej są umieszczone”⁵⁵⁹.

Nie zawsze, mniej lub bardziej liczne, podpisy szlachty na instrukcji świadczyły, że szlachta akceptowała treść dokumentu. Na grudniowym sejmiku trockim, przed sejmem warszawskim w styczniu 1626 r. uzgodniono wspólne stanowisko. *Ale, gdy dano p. skarbnemu instrukcją pisać jako wiadomemu rzeczy* • relacjonował Krzysztofowi Radziwiłłowi zaufany sługa Dawid Borzymowski - *aliści JMP skarbnzy z drugimi urzędnikami ziemskimi dają szlachcie arkusz papieru, na instrukcją podpisywać i pieczętować, dając przyczynę, że nie może być tak prędko pisana instrukcją*. Widać więc, że instrukcję spisywano nie zawsze na sejmiku⁵⁶⁰. Istniała wówczas, wedle radziwiłłowskiego zaufanego, rozbieżność między uchwałą sejmiku a zawartością instrukcji⁵⁶¹. Gdy ów zwrócił na to uwagę skarbnego, prosząc o poprawki, usłyszał: *nie mogę ich instrukcij poprawować, ale porozumiem się sam w tej materii z Księciem JM*⁵⁶².

Zauważyć można praktykę, dostrzeżoną w Koronie przez Stanisława Płazę⁵⁶³ Jana Seredykę⁵⁶⁴, podpisywania instrukcji z zastrzeżeniem. W dokumencie takim z 1699r., podpisanym przez dziewięćdziesiąt trzy osoby, jeden podpis skreślono z zastrzeżeniem: *Protestowawszy się przeciwko punktowi tyłko o relaksację w sprawie JW Pana Wołka Michał Stanisław Iwański podpisałem się do tej instrukcji* 1784r. dwudziesty czwarty punkt instrukcji brzmiał: *Osobno także, ażeby JMć pan Antoni Różycki cum prole utriusque sexus do nobilitacji przypuszczonym został -* Wśród sześćdziesięciu dziewięciu podpisów znalazło się pięć, zastrzegających: *wyłaczając Różyckiego, excludendo punkt Różyckich, excludendo punkt Różyckiego*⁵⁶⁶

Kontrolę nad wypełnianiem przez posłów mandatu sejmiku sprawowano nie tylko na sejmiku relacyjnym. Na sejmiku gospodarskim w lutym 1791 r., ostatnim

A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza*, s. 137 przyp 1

⁵⁵⁹ AGAD, AR V, nr 6009, 25 sierpnia 1786 r.

⁵⁵⁰ Wskazuje na to też U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 67.

⁵⁶¹ Zauważył to J. Kwak, *Sejm warszawski 1626 roku*, s. 22.

⁵⁶² AGAD, AR V, nr 1268, s. 20.

⁵⁶³ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 120.

⁵⁶⁴ J. Seredyka, *Sejm z 1618 roku*, s. 93.

⁵⁶⁵ LPAH, SA-5848, k. 831.

⁵⁶⁶ LPAH, F. 1177, ap. 1, nr 152 (5019), k. 4 v. - 5.

Przed reformą ustroju przeprowadzoną wiosną tego roku przez Sejm Wielki, Michał Zaleski przekazał *obywatelom trockiego województwa objaśnienia podług których posłowie in novembris wybrani, baczynymi być mieli na zachowanie obowiązków na nich włożonych*⁸⁶⁷.

Nie istniała reguła normująca odpowiedzialność za niewykonanie instrukcji lub za przekroczenie jej upoważnienia. Wiele zależało od okoliczności konkretnej sprawy⁸⁶⁸. Danych na temat takiej odpowiedzialności z sejmiku trockiego nie znamy. Nie ulega jednak wątpliwości, że nie była to odpowiedzialność ściśle prawna⁸⁶⁹. Podczas sejmiku brzeskiego w 1665 r. zawiedzeni *powietnicy* uchwalili wobec posłów, którzy zawiedli ich oczekiwania *oddalenie odfunkcyj z braterskiego wyboru*⁸⁷⁰.

Słusznie więc zauważył Jan Dziegielewski, wskazując na list Krzysztofa Zawiszy: *WM mój Miłociwy Pan lepiej sam wiedzieć możesz, że nie na napisaniu instrukcji, ale na pośle więcej należy*⁸⁷¹, że poseł pomimo związania instrukcją miał sporą niezależność. Twierdzenie to było prawdziwe w ciągu całego okresu staropolskiego posłowania. Ukazanej przez tego badacza, w czasach Władysława

VI, reguły nadrzędności interesu państwa nad nakazami instrukcji nie można - estety - zauważyć w czasach późniejszych.

Zasady bezpieczeństwa sejmików

Początkowo nie istniały w wielkim Księstwie przepisy określające sposób zachowania w czasie sejmików⁸⁷². Wolno sądzić, że stosowano zasady - zwyczajowe bądź statutowe - regulujące zachowanie wobec hospodara i jego urzędów, a zwłaszcza sądów. Drugi Statut zakazywał bowiem przychodzenia na roki sądowe z bronią (IV,38), dobywania jej przez sądem (IV,39), napaści (zarówno słownej, jak i zbrojnej) na sędziów (IV,40). Już po piętnastu latach pojawiły się przepisy poświęcone bezpieczeństwu sejmików. Wolno przypuszczać: ponieważ zdarzały się sejmikowe ekscesy.

Tak więc konstytucja z 1581 r. zakazywała: *Rusznic aby żaden, cuiuscunqve conditionis [...] na sejmikach, na zjezdziech [...] nie używał ani nosił, pod winą czterestu grzywien*⁸⁷³. Pochodzący z tego samego roku przywilej: *Trybunał oby-*

⁸⁶⁷ Pamiętniki Michała Zaleskiego, s. 201.

⁸⁶⁸ J' Dziegielewski, *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV*, Warszawa 1992, s.27.

⁸⁶⁹ Zob' H- Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 117.

⁸⁷⁰ AWAK III, nr 182.

⁸⁷¹ J. Dziegielewski, *Izba poselska*, s. 41.

⁸⁷² Koronie prawo stanowione zaczęło regulować te kwestię dopiero po kilkudziesięciu latach działania sejmiku - w początkach XVI stulecia, A. Lityński, *Ochrona sejmików w polskim ustawodawstwie karnym XVI-XVIIIw.*, „Przegląd Prawa i Administracji” VII: 1976, «Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 307, s. 230 przyp. 6. Jest to wszechstronne omówienie normatywnej strony agadnienia.

⁸⁷³ VL II, 1012.

watelom Wielkiego Księstwa Litewskiego, nie tylko wprowadzał Trybunał i określał, bardziej szczegółowo niż w Koronie - m.in. zasady wyboru deputatów. Precyzował też zasady zachowania na sejmiku i wobec Trybunału. Przybywający na sejmik: *nie śmiał przyjeżdżać i przychodzić zbrojnie, i z żadnymi innymi broniami i z nijaką strzelbą, okrom miecza, kordą, szabli, szpady i dla tego każdy przyjeżdżając [...] winien będzie rusznicę przed miastem wystrzelić, i skoro przyjechawszy, tak rusznice i arkabuzy, jako i luki w gospodzie pochować i z nimi [...] po mieście tak w dzień jako i w nocy chodzić, i strzelby żadnej nosić nie ma. A gdzieby kto kogo jaką strzelbą ranił, tedy za to gardłem karany być ma: a jeśliby zabił, tedy poczciwość i gardło traci; a ktoby śmiał inaczej uczynić, a strzelbą po mieście chodzić, abo na miejsce sądowe chodził, aby winą dwunastu kop groszy był karany zarazem, nie schodząc od sądu abo od sejmików*. Przywilej ten normował również zasady egzekwowania kar pieniężnych za sejmikowe ekscesy tu właściwy był urząd grodzki właściwy dla miejsca obrad sejmiku.

Konstytucja z 1601 r. zaostrzała kary za naruszenie spokoju m.in. sejmików i innych zjazdów (również prywatnych). Zabraniała przywożenia na owe zjazdy; łuków i szczególnie wyliczonych rodzajów broni palnej oraz *wszystkiego coby się jedno strzelbą nazywać, a rozumieć mogło*. Zabójcę lub raniącego za pomocą owej broni miano karać - poza główszczyzną lub nawiązką: *sine evasione gardłem et poena infamiae*⁸⁷⁵. Widać więc, że rana od szabli aż takimi następstwami nie groziła. Innym narzędziem niebezpiecznym był czekan, którego nosze¹¹ zakazano w 1620r.⁸⁷⁶ Zakazów tych, naturalnie, nie zawsze przestrzegano¹⁰. Wprawdzie szabla była bronią bezpieczniejszą, mniej śmiertelniejszą niż broń palna, za jej pomocą też można było sejmik zakłócić. Świadczy o tym przebieg burzliwego trockiego sejmiku gromnicznego 1619 r. Sługę ówczesnego marszałka: *szkodlywe odyn raz u szyju a druhi raz u ruku zranili*⁸⁷⁷.

Sprawy o rozbicie sejmików winien sędzić sąd sejmowy⁸⁷⁸, przed którym stawali niekiedy sprawcy takich tumultów⁸⁷⁹. Nie zawsze jednak naruszającego spokój obrad można było pociągnąć do odpowiedzialności. W 1668 r. sejmik elekcyjny prosił Bogusława Radziwiłła o zadośćuczynienie sprawiedliwości, wobec swego sługi, który wraz z towarzyszami pobił paru *powietników*⁸⁸⁰. Prośby tej koniuszy litewski nie spełnił, przynajmniej zbyt szybko. Po trzech miesiącach przypomniał sprawę sam marszałek sejmiku, tym razem listem prywatnym, WS^

Wedle: A. Janulaitis, *Yriausiasis Lietwos Tribunolas* s 131 n

⁸⁷⁵ VLII, 1527-1528.

⁸⁷⁶ VL III, 382.

⁸⁷⁷ LPAH, F. 1177, ap. 1, nr 277, k. 3v.

⁸⁷⁸ Z. Szczańska, *Sąd sejmowy w Polsce od końca XVI do końca XVIII wieku*, CPU XX: 1966 z. 1, s. 103.

⁸⁷⁹ Podczas pierwszego sejmiku w 1652 r. pozwano przed sąd sejmowy szlachcica oskarżonego o to, że - najprawdopodobniej - wywołał tumult na sejmiku kowieńskim, W. Czaplński, *sejmy w roku 1652*, s. 96.

⁸⁸⁰ AGAD, AR V nr 3522, s. 25, Troki 5 czerwca 1668 r.

zując, że wstawił się za poszkodowanymi również sierpniowy sejmik przedsejmowy⁸⁸¹. Kolejne półtora miesiąca później prosił o to koniuszego raz jeszcze następny sejmik elekcyjny⁸⁸². O skutku tych próśb nie wiadomo.

Podczas sejmiku gromnicznego w 1721 r., Józefa Marcinkowskiego zmuszono groźbami do opuszczenia izby sejmikowej, następnie pobito na stacji. Czterech sprawców dokonało tego, *przepomniawszy wszyscy bojaźni Bożej i srogości prawa pospolitego, o takowych ludziach opisanego, oraz wzruszając pokój pospolity, przy tym mniej dbając na konstytucje sejmowe, o sejmach i sejmikach, ażeby wszyscy obywatele WXL i Korony Polskiej na sejmikach, podczas sejmikowania i w stacjach także po ulicach bezpieczni byli* - jak głosiła protestacja⁸⁸³. Poszkodowany wezwał woźnego, którego urzędowe świadectwo brzmiało: *widziałem — leżącego na pościeli, barzo zbitego płazami znaków sinich, krwawych nie mało po ciele, oczy popodbijane popuchłe*⁸⁸⁴. Jak postępowanie potoczyło się dalej, nie wiadomo. W

każdym razie, podczas sejmiku gromnicznego w 1725 r. ci sami sprawcy, w czasie uczty w dworze Romerów: *napadszy z dobytymi szablami, bezbożnie - - bili, rąbali*. Dwa dni później, już w czasie sejmiku gospodarskiego, doszło do napadu na kienesę - świątynię zamieszkujących Troki Karaimów. *Kilkudziesięciu napastników, z dobytymi szablami, kijami, żerdziami, kolami, kamieniami—dla rabunku wdrzeć się chcieli, jednych uciekających, doganiając, szablami rąbali, płazowali, drugich, pokładając kijami, kolami, niemiłosiernie tyranizując na śmierć pokonać sądzili się* Doszłoby pewnie do tego, *gdyby naprzód Boska providencja nie salwowała, a potem różni Ichmość Panowie szlachta — hałas ten usłyszawszy, i inni ludzie przytomni, widząc takowe morderstwo, nie ratowali*. Prawo nie odstraszało od Podobnych tumultów. Tuż przed napadem bowiem, Karaimi, *wiedząc o tym dobrze, iż prawo pospolite i konstytucje sejmowe takowych agrawacji zabraniają - wstrzymać się - - upraszali*. Niekiedy, jak w 1756 r., kończyło się na groźbach.

Podkomorzy trocki Andrzej Władysław Ukolski - jeśli wierzyć protestacji: *sam siebie violenter za deputata [mianował - ABZ], z odgrażaniem się, biciem i rąbaniem, Wypędzeniem z sejmiku szlachty*.

W epoce saskiej planowano wydanie bardziej szczegółowych zasad regulujących bezpieczeństwo sejmików. Wspomniany już projekt - *Ordinatio* z lat 1734-1735 ostrzegał: *кто publicam securitatem opprimendo ważył się jakowe inferre wiołencje et causare kryminały, tumułta i motiva do kryminałów, tedy postanawiamy, aby każdy inebriaius na sejmiku zasiadający ułłam activitatem nie miał i od takowego żadna protestacja przyjęta nie ma być*. Inny projekt, niedoszłego

⁸⁸¹ AGAD, AR V nr 3522, s. 33, Zasule 5 września 1668 r.

⁸⁸² AGAD, AR V nr 10718, s. 37, Troki 16 października 1668 r.

⁸⁸³ ¹LPAH, SA-5952, k. 1247.

⁸⁸⁴ LPAH, SA-5952, k. 1246.

⁸⁸⁵ LPAH, SA-5955, k. 11-11 v., 4 lutego 1725 r.

⁸⁸⁶ LPAH, SA-5955, k. 17-17 v.

⁸⁸⁷ LPAH, SA-5963, k. 57 v.

⁸⁸⁸ W. Konopczyński, *Liberum veto*, s. 452.

sejmu warszawskiego z 1748 r. zastrzał kary dla tych, którzy by do jakiegokolwiek tumultu byli okazyją⁸⁸⁹. Przewidywano wówczas kary - *tysiąca grzywien i więzy pół roka siedzenia* - dla tych, którzy będą przeszkadzać lub przerywać senatorowi lub urzędnikowi zagajającemu sejmik⁸⁹⁰. Obydwu koncepcjom zabrakło jednak sankcji sejmów zrywanych bądź nie dochodzących.

Zamiary te powiodły się dopiero podczas sejmu konwokacyjnego 1764 r. Jego konstytucja, nawiązując do wcześniejszych przepisów i planów, wprowadziła liczne ograniczenia. Zakazano więc tumultów, rozdawania sejmików, czyli tworzenia równoległych zjazdów konkurencyjnych, oraz przeprowadzania wyborów w miejscu *nie przyzwyczajonym*, a więc innym niż zazwyczaj. Tym sposobem milcząco uznano, że tylko elekcje *loco solito* są legalne. Zabroniono sprowadzania do miasta, w którym miały się odbywać sejmiki: szlachty z cudzych województw i żołnierzy. W obradach nie mogli brać udziału ludzie *z bronią ognistą, w zbrojach, w pancierzach, w kaftanach zbrojnych*. Dla naruszających przepisy wprowadzono specjalny tryb postępowania pozew taktowy, zakaz dylacji, z zastrzeżeniem apelacji do Trybunału tylko wobec sejmików deputackich. Przepisy te powtórzono podczas sejmu koronacyjnego, dodając zakazy: lżenia, wyzywania na pojedynki. Za naruszenie - zagrożono dwunastoma niedzielami w więzy *infundo*. Konstytucja 1768 r. raz jeszcze potwierdziła dawne prawa, przypomniawszy też, że zasady bezpieczeństwa sejmików i sądów są analogiczne. Zastrzegła również, że sprawy o sejmikowe gwałty winny sędzić sądy grodzkie ziemskie pierwszego dnia na najbliższych rokach⁸⁹³.

W wykorzystanych materiałach nie spotykamy dowodów łamania jej postanowień na sejmikach trockich. Nie świadczy to bynajmniej, że przepisów tych przestrzegano. Dowodzi tego list ordynariusza wileńskiego Ignacego Massalskiego z 25 stycznia 1786 r., w którym wskazywał on, że podczas sejmików i zjazdów odbywających się w kościołach: *Domy Boże przez światowe mowy, krzyki, a nawet przez rękoczynny są ranione*.

⁸⁸⁹ Wskazał na to H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 73.

⁸⁹⁰ *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, 1.1, s. 358. Projekt dotyczył zapewne Korony i Litwy-

III. RODZAJE SEJMIKÓW I ZJAZDÓW

Sejmik przedsejmowy

Ustrój sejmiku przedsejmowego unormowano w Wielkim Księstwie najwcześniej - uczynił to wspomniany już przywilej wileński z 30 grudnia 1565 r.

Ustalał on, że przed sejmem walnym w powiatach powinny zbierać się *sojmy małyje* [...] *o polrebach rzeczy pospolitoy raditi i namowliati i obmyszliati* [...] *i s tegoż sobrania namow spolnych postów obirali i* [...] *wyprawliali*. Ich strukturę i procedurę określono zwięźle, miały funkcjonować *prikladom i poriadkom jako na takich sojmach powietowych sprawa, postupok i obyczaj zachowywajelsia w panstwie noszom Korunie Polskoj*. Równie lakonicznie traktował tę kwestię II statut (III, 5): sejmik powinien zebrać się *za cztery niedziele przed sejmem wielkim*, obrać posłów i wysłać ich na sejm.

Termin zwołania sejmów zależał od króla. Monarcha związany był jednak konstytucjami, wśród których podstawową rolę odgrywały artykuły henrykowskie. Sejm ordynaryjny, wedle artykułów: *we dwie liecie nadali ma być składan* *Praktycznie* jednak władca starał się - jak to ujął Henryk Olszewski: *zwoływać sejm wtedy, kiedy wydawało się to dlań najbardziej korzystne, a może ściślej: najmniej niekorzystne*. Dopiero Sejm Niemy 1717 r. ustalił stały termin sejmów ordynaryjnych: na pierwszy poniedziałek po dniu św. Michała (29 września) w latach nieparzystych⁴. Termin ten jednak, jako *z powszechnego doświadczenia wielce niewiarygodny*, przesunięto podczas sejmów 1768 r. na pierwszy poniedziałek po dniu św. Bartłomieja (24 sierpnia)⁵, w 1776 r. powrócono zaś do poprzedniego terminu. Z tymi wszystkimi zmianami wiązało się ustalenie w miarę stałego terminu sejmików przedsejmowych⁷. W 1717 r. ustalono, iż miał to być *poniedziałek na*

¹ *Akty odnoszące się do historii Złotej Wolności*, t. III, s. 138.

² Cyt. za: S. Płaza, *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia*, Kraków 1969 s. 183.

³ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 34. O rzeczywistej częstotliwości zwoływania - *ibidem*, s. 33.

⁴ VL VI, 280.

⁵ VL VII, 620.

⁶ *Inwentarz Yoluminów Legum*, cz. II, Petersburg 1860, s. 127.

Zwróciła na to uwagę Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela*, s. 398.

sześć niedziel przez sejmem⁸. W rezultacie, sejmiki przedsejmowe zbierały się w drugiej połowie sierpnia.

Początkowo jednak szlachcie litewskiej trudno było poznać koronny *obyczaj około takich sjezdow powietowych*⁹. Pierwsze sejmiki odbyły się przed sejmem brzeskim wyznaczonym na 28 kwietnia 1566 r. Czasu było mało - gospodar nie mógł dotrzymać statutowych terminów dotyczących wysyłki listów. Szlachta z kolei nie miała doświadczenia w przeprowadzaniu sejmików - wysłano więc na nie legatów zaopatrzonych w szczegółowe instrukcje, którzy mieli pomóc w sprawnym przeprowadzeniu tych pionierskich zebrań¹⁰. Wedle instrukcji królewski legat winien przybyć na miejsce zjazdu, oddać list wierzysteiny, panom rady - przekazać królewskie pozdrowienie, pozostałych zaś zebranych - zapewnić o gospodarskiej łasce. Następnie powinien omówić położenie i potrzeby państwa oraz wskazać, że gospodar *pozwołiti raczył i sojmiki miewati dopustil pered walnym sojmom — gdyż tyje sojmiki zwyczajem Koruny Polskoje podati i upriwilewati jego milost gospodar raczil*. Dlatego też zebrani: *namówiwszy panowie rady i wsi stany mieżi soboju*, mieli wysłać *dwuch osób bacznych — na walnyj sejm — z dostatočnoju i zupolnoju mocju ku stanowieniu wsich stanów potrzeb ziemskich*. Jeśli byłoby to potrzebne, poseł królewski mógłby przypomnieć *sztó w listę sojmowom jest napisano*.

III Statut (III, 6) nie zajmował się zbyt szczegółowo organizacją i funkcjonowaniem sejmiku. Korzystając z doświadczeń ponad dwudziestoletniej praktyki¹², wydłużył termin zwołania sejmików z miesiąca do sześciu tygodni przed sejmem. Zasadę tę zachowano aż do Sejmu Wielkiego¹³. Zdarzały się jednak wskazane już wyżej - odstępstwa, które niekiedy przeistaczały się chyba w zasadę. Ponadto - Statut uściślił sposób powiadamiania o terminie tego zjazdu, zasia-dania w czasie obrad. Nadmierna szczegółowość nie była już wskazana. Dwie dekady istnienia sejmiku spowodowały wykształcenie się pewnych zwyczajów wywodzących się - wedle ujęcia Stanisława Płaza - z praktyki własnej i do świadczeń koronnych'. Kwestią jest proporcja tych dwóch czynników.

Szczególnym rodzajem sejmiku przedsejmowego był sejmik przedkonwokacyjny, powstały, gdy w parlamentarzystwie Litwy pojawiła się konwokacja - zjazd Wielkiego Księstwa¹⁵. Sejmik taki nie różnił się, z perspektywy Trok i innego

⁸ VL VI, 280.

⁹ *Akty odnoszajszczjesia k istońi Zapadnoj Rossii*, t. III, s. 138.

¹⁰ M. Ljubawskij, *Litowsko-msskij sejm*, s. 738.

¹¹ Ibidem, dodatek: s. 167-169, 180-182.

¹² Sejmiki przed sejmem warszawskim zwołanym na 15 stycznia 1585 r. wyznaczono 3grudnia 1584 r., Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Grodnie, dok. 9219. Wypis zawdzięczam życzliwości Henryka Lulewicza.

¹³ Myli się w tej kwestii R. Łaszewski, *Sejmiki przedsejmowe*, s. 104. Chyba, że bierze wyjątki za regułę.

¹⁴ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 26.

¹⁵ Zob. J. Dardach, *Formes des assemblees representatives du Grand Duché de Litucirtie l'Union de Lublin (1569)* [w:], *XIII' Congres International des Sciences Historiques - Moscou*

litewskiego powiatu, niczym od zwykłego zjazdu przedsejmowego: trzeba było wybrać posłów, zaopatrzyć ich w instrukcje oraz nie wykluczone, że i w *strawne Wilno* było wprawdzie blisko, ale życie w nim drogie.

Sejmik trocki - podobnie jak inne sejmiki litewskie¹⁶ - mógł wysyłać na sejmy dwóch posłów. I tylu zazwyczaj wysyłał. Informacje o liczniejszej reprezentacji powiatu trockiego wynikają najczęściej z utożsamiania w źródłach powiatu z województwem¹⁷.

Od XVII stulecia sejmik przedsejmowy tracił powoli swoją „czystość stylu”. Funkcja wyboru posłów i obdarzenia ich wskazówkami przestawała być jedynym celem tego zgromadzenia. Łączyła się z licznymi innymi decyzjami. Sejmik, normalnie, przedsejmowy w lutym 1712 r. naturalnie wybrał posłów na sejm i *instrument csideriorum ad manus Ich* oddał. Następnie jednak: obrał posłów do hetmana litewskiego Ludwika Pocięja w sprawach powiatu, wybrał poborców podatków, administratorów hibernii, sędziów skarbowych, wyznaczył podatek od mężczyzn służyących u Żydów i podjął kilka decyzji dotyczących zbierania podatków¹⁸. Taki sam sejmik w sierpniu 1720 r., po wybraniu *nemine contradicente* posłów na sejm warszawski, podjął uchwałę zezwalającą dominikanom trockim na budowę kościoła, zastrzegając, że zakonnicy wybudować mają też *dom porządny — do sejmikowania*¹⁹.

Bierne prawo wyborcze

II Statut gwarantował, że na sejm walny zjadą nie tylko sejmikowi wybrańcy ale również kniaziowie, panowie, marszałkowie i inni urzędnicy, których *węzł starodawnego obyczaju* gospodar wzywał na sejm (III, 5). Zasadzie tej poświęcił, ustalając jednolite dla Korony i Litwy zasady wyboru posłów, sejm lubski 1569 r.²⁰

Warunkiem niezbędnym, ale nie jedynym, była osiadłość w okręgu sejmikowym. Uniemożliwiała piastowanie mandatu banicja i infamia²¹. Ignacy Krasicki twierdził w swoim *compendium*, iż poseł: *Mający na sobie przewidzione prawa, traci activitatem*²². Przeszkodę w tym zakresie stanowił też skartabellat, zawarty również przez konstytucję *Sejmiki* z 1791 r.²³

1970. *Etudes presentes a la Commission Internationale pour l' Histoire des Assemblies de l'Etat* LII, Varsovie 1975, s. 159-184; H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV*, s. 51-54, tamże literatura.

¹⁶ Wyjątkiem był sejmik żmudzki, wysyłający od 1764 r. trzech, zaś od 1776 r. - sześciu posłów, G. Błaszczuk, *Reformy administracyjne na Żmudzi w drugiej połowie XVIII wieku*, s. 201 - 203.

¹⁷ Byliński, *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984, s. 248 przyp. 6

¹⁸ LPAH, SA-5950, k. 881-882 v.

¹⁹ S. Barącz, *Rys dziejów*, s. 378.

²⁰ VL II, 777.

²¹ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 94. Tamże o praktyce. Zob. W. Czapliński, *Dwa sejmy w roku 1652*, s. 96

^{21a} I. Krasicki, *Zbiór potrzebniejszych wiadomości*, t. II, s. 394.

²³ VL IX 234.

W 1601 r. przypomniano zasadę, że posłem nie może być osoba mająca sprawę w sądzie sejmowym²⁴. Sejm 1616 r. zakazał deputatom do Trybunału starania się o funkcję poselską²⁵. Najprawdopodobniej ograniczenie to dotyczyło jednak Korony²⁶. W 1678 r. restrykcję tę powtórzono, już wyraźnie rozciągając na Wielkie Księstwo. Wówczas też zakazano łączenia funkcji posła ziemskiego²⁷ posła od wojska²⁷. Również w 1683 r. ograniczenie to powtórzono: poseł nie mógł starać się o obranie deputatem Trybunału, deputat zaś - o wybór poselski²⁸. Zakazu nie przestrzegano, zauważył to sejm warszawski 1685 r., powtarzając to wyłączenie i raz jeszcze rozciągając na posłów wojskowych²⁹.

Posłami nie mogli być również poborcy podatkowi. Zasadę tę wprowadziła konstytucja 1631 r., zastrzegając, że poborca będzie się mógł starać o zostanie posłem dopiero po rozliczeniu się ze skarbem z zebranych podatków³⁰. Konstytucja 1661 r. ograniczenie ponowiła. Zastrzegła ponadto, że poborca mógł sprawować funkcję posła dopiero cztery lata po wypełnieniu obowiązków poborcy i to po rozliczeniu ze skarbem³¹. W okresie reform stanisławowskich pojawiły się dalsze restrykcje: od 1766 r. posłami nie mogli zostać komisarze Komisji Skarbowej, od 1768 r. - komisarze Komisji Wojskowej i sędziowie sądów marszałkowskich, zaś od 1775 r. - marszałek i członkowie Rady Nieustającej³².

Ograniczenia powyższe pozostały, przynajmniej w pewnej części, na papierze. Podczas sejmu 1699 r. posłował podsedek trocki Jan Stanisław Bokiej. Bynajmniej nie przeszkodziło mu w tym pozwanie przed sąd sejmowy³³.

Niemniej jednak pochodzący z lat 1734-1735, a wspomniany już wyżej, projekt uporządkowania m.in. wyborów poselskich zakazywał zrywania sejmików przedsejmowych. Z jednym znamienym, choć niezbyt precyzyjnym wyjątkiem: *Vox zaś vetandi szlachcicowi contra personam eligibilem, in quantum by pokazał się iure victus vel infamis aut incapax officii*³⁴. Skazanie wyrokiem sądowym i infamię można było w miarę łatwo udowodnić. Dopuszczalny byłby jednak protest również przeciw kandydatowi, który byłby *incapax officii*. Sposób stwierdzenia niezdolności do piastowania urzędu nie był określony. Można sądzić, że to właśnie protestujący miałyby dokonać oceny³⁵.

²⁴ VL II, 1523-1524. Wspomina o tym H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 90.

²⁵ VL III, 273.

²⁶ Konstytucji tej nie wymienia, badający ograniczenia deputatów Trybunału, A. Janulaitis, *Wyriausiasis Lietwos Tribunolas*, s. 48.

²⁷ VLV, 555.

²⁸ VL V, 659.

²⁹ VLV, 753.

³⁰ VL III, 697.

³¹ VL IV, 803.

³² R. Łaszewski, *Czynne i bierne prawo wyborcze*, s. 122.

³³ B. Dybaś, *Sejmpacyfikacyjny w 1699 r.*, Toruń 1991, s. 115.

³⁴ W. Konopczyński, *Liberum veto*, s. 452.

³⁵ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 85, sądzi, że chodziło w tym wypadku o niezdolność do piastowania urzędu z mocy prawa. Niemniej, ktoś musiał ją stwierdzić.

Konstytucja sejmu koronacyjnego 1764 r. nie wymagała *expressis verbis* od kandydatów na posłów posiadłości ziemskiej³⁶. Prawo udziału w sejmiku - teoretycznie - przysługiwało jednak posesjonatom, wspomniana zaś konstytucja wymagała posesji od kandydatów na deputatów i urzędników ziemskich. Dlatego też można przyjąć, że w 1764 r. również od kandydatów na posłów wymagano Posesji. Było to potwierdzenie dawnej praktyki. Ustawowo raz jeszcze usankcjonowała to konstytucja 1768 r., stwierdzając, że konstytucje 1764 r. *dostateczny Przepis, quoad capacitatem dandorum suffragiorwn oraz eligibilitas na funkcje poselskie — w sobie zawierają* .

Podobnie przedstawiała się kwestia cenzusu wieku dla kandydatów na posłów. Konstytucja sejmu koronacyjnego stawiała takie wymagania tylko kandydatom na deputatów i urzędników ziemskich - *lat dwadzieścia trzy skończonych*³⁷. Dopiero konstytucja sejmu 1768 r. wyznaczała tę granicę wieku dla kandydatów na posłów³⁸. Już jednak praktyka w XVII stuleciu, co ustalił Jan Seredyka oscylowała wokół tej granicy wieku uprawniającego do piastowania urzędów i sprawowania poselstw .

Teza I. I. Łappy, iż dla wyboru posła w epoce Unii Lubelskiej *niezbędna była pewna znajomość języka polskiego, wskazana zaś - znajomość łaciny* wymaga jednak staranniejszych badań reprezentacji sejmowej Wielkiego Księstwa tej epoki. W czasach późniejszych, wobec polonizacji kulturalnej narodu politycznego Wielkiego Księstwa kwestia ta niewątpliwie nie grała roli. Wskazana była natomiast pewna znajomość prawa - przydatna nie tylko podczas samych obrad sejmowych i tworzenia konstytucji, ale nawet - poprawy prawa. Sejm 1609 r. powołał bowiem deputację do poprawy III Statutu, poza senatorami naleci do niej posłowie, po jednym z województwa⁴¹.

Prawa polityczne przysługiwały na Litwie historycznej bojarom - szlachcie Wyznań chrześcijańskich. Dlatego też praw takich nie mieli, pod innymi względami zbliżeni do szlachty litewskiej, Tatarzy odbywający służbę wojskową-. Postępy kontrreformacji spowodowały jednak tendencję do ograniczania takich Praw dysydemtom i prawosławnym. W 1658 r. Jan Kazimierz skierował nawet uniwersał do szlachty brzeskiej, w którym zakazywał wyłączenia ich od udziału w

³⁶ Tak sądził R. Łaszewski, *Czynne i bierne prawo wyborcze*, s. 120.

³⁷ VL VII, 625.

³⁸ VL VII, 388. R. Łaszewski, *Czynne i bierne prawo wyborcze*, s. 121, sądzi, że wiek ten określiła konstytucja sejmu koronacyjnego.

³⁹ VL VII, 624.

J. Seredyka, *Udział Radziwiłłów w sejmach panowania Zygmunta III Wazy*, MHA III: 1989, s.14-15

⁴¹ I. I. Łappo, *Wietikoje* II, s. 451.

⁴² Z Trok - Adama Talwosza, VL II, 1684; też: I. I. Łappo, *Litowskij Statut 1588 goda*, t. I,

cz. 2. Kaunas 1936, s. 411-412.

⁴³ Zob. A. B. Zakrzewski, *Położenie prawne Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim (XVI—XVII)*, [w:] *Kipčiakii-tiurka Orientas Lietwoje*, Vilnius 1994, s. 118-119.

sejmikach i zjazdach szlacheckich⁴⁴. Jeszcze w początkach wieku XVIII szlachta powierzała ewangelikom - wprawdzie coraz rzadziej - mandaty poselskie. Stał ten zakończyły uchwały konwokacji 1733 r., odmawiające im prawa do piastowania urzędów, jak również *activitatem* w izbie poselskiej⁴⁵. Innowiercy mogli więc brać udział we właściwych sejmikach, jednak bez szans na wybór. Od reguły tej zdarzył się jednak wyjątek: kilkakrotne posłowanie kalwina Jana Stefana Olędzkiego⁴⁶. Sejm 1768 r. przywrócił niekatolickiej szlachcie prawo sprawowania poselstw⁴⁷. Sejm delegacyjny w latach 1773-1775 uchwalił jednakże, że posłami mogą być tylko trzej niekatolicy, po jednym z każdej prowincji⁴⁸. Jak jednak wykazał Jerzy Michalski, badający wybory dysydentów na sejm 1776 r.: *prawo 1775 r. dozwalające wyboru trzech posłów dysydentów pozostało nadal na papierze*⁴⁹. Do zastosowania tej konstytucji w praktyce doszło dopiero po ośmiu latach-

Kwestią interesującą jest możliwość dokonania wyboru zaocznego. Obydwa Statuty nie wymagały obecności na sejmikach kandydatów na posłów. Również konstytucje nie zawierały zakazu wyboru nieobecnych. Wspomniał o takim zakazie Ryszard Łaszewski, źródła jednakże nie podał⁵⁰. Na podstawie materiałów innych sejmików litewskich stwierdzić można jednak, że zgromadzenia te na ogół akceptowały wybory zaoczne. Od reguły tej zdarzały się wyjątki⁵¹. Wynikały one zapewne, z konkretnego układu sił. Możliwość takiego wyboru przewidywały projekty z lat 1762-1763⁵². Podczas sejmiku konwokacyjnego 1764 r. jeden z delegatów konfederacji litewskiej krytykował jednak obieranie przez *sejmik posłów i deputatów, którzy na nimże przytomnemi nie znajdują się*⁵³. Definitywnie zakazała wyboru nieobecnych konstytucja *Sejmiki* z 1791 r.

Badacze dziejów staropolskiego parlamentaryzmu zgodni są, że istniała grupa osób szczególnie często piastujących mandaty. Większość z nich otrzymywała mandat z różnych sejmików. Można jednak, obserwując wybory posłów przez szlachtę trocką, zauważyć kształtowanie się grupy osób często sprawujących funkcje poselskie z wyboru tego sejmiku. W ciągu stu pięćdziesięciu lat zaledwie kilka razy posłowali z Trok Sapiehowie, dwakroć Pacowie, chyba ani razu Radziwiłłowie. Nie był to więc sejmik ulubiony przez przedstawicieli

⁴⁴ AWAK III, Wilno 1870, s. 346-347.

⁴⁵ W. Kriegseisen, *Ewangelicy*, s. 47, 240, 242, 247.

⁴⁶ Ibidem, s. 248-249.

⁴⁷ VL VII, 586.

⁴⁸ VL VIII, 48, art. 1.2.

⁴⁹ J. Michalski, *Sprawa wyboru posłów dysydentów na sejm 1776 r.*, [w:] *Kultura staropolska - kultura europejska*, s. 279-280.

⁵⁰ R. Łaszewski, *Czynne i bierne prawo wyborcze*, s. 121.

⁵¹ A. B. Zakrzewski, *Prawo udziału w sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XV** (w druku)

⁵² A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 50.

⁵³ *Diariusz sejmiku convocationis 1764 r.*, Kórnik 1998 <www.bkpan.poznan.pl>, sesja 6 maja 1764 r.

⁵⁴ VL IX, 234.

litewskiej magnaterii. Za to najmniej kilkanaście razy w ciągu XVII wieku po--ami byli, powoli awansujący do magnaterii - Ogińscy". Sam Bohdan Ogiński w epoce Władysława IV na sejmy z ramienia szlachty trockiej jeździł ^{czterokrotnie}⁵⁶. Posłowali z Trok dygnitarze litewscy: Mikołaj Brolnicki - skarbnik, Jan Drucki-Sokoliński - pisarz czy Krzysztof Wiesiołowski - krajczy litewski. Być może jednokrotne posłowanie z tego akurat sejmiku wynikało z polityki magnackich fakkji. Ponadto powiat reprezentowali na sejmach przedstawiciele mniej lub bardziej zamożnej szlachty średniej: Naruszewicze, Rajeccy, Strawińscy, Laccy później zaś - Ukolscy, de Raesowie, Romerowie, Wazgirdowie i inni. Niektórzy z nich - jak choćby w epoce Władysława IV: Naruszewicze i Ogińscy pozostawali w kręgu radziwiłłowskich aliansów⁵⁷. Polityczne sojusze nie były wieczne: za Jana Kazimierza Marcjan Ogiński związał się z kolei z Pacami⁵⁸.

Posłami była, w zdecydowanej większości, szlachta piastująca urzędy lub synowie urzędników albo zgoła starostowie niegrodowi. Wykaz posłów trockich (w aneksie) jest niepełny: na dziesięć sejmów z lat 1624-1632, posłów winno być dwudziestu, wykaz zaś obejmuje siedem sejmów i jedenastu posłów. Porównując to zestawienie z wyliczeniami Jana Seredyki dla tego samego okresu, można bezpiecznie przyjąć, że sejmik trocki wysyłał na sejmy szlachtę utytułowaną, co najmniej w tym samym stopniu co inne sejmiki litewskie. Średnia dla całego Wielkiego Księstwa wynosiła 64, 8%,, zaś wszystkich jedenastu wykazanych posłów trockich było utytułowanych⁶⁰. Można założyć, że ewentualne uzupełnienia obrazu radykalnie nie zmieniają.

Być może należałoby to powiązać z pewnym minimum zamożności, niezbędnym dla pełnienia funkcji poselskiej. Wobec niepewności diet, jedynym pewnym źródłem środków na podróż na sejm, pobyt na nim i powrót były własne zasoby posła⁶¹. Wśród postulatów szlachty trockiej nie zauważamy, mając świadomość niepełności podstawy źródłowej, częstego w innych sejmikach⁶² zakazu

posłowania tych samych osób na kolejne sejmy i zamiaru wprowadzenia rotacji.
być może zadowalała tamtejszą szlachtę rotacja naturalna.

⁵⁵ Proces ten ukazuje T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 186-201.

⁵⁶ S. Hołdys, *Praktyki parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 181.
J. Dziegielewski, *Izba poselska*, s. 128.

⁵⁸ A. Rachuba, *Litwa wobec sądu nad Jerzym Lubomirskim*, s. 692.

⁵⁹ J- Seredyka, *Parlamentarzyści drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy*, s. 107, tab. V.

⁶⁰ Jest to wynik zbliżony do wyliczeń Natalii Jakowenko, wedle której 56 % posłów województw ukraińskich było utytułowanych, N. Jakowenko, *Posłowie województw wołyńskiego, kijowskiego i bractawskiego na sejmach Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w.* (Prośba portretu zbiorowego), [w:] *Społeczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja (1493-1993)*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 92

⁶¹ Zob. H.. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 102. Niekiedy też możliwy był zasiłek magnackiego patrona.

Ibidem, s. 105.

Przesłanką wyboru posła było, przynajmniej formalnie, uzyskanie poparcia zgromadzonych na sejmiku. W XVI stuleciu przemożną rolę odgrywali magnaci - zebrana szlachta niejednokrotnie spełniała rolę dekoracyjną. Wspominali o tym Koroniarze: *tam szlachta nic nie radzi, jedno panowie, co chcą, czynią*⁶³. List, który - jak ocenia H. Lulewicz - Ostafi Wołłowicz wysłał po 19 września 1571 r. do Mikołaja Radziwiłła „Rudego” zaczynał się od słów *kogom już upewnił, że się nie wymówią z poselstwa*⁶⁴, wskazywał osoby, przeznaczone do kandydowania na poszczególnych litewskich sejmikach. Od tej reguły zdarzały się jednak wyjątki. Wspomniana już informacja Mikołaja Radziwiłła „Rudego” o przebiegu sejmików trockich w grudniu 1571 r. wskazywała, że *pan trocki s panem wojewodą trockim pilnie usiłował, aby ten sejmik doszedł*, ale wskutek oporu szlachty nie zakończyło się to powodzeniem⁶⁵. Już następnym stuleciu zauważamy jednak pojawianie się metod subtelniejszych - magnackie faksje metodami, nierzadko zakulisowymi wpływały na wybór „właściwego” posła. Tak więc, aby zostać posłem - jak we współczesnym życiu politycznym - niezbędna stawała się akceptacja stronnictwa. Wówczas, w zdecydowanej większości przypadków - magnackiego.

Jeszcze wyraźniej ujawnia to zjawisko zachowana korespondencja ze stulecia następnego. Sędzia grodzki trocki Tadeusz de Raes pisał w 1786 r. do Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”: *nie miałem tej śmiałości, abym mógł szukać łaskawej jego*—[K. S. Radziwiłła] *dla mnie promocji do poselstwa na sejm —. Lecz tylko obywatelom województwa trockiego oświadczyłem chęć moją odbywania na teraźniejszy sejm posługi obywatelskiej i znalazłem wiele serc dla siebie łaskawych. Ale gdy ujrzałem listy JOW Książęcia Dobrodzieja pisane do urzędników województwa trockiego tyczące, iżby z JW wojewodzie trockim [Michałem Kleofasem Ogińskim] był WJP [Adam] Turczynowicz chorąży trocku i gdy JW Zaleski wojski litewski musiał odstąpić swojego żądania, wtenczas ja chętnie mojego starania, stosując się do żądz JO—Dobrodzieja, odstąpili—A stąd biorę śmiałość zarekomendowaniu - - łasce pańskiej z prośbą pamięci i promocją na czas dalszy i na sejm przyszły . Widać więc, pomijając zależności samego Książęcia Dobrodzieja od króla, Antoniego Tyzenhauza i następnie Joachima Chreptowicza⁶⁷, że wbrew woli magnata trudno było zdobyć pożądaną funkcję. Sposobem pewniejszym było dostosowanie się do woli patrona, zobowiązujące go niekiedy do wdzięczności.*

Banicję kandydata do posłowania wskazywał zainteresowany. Dlatego też w 1687 r. Teodor Drucki-Horski skierował list do sejmiku trockiego. Prosił w nim ° nieobieranie posłem Jerzego Karola Chodkiewicza, ponieważ ów *nie jedną banitą okryty będąc* - nie może zostać posłem. W przeciwnym razie autor listu zapowiadał: a

Cyt. za: F. Leontowicz, *Wiecze, sejmy, sejmiki w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, s. 261-AGAD, AR II supl., nr 12°.
RBP, AD 234/1, nr 60, k. 141.
AGAD, AR V nr 12820, 23 sierpnia 1786 r.
Zob. biogram pióra J. Michalskiego, PSB XXX, z. 125, s. 258.

in quantum był miał stanąć posłem, musiałbym in publico theatro poskarżać się, gdzie-by musiał carere activa voce, a w tym by musiała się dziać ujma obrady województwa WMM moich wielce Mściwych Panów⁶. Nie można wykluczyć, iż była to akcja obejmująca wszystkie sejmiki, z których posłowanie banity było prawdopodobne.

Diety

Wyjazd na sejm, zwłaszcza do odległej Korony, był dla przeciętnego szlachy - a litewskiego niemałym wydatkiem. Dlatego też ukształtowały się diety poselskie. W Koronie winien je był wypłacać skarb państwowy. W rzeczywistości, poza przypadkami szczególnymi, były to raczej wyjątki - diety wypłacały sejmiki. W Wielkim Księstwie Litewskim problem diet, najczęściej określanych jako *Prawne* lub *poselskie pieniądze*⁶⁹, dla przedstawicieli szlachty pojawił się wcześniej, niż wprowadzenie posłów wybieranych przez sejmiki. I. I. Łappo wykazał, że szlachta podlaska już I połowie XVI wieku prosiła hospodara o *strawne* dla Posłów wysyłanych na litewskie sejmy. Zygmunt August odpowiedział wówczas, że to sama szlachta - jak już bywało - winna zapewnić środki na ten cel⁷¹. Kwestię tę podnoszono również podczas sejmów: wileńskiego 1565-1566 r., grodzieńskiego 1566-1567 r. i lubelskiego 1569 r.⁷² Szlacheckie prośby pozostały jednak bezskuteczne. Hospodar stał bowiem na stanowisku: *gdyż to jest własnaja potrzeba ziemskaja, togdy to na skarb nasz słuszno składano byti nie może*⁷³.

Szlachta jednak nie chciała składać się na *strawne* dla swoich posłów. Zażądał do Zygmunt August w listach do Radziwiłłów⁷⁴. Również hospodarski skarb - zasadniczo - nie kwapił się do wypłaty diet⁷⁵. Szlachta niechętna była prowadzeniu stałego podatku, zaproponowanego na konwokacji wileńskiej 1584 r., po 2 grosze od włóki, przeznaczonego m.in. *na strawuposłom*⁷⁶. Dwanaście lat później podskarbi wielki Dymitr Chalecki przedstawił na sejmiku wileńskim projekt wprowadzenia - tak jak w Koronie - kwarty, która m.in. dostarczałaby środków na diety poselskie. Ponieważ szlachta (a raczej dzierżawcy) była niechętna również kwarcie - projektu nie zaakceptowano⁷⁷.

⁶⁸ WAPKr., AMCh 994, s. 5-6, Mińsk 5 grudnia 1687 r

⁶⁹ A. Filipczak-Kocur, *Kto wypłacał diety poselskie w XVII wieku?* [w:] *Parlament, prawo, ludzie*, Warszawa 1996, s. 68 n.

⁷⁰ I-1. Łappo, *Wieiikoje* II, s. 434.

⁷¹ Ibidem, s. 434.

⁷² Ibidem, s. 436; RIB XXX, kol. 524.

⁷³ M. Ljubawskij, *litowsko-russkij sejm*, dodatek: s. 214.

⁷⁴ *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, s. 551, 575, 610

⁷⁵ Wyjątkiem byli posłowie litewscy na sejm lubelski 1568-1569 r. Hospodar obiecał wzięcie pod uwagę ich prośb o diety. Przyczyną takiej obietnicy nie był nadmiar pieniędzy w skarbie, lecz chęć zyskania przychylności podczas rozmów o unii, I. I. Łappo, *Wieiikoje* II, s. 437-438. Również w 1641 wedle informacji Jana Dziegielewskiego, diety wypłacił skarb.

⁷⁶ Zob. I. I. Łappo, *Wieiikoje* II, dodatek źródłowy: s. 135.

⁷⁷ A. Filipczak-Kocur, *Kto wypłacał diety poselskie w XVII wieku?*, s. 69.

Zamiast podatków stałych stopniowo kształtowała się więc *poselszczyzna* - podatek doraźny, pobierany z dóbr ziemskich powiatu, uchwalany każdorazowo przez sejmik. Ślady jego istnienia widać w liście Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła „Rudego” z marca 1570 r. Monarcha stwierdził wówczas, że możliwe jest spóźnienie się na sejm posłów wileńskich *dla małego złożenia na strawę* • Podobne szlacheckie opory zauważył Mikołaj Radziwiłł „Rudy” w liście do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”. Opisując przebieg sejmików województwa wileńskiego i trockiego w grudniu 1571 r., „Rudy” donosił, że mała nadzieja, aby posłowie *na sejmie byli, bo im na strawę szlachta nie dała*⁷⁹, Iwan I. Łappo sądził, choć był to argument *ex silentio*, że konstytucję regulującą zasady opłacania przez szlachtę diet poselskich uchwaliby, gdyby tylko mógł, sejm warszawski 1585 r.⁸⁰

Wysokość diet uregulował dopiero III Statut (III, 7). Powiaty Wielkiego Księstwa podzielono na trzy grupy. Pierwszą stanowiły powiaty: grodzieński brasławski, wołkowyski, słonimski, brzeski, piński, mozyrski i rzeczycki. Tamtej si posłowie otrzymywać mieli sto dwadzieścia kop groszy. W strefie ostatniej leżała Żmudź, która winna dawać swoim posłom dwieście kop groszy. Pomędzy owymi skrajnościami mieściły się pozostałe powiaty Litwy, wśród nich powiat trocki. Ich posłowie otrzymywać mieli sto sześćdziesiąt kop groszy. Wydawałoby się, że wysokość diet zależała od odległości od miejsca sejmowania, położonego w Koronie, zazwyczaj w Warszawie⁸¹. Koncepcji tej przeczy jednak *casus* posłów z Brasławia, oddalonego od Warszawy bardziej niż pozostałe powiaty pierwszej grupy i niektóre powiaty grupy drugiej. Wynikało to jednak, jak ocenia Henryk Lulewicz, z niewielkiej liczebności szlachty powiatu i niemożności ponoszenia przez nią większych obciążeń.

Statut przewidywał jednak odstępstwa od wyznaczonych kwot: *jeśliby kiedy z dopuszczenia Bożego była drogość zboża i innej żywności, wówczas diety można na powiększyć według uważenia czasu i dalekości drogi. Jeśliby się kiedy trafiło z potrzeby Rzeczypospolitej gdzie dalej nad zwykle miejsce sejm mieć* - wówczas potrzeby posłów określać ma specjalna uchwała sejmu. Kodeks stwierdzał również, że dobra królewskie i kościelne nie podlegały tym obciążeniom.

Podczas opłaty *poselszczyzny* istniały jednak, jak podczas poboru każdej składki, opóźnienia i próby jej uniknięcia. Wskazywały te problemy, cytowane wyżej, listy hospodara i Radziwiłłów z lat 1570-1571. Również dziesięć lat później, poborca słonimski Walerian Sokołowski zeznał w 1581 r. do taniejszych ksiąg sądowych: *Ino tego poboru na deputaty barzo mało s panow szlachty otdano — odno deset zolotych czotyry kopy groszej. A drugoje dej nie*

⁷⁸ Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów, s. 575; A. Filipczak-Kocur, *Skarb litewski pierwszych dwu Wazów*, s. 41.

⁷⁹ RBP, AD 234/1, nr 60, k. 141.

⁸⁰ I. I. Łappo, *Wielikoje* 11, s. 449.

⁸¹ VL II, 777.

*chotiat dawati*⁸². Remedium stanowić miała konstytucja 1598 r. Nakazywała ona terminową opłatę tego podatku, opornym zaś groziła karą w wysokości dziesięciu kop groszy, orzeczoną przez sąd grodzki. Konstytucja zaznaczała Ponadto, że obowiązkowi opłaty *poselszczyzny* nie podlegają dobra senatorów oraz - to częściowo powtarzając za Statutem - również *dobra stołu naszego*. Pojawia się wątpliwość: czy królewsczyzny, nie będące ekonomiami obciążono tym podatkiem? W 1589 r. wydano konstytucję tworzącą ekonomie na Litwie⁸⁴. *Intencją ustawy z 1589 r. było, jak to ujęła Anna Filipczak-Kocur, nie tylko wyodrębnienie kilku ekonomii na wyłączne potrzeby króla, lecz także ochrona ich przed rozmaitymi obciążeniami*. Można więc przypuszczać, że również dzierżawcy królewsczyzn powinni składać się na posłów.

Konstytucja z 1601 r. nakazywała poborcóm rozliczanie się z pieniędzy polskich podczas sejmików relacyjnych: *na ten czas, gdy panowie posłowie relacje w powieciach po sejmie odprawują*, przewidywała też kary za niedopełnienie tego obowiązku⁸⁶. Widać więc, że zdarzały się kłopoty związane z rozliczeniem się przez poborców z zebranych sum. W 1611 r. podwyższono, do dwudziestu kop groszy, karę za opóźnienia i za nieopłacanie tego podatku. Równocześnie rozszerzono kategorie dóbr zwolnionych od *poselszczyzny*, tym razem o dobra urzędników nadwornych⁸⁷. Nie można wykluczyć, że chodziło raczej o zalegalizowanie praktyki. Ta sama ustawa zastrzegła również, że podatkiem tym nie zostaną objęte ekonomie królewskie - dotyczyło to więc położonej na terenie powiatu trockiego ekonomii olickiej⁸⁸. Przepisy karne zatwierdził raz jeszcze sejm w 1673 r., aprobując równocześnie dotyczące tej materii lauda poszczególnych sejmików⁸⁹. Przekonanie, że na posłów winna składać się wysyłająca ich szlachta widoczne było w konstytucji sejmu lubelskiego 1703 r. Zakazała ona uchwalania na sejmikach jakichkolwiek podatków nie postanowionych na sejmie, uczyniła Jednak istotny wyjątek: *non praeiudicando konstytucjom o poselszczyznach*.

Zarówno konstytucja 1598 r., jak i 1611 r. zawierały znamienne zastrzeżenie: zwolnieni z płacenia *poselszczyzny* byliby *Panowie Senatorowie, którzy na sejm pojedą*⁹¹. Można z tego wnosić, że senatorowie unikający sejmu, zobowiązani

⁸² Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi, Mińsk, nr 1785-1-6, sąd ziemski Słonimski, dok. 127/126, k. 198 v. Tekst łaskawie udostępnił Andrej Radaman z Mińska.

⁸³ VL 11, 1462.

⁸⁴ Ściślej: Zygmunt III wydzielił dobra stołowe uniwersałami w styczniu i lutym 1588 r. Konstytucja z 1589 r. zatwierdziła tylko jego akty, M. Downar-Zapolskij, *Gosudarstwennoje chozjaństwo Wielikogo Kniażestwa Litowskogopri Jagiellonach*, t. I, Kijów 1901, s. 157-158.

⁸⁵ A. Filipczak-Kocur, *Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów*, s. 13.

⁸⁶ VL II, 1530-1531.

⁸⁷ VL III, 39.

⁸⁸ A. Tyla, *XVI-XVIII a. Alytaus ekonomijos vaklymas* [w:] *Alytaus miesto ir apylinkiu* Vilnius 1989, s. 11.

⁸⁹ VLV, 155.

⁹⁰ VLVI, 118.

⁹¹ VL II, 1462, 1598 r.; VL III, 39, 1611 r.

byli do tej opłaty. Koszt wyjazdu na sejm senatora ze stosownym orszakiem jednak niewątpliwie przewyższał kwotę podatku, który musiałby on zapłacić, pozostając w domu. Jak przedstawiała się praktyka - nie wiadomo.

Sejmik uchwalał laudum, które wyznaczało wysokość podatku, poborców oraz sposób i terminy jego poboru. Laudum określało zasady postępowania z *retenlorami* - zalegającymi z jego opłatą. Sejmik przedkonwokacyjny 1668 r. uchwalił na ten cel: *z każdego dymu podymne jedne*. Sejmik przedsejmowy 1736 maja 1736 r. przeznaczył z kolei dla obydwu posłów: *liberę pro viatico z dymu każdego ziemskiego — p o tynfowi*. Sumę tę należało wpłacić podczas wrześniowej raty wpłacania podatków. Równocześnie zastrzeżono: *a choćby per legem terażniejszego sejmu skasowany był podatek z dóbr ziemskich, jednak pomienioną uchwałą na --PP Posłów mamy importować do grodu*⁹⁷.

Podatkiem na wynagrodzenie posłów obciążano zasadniczo dobra ziemskie. W realiach Wielkiego Księstwa oznaczało to obowiązek opłaty tego podatku nie tylko przez szlachtę, ale też przez - pozbawionych praw politycznych - Tatarów gospodarskich. Mustafa Morawski dzierżący z łaski Janusza Radziwiłła folwark Dokudowo w powiecie lidzkim, powinien *poselszczyzni z uchwały sejmowej do dworu Radziwiłła, albo do kancelarii powiatowej z dymu jednego oddawać*.

W XVIII stuleciu zauważyć można inne źródło zaopatrzenia posłów. Listopadowy sejmik relacyjny, po zerwanym w październiku sejmie 1732 r., uchwalił podatek od ludzi nieosiadłych, od czeladzi chrześcijańskiej służącej u Żydów-Wpływy z tego tytułu przeznaczył mniej majątnemu posłowi trockiemu - pisarzowi ziemskiemu Andrzejowi Józefowi Tarusie, jako - najpewniej - zaległy diety⁹⁵. Drugi z posłów - starosta merecki Antoni Kazimierz Sapieha nie przybył na sejmik. Nie można wykluczyć, że szlachta uznała, iż ów zamożny magnat rekompensaty za posłowanie nie potrzebuje.

Działalność poborców trockich budziła zastrzeżenia. W 1665 r. Tatarzy^z Rejz skarżyli się na nadużycia w tej materii⁹⁷. W 1669 r. posłowie na konwokację z przełomu listopada i grudnia roku ubiegłego skarżyli się, że poborca *nie zachowując się według laudum ani też sprawując się według informacji żałujących Ichm[ościów]—a sobie czyniąc pożytki—śmiał i ważył się—bezprawną egzekucją czynić i nad postanowienie laudowe sowitości wielorakie tak u pp obywatelów tego województwa szlachty, jak też od Tatarów wymagać i na swój pożytek obracać, żadnej żałującym z poselstwa [!] tego nie chcąc czynić liczby*

⁹² BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1669-1671, k. 86.

⁹³ LPAH, SA-5958, k. 424.

⁹⁴ AR XXII, teka 55, plik 7, s. 1; por. AWAK XXXI, nr 205, 15 maja 1652 r.

⁹⁵ LPAH, SA-5957, k. 524-525.

⁹⁶ Zob. biogram pióra H. Palkija, PSB XXXIV/4, z. 143, s. 583-584.

⁹⁷ BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1665-1667, k. 1114.

⁹⁸ BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1669-1671, k. 86.

Wynika z tego, że nie tylko poborcy dopuścili się nadużyć wobec płatników, ale i Posłowie przyrzeczonych pieniędzy nie ujrzeli.

Wysokość zebranych sum nie jest znana. Zapewne odbiegała od statutowego unormowania. Nawet ostrożny szacunek jest jednak bardzo utrudniony. Znamy spisy podymnego powiatu trockiego. Wydawca znajdującej się w druku abjuraty trockiej z 1690 r. - Henryk Lulewicz uważa, iż najbardziej zbliżone do rzeczywistości były abjuraty z 1650 i 1667 r. Z badań jego wynika, że podawały one dane zaniżone. Nie wiemy więc, ile było w powiecie trockim obciążonych tym podatkiem dymów ziemskich. Ponadto pojawia się jeszcze jedno pytanie: czy poselszczyznę płacono od dymów rzeczywistych, czy też tylko od uwzględnionych w spisie? Ponieważ jednak całej kwoty nie dało się zebrać - posłowie otrzymywali diety mniejsze.

Zebranie *pieniędzy strawnych* wymagało czasu. Nie każdego posła stać było na wyłożenie sum niezbędnych na wyjazd. Ratowano się pożyczkami, których źródeł najczęściej nie znamy. Wyjątkowo źródło kredytu ujawnia list wojewody trockiego Marcjana Ogińskiego. Wspominał on w 1683 r., iż na sejmiku ciążył *credit—dług zaciągnięty na wyprawę Ichmości PP Posłów do Króla Jmsci dwanaście set złotych u Jmsci Księdza Proboszcza trockiego*".

Wyrwykowe dane dotyczące sejmiku trockiego potwierdzają, generalną obserwację Urszuli Augustyniak, iż posłom *diety wypłacano z -wielkim opóźnieniem, jeśli wypłacano je w ogóle*¹⁰⁰.

List Marcjana Ogińskiego wskazuje również, że szlachta opodatkowywała się nie tylko na potrzeby posłów wysyłanych na sejmy, ale wszelakich sejmikowych wysłanników. Przywilej Stefana Batorego z 8 marca 1581 r. wyznaczał na 8 Września tego roku w Wilnie zjazd delegatów powiatowych celem redakcji nowego Statutu. Monarcha nakazywał, iż *na strawę deputatom tym mają wszyscy obywatele Wielkiego Księstwa Litewskiego, jako się stany tegoż Księstwa tu, na tym sejmie zezwolili złożyć* —¹⁰¹. Przywilej wyznaczał następnie stawki podatku od bojarów-szlachty z poddanymi i bez nich, bojarów putnych, mieszczan i innych warstw ówczesnego społeczeństwa Litwy. Również próby poprawy III Statutu wiązały się z opodatkowaniem na rzecz kodyfikatorów. Obowiązkiem takim obciążono więc sejmiki relacyjne po sejmie 1611 r. Miały one wybrać, z każdego powiatu po jednym, deputatów dla poprawy Statutu, miały im *też pewne solarium naznaczyć*. Podobne obowiązki włożono na sejmiki po sejmie koronacyjnym, 33 r.¹⁰² Prace nad poprawą nie powiodły się latem 1633 r., dlatego też w 1635 r. kolejny sejm ordynaryjny powtórzył zasady wyboru deputatów¹⁰⁴. Nowa konsty-

⁹⁹ BUWil., F. 7-15/5953a, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 288-288 v.

¹⁰⁰ U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 161. Do podobnej konkluzji dochodzi, badając sejmiki nowogródzkie, Andrej Radaman, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie*.

¹⁰¹ AGAD, Zbiór Branickich z Sucheja, nr 147/171, s. 196-201.

¹⁰² VLni, 39.

¹⁰³ VL III, 799. Szerzej: 1.1. Łappo, *Litowski Statut 1588 goda*, 1.1, cz. 2, s. 433.

¹⁰⁴ VL III, 877.

tucja jednak o obowiązku zapewnienia *salarium* nie wspomniała. Nie można stwierdzić, czy uznano ten obowiązek za oczywisty, czy też za nierealny.

Już w 1591 r. sejm powołał komisję dla kontroli poborców, szafarzy i potomków podskarbiech - pierwowzór późniejszego Trybunału Skarbowego. W jej skład, poza wybranymi senatorami, wchodzić mieli, po jednym, deputaci z każdego województwa, wybrani na sejmikach relacyjnych. *Salaria* deputatów pochodzić miały z czwartej części kar i z sum wyznaczonych w uniwersale poborowym¹⁰⁵, który jednak o nich milczy. Podobną komisję, z takimi samymi zasadami wynagradzania, powołano w 1598 r.¹⁰⁶ W 1613 r. powołano raz jeszcze podobny organ, którego wynagrodzenie stanowić miała część odzyskanych sum¹⁰⁷. Analogiczne postanowienia zawierała konstytucja z 1621 r. Konstytucja z 1626 r. o wynagrodzeniu deputatów znowu milczy. Do jej zasad nawiązywały dwie ustawy z 1629 r. W 1631 r. konstytucja wyznaczała wprawdzie dwieście złotych wynagrodzenia dla deputatów, nie podała jednak, skąd pieniądze te mają pochodzić. Przypuszczać należy, że właśnie z owych kar. Wynagrodzenie pochodzące z części orzeczonych kar przyznano w latach 1633 i 1634. W 1635 r. przyznano deputatom sto kop groszy, wszakże nie podając źródła tych pieniędzy; sądzić należy iż były to - tradycyjnie - kary. Konstytucja 1647 r. z kolei jasno stwierdziła, że wynagrodzenie deputatów pochodzić ma ze skarbu, *a skarb z pen sobie nagradzać ma*. Konstytucja z 1649 r. wyraźnie odwoływała się w tej materii do przepisów z 1613 r. Ustawa roku następnego wyznaczała znowu 100 kop groszy z *win skazanych*. Kolejna konstytucja, z 1653 r., stwierdzała, że podskarbi nie ma obciążać skarbu wynagrodzeniem deputatów. O wynagrodzeniu milczały też ustawy z lat 1654 i 1655. Konstytucja z 1658 r. wyznaczała znowu dwieście pięćdziesiąt złotych *z pen od retentorów przychodzących*¹¹¹. Konstytucja z 1659 r. o wynagrodzeniu znowu milczała. Wedle ustawy z 1661 r. wynagrodzenie deputatów pochodzić miało z kar. Konstytucje z lat 1673 i 1676 pominęły te kwestię. Z kolei ustawy z lat 1677, 1678, 1683, 1685, 1690 przewidywały środki na ten cel *z extraordinaryjnych podatków*¹¹².

W 1699 r. sejm wyznaczył do Trybunału: hetmanów, pieczętarzy, podskarbiego wielkiego i byłego pisarza polnego. Deputatów miały wybrać, jak przed stuleciem, po jednym z powiatu - sejmiki relacyjne, kwestię wynagrodzenia sejm pominął milczeniem¹¹³. Kolejny Trybunał został powołany przez sejm lubelski 1703 r., modyfikujący lekko poprzednie zasady: po dwóch deputatów

¹⁰⁵VLII, 1368.

¹⁰⁶VLII, 1459.

¹⁰⁷VL III, 249.

¹⁰⁸VL III, 431.

¹⁰⁹VLIV, 140.

¹¹⁰VLIV, 348.

¹¹¹VL IV, 555.

¹¹²VLV, 516.

¹¹³VL VI, 76-77

(komisarzy) obrać miały sejmiki relacyjne, którym wynagrodzenie województwa i Powiaty obmyślić mają"¹¹⁴. Po dwóch kadencjach sąd ten limitowano.

Dopiero *sancitum* Walnej Rady Warszawskiej w 1710 r. wznowiło jego działalność, postanawiając, że na miejsce deputatów zmarłych sejmiki obiorą nowych¹¹⁵. Domyślać się należy, że zasady wynagradzania zostały bez zmian. sejm Niemy 1717 r. odnowił skład sądu, wybierając nowych senatorów i polecając sejmikom relacyjnym wybór nowych komisarzy wedle zasad sprzed czterech lat, z zapewnieniem im wynagrodzenia"¹¹⁶. Praktyka ta musiała być uciążliwa dla powiatowych finansów. Stwierdzała to konstytucja sejmu grodzieńskiego 1726 r.: *Ponieważ przeszłych czasów w WXL województwa, ziemie i powiaty znaczne expensa na komisarzów Trybunałów Skarbowych ponosiły*¹¹⁷". Dlatego też zlikwidowała odrębny Trybunał Skarbowy, powierzając pełnienie jego funkcji deputatom Trybunału Głównego po ukończeniu kadencji (wileńskiej i ruskiej). Wynagrodzenie miało im przysługiwać: *nie biorąc nad ustawę dochodów*, a więc z dochodów Trybunału, bez obciążania sejmików i szlachty. Połączenie to - jak stwierdził projekt konstytucji sejmu 1748 r. - *pokazało się litigantibus być iniuriosum*. Proponowano więc powrót do modelu wcześniejszego - wyboru komisarzy przez sejmiki gospodarskie. Wybrańcy sejmików zadowolili się mieli wynagrodzeniem analogicznym do wynagrodzenia deputatów Trybunału Głównego, *nie depaktując ani aggrawując stron*. Czynnikiem ważnym dla szlachty była więc taniać urzędu - jeden z elementów utopii taniego państwa.

Zdarzało się, że kandydat na posła rezygnował z diet . Niekiedy zwiększało to szanse na wybór „taniego” posła. W praktyce trockiej nie spotkano wzmianek o rezygnacji

przez posłów z diet. Istnienia tego zjawiska wykluczyć jednak nie można.

Sejmik relacyjny

Prawne uregulowanie sejmiku relacyjnego pojawiło się dopiero w III Statucie litewskim (III, 90), a więc rok wcześniej niż analogiczna konstytucja koronna. Nie znaczy to bynajmniej, iż zgromadzeń takich, zarówno Litwa, jak i Korona nie znały wcześniej. Należy zgodzić się z poglądem I. I. Łappy, iż zebrania przekazujące wiadomości o postanowieniach sejmowych - niekoniecznie noszące nazwę sejmików - odbywały się na Litwie nie tylko przed wydaniem III Statutu, ale i przed Unią Lubelską¹²⁰.

¹¹⁴ VL VI 119

¹¹⁵ VLVI.209.

¹¹⁶ VLVI, 309.

¹¹⁷ VL VI, 488-489.

¹¹⁸ *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, 1.1, s. 378

¹¹⁹ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 110. W 1638 r. posłowie brzescy: Mikołaj Sapięha Piotr Kochlewski, zrzekli się swoich diet poselskich. Przeznaczyli je na zbudowanie budynku sądu i archiwum w Brześciu, VL III, 970.

¹²⁰ I.I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 484 n., 523.

Podobnie było w Koronie: sejmiki posejmowe unormowano dopiero konstytucjami z lat 1589 i 1591. Jednak, wedle opinii Stanisława Płaza: *właściwie rozwijały się niemal paralelnie, ale przez długie dziesięciolecia nie miały zinstytucjonalizowanych form, pojawiały się jako osobne zgromadzenia nieregularnie, gdyż funkcję tę najczęściej pełniły inne zebrania szlacheckie, jakie najrychlej odbywały się P° sejmie, przede wszystkim zjazdy nieformalne z okazji roków sądowych.*

Wielkie Księstwo miało zresztą tradycję zdawania sprawy z działalności sejmów w epoce przed unią lubelską. Ówczesni wysłannicy szlachty byli, wedle znanego określenia Ludwika Kolankowskiego: *raczej posłami ze sejmku (nie na sejm, jak w Koronie) do rycerstwa, do powiatów swych, głosicielami zapadłych obowiązujących postanowień*.

Miński badacz Andrej Radaman wykazał ostatnio, że sejmiki relacyjne zbierały się przed wejściem w życie Statutu 1588 r.

III Statut (III, 9) potwierdzał więc praktykę już istniejącą. Stwierdzał, że sejmiki *ku słuchaniu posłów* mają się zbierać, *a to dlatego, żeby na tych sejmikach posłowie z powiatów posłani, zwróciwszy się z sejmku, dali wszystkim obywatelom każdego powiatu wiadomość dostateczną, coby na którym sejmie w sprawach i potrzebach Rzeczypospolitej sprawili i postanowili.* Kodeks zobowiązywał posłów: *z' to co się na sejmie postanowi i uchwali, mają posłowie na piśmie za pieczęcią Naszą [hospodarską - ABZ] do powiatu swego przynieść, i to ku zachowaniu przy księgach ziemskich urzędowi ziemskiemu podać, także dla wiadomości tej rzeczy i do ksiąg grodzkich dać to wpisać¹²⁴.* Dla monarchy istnienie sejmiku relacyjnego uzasadnione było koniecznością powiadamiania

szlachty

o uchwalonym prawie. Dla szlachty zaś - sejmik taki był okazją do - jak to ujął Stanisław Płaza - *weryfikacji postanowień sejmowych, z punktu widzenia ich zgodności z prawem i wolnościami szlacheckimi, udzieloną posłom instrukcja oraz w ogóle z własnym interesem*.

III Statut wyznaczał termin sejmiku relacyjnego na cztery tygodnie po za kończeniu sejmku (III, 8). Posłowie winni byli powiadomić o swoim przybyciu wojewodę lub starostę, ten zaś miał *przez woźnych szlachcie obwołać, żeby na ten rok na sejmik ku słuchaniu posłów swych zjachali się.* Termin sejmiku relacyjnego każdorazowo wyznaczano w konstytucji sejmowej, ściślej: w deklaracjach województw i powiatów. Nie zawsze jednak król zwoływał sejmiki relacyjne. Jeśli sądził, że lepiej będzie przedstawić dezyderaty najbliższemu sejmikowi

¹²¹ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 51-52. Podobny pogląd wyraziła A. Sucheni-Grabowska, *Sejm w latach 1540-1587* [w:] *Historia sejmku polskiego*, t. I, s. 134. ^

¹²² L. Kolankowski, *Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548*, Lwów 1913, S-przyp. I (ze s. 218).

¹²³ A. Radaman, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie.* j

¹²⁴ Schyłek XVI wieku to epoka drukowanych konstytucji sejmowych, W. Czapliński, *Sejm w latach 1587-1696*, [w:] *Historia sejmku polskiego*, t. I, s. 294. Oblatowanie w księgach sądo ^
było już zbędne. Widać tu więc pewien anachronizm.

¹²⁵ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 51, 54-55.

Przedsejmowemu - sejmiku relacyjnego nie zwoływał¹²⁶. Z kolei w 1624 r. nie zdołano - wedle przypuszczeń Janusza Dorobisza - wydrukować konstytucji przed sejmikami relacyjnymi. Mimo to zebrały się jednak dwa sejmiki: brzeski i nowogródzki¹²⁷. Nie wiadomo, czy uczynił to sejmik trocki i -jeśli zjechał się - jakie podjął uchwały? Zakończony 17 marca 1635 r. sejm postanowił, że sejmiki relacyjne, aby nie przeszkadzać w świętach wielkanocnych, odbędą się po prze-
---niej niedzieli - a więc 18 kwietnia ~ . Sejm zakończony 18 lipca 1661 r. usta-
«> że - zgodnie z deklaracją województwa trockiego - sejmik relacyjny zbierze się *za przysłaniem konstytucji od skarbu dnia 9 miesiąca augusta*¹²⁹. Zakończony 2 maja 1659 r. wskazał wprawdzie wyraźnie nowe, *in casum hostilitatis*, tymczasowe miejsce obrad, terminu sejmiku relacyjnego powiatu trockiego jednak nie podał¹³⁰. Po sejmie zakończonym 1 maja 1662 r. sejmiki relacyjne zwoła-
na 22 lub 26 czerwca. Sejmiki koronne skarżyły się, iż nie dostały konstitu-
---- Jak wyglądały obrady w Trokach, nie wiadomo. Zakończona 5 grudnia 1668 r. konwokacja warszawska, stwierdzała, że sejmiki wedle Stitutu powinny wypadać cztery tygodnie po sejmie, *uwużywszy jednak krótkość dni terażniejszych i złe drogi* wyznaczyła im termin 15 stycznia roku następnego¹³². W 1673 r. sejmik trocki wyznaczono na 9 maja, *za przysłaniem konstytucji ze skarbu XLit*, podczas gdy sejm skończył się 8 kwietnia. Oznaczało to, że sejmik odbędzie się, jeżeli powiat otrzyma wydrukowaną konstytucję. Po sejmie zakończonym 26 kwietnia 1677 r. - sejmiki trockie zwołano na 24 maja, pod tym samym warunkiem dotyczącym konstytucji¹³⁴. Termin sejmików relacyjnych wyznaczono na sejmie grodzieńskim lat 1678-1679 r. zakończonym 4 kwietnia, na 16 maja¹³⁵.
Ponieważ jednak konstytucja, przynajmniej do Trok, nie dotarła - szlachta zebrała się powtórnie 5 czerwca. Wówczas to zapoznała się zarówno z ustawodawstwem sejmu, jak i sprawozdaniem posłów. Nie omieszkała wtedy zaprotestować przeciwko znacznej części uchwalonych ustaw. Sejmik postanowił w związku z tym wysłać posła do króla z prośbą o *prędkie sejm*, w celu poprawy błędnych konstytucji¹³⁶. Sejmik trocki nie był wyjątkiem, limitę zastosowały również inne powiaty Litwy. Była to, jak wykazał Krystyn Matwijowski, akcja skierowana przeciw realizacji uchwał sejmu, podczas której wykorzystano również braki formalne¹³⁷.

H. Olszewski, *Nowe materiały do „Chronologii sejmów polskich”*, s. 234.

J. Dorobisz, *Sejm nadzwyczajny z 1624 roku*, Opole 1994, s. 92, 95.

f VL III, 877.

„VLIV, 812.

VL IV, 677-678, 687.

S. Ochmann, *Sejmy lat 1661-1662*, Wrocław 1977, s. 240-241.

¹³² VLIV, 1048.

¹³³ VLV, 161.

VLV, 542.

¹³⁵ VLV, 656.

¹³⁶ BUWil., F. 7-13/5976, księga grodzka trocka za lata 1679-1681, k. 528-531 v.

¹³⁷ K. Matwijowski, *Sejm grodzieński 1678-1679*, Wrocław 1985, s. 123.

Podczas sejmiku zakończony 31 maja 1685 r. daty dziennej sejmiku trockiego nie wyznaczono, określono tylko: *sejmik relacyjny za przysłaniem konstytucji*. Niektóre inne sejmiki miały jednak terminy tych zjazdów wyznaczone: zazwyczaj między 9 a 12 lipca. Ostatecznie sejmik odbył się 17 lipca¹³⁹. W 1710 r. sejmik relacyjny zwołali posłowie wracający z Rady Walnej Warszawskiej na 17 czerwca > choć sejm ustalił ich termin na 28 lipca tego roku . Po jednodniowym Sejmie Niemy z 1 lutego 1717 r. konstytucja wyznaczyła termin sejmików relacyjnych na 15 marca tego roku¹⁴². Jak więc widać terminy sejmików relacyjnych raczej oscyływały wokół statutowego czterotygodniowego terminu, niżli trzymały się go ściśle.

Sejm Niemy 1717 r. ustalił -jak już wspomniano - stały termin sejmów ordynaryjnych: na pierwszy poniedziałek po dniu św. Michała (29 września) w la tach parzystych¹⁴³. W następstwie tworzyło to - w założeniu - w miarę stały termin sejmików relacyjnych¹⁴⁴. Materiałów ukazujących praktykę trockich sejmików relacyjnych epoki nie odnaleziono. Nie wiadomo więc, jak wyglądała rzeczywistość. Nie można jednak wykluczyć, że sejmiki takie, o ile w ogóle odbywały się - zbierały się w lutym roku następnego. Termin taki - *na sejmiki p^o gromniczne* w roku następnego wyznaczył bowiem sejmikom relacyjnym sejm koronacyjny 1764 r.¹⁴⁵ i - *nazajutrz po sejmikach gromniczych gospodarskich* " sejm 1766 r.¹⁴⁶ Sejm 1778 r. ustalił - *żądając dawne prawa i zwyczaje, względem sejmików relacyjnych* - stały termin składania poselskich sprawozdań: *na pierwszych obradach*¹⁴⁷. Ponieważ sejmy od dziesięcioleci odbywały się jesienią - *pierwszymi obradami* były, siłą rzeczy, sejmiki gromniczne.

Poseł na sejm zakończony 31 października 1776 r. *de transactiis onego dostateczną relacją in presentia całego obywatelstwa uczynił i opowiedział* dopiero 4 lutego roku następnego¹⁴⁸. Nie był to zresztą specjalny zjazd zwołany celem wysłuchania sprawozdania z sejmiku, lecz epizod nazajutrz po sejmiku deputackim, przed *zasiądciem* miejsca przez nowego podstołego i rozliczeniem pieniędzy zebranych na budowę archiwum. Podobnie zdarzyło się podczas sejmiku gromnicznego w 1781 r. *Pro ultimo na sejmiku relationis de transactiis sejmiku JWW* Posłowie *oznajmili* - głosiło laudum¹⁴⁹. Również podczas sejmiku gromnicznego

¹³⁸ VLV, 758.

¹³⁹ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1419.

¹⁴⁰ LPAH, SA-5950, k. 820.

¹⁴¹ VLV1, 216.

¹⁴² VL VI, 302.

¹⁴³ VL VI, 280.

¹⁴⁴ Wyjątkiem były sejmiki po tym sejmie - wyznaczone, dla całej Rzeczypospolitej, " marca, VL VI, 302, 331.

¹⁴⁵ VL VII, 422.

¹⁴⁶ VL VII, 499.

¹⁴⁷ VL VIII, 958.

¹⁴⁸ LPAH, SA-5917, k. 1443.

¹⁴⁹ LPAH, SA-5918, k. 612.

w 1783 r. Józef Jeleński - *poseł sejmu ordynaryjnego w roku przeszłym—odprawionego de transactis onego dostateczną relacją w przytomności całego obywatelstwa uczynił*. Wykorzystał czas między przysięgą deputatów a sejmikiem gospodarskim. Sejm ów zakończył się 9 listopada. Między sejmem a relacją upłynęło więc nie, jak stanowił Statut sześć, lecz jedenaście niedziel. Również w lutym 1787 r. dwaj posłowie z sejmu zakończonego 11 listopada roku poprzedzającego: *relacją poselstwa swojego i o prawach na tym sejmie postanowionych—uczynili i zawiadomili*¹⁵⁰. Sprawozdanie złożyli oni na początku drugiego dnia obrad, przed rozliczeniem składek na postawienie archiwum ksiąg sądowych. Wobec zmian w systemie fiskalnym pośpiech w zdawaniu relacji i wyrażaniu zgody na podatki był już zbędny. Sejmiki relacyjne wracały tym sposobem do swej pierwotnej roli: zdawania sprawy z sejmowej działalności posłów i informowania o zmianach w prawie.

Sejmiki relacyjne były jednym z elementów, które powoli tworzyły praktykę sejmikową II połowy XVIII stulecia - odbywanie wszystkich niezbędnych zjazdów w terminie sejmiku gromnicznego.

Pierwotnym zadaniem sejmiku relacyjnego było -jak wskazano wyżej - ~~zadanie~~ sprawy i kontrola działalności sejmu i posłów. Dlatego też poseł trocki Ludwik Pociąg skarżył się w lutym 1702 r., pod koniec niedoszłego sejmu warszawskiego: *Pytam się Waszej Królewskiej Mości i waszmość panów, z czym wrócimy do braci naszej? Co za sołacyją przyniesiemy afflictis?* Naturalnie, nie brakowało w tym pytaniu przesady. Znacznie ważniejsze było jednak, zwłaszcza od I połowy XVII stulecia, dostosowanie ramowych postanowień uniwersałów poborowych do miejscowych realiów. Sejmik przedsejmowy w 1646 r. żądał w swej instrukcji od posłów, aby nie zgadzali się na uchwalanie podatków podczas sejmu. *Nie mają Ichmość Panowie Posłowie pozwalać na nie - zastrzegą instrukcja - ale do nas Braci przynieść, i to pilno warować, żeby te podatki i czopowe w powiecie przy poborcach i szafach na to naznaczonych zostawały*¹⁵². Wspomniany już sejmik relacyjny w 1685 r. dobierał podatki tak, *byleby summa korespondowała*¹⁵³. Podczas sejmu posłowie troccy zgodzili się na: *troje pogłównne [...] także cło nowo podwyższone, szelężne, donativum kupieckie*¹⁵⁴. Sejmik uchwalił zaś: *podymnych dwadzieścia siedmioro z każdego dymu trzema ratami*, wybrał po dwóch poborców do zebrania każdej raty podatku, wyznaczył terminy opłacenia tych podatków oraz określił wynagrodzenie za ich pracę, zagroził im też konstytucjami przewidującymi sankcje karne *na*^{poborców 155}.

¹⁵⁰ LPAH, SA-5919, k. 658 v. - 659.

¹⁵¹ *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701-1702*, s. 296.

¹⁵² *Bajorai valstybiniam Lietvos gyvenime*, s. 345, przyp. 62.

¹⁵³ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1419 v.

¹⁵⁴ VLV, 758.

¹⁵⁵ BUWil., F. 7-15/5963 A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1419 v.

Początkowo poborców mianował sejm. Stwierdzał to reces sejmu grodzieńskiego 1568 r., *iz tyje birczije powietowyje, w kożdym powielić po dwa ich, koto-rych tut na sojmie wsi spoinie obrali*. Przepuszczenie Adolfa Pawińskiego, które podzieliła niedawno Magdalena Ujma, iż posłowie przywozili na sejm kandydatury, które izba tylko zatwierdzała¹⁵⁷ należałoby - w świetle danych z sejmiku trockiego - uznać za pewnik. W 1577 r. zjazd wołkowyski zatwierdził *poborców w powetiech obranych*, poborcą trockim został wtedy Michał Radomski. Wyraźnie widać takie rozwiązanie również w uniwersale poborowym z 1578 r.: *Poborcy do wybierania tych poborów naznaczeni w województwach*. Również uniwersały z 1590 r. i lat następnych wspominają, że poborcy zostali w *województwach, powieciech i ziemiach naznaczeni*. Uniwersały z 1601, 1603, 1607 r. rozróżniały dwie kategorie poborców, pierwszą byli: *na sejmie mianowani i w uniwersał wpisani*, drugą zaś stanowili: *ci co w województwach, albo ziemiach, na to będą obrani*.

W Grodnie w 1568 r. poborcami wybrano: podsędką trockiego Iwana Sielickiego i Jana Strawińskiego¹⁶¹. Poborcą powiatu trockiego został 1578 r. tamtejszy podkomorzy Andrzej Dzierżek¹⁵². W 1580 roku funkcję tę objął pisarz ziemski Jan Gudziański, w rok później - Piotr Wilkożęc, w 1589 r. - Gabriel Rypiński, w 1590 r. - Ostafi Hołubicki Korsak¹⁶³. W latach 1588, 1591, 1593, 1595, 1598, 1601 i 1603 poborców trockich zatwierdzono „Z okienkiem” - uchwalając uniwersał z pustymi miejscami na wstawienie nazwiska¹⁶⁴. W 1607 r. uniwersał głosił: *w Trockim, pobór wydać a poborca do braciej*¹⁶⁵. W 1609 r. poborcę trockiego - Krzysztofa Strawińskiego wyznaczono w uniwersale poborowym. W 1611 r. poborcę wybierać miał sejmik relacyjny¹⁶⁷. Podczas dwóch sejmów w 1613 r. przyjęto różne rozwiązania - Sejm zwyczajny wybór poborcy zlecił *braci*, sejm nadzwyczajny funkcję tę powierzył podsędkowi trockiemu Adamowi Chrapowieckiemu¹⁶⁹. Sejmy z lat

¹⁵⁶ RIB XXX, kol. 450.

¹⁵⁷ A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce*, s. 194, M. Ujma, *Stosunek sejmiku lubelskiego do problemów skarbowych w świetle jego uchwał z lat 1572-1696*, «ZN WSP w Opolu», Historia XXX: 1994, s. 126.

¹⁵⁸ AWAK III, s. 274; J. Lappo, *Iš yriaushją Lietwos suvažiavimą istorijos*, s. 18, 37; idem, *Wielikoje I*, s. 165.

¹⁵⁹ VLII, 1359, 1391.

¹⁶⁰ VLII, 1545, 1571, 1589, 1652.

¹⁶¹ RIB XXX, kol. 450.

¹⁶² VL II, 991. W tekście: *Dzierżko*.

¹⁶³ VLII, 1005, 1035, 1314, 1361.

¹⁶⁴ VLII, 1258, 1392, 1423, 1440, 1491, 1547, 1573, 1591,

¹⁶⁵ VLII, 1655.

¹⁶⁶ VLII, 1692

¹⁶⁷ VL III, 64,

¹⁶⁸ VL III, 235.

¹⁶⁹ VL III, 266.

1616, 1618, 1619, 1620, 1621, 1624, 1626 (warszawski), 1627, 1628, 1629 i Późniejszy wybór ten zlecił sejmikom. Zauważyć należy, że podczas sejmiku Warszawskiego 1626 r. poborcę powiatu wileńskiego, w przeciwieństwie do trockiego, zatwierdził sejm. Z kolei uniwersał poborowy sejmiku toruńskiego w tym samym roku milczał na temat sposobu mianowania poborców prawie całego Wielkiego Księstwa (z wyjątkiem województwa witebskiego oraz powiatów orszańskiego i rzeczyckiego). Również uniwersał jesiennego sejmiku Warszawskiego 1629 r. niektórym powiatom wyznaczył poborcę, innym polecał wybrać go na sejmiku, niekiedy w ogóle milczał na temat sposobu jego Powoływania¹⁷². Podobnie działo się na innych sejmikach Wielkiego Księstwa. Sejmik relacyjny w maju 1683 r. miał wybrać poborców podatków Uchwalonych na sejmie¹⁷³. Sejmik relacyjny w sierpniu 1685 r. wybrał nawet do poboru każdej z trzech rat podatku po dwóch poborców: cześnika Kazimie--a Charmańskiego i klucznika Rafała Wojdaga, skarbnika Piotra Rokotańskiego i Krzysztofa Tura oraz krajczego Andrzeja Kazimierza Ruzewicza i Mikołaja Chełstowskiego¹⁷⁴. Tak więc ewolucja - drogą praktyki - prowadziła do wyboru poborców przez sejmiki. Zatwierdziła to konstytucja 1685 r.¹⁷⁵ Na sejmiku relacyjnym poborcy powinni złożyć stosowną przysięgę, obowiązek ten przewidywał wspomniany uniwersał z 1578 r. Podobne rozwiązania przyjmowano w latach następnych.

Szafarzy pierwotnie - w epoce batoriańskiej - wybierał sejm¹⁷⁶. Za Wazów wskazywały ich sejmiki. Pełnili oni rolę podskarbiów w powiatach, mieli przechowywać pieniądze i wydawać je z pominięciem podskarbiów litewskich¹⁷⁷, Niekiedy sejm zatwierdzał tylko sejmikowych kandydatów lub godził się na nich z góry. W 1591 r. nominację szafarza całego województwa trockiego przekazano, jak świadczy uniwersał poborowy: *do braci*¹⁷⁸. Jak więc widać, szafarze mogli funkcjonować w poszczególnych powiatach lub w całych województwach. Źródła trockie szafarzy wspominają¹⁷⁹, fragmentaryczność danych uniemożliwia jednak pełniejsze oświetlenie tego zagadnienia. Podobną rolę pełnili później, w XVIII wieku, komisarze¹⁸⁰.

¹⁷⁰ VL III, 319, 345, 354, 405, 433, 485, 518, 572, 599, 641. Pogląd, który wyraziła M. Ujma, *Stosunek sejmiku lubelskiego*, s. 126, że sejm zrzekł się w listopadzie 1626 r. prawa wybierania poborców na rzecz sejmików, nie znajduje oparcia w przytoczonym źródle.

¹⁷¹ VL III, 537 n.

¹⁷² VL III, 664.

¹⁷³ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 288, 1683 r.

¹⁷⁴ BUWil., F. 7-15/5963 A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1419 v.

¹⁷⁵ VL V, 744-745.

¹⁷⁶ A. Pawiński, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, «Źródła dziejowe» VIII, Warszawa 1881, s. 262-264.

A. Filipczak-Kocur, *Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów*, s. 33.

¹⁷⁸ VLII, 1393.

¹⁷⁹ K. Avizonis, *Bajorai valstybiniam Lietwos*, s. 345, przyp. 62, 1646 r.

¹⁸⁰ LPAH, SA-5950, k. 876, 1711 r.

Poborcy podatkowi nie mogli być posłami na sejm, który uchwalił pobierane przez nich podatki. Zakaz ten wprowadziła konstytucja 1631 r.¹⁸¹ Wspomniana wyżej konstytucja 1685 r. wyłączała od ponownego wyboru, *tych którzy poborcami będąc w skarbie de pleno nie sprawili się i kwitów głównych nie otrzymali*. Do funkcji tej wybierać należało - wedle tejże ustawy - *ludzi godnych et bene possessionatos*. Lauda trockie tej epoki zaznaczały zresztą, że wybrani to: *ludzie dobrzy i posesjonaci*¹⁸³. Funkcja ta dawała możliwość uzyskania dochodu - najczęściej jednego grosza od złotówki. Anna Filipczak-Kocur, badając działalność sejmiku sieradzkiego w epoce Wazów, zauważyła, że funkcję tę pełniła *średnia i drobna szlachta, najczęściej bez tytułów*^m. W powiecie trockim nie było to jednak regułą. W 1698 r. spośród dziewięciu osób wybranych administratorami czopowego i szelężnego, poborcami hiberny oraz poborcami pogłównego tatarskiego i żydowskiego żadnego urzędu nie piastowały tylko trzy osoby

W 1631 r. sejm nakazał wręczenie posłom na sejmiki relacyjne *delaty* ze skarbu, wykazującej poborców, którzy nie rozliczyli się z pobranych podatków. *Delatę* ową posłowie mieli - *przy czynieniu relacji* - podać do ksiąg grodzkich¹⁸⁶. Był to zapewne również pewien środek nacisku na poborców. Sejm 1662 r. polecił litewskim sejmikom relacyjnym wybór sądów skarbowych, które miały sądzić zarówno *retentorów*, jak i poborców podatków. Sądy te przekształciły się z czasem w stały element powiatowego samorządu. Nie zawsze jednak wybierano je podczas sejmików relacyjnych. Z kolei konstytucja o Trybunale Skarbowym z 1709 r. nakazywała sejmikom relacyjnym wybór komisarzy do tego sądu. Mieli oni, wspólnie z deputatami senatu, co roku kontrolować finanse, głównie wojskowe¹⁸⁸. Projekt konstytucji niedosłego sejmu warszawskiego 1748 r. zakładał wybór na sejmikach relacyjnych, zaplanowanych po tym sejmie: *po dwóch ex equestri ordine kornisarzyów, posesje swoje w tychże województwach, powiatach i księstwach, mających*. Mieli oni wspólnie z senatorami i ministrami stworzyć komisję dla sporządzenia aktualnych spisów podatkowych.

Szczególnym obowiązkiem obciążono sejmiki relacyjne po sejmie 1611 r. Nakazano im wybór, z każdego powiatu po jednym, deputatów dla poprawy III Statutu. Sejmik winien również zapewnić swojemu deputatowi *pewne salariurn* '

¹⁸¹ VL III, 697.

¹⁸² VL V, 744.

¹⁸³ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 288, 1683 r.,

¹⁸⁴ A. Filipczak-Kocur, *Sejmik sieradzki za Wazów (1587-1668)*, Opole 1989, s. 132.

¹⁸⁵ WAPKr., AMCh 994, s. 37-38.

¹⁸⁶ VL III, 675.

¹⁸⁷ VL IV, 883.

¹⁸⁸ VL VI, 309-312.

¹⁸⁹ *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, 1.1, s. 333.

¹⁹⁰ VL III, 39.

Do koncepcji tej wrócono po sejmie koronacyjnym 1633 r.¹⁹¹ Latem 1633 r. prace nad nowelizacją Statutu postępowały jednak bardzo opornie. W rezultacie odłożono je do sejmu¹⁹². Na kolejnym sejmie ordynaryjnym, w 1635 r., zasady wyboru deputatów powtórzono¹⁹³. Sejmik trocki wybrał wówczas swego pisarza ziemnego Jana Dowgiałłę Narbuta¹⁹⁴. Komisja zebrała się wiosną 1636 r. w Wilnie, kodeksu jednak poprawić nie zdołała¹⁹⁵.

Jak więc widać zadaniem sejmików relacyjnych było wcielanie w życie pomysłów, które narodziły się na sejmie, z którego posłowie mieli podczas tych zjazdów zdawać relację.

Sejmiki relacyjne zwoływano również po sejmach zerwanym. Wówczas czynił to monarcha. Najczęściej, jak ustalił H. Olszewski, *na posiedzeniu posejnowej rady senatu* lub później, na podstawie jej upoważnienia¹⁹⁶. W 1681 r. zwołał je monarcha, po zerwanym sejmie warszawskim. Szlachta trocka zebrała się wówczas *na sejmiku relacionis — alias consultationis* i wysłała do króla posła z instrukcją nakazującą prosić o jak najszybsze zwołanie nowego sejmu. *A nade wszystko ponieważ jest sejm jedynym lekarstwem wszystkich chorób Rzeczypospolitej* - stwierdzili zebrani¹⁹⁷.

Po sejmie zerwanym 2 października 1732 r., w czym nie małą rolę odegrał jeden z posłów trockich Antoni Kazimierz Sapieha¹⁹⁸, August II zwołał sejmik relacyjny na 16 listopada. W uniwersale tłumaczył, dlaczego nie przestrzega się alternaty sejmu (co dla Litwinów było kwestią pierwszorzędą)¹⁹⁹ i prostował pogłoski jakoby Warszawa była otoczona wojskiem - koszary opróżniono bowiem na stancje dla posłów²⁰⁰. Sejmik, w swoim laudum, żądał przestrzegania alternaty sejmu w Grodnie. Ponadto podziękował drugiemu posłowi²⁰¹ - pisarzowi ziemskiemu Andrzejowi Józefowi Tarasie, za zdanie sprawy z działalności uchwalił podatek od nieosiadłych i służby. Uzyskane sumy otrzymać miał poseł, o ile można sądzić - jako wynagrodzenie za wyjazd na sejm²⁰². Tak więc celem tego sejmiku relacyjnego było odparcie przez Augusta niektórych zarzutów i - co chyba najważniejsze - uchwalenie zaległych diet dla posła mniej majątnego.

¹⁹¹ VL III, 799. Szerzej o pracach nad poprawą: I. I. Łappo, *Litowski Statut 1588 goda*, t. I, cz. 2s. 433-443.

¹⁹² A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik*, t. I, s. 313-319.

¹⁹³ VL III, 877.

¹⁹⁴ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik*, t. I, s. 521-522; por. BK, rkps 1303, k. 252-252 v.

¹⁹⁵ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik*, t. I, s. 536-537.

¹⁹⁶ H. Olszewski, *Nowe materiały do „Chronologii sejmów polskich”*, s. 233.

¹⁹⁷ BUWil., F. 7-14/5968, księga grodzka trocka za lata 1681-1683, k. 455-455 v.

¹⁹⁸ Biogram pióra H. Palkija, PSBXXXIV/4, z. 143, s. 581

¹⁹⁹ Litwini uzyskali w 1673 r., po kilkudziesięciu latach starań, obietnicę zwoływania co trzeciego sejmu w Grodnie. Miało to podkreślać równorzędność Wielkiego Księstwa i Korony. W praktyce zasady tej nie zawsze przestrzegano.

²⁰⁰ LPAH. SA-5957, k. 536-539.

²⁰¹ A. K. Sapieha zapewne na sejmik nie przybył.

²⁰² LPAH, SA-5957, k. 524-525.

Sejmik elekcyjny

Początkowo jedynym sejmikiem, na którym dokonywano wyborów niektórych urzędników ziemskich był sejmik elekcyjny. Kilkanaście lat później powstał sejmik deputacki, następnie wybory pojawiły się w porządku dziennym innych zjazdów szlachty.

W Koronie sejmik elekcyjny przedstawiał monarsze czterech kandydatów na urząd sędziego, podsędka, pisarza, podkomorzego, spośród których jeden otrzymywał królewski przywilej na urząd²⁰⁴. W Wielkim Księstwie Litewskim na wniosek sejmiku powoływano senatorów: starostę żmudzkiego, wojewodów połockiego i witebskiego²⁰⁴ oraz urzędników nie tylko sądowych: sędziego, podsędka, pisarza i podkomorzego, ale też chorążego i marszałka powiatowego.

Wincenty Skrzetuski stwierdził, w swoim *compendium*, że w podobny sposób wybierano również ciwunów²⁰⁵: wileńskiego i trockiego. Dane z powiatu trockiego nie wskazują jednak na taki sposób powoływania tego urzędnika. W materiałach sejmików trockich, wprawdzie niepełnych, nie natrafiono bowiem na zgromadzenia poświęcone elekcji ciwuna. Gdy w 1704 r. ciwun i pisarz ziemski trocki Michał Szczuka awansował na kasztelanię mińską, szlachta wybrała kandydatów na opróżniony urząd pisarza ziemskiego. Wzmianki o wyborach ciwuna laudum wszakże nie zawiera²⁰⁶. Brak ten można by tłumaczyć tym, że pisarz - w przeciwieństwie do ciwuna - był niezbędny do działania sądu ziemskiego, dlatego szlachta wykazała pośpiech akurat w sprawie tej jednej elekcji-

Z korespondencji wynika jednak, choć też nie ma pewności, że urzędnika tego samodzielnie mianował monarcha. W 1756 r. sędzia ziemski Stefan Dominik Romer prosił Michała Kazimierza Radziwiłła: *w tym promocji i protekcji pańskiej ponawiam suplikę moją, aby przez Jego promocją bratu memu cywoństwo trockie mogło się dostać*²⁰⁷. Dzień później ponowił życzenie: *aby mogło in personam brata mego rodzzonego dostać się*²⁰⁸. Sam zainteresowany - Franciszek Romer, *za wzięciem wiadomości przybycia już ad Regiam JKM Pana Naszego Miłościwego*, prosił tegoż adresata o *promocją swoją pańską do dostąpienia wakującego—urzędu ciwuństwa*²⁰⁹. Starania te pozostały bezowocne. W laudum z roku następnego zaznaczono, że stosowni nominaci zasiedli na urzędach: Andrzej Władysław Ukolski - ciwuna, Franciszek Romer - skarbnika, oraz Jan Romer - horodniczego, *za przy-*

²⁰³ O innych ograniczeniach: J. Matuszewski, *Sprzedawalność urzędów w Polsce*, [w:] idem *Pisma wybrane*, t. II, Łódź 2000, s. 195-201.

²⁰⁴ I. Łappo, *Wielikoje I*, s. 582. Była to jednak zasada, praktyka różniła się od niej, niekiedy znacznie. Kwestia wymaga zbadania.

²⁰⁵ W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. I, s. 212, 246.

²⁰⁶ AGAD, APP 133, s. 983-984.

²⁰⁷ AGAD, AR V, nr 13258A, 9 lutego 1756 r.

²⁰⁸ AGAD, AR V, nr 13258A, 10 lutego 1756 r.

²⁰⁹ AGAD, AR V, nr 13253, 15 listopada 1756 r.

wilejem Pana Naszego Miłościwego Augusta Trzeciego²¹⁰. Pozostałe dwa urzędy niewątpliwie nie wymagały uprzedniego przedstawienia monarsze sejmikowych Kandydatów. Podczas sejmiku gospodarskiego w 1784r. dotychczasowy ciwun Józef Piotr Eytmin powiadomił zebranych o rezygnacji przez się urzędu ciwoństwa Województwa trockiego na osobę WJPana Józefa Jeleńskiego sędziego ziemskiego Województwa trockiego i do wolnej dystrybucji Najjaśniejszego Króla Jmci—, następnie sędzia ziemski J. Jeleński intuitu przywileju—Króla Jmci na też cywonstwo sobie konferowanego miejsce tegoż urzędu ciwoństwa zasiadł²¹¹. Na podstawie fragmentarycznych danych można więc sądzić, że ciwuna mianował samodzielnie monarcha. Jeśli, oczywiście, jakkolwiek nominacja mogła być samodzielna— Wincenty Skrzetuski opisując litewskie realia, popełnił zapewne błąd. Wydaje się również, że ciwun trocki powoli tracił swe wysokie miejsce w urzędniczej hierarchii. Wymaga to jednak zbadania, podobnie jak stanowisko ciwuna wileńskiego.

Uzyskanie wpływu na obsadę urzędów powiatowych osiągnięto po ponad wiekowych staraniach bojarów-szlachty. Pewnym preludium do obierania urzędników sądowych była walka o obieranie wiża - protoplasty woźnego sądowego. Pierwotnie byli to pomocniczy funkcjonariusze sądowi, mianowani *ad hoc* przez namiestników-dzierżawców, starostów i wojewodów. Bojarów-szlachty stan taki nie zadowalał, nie ufali świadectwu osób zawisłych od urzędu, krytykowali też byt wysokie opłaty. Przez dziesięć lat, od sejmu brzeskiego 1544 r., starali się o wpływ na obsadę tego stanowiska. Podczas sejmu wileńskiego 1554 r. gospodar zezwolił; *majete [...] obrawszy wiżow wiery godnych, panom wojewodom opowiedieti, a ich miłost' takowych na to ustawliat*²¹². Tak więc bojarzy-szlachta zdobyli pierwszy, skromny przyczótek w walce o wpływ na obsadę sądów.

Początków sejmików elekcyjnych doszukiwać się można w trzeciej dekadzie XVI stulecia, w zebraniach bojarów-szlachty, którzy wyrażali swe niezadowolenie z mianowanego przez monarchę chorążego i w zamian wskazywali kandydata własnego, cieszącego się ich zaufaniem²¹³. Sejmiki elekcyjne zapowiedziano na sejmie belskim 1564 r. Panowie litewscy zrzekli się wówczas prawa sądenia ich przed sądem wielkksiążęcym. Dzięki temu powstać mogło, na wzór Korony, jednolite sądownictwo szlacheckie. Składały się na nie m.in. sądy ziemskie z sędziami wybieranymi przez szlachtę. Pierwsze nominacje na nowogródzkie urzędy sądowe - jak wynika z badań Andreja Radamana - miały miejsce 30 kwietnia 1565 r., a więc jeszcze przed ostatecznym zatwierdzeniem II Statutu. W tym samym okresie mianowano urzędników sądowych Słonimskich²¹⁴. Wolno jednak wątpić, czy nowa organizację sądownictwa wszędzie wprowadzono równie sprawnie.

²¹⁰ LPAH, SA-5963, k. 524 v.

²¹¹ LPAH, SA-S919, k. 36

²¹² RIB XXX, kol- 229. Szerzej: A. B. Zakrzewski, *Wiż w prawie litewskim XVI w.*, CPH XXXVII 1985, z. 2, s. 153-164.

²¹³ W. Kamieniecki, *Chorażowie*, s. 184.

²¹⁴ A. Radaman, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie*.

W myśl postanowień II Statutu z 1566 r. sejmik elekcyjny wybierał - tak jak w Koronie - po czterech kandydatów na urząd sędziego, podsędzieka i pisarza, spośród których monarcha jednego obdarzał przywilejem (IV, 1)²¹⁵. Po otrzymaniu¹¹ przywileju urzędnik winien *na pierwszych rokach sądowych* złożyć przysięgę wedle roty ustalonej przez ten sam artykuł Statutu. Rozwiązaniem racjonalnym¹¹ nieznanym w Koronie, były awanse w łonie sądu ziemskiego. Jeśli na opróżniony urząd sędziego - sęstwo, wybrano podsędzieka lub pisarza, wówczas jedyny sejmikowy kandydat otrzymywał monarszy przywilej na urząd²¹⁶. Zasady powyższe - a najprawdopodobniej i praktykę - potwierdził i ujednolicił, zezwalając również na awans pisarza na podsędzieka, III Statut z 1588 r. (IV, 1).

W 1565 r. szlachta prosiła hospodara, aby powołał sądy podkomorskie, na *co ten łaskawie zezwoliati racził*²¹⁷. Mianowanie podkomorzego zastrzegł jednak sobie²¹⁸. Podobnie monarcha samodzielnie - przynajmniej wedle litery prawa - wyznaczał chorążego²¹⁹.

Dopiero III Statut wprowadzał nominację podkomorzego (IX, 1) i chorążego (II, 5) spośród sejmikowych kandydatów. Podczas mianowania tego ostatniego urzędnika samodzielność władcy ograniczała nie tylko sejmik: właściwego kandydata wyłaniał bowiem monarcha *s pany radami*. Statutowe przepisy wieńczyły wieloletnie starania szlachty pragnącej obieralności chorążego. W myśl ustaleń Witolda Kamienieckiego już w 1547r. prosiła o to szlachta podlaska, zaś cztery lata później - cały sejm. Prawdopodobna wydaje się hipoteza tego badacza - wyrażona wcześniej przez Iwana I. Łappę - iż już w 1566r. szlachta sugerowała władcy pożądanego kandydata. W. Kamieniecki wskazał bowiem wzmiankę o pozbawieniu - na jej wniosek - chorążego urzędu. Kwestia ta wymaga jednak szerszego dowodu.

Zasady elekcji urzędników sądowych poprawił, dążąc do sprawnego i szybkiego wyboru, jak również ujednolicił dopiero sejm konwokacyjny w 1764 r. Postanowił, iż marszałka, chorążego, podkomorzego, pisarza i czterech sędziów ziemskich - zniósł bowiem urząd podsędzieka, wprowadzając w zamian trzech sędziów - obierać będą sejmiki większością głosów.

²¹⁵ Praktykę tę stosowano też w stosunkach miejskich: wójtów Kowna (od 1584 r.) i Wilna (od 1610 r.) mianował władca spośród czterech kandydatów magistratu wybranych spośród burmistrzów i ławników, Z. Kiaupa, *Yilniaus ir Kauno vaitų teismines galios raida XV-XVII ainiųs* «Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai», A serija, 4 (49) t. (1974), s. 87.

²¹⁶ Tekst ruski II Statutu, *Statut Wielikogo Kniażestwa Litowskogo 1566 goda, Wremiennik XXIII*: 1856, wspomina jedynie (s. 64) o takim awansie podsędzieka lub pisarza - na sęstwo. Tekst łaciński, *Pomniki prawa litewskiego, Archiwum VII*: 1900, zezwala (s. 72) na zastosowanie uproszczonej procedury w przypadku każdego awansu, a więc i pisarza na podsędkostwo. Tłumaczenie polskie jest niejasne - opuszcza (s. 73) połowę zdania. I, I. Łappo, *Wielikoje I*, s. 353, *Wielikoje II*, s. 501, uważał, że obydwaj urzędnicy mieli prawo do uproszczonego awansu, zarówno na sęstwo jak i na podsędkostwo.

²¹⁷ I. I. Łappo, *Litovskij Statut 1588 goda*, t. I, cz. 2, s. 13.

²¹⁸ I. I. Łappo, *Wielikoje I*, s. 356.

²¹⁹ Ibidem, s. 323.

²²⁰ W. Kamieniecki, *Chorażowie*, s. 184.

Zasady te potwierdził - bardziej akcentując zasadę głosowania większością niżli formalnego charakteru monarszego potwierdzenia- sejm koronacyjny tegoż roku - . Zachował je również sejm 1768 r.²²² Warto zauważyć, że choć sejmiki Korony przyjęły wówczas - bądź zachowały - wybory większościowe²²³, to nie Przyjęty procedury elekcji jedyne kandydata na urząd²²⁴. Być może rezygnacja W Wielkim Księstwie z wyboru czterech kandydatów wiązała się z odmiennym układem litewskich stosunków. Może w Koronie istniały korzystniejsze warunki wyłaniania kandydatów cieszących się zaufaniem szlachty? Może w Wielkim Księstwie przewaga magnatów, choć mniejsza, niż w XVI i XVII stuleciu, powodowała, że sejmikowy wybór był nierzadko formalnością a magnackie pośrednictwo w uzyskaniu przywileju na urząd było nadal niezbędne?

Warunki wybieralności na urzędy

Kandydaci na ziemskie urzędy sądowe powinni byli spełniać pewne warunki. II Statut zakazywał wybierania na te urzędy duchownych, starostów-dzierżawców, ciwunów, chorążych i innych urzędników powiatowych (IV, 8). Stanowił, iż *mają być obierani ludzie dobrzy*²²⁵, *cnotliwi, roztropni, w prawie umiętni, rodu szlacheckiego, w owym powiecie dawno osiedli i nie inszy wiary, jedno krześciański* (IV, 1, 8). Podobne warunki zawierał III Statut. Wybierać miało *ludzi dobrych i pobożnych, cnotliwych, godnych, w prawie umiętnych, pisać umięjących, rodziców tego państwa WX i w tym powiecie nie nowo, nie zmyślenie osiadłych* (IV, 1). Wyłączenia przewidziane przez ten kodeks zbliżone były do regulacji wcześniejszej. Poza urzędami wymienionymi w poprzednim Statucie kandydować nie mogli (IV, 2): kasztelanowie, marszałkowie, podkomorzowie, wojscy, chorążowie nadworni i powiatowi oraz inni urzędnicy. W 1726 r. *patronom* - zawodowym zastępcem procesowym, zakazano zajmowania sądowych urzędów ziemskich i grodzkich²²⁶

Jest kwestia otwartą, w jakim stopniu stosowano się do poszczególnych wymogów. Wojewoda trocki Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” nakazywał szlachcie w 1595 r.: *raczcie promezku siebie liudej zacnych, bogobojnych, pisma i prawa pospolitogo umejuczich bratju swoju, obywatelaj tego powetu trockogo na tot wrad-- godnych elektów czotyroch obrad i do jego korolewskoje miłosti tuju*

²²¹ VL VII, 389.

²²² VL VII,625. Stosunek kolejnych sejmów do głosowania większościowego na sejmikach zbadał A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 50-65.

²²³ VLVII,55

²²⁴ [...] *na urzędy ziemskie elekcyjne, nie urzędnicy aktualni, podług prawa Księstwu Litewskiemu tylko służącego, lecz kandydaci czterech obierani być mają*, VL VII, 625

²²⁵ Na ten temat: N. Jakowenko, „Czołownik dobryj” i „czołownik złyj”: z historii mentalnych ustanowok w Ukraini - Rusi kinca XVI- sere diny XVII st., [w:] *Mediaevalia Ucrainica: mentalist*

²²⁶ VLVL 483.

zgodu s łoje elekcji otoslati, zachowujuczi sia wodlug statutu²²⁷. Cztery lata później żądał z kolei, aby szlachta przedstawiła czterech kandydatów na urząd sędziego ziemskiego: *szlachliczow, ludziej dobrych, pobożnych, cnotliwych, w prawie i pisma umiejętnych, rodyczow państwa tutosznego*—i w to powiecie trockom osetych²²⁸. Można przyjąć, że większość z tych warunków akceptowano i w przyszłości. Świadczą o tym lauda późniejsze o stulecie. Uchwała sejmik¹¹ elekcyjnego z 1704r. zaznaczała, że obrano kandydatów z *dawna dobrze osiadłych*²²⁹. Podobne przymioty kandydatów podkreślano w 1719 r.: obrano wówczas ludzi *dobrze osiadłych i prawa wiadomych*²³⁰. Zdezaktualizował się - wobec przemian kulturalnych w Wielkim Księstwie, potwierdzonych przez *coaequatio iurium* z 1697 r. - wymóg: *pisarz ziemski ma po rusku literami i słowy ruskiem wszystkie listy, wypisy i pozwy pisać, a nie inszym językiem i słowy* (IV, 1). Aneks ukazuje zaś, że również *incompatibilitas* była w XVIII stuleciu już tylko martwą literą Statutu.

W 1717 r. Sejm Niemy zaakceptował restrykcje, które - wedle Wojciecha Kriegseisena - stanowiły praktyczny *zakaz udzielania niekatolikom jakichkolwiek nadań - królewsczyzn, urzędów i tytułów, trudno bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której do wakującego starostwa czy urzędu nie znalazłby się żaden katolicki aspirant*²³¹. Było to więc praktyczne ograniczenie biernego prawa wyborczego podczas sejmików elekcyjnych. Uchwały konwokacji 1733 r. odmówiły dysydentom m.in. prawa do piastowania urzędów²³². Mogli oni uczestniczyć w odpowiednich sejmikach, jednak bez szans na wybór. Instrukcja trocka z 1750 zakazywała nadawania dysydentom urzędów, starostw, hibern, dóbr stołowych" • Można więc przypuszczać, że przestrzegano tego w sejmikowych wyborach.

Ograniczenia w zakresie biernego prawa wyborczego wynikały również z instytucji skartabelatu. Nowej szlachcie do trzeciego pokolenia nie można było nadawać urzędów²³⁴.

Prawo wyborcze czynne i bierne przysługiwało, aż do połowy XVIII wieku tym samym kategoriom uczestników sejmikowych obrad. Wprawdzie już w II i III Statucie można było doszukać się wymogu pewnego „domicylu” w powiecie. Kodeks ten stanowił bowiem, że członków sądu ziemskiego można było obrać spośród osób *w tym powiecie nie nowo, nie zmyślenie osiadłych* (IV, 1). Sądzić należy, że było to jednak tylko wymaganie niewątpliwej osiadłości w powiecie-

Dopiero konstytucja sejmu koronacyjnego Stanisława Augusta z 1764 r. po raz pierwszy wprowadzała odmienne wymagania wobec czynnego i biernego

²²⁷ AGAD, AR II, ks. 4, s. 101, 3 sierpnia 1595 r.

²²⁸ AGAD, AR II, ks. 4, s. 138.

²²⁹ AGAD, APP 133, s. 983.

²³⁰ RGADA, f. 389, nr 581, k. 849.

²³¹ W. Kriegseisen, *Ewangelicy*, s. 45.

²³² Ibidem, s. 47, 240, 242, 247.

²³³ LPAH, SA-5961, k. 1941.

²³⁴ VL V, 22, 1669 r.; VL VI, 625, 1736 r.

prawa wyborczego. Zastrzeżenie, przewidziane w konstytucji konwokacji tego samego roku: *eligendi do urzędów ziemskich powinni być bene nati i posesje ziemskie wieczyste w tymże województwie i powiecie [...] mieć powinni*²³⁵, wzmacniało tylko wymóg osiadłości, nie żądało jednak odmiennych kwalifikacji od wybieranych i wybierających. Podobnie stanowiła konstytucja sejmu koronacyjnego: *w sejmikach elekcyjnych i deputackich: ci tylko, którzy prawdziwie według dawnych praw są w swoim województwie i powiecie bene nati et possessionarii, moc dawania suffragiorum mieć będą*. Wyraźnie jednak rozróżniała: *ad activitatem dandi suffragii lat ośmnaście zupełnych, ad capacitatem zaś być obranym urzędnikiem lub deputatem, lat dwadzieścia trzy skończonych*²³⁶.

Termin

Pierwsze sejmiki dla wyboru składu sądu ziemskiego zwoływał, wedle II Statutu, sam gospodar. Następne, jeśli skład sądzący został niekompletny, mógł zwołać *-jeśli trafiłoby się to w niebytności monarchy -już wojewoda (IV, 1)*.

Zasady te, nieco modyfikując, przejął III Statut. Jeśli *vacat* w sądzie zdarzy się w czasie pobytu monarchy w Wielkim Księstwie - on właśnie wyznaczyć miał termin sejmików elekcyjnych. Jeśli król przebywałby w Koronie - uniwersał wydać winien, co stanowiło *novum*: cztery tygodnie przed sejmikiem, wojewoda.

W praktyce uniwersały (*innotescencje*) wydawał właściwy wojewoda, na Żmudzi zaś - równorzędny wojewodzie starosta żmudzki. Niekiedy wezwanie na sejmik elekcyjny wydawał też kasztelan²³⁷. Monarcha zajmował się tym zupełnie sporadycznie. Początkowo wojewoda tłumaczył jeszcze, że wydaje uniwersał na taki sejmik, *aby prowołoka sprawedliwosti swetoje za niedostatkom wradnika tego zemskiego nie była, pro nebytnost na tot czas jego korolewskoje miłosti — u tutosznem panstwie Welikom Kniastwie Litowskom*²³⁹. Z biegiem czasu zrezygnowano z takich zastrzeżeń.

Najczęściej szlachta prosiła wojewodę, powiadamiając o opróżnieniu urzędu, o wydanie uniwersału na taki sejmik. Zdarzało się jednak, że czynił to urzędnik sądowy ustępujący ze stanowiska. W 1599 r. sędzia ziemski trocki Bohdan Sapiena pisał do wojewody Mikołaja Radziwiłła „Sierotki”: *Teraz już przyszedzszy do takiego wieku, w którym i zaszłość liat moich i zdrowie schorzałe (co za lialy idzie) pracować mi w tern dłużej nie dopuści. Mając i na to względ, aby IM dlia niesposobności zdrowia mego zwłoki w sprawedliwosci i[więtej] nie niesli, wolałem się sam z urzędu tego degradować i pisałem uprzejmie prosząc, aby to król*

²³⁵ VL VII, 183.

²³⁶ VLVII, 388.

²³⁷ Urząd wojewody nie był zapewne jeszcze obsadzony, pierwszy uniwersał wydał więc 'elan Michał Kazimierz Kociej, później awansował na wojewodę trockiego, ale w drugim uniwersale występuje nadal jako kasztelan: Troki, lata 1703-1704, AGAD, APP 133, s. 983

²³⁸ RGADA, f. 389, nr 581, k. 754 (Grodno, 12 lutego 1699 r.).

²³⁹ AGAD, AR II, ks. 4, s. 101, 3 sierpnia 1595 r.

*JM, że mnie zdjąwszy, młodszemu to dać raczył. Uniżenie tedy i WXM—proszą abyś WXM elekcją dać i czas pewny na obranie elektów według prawa na miejsce moje, naznaczyć, rozkazać raczył*²⁴⁰. Sejmik elekcyjny odbył się 2 września 1599 r.²⁴¹

Uniwersały na sejmik elekcyjny na pisarstwo trockie wydano na przełomie 1703 i 1704r. dwukrotnie²⁴². Również w 1741 r. pierwsze uniwersały wojewody trockiego Michała Kazimierz Radziwiłła „Rybeńki” na sejmiki elekcyjne celem wybrania całego składu sądu ziemskiego nie odniosły skutku. Podkomorzy trocki Kazimierz Józef Ukolski, prosząc o powtórne uniwersały, tłumaczył: *wydane - "JO — Dobrodzieja naszego województwu swojemu elekcje na urzędy ziemskie do rąk moich elekcje z racji choroby mojej nie posyłałem ad acta"*²⁴³. Nie można wykluczyć, że podkomorzy, nie mogąc brać udziału w sejmikach obsadzających tak ważne w powiatowej skali urzędy, wolał nie nadawać uniwersałom dalszego biegu niż ryzykować, że dokonają one niesłusznego, z jego punktu widzenia, wyboru.

Rezygnację z uniwersałów zwoływających sejmiki planowano już podczas sejmiku 1748 r. Ścisłej: sejmiki elekcyjne dla obrania pierwszego spośród nieobsadzonych urzędów sądowych przewidywano nazajutrz po sejmiku gospodarskim w 1749 r. W kolejnych dniach planowano wybór na dalsze wakujące urzędy. Jeśm nie doszłoby wówczas do wyboru urzędnika, wówczas sejmiki elekcyjne odbywałyby się corocznie, *etiam bez uniwersałów*, nazajutrz po sejmiku gospodarskim. W roku zaś przedsejmowym - drugi termin sejmiku elekcyjnego wyznaczano nazajutrz po sejmiku przedsejmowym²⁴⁴.

Realizacja tej koncepcji nastąpiła na mocy konstytucji konwokacji 1764 r. Odtąd sejmiki elekcyjne miały odbywać się *na zawsze [...] po gromniczych gospodarskich sejmikach nazajutrz, bez uniwersałów mocą prawa*²⁴⁵. Rozwiązanie to zastosowano w Trokach już w czasie pierwszego sejmiku - w lutym 1765 r. Trzeciego dnia sejmiku, *jako w czasie elekcyjnym na ziemstwa tymże prawem konstytucyjnym designowanym*, uzupełniono o trzech sędziów skład sądu ziemskiego²⁴⁶. Monarsze uniwersały - po reformach sejmiku 1764 r. - stały się zbędne. Stała pora sejmiku elekcyjnego powodowała, że szlachta omal natychmiast mogła reagować na *vacat* na urządzie. Na sejmiku gromniczym w 1766 i: *po czytaniu listu WJP Stefana Jerzego Romera chorążego trockiego resignationis chorągstwa — po przeczytaniu którego dyrektor następującą elekcję chorążego intuitu konstytucji novelle pro die quinta praesentium nazajutrz po sejmiku gospodarskim in publica facie ogłosiwszy, miejsce tejże elekcji solito morem na zamku JK*

²⁴⁰ AGAD, AR II, ks. 4, s. 137, 13 czerwca 1599 r.

²⁴¹ Biogram pióra H. Lulewicza, PSB t. XXXIV/4, z. 143, s. 593.

²⁴² AGAD, APP 133, s. 983.

²⁴³ AGAD, AR V, nr 16751, 27 listopada 1741 r.

²⁴⁴ *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. I, s. 366-367.

²⁴⁵ VLVII, 184.

²⁴⁶ LPAH, SA-5966, k. 52.

*trockim designował*²⁴⁷. U schyłku 1772 lub w początku 1773 r. *uroczyście* zrezygnował z urzędu sędziego ziemskiego trocki Robert Kazimierz de Raes²⁴⁸. W 1784 r. po opróżnieniu, wskutek awansu dotychczasowych urzędników, kilku urzędów sądowych *sejmik elekcyjny secundum praescriptum konstytucji — ogłosił i solwował* kierujący obradami ciwun trocki²⁴⁹.

Praktyka wyborów

W praktyce trockiej stosowano zasadę wyboru podsędka na miejsce sędziego wtedy przedstawiano królowi tego jednego kandydata do zatwierdzenia. Jeśli zaś do sądu należało wybrać osobę nie pełniącą w nim wcześniej żadnej funkcji - monarsze przedstawiano czterech kandydatów²⁵⁰. Była to sytuacja typowa. Zastanawia jednak, że nie awansował w 1649 r. pisarz ziemski. Przyczyn można się tylko domyślać. Z kolei w 1669 r. nastąpił awans składu sądu: podsędek awansował na sęstwo, dotychczasowy pisarz na podsędkostwo, wybrano więc nowego pisarza - Mateusza Bychowca. Ten okazał na styczniowych roczkach roku następnego monarszy przywilej, złożył przysięgę i zasiadł w sądzie. Kilka dni później, na najbliższym sejmiku przedsejmowym, pojawił się, prezentując monarszy przywilej na ten sam urząd i chcąc wykonać przysięgę na urząd, podwojewodzi trocki Jan Władysław Ukolski²⁵¹. Widać więc, że omal jednoczesne obdarzanie różnych kandydatów przywilejami na ten sam urząd sądowy nie ominęło i Trok.

Naturalnie, wokół uzyskania przez jednego z sejmikowych elektów królewskiego przywileju na urząd toczyły się - min. na dworze - zakulisowe targi, o których wiadomości z rzadka tylko przedostawały się poza krąg bezpośrednio zainteresowanych. Kanclerz Albrycht Stanisław Radziwiłł opisywał rywalizację o chorągwo trockie w 1636 r. między wojewodą trockim Jerzym Tyszkiewiczem, który chciał tego urzędu dla swego podwojewodzkiego, a podkomorzym trockim Piotrem Wołłowiczem. Ten ostatni pragnął zapewnić urząd swemu synowi Władysławowi. Sejmik obrał obydwu kandydatów. Należało jeszcze uzyskać przywilej królewski. Obydwaj kandydaci wysłali więc do monarchy, przebywającego akurat w Wilnie, gońców z - najprawdopodobniej - sejmikowym *kredensem* i - być może listem zalecającym królowi przydatność kandydata i zasługi jego protektora. °Je\vodziński sługa po drodze list zgubił, a znalazł go konkurent. Na samym zaś dworze marszałek nadworny, spowinowacony z Wołłowiczami, wychodząc na przeciw powracającemu monarsze, wstawił się za podkomorzycem. Ponieważ prośbę popierał kanclerz - władca zgodził się na tę nominację. Wojewodzie, który chciał prośbę przedstawić królowi wysiadającemu na zamku z karety, uniemożliwił

²⁴⁷ LPAH, SA-5966, k. 739 v.

²⁴⁸ LpAH, SA-5917, k. 836.

²⁴⁹ LPAH, SA-5919, k. 35.

²⁵⁰ RGADA, f. 389, nr 581, k. 946, 14 maja 1649 r.

²⁵¹ BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1669-1671, k. 1029.

to marszałek, *dworskimi żartami* zabawiający monarchę. W komnacie zaś - Piotr Wołłowicz padł Władysławowi IV do nóg i podziękował za urząd²³².

Statut nakazywał, jak już wspomniano, wybór czterech kandydatów, jednego z nich monarcha obdarzał przywilejem. Tak też funkcjonował sejmik trocki na przeto' mie XVI i XVII stulecia²³³. Nie była to jednak reguła bezwzględnie przestrzegana.

Świadczą o tym perypetie Krzysztofa Dzierzka, którego nominacji na chorążego trockiego tamtejsza szlachta nie chciała uznać. Podczas sejmiku przedsejmowego w 1596 r. został on posłem. Nie obyło się wówczas bez drobnego afrontu: *wymogłem to na nich, że go w instrukcji chorążym trockim nie pisa*. pisał w liście dyrektor sejmiku, ciwun trocki Balcer Strawiński²³⁴. Sejmik przedsejmowy w 1598 r. domagał się od swoich posłów: *Pan Dzierzek, iż nad prawo swe elektowe wszystkich obywatelów województwa trockiego chorągstwo otrzymał Jako żeśmy już nieraz w tym do JKMprośby przez posty donosili, aby się nam tym prawo nie łamało, mają i teraz panowie posłowie JKM prosić, aby nam czas na elekcję chorążego złożyć, składać raczył, jakobyśmy według prawa z łaski JKM chorążego za wolną elekcją mieć mogli*²³⁵. Należy przypuszczać, że gospodar mianując tego chorążego, nie przejmował się szlachecką rekomendacją. Nie budzi to zdziwienia. Przykład kilkudziesięciu lat walki o zasady nominacji marszałka powiatowego wskazuje, że nawet w XVII stuleciu dwaj ostatni Wazowie niezbyt chętnie pozbywali się swych prerogatyw²³⁶. Jeszcze niechętniej czynił to ich ojciec, dysponując autorytetem mniej nadszarpniętym.

Tendencja wiodła w kierunku zmniejszania uprawnień gospodarza, na rzecz szlachty i - może w największym stopniu - magnatów. Stopniowo w czasie sejmikowej elekcji wykształciła się praktyka wskazywania monarsze „właściwego” - z punktu widzenia sejmiku (lub jego magnackiego patrona) - kandydata. Stosowano różne metody. Wystawiano więc list wierzitelny (*kredens*) wymieniający kandydatów na urząd, w kolejności proponowanej przez sejmik. Innym sposobem było wymienienie w *kredensie* wszystkich kandydatów i gorące polecenie jednego z nich. Niekiedy znowu konkurenci do urzędu rezygnowali z dalszej rywalizacji, przekazując zdobyte na siebie głosy na rzecz jednego z nich. W dokumentach sejmiku umieszczano wówczas, wśród podpisów, rezygnację jednego lub wszystkich konkurentów. Pierwsza znana wzmianka dotyczy sejmiku wileńskiego 1612 r.²³⁷ Praktyka taka objęła u schyłku XVII wieku praktycznie całe Wielkie Księstwo Litewskie i wszystkie urzędy z kandydatami wskazywanymi monarsze przez sejmiki.

²³² A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. I, s. 527-528.

²³³ AGAD, AR II, ks. 4, s. 101, 138.

²³⁴ BPANKr., rkps355, k. 133 v.

²³⁵ AGAD, AR II, nr 380, s. 5.

²³⁶ Zob. A. B. Zakrzewski, *Marszałek powiatowy Wielkiego Księstwa Litewskiego - wci"m* *kiem sejmikowym (XVI- XVIII w.)*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie*, s. 356.

²³⁷ H. Wisner, *Kilka uwag o stronictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła*, s. 42

Niekiedy sejmikowa elekcja była czczą formalnością i z wykonaniem przysięgi nie czekano na monarszy przywilej. Dokument taki - z *okienkiem* - miał już magnacki protektor. Wystarczało tylko wpisać nazwisko obdarzonego nim szlachcica.

Zwyczaj ten nie wyparł jednak, nawet w praktyce sejmików często go stosujących, unormowań statutowych. Sejmik trocki obrał np. 16 sierpnia 1690 r. czterech kandydatów na podsędkowstwo. Tego samego dnia *zgodnie zgodziwszy się trzech pomienieni—czwartemu candidalowi mianowicie Jmsci Panu Mateuszowi Romerowi podstolemu inflanckiemu, starości somiliskiemu—urząd podsędkowstwa—publicae [!] przy zgromadzeniu nas wszystkich ustąpili, jakoż Jmśc Pan podsądek - - następnego dnia—nemine contradicente—jurament na podsędkowstwo na tymże sejmiku wykonał²⁵⁸. Również osiemnaście lat Później, podczas elekcji na podkomorstwo, wybrano czterech kandydatów na ten urząd godnych. Następnie, trzech z nich *concrency swojej z afektów swoich dobrowolnie na osobę jednego—chorążego trockiego ustąpili. Zaczyn pomieniony JMPan chorąży —jurament na ten urząd — publice przed nami na tymże sejmiku wykonał, i—miejsce urzędu swojego—bez żadnej ni od kogo kontradycji zasiadł²⁵⁹. Najprawdopodobniej obydwaj, zarówno podsądek jak i chorąży, mieli już wystawiony przywilej na urząd. Może też przywilej z *okienkiem* miał ich magnacki patron²⁶⁰. Sejmikowa elekcja była więc w obydwu wy--kach tylko formalnością. Podobnie, o ile można sądzić, przebiegał w 1738 r. wybór podkomorzego. Józef Mikołaj de Raes donosił wojewodzie trockiemu Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi „Rybeńce”: — *ciwun trocki pierwszym stanął electem, dobrawszy sobie socios —, którzy kredensa swoje ad manus — ciwuna oddał²⁶¹. Laudum stwierdzało, że na urząd wybrano czterech kandydatów, trzech z nich *in personam tegoż—ciwona transfundowali i swoje credentiales admanum Jmci oddawali²⁶². Sposób przeprowadzania takiego wyboru był więc nieskomplikowany: należało znaleźć, najlepiej we własnej partii, chętnych do rezygnacji *socios*. Następnie zaczynała się operacja bardziej skomplikowana - szukanie protekcji. Ciwun Kazimierz Józef Ukolski napisał więc list do „Rybeńki”. Donosił o wyborze, za wojewodzińskim poparciem, zrzeczeniu się kon---entów i prosił: *godzi suplikować do respektu osobliwszego JOWXM, ażebym przez WXM interpozycją mógł dostąpić na nowy urząd przywileju od Najjaśniejszego Majestatu Pańskiego²⁶³. Wstawiennictwo musiało być skuteczne,*****

BN, 0.8615, k. 145.

²⁵⁹ BN, Akc. 11107, zob. *Pasmo czynnosą*, s. 11

²⁶⁰ Przywileje takie były tak rozpowszechnione, że August II zobowiązywał się w traktacie warszawskim: *Przywilejów też na godności z okienkami nikt upraszać nie ma i o zapieczętowanie ich uprzykszać się nie powinien*, L VI, 241. Artykuł ten wynikał z antymagnackiego nastawienia konfederacji tarnogrodzkiej oraz z troski o szlachecką równość, zagrożoną przez stosowanie, wła-- przez magnaterię, takich listów, sprowadzających do fikcji sejmikową elekcję.

²⁶¹ AGAD, AR V, nr 12816, 9 lutego 1738 r.

²⁶² LPAH, SA-5959, k. 286.

²⁶³ AGAD, ARY, nr 16751, 13 lutego 1738 r.

ciwun otrzymał bowiem pożądane podkomorstwo. Podobnie wybierano tego samego dnia kandydatów na chorąstwo powiatowe: konkurenci *kredensa swoje* przekazali uzgodnionemu kandydatowi - Stefanowi Jerzemu Romerowi. Również ten prosił wojewodę o poparcie u króla w *konferowaniu przywileju na urząd*. Tak samo, jak wykazuje bieg wydarzeń, skutecznie. W kolejnych dniach sejmiku do zgody nie doszło. Wybory kandydatów na urzędy sędziego podsędką i pisarza ziemskiego *per discordiam animorum* zostały zerwane" .

Z kolei w 1704 r. wszystkich czterech kandydatów na pisarzy sejmik odesłał do decyzji władcy²⁶⁶. Również ten sam los spotkał w 1719 r. wszystkich czterech elektów, myślących o tym samym urzędzie ziemskim . To samo zdarzyło się podczas elekcji kandydatów na podkomorstwo w 1738 r.²⁶⁸ W 1752 r. August III mianował sędzią ziemskim Stefana Dominika Romera, jednego z czterech przed' stawionych mu kandydatów²⁶⁹

Przyjęcie określonego rozwiązania zależało - należy przypuszczać - od kort' kretnego układu sił na sejmiku. Zapewne, jeśli osiągnięto tam porozumienie - wysyłano władcy jednego kandydata, jeśli nie - zdawano się na zabiegi *u dworu*.

Sejmikowe formalności stanowiły w niemałej części miłe szlacheckiemu sercu *decorum*. Rzeczywistość przedstawił - z własnej praktyki - Marcin Matuszewicz. Dla zdobycia nominacji niezbędne były *kombinacje* sejmikowe i protektor na sejmiku, a najlepiej - również *u dworu*²⁷⁰. W 1683 r. sejmik oszmiański wybrał czterech kandydatów na pisarza ziemskiego. Jednym z nich został, jak sam pisał *z łaski Bożej, za co niech chwala temuż Panu będzie za Jego promocją, bom tez innej nie miał*, Jan Władysław Poczobut Odlanicki²⁷¹. Przywilej na urząd otrzymał jednak ktoś inny, dysponujący protekcją bardziej przyziemną, ale - widocznie - skuteczniejszą. Czasem, i to bynajmniej nie rzadko, na jeden urząd przedstawiano dwa przywileje²⁷². Wówczas strona zainteresowana występowała z powództwem o stwierdzenie ich ważności przez sąd relacyjny. Również i tam przydawała się protekcja²⁷³.

Zdarzało się, że elekt - pomimo obrania pierwszym kandydatem - nominacji monarszej nie otrzymał. Wprawdzie z powiatu trockiego przykładu takiego nie odnaleziono, jednakże Andrzej Rachuba wskazał taki przypadek na nieodległym

²⁶⁴ AGAD, ARV, nr 13258, 23 lutego 1738 r.

²⁶⁵ LPAH, SA-5959, k. 286.

²⁶⁶ AGAD, APP 133, k. 983-984.

²⁶⁷ RGADA, f. 389, nr 581, k. 849.

²⁶⁸ BN, Akc. 1 1104, Warszawa, 20 listopada 1738 r.

²⁶⁹ *Pasmo czynności*, s. 20; BN, Akc. 11109, 23 października 1752 r.

²⁷⁰ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. I, s. 256, 302, 305, 311, 329-331. Ujęcie syntetyczne: Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela*, s. 398-400, 407-408, 412.

²⁷¹ J. W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik*, opr. A. Rachuba, Warszawa 1987, s. 299.

²⁷² M.in. BUWil., F. 7, księga grodzka trocka 1669-1671, k. 1029.

²⁷³ Zob. K. Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Diariusz i relacje z lat 1691-1696*, opr. J. Woliński, Wrocław 1958, s. 208.

sejmiku grodzieńskim: Fryderyk Sapięha został w 1624 r. pierwszym kandydatem na podkomorstwo, nominacji wszakże nie otrzymał²⁷⁴.

Antoni Mączak słusznie stwierdził, że *szlachecka ambicja polityczna karmiła się godnościami, urzędami oraz wpływami i dochodami z nich płynącymi. Uzy-skać je można było u króla, z reguły w ostrej rywalizacji z innymi chętnymi. O sukcesie decydowały czynniki, dla których trudno znaleźć sensowny wspólny mianownik*²⁷⁵. W przypadku urzędów sądowych sejmikowe zabiegi stanowiły warunek konieczny tego sukcesu, choć często nie wystarczający.

Dotychczasową, szeroko - jak się wydaje - przyjętą praktykę zaakceptował sejm konwokacyjny w 1764 r. Postanowił, iż urzędników: marszałka, chorążego, Podkomorzego, pisarza i czterech sędziów ziemskich obierać będą sejmiki większością głosów²⁷⁶. Nowo obrani natychmiast po złożeniu przysięgi zaczęli pełnić swe obowiązki, przywilej królewski otrzymują zaś automatycznie²⁷⁷. Potwierdził to sejm koronacyjny tegoż roku²⁷⁸, zachował również sejm 1768 r.²⁷⁹ Sejmik elekcyjny miał odbywać się nazajutrz po gromnicznych sejmikach gospodarskich.

Przyczyn usankcjonowania tej procedury było kilka. Problemem końca XVII i - zwłaszcza - XVIII wieku były nieobsadzone latami, nawet dziesiątkami lat, sądy ziemskie²⁸⁰. „Ziemstwa [...] niemal wszystkie vacant” konstatowały - co zauważył Jerzy Michalski - *projekty korektury Trybunału z 1746 i 1748 r* Dużą rolę odegrały olbrzymie zaległości w sądzeniu spraw. Zauważała to inna ustawa sejmu konokacyjnego 1764 r.: *przez wzgląd na mnóstwo spraw do ziemstwa i grodów odeszłych*²⁸². Nieprzypadkowo uchwalona wówczas konstytucja *Sprawiedliwość* zaczynała się słowami: *chcąc pośpiech sprawiedliwości uczynić w odsądzaniu spraw Wszelakich*²⁸³. Inną przyczyną było to, że w elekcjach na urzędy ziemskie - jak stwierdził J. Michalski - trudniej, niż przy wyborach deputatów, dochodziło do kompromisu²⁸⁴. Przyspieszeniu obsadzenia wakującego urzędu sądowego służyć też miała, wspomniana wyżej, rezygnacja w 1764 r. z uniwersałów zwołujących sejmiki elekcyjne. Nieobsadzaniu urzędów sądowych próbowano zaradzić już wcześniej. Wspominana już kilkakrotnie *Ordinatio sejmii electionis, także i sejmów ordynaryj-tych* jako też i sejmików z lat 1734-1735 przewidywała wybór marszałków, pod-

²⁷⁴ PSB t. XXXIV/4, z. 143, s. 611.

²⁷⁵ A. Mączak, *Klientela*, s. 125.

²⁷⁶ Zniesiono wówczas urząd podsędka, w zamian wprowadzając trzech sędziów. Odtąd więc sąd ziemski składał się z czterech sędziów i pisarza.

²⁷⁷ VL VII, 183.

VL VII, 389.

VL VII, 625. Stosunek kolejnych sejmów do głosowania większością na sejmikach zbadał A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 50-65.

J. Michalski, *Studia nad reformą*, s. 153 n.

²⁸¹ Ibidem, s. 266.

²⁸² VLVII, 405.

* VLVII, 183.

J. Michalski, *Studia nad reformą*, s. 157.

komorzych, chorążych i innych urzędników ziemskich większością głosów. Rewolucyjną nowością miała być niemożność zerwania takich sejmików: *nullo praetextu rwane być mają*. Uzasadnienie brzmiało: *przez zerwanie zaś sejmików electionis na urzędy et officia terrestria województwa, ziemie i powiaty sine iustitia quasi latrocinia zostają*. Projekt korektury Trybunału Litewskiego z 1746 r. proponował zwoływanie sejmików elekcyjnych co kwartał, do skutku - dopóki nie dokonają one wyboru sądu ziemskiego (*ziemstwd*). Z kolei projekt z 1748 r. zakładał zbieranie się tych sejmików raz lub dwa razy w roku, nawet bez uniwersałów wojewodów²⁸⁶. Również w Koronie, na sejmie 1752 r., sugerowano rozwiązania idące w tym kierunku: elekcję większością głosów, *lub też in casu niezgody* - mianowani sędziów przez króla²⁸⁷. Kwestię zwiększenia sprawności sejmikowych wyborów podejmowała też literatura polityczna epoki .

Sejm 1764 r. zdominowali Czartoryscy nie uwzględniający postulatów republikantów szlacheckich, chcących ograniczenia rozdawniczej władzy króla" • Republikanci byli przeciwnikami rozdawania urzędów - zwłaszcza - senatorских²⁹⁰. Paradoksalnie jednak, dorobek sejmów uwzględniał, choć w niewielkim stopniu, i ich koncepcje.

Konstytucję potwierdzającą dawną praktykę przyjęto. Poszczególne jej regulacje stosowano jednak wybiórczo" . Najchętniej wybierano *liberis et non inpeditis suffragiis jednomyślnie*²⁹². Znaczna przewaga wyborów zgodnych nad wyborami większościami wynikała zarówno z przyczyn ideowych, jak i praktycznych. W ideologii szlacheckiej ciągle jeszcze wysoko, jako wartość obywatelską, ceniono *zgodę*. Niemałe znaczenie miała i uciążliwość trwającego nieraz i kilka dni *kreskowania*²⁹⁴. Zebranie czterystu osiemdziesięciu trzech *kresek* zajęło na sejmiku trockim w 1779 r. trzy dni²⁹⁵. Wybory większościami, *stosując się ad contextum prawa novelle legis constitutii coronationis*

²⁸⁵ W. Konopczyński, *Liberum veto*, s. 452.

²⁸⁶ J. Michalski, *Studia nad reformą*, s. 266.

²⁸⁷ Zob.: *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. III, s. 87.

²⁸⁸ Jej koncepcje omówił A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 40-48.

²⁸⁹ Idee takie pojawiały się - już w początkach XVII w. - choć *poza rokoszem, a także okresami interregnum [...] sporadycznie*, zob. E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej*, s. 220-241. Do urzeczywistnienia tych planów jednak nie doszło, gdyż - zdaniem Henryka Wisnera - obawiano się zmajoryzowania sejmików przez jedno ugrupowanie. Władca uwzględnił jednak interesy niejednej faksji.

²⁹⁰ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 147; R. Łaszewski, *Sejm polski*, s. 37.

²⁹¹ Szerzej: A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.)*. *Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, s. 60-67.

²⁹² LPAH, SA-5917, k. 835 v., 1773 r.

²⁹³ E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej*, s. 93; H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 99.

J. Michalski, *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmów polskich*, t. I, s. 378.

²⁹⁵ LPAH, SA-5918, k. 213-216 v.

N. K. Stanisława Augusta, przeprowadzano w Trokach znacznie rzadziej. Po dwa, jak w 1765 r., kandydat do urzędu był jeden - *connotacja suffragiów* tyła zbędną formalnością²⁹⁶.

W 1784 r. sejmik gromniczny obsadził trzy urzędy: chorążego, sędziego i pi-rza ziemskiego, które zwolniły się po awansach dotychczasowych piastunów. Wyboru sędziego dokonano *po odstąpieniu Wielmożnych Jmci Panów Ambientow — Uberis et non inpeditis suffragiis'* \ Ponieważ do urzędu aspirowało pięciu chętnych, gdyby nie zrezygnowali - *kreskowanie* mogłoby trwać zdecydowanie dłużej niż w 1779 r. Tym samym sposobem obrano kandydatów na pozostałe urzędy. Zwykle jednak dochodziło do zakulisowych negocjacji, których wynikiem był wybór zgodny. O takich pertraktacjach świadczy zarówno odroczenie *sejmiku electionis* z 10 na 11 lutego, jak i to, że obrady jego trwały dwa dni²⁹⁸.

Wybór *kreskami* był więc pewną ostatecznością. Podczas sejmiku gromnicznego w 1787 r. - jak już wspomniano wyżej - ciwun ogłosił, iż wakuje, wskutek śmierci Józefa Sienkiewicza, jedno ze stanowisk sędziego ziemskiego. Wybory odroczone do następnego dnia. Zgłosiło się wówczas czternastu konkurentów do urzędu. Ostatecznie *po odstąpieniu WWJJPP Ambientów* - jak to ujęło laudum - *wolnemi, jednomyślnemi głosy, bez żadnej obywatelów województwa trockiego od nikogo opozycji* sejmik obrał Jakuba Godaczewskiego²⁹⁹. Taki sposób wyboru był wynikiem jakichś Pertraktacji, których dowodzi list Stefana Dominika Romera do Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”³⁰⁰. Nowością konsekwentnie przestrzeganą było przyjmowanie od nowo obranych - niezbędnej do sprawowania urzędu - przysięgi³⁰¹.

Niekiedy w *laudum* brak wzmianki o prośbie o monarsze potwierdzenie³⁰².

Być może już wówczas nie zwracano się do monarchy z prośbą o przywilej, wymóg ten traktując jako nieistotną, a kosztowną, formalność. Hipoteza ta wymaga zbadania, przemawia za nią rezygnacja z wymogu królewskiego potwierdzenia, przyjęta w dobie Sejmu Wielkiego.

Owe szczegółowe przepisy nieco uporządkowały funkcjonowanie sejmików. Nadal jednak stosowano dawne - niekiedy zakazane - sposoby. Jeden z nich paradoksalnie, zawężone uprawnienia władcy. *W razie sejmików rozdwojonych* - jak zauważył Stanisław Kościółkowski - *od króla zależała decyzja ostateczna, który sejmik i elekcja mają być uznane za prawne*³⁰³.

W praktyce trockiej zauważyć można wskazane przez Jerzego Michalskiego zrywanie sejmików elekcyjnych. W 1738 r. sejmik elekcyjny rozpoczął się 5 lute-

²⁹⁶ LPAH, SA-5966, k. 51-56, 1765 r.

²⁹⁷ LPAH, SA-5919, k. 35 v.

²⁹⁸ LPAH, SA-5919, k. 35-36.

²⁹⁹ LPAH, SA-5919, k. 660

³⁰⁰ AGAD, AR V, nr 13258A, 24 lutego 1787 r. W liście S. D. Romer daje do zrozumienia, że po kandydaturą miłą adresatowi wbrew sobie i to: *abym - - stał się zdolniejszym na dalsze — usługi*

³⁰¹ LPAH, SA-5966, k. 739-739 v., 1766 r.; k. 1249 v., 1767 r.

³⁰² LPAH, SA-5919, k. 559 v., Troki 1787 r.

S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, s. 106.

go. Obrął jedyne go kandydata na podkomorstwo, dzień później -jedynego kandydata na chorąstwo. Kolejne sejmiki elekcyjne wyznaczone na 7, 8 i 9 marca zerwano, skład sądu ziemskiego pozostał więc nieobsadzony³⁰⁴.

Konstytucja 1764 r. zalegalizowała zaniknięcie odrębnego zebrania elekcyjnego szlachty. Powstał tym sposobem sejmik, załatwiający w terminie lutowym w pewnej kolejności, wszystkie istotne sprawy litewskiej szlachty: wybór deputatów, problemy lokalne i - ewentualnie - uzupełnienie wakujących urzędów obieralnych. Stąd pochodzący z lutego 1766r. przywilej Stanisława Augusta na chorąstwo trockie dla Stefana Dominika Romera, stwierdzał, że kandydata przedstawili *na sejmiku boni ordinis, to jest w czasie elekcyjom na urzędy ziemski novella legę przepisany, zgromadzeni*.

Rozwiązania regulujące przebieg sejmikowych elekcji przejął, po kosmetycznych poprawkach, Sejm Wielki¹⁰⁶. Praktyczną próbą przepisów nowej ustawy były sejmiki lutowe 1792 r. Okazało się wówczas, że zasad jej nie zawsze przestrzegano. Dowodzi tego konstytucja z 20 marca tego roku. Stanowiła ona: *deklarujemy, iż elekcje osób na rzeczonych sejmikach nastąpione, na deputatów, komisarzów granicznych, sędziów ziemiańskich i lustratorów, chociażby osoby przez elekcje -wybrane nie miały za sobą kondycji prawem przepisanych, za ważne na ten jedynie raz zostają*. Widać więc, że dostosowanie się do tego prawa nie było bynajmniej łatwe. Stąd można też wątpić, czy i wcześniej liczono się, i w jakim stopniu, ze wskazanymi wyżej ograniczeniami dotyczącymi biernego prawa wyborczego.

Przepisy prawa o sejmikach przejęła następnie, niczego przynajmniej w tym zakresie nie zmieniając, konstytucja sejmu grodzieńskiego 1793 r.³⁰⁸

Z sejmikami elekcyjnymi powiązane były zjazdy z okazji roków sądowych. Służyły one - zgodnie z II (IV, 1) i III Statutem (IV, 1) - do składania przysięg sędziów ziemskich i grodzkich³⁰⁹. Ponadto, jak stwierdziła U. Augustyniak, roki sądowe służyły do załatwienia spraw nie związanych z sądzeniem. Przed rokoszem Zebrzydowskiemu uchwalano na nich deklaracje polityczne, po rokoszu zaś - podatkowe³¹⁰.

Śledząc działalność sejmików trockich, zauważyć można, że wskazywały one, niekiedy nawet - wybierały, również sędziego grodzkiego. Wojewda trocki, pełniący w stolicy województwa też funkcję starosty, mianował i odwoływał skład sądu grodzkiego nie skrepowany - zasadniczo - żadnymi wskazów-

³⁰⁴ LPAH, SA-5959, k. 285-286 v.

³⁰⁵ BN, Akc. 11109, 28 lutego 1766 r.

³⁰⁶ VL IX, 236 art. XII.

³⁰⁷ VL IX, 411.

³⁰⁸ VLX, 131-132.

³⁰⁹ AGAD, Zbiór z Muzeum Narodowego 887, s. 3, Wilno 14 maja 1626 r.

³¹⁰ U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 63.

kami. Gdy jednak w 1602 r. zmarł sędzia grodzki Mikołaj Gudziejewski, Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” zgodził się, aby szlachta trocka wskazała kandydata na ten urząd. Sejmik zebrany 11 grudnia 1602 r. wybrał posłów na sejm i kandydata na sędziego grodzkiego. Następnie wysłał list do wojewody, w którym pisał: *upodobawszy sobie do tej posługi świętej sprawiedliwości brata naszego JMP Stanisława Wilczka, który i do posługi WXM godnym i chętnym chce być, pokornie WXM za nim prosimy, aby z miłościwej łaski WXM nam był za sędziego dany.* „Sierotka” z kolei napisał list do S. Wilczka, podnosząc w nim, że długo zastanawiał się nad kandydatem, który *Bogu, braciej i osobie mej Huby był, godny był*³¹² i ostatecznie zdecydował się na adresata tego listu. Wiadąc więc, że wojewoda oceniał położenie sędziego grodzkiego realistycznie: aby sprawnie wypełniać swe obowiązki, musiał on cieszyć się zaufaniem wojewody i szlachty, nie wspominając już o Bogu.

Czy procedura ta była zasadą, czy wyjątkiem - nie wiadomo. W tym samym roku wojewoda mianował samodzielnie pisarza grodzkiego trockiego³¹³. być może, chodziło w tym wypadku o zapewnienie godziwego utrzymania. Wojewoda wolał więc zobowiązać pisarza wobec siebie niżli wobec sejmiku, pisarstwo grodzkie było bowiem urzędem znacznie bardziej lukratywnym niż także sęstwo. Można wątpić, czy osobliwością wyłącznie sejmiku trockiego było wskazywanie wojewodzie kandydata na sędziego grodzkiego. Z drugiej strony, nie wiadomo również, aby praktykę tę zawsze w Trokach stosowano. jako *lapsus calami* traktować należy jednak twierdzenie, że Andrzej Kazimierz Skorobohaty uzyskał od wojewody trockiego urząd tamtejszego podwojewódzkiego, *potwierdzony przez sejmik przedsejmowy w styczniu 1685 r.*³¹⁴ w tym konkretnym przypadku A. K. Skorobohaty po prostu zasiadł na wspomnianym sejmiku już jako podwojewódzi. Zachowane dokumenty nie wspominają bynajmniej o zatwierdzeniu tej nominacji przez zebraną szlachtę. Mianowanie na urzędy grodzkie i wojewódzkie pozostawało zasadniczo w wyłącznej gestii starosty i wojewody. Nominacja mogła następować wprawdzie podczas sejmiku³¹⁵, jednak poza jego formalną kontrolą. Nie wykluczało to naturalnie całego układu faktycznych zależności.

Pewną kontynuacją wskazywania przez szlachtę *wiza* było przedstawianie wojewodzie kandydatów na woźnego. III Statut (IV, 8) przewidywał, że woźnych mianować mieli wojewodowie, spośród *ludzi dobrych, wiary godnych, cnotliwych i osiadłych w tymże powiecie, których urząd ziemski i szlachta obiorą.* W ostatniej dekadzie XVI stulecia i w pierwszej wieku następnego wyraźnie

³¹³ AGAD, AR II, ks. 4, s. 162, Wilno 26 lutego 1602 r.

D- Skorobohaty, *Diariusz*, opr. T. Wasilewski, Warszawa 2000, s. 24. Podobny *lapsus*: z *braci szlachty od 1733 roku był też sędzią grodzkim, Pasma czynności*, s. 14.

Zdarzyło się tak w Trokach w 1685 r., AGAD, AR II, nr 1733.

było widać wpływ szlachty trockiej na powierzanie funkcji woźnego jej elektom³¹⁶. Na sejmiku gromnicznym w 1595 r. szlachta wybrała woźnego, wojewoda zaś zatwierdził ten wybór³¹⁷. Podobne sejmikowe wybory i - następnie - *żądanie i zalecenie listownoje* wobec wojewody miały miejsce w latach następnym³¹⁸. Zygmunt III wspominał w listach do sejmiku, że przywileju na generalstwo dla Szczęsnego Pietraszkiwicza udzielił *za obraniem waszym*³¹⁹.

Sejmik deputacki

Sejmiki takie powstały na mocy batoriańskiego przywileju *Trybunał obywatelom Wielkiego Księstwa Litewskiego* z 1581 r.³²⁰ Od powstałych niewiele wcześniej sejmików koronnych różniły się tylko szczegółami. Ponieważ szlachta litewska zdobyła przez kilkanaście lat sejmikowe doświadczenie - niepotrzebne były nadmiernie drobiazgowo regulacje.

Warunki wybieralności deputata

W przeciwieństwie do wyborów przeprowadzanych podczas innych sejmów na sejmikach deputackich stosunkowo wcześniej pojawiły się ograniczenia biernego prawa wyborczego. Wynikały one - najpewniej - z nienajlepszych doświadczeń z niegodnymi wybrańcami.

Funkcję tę pełnić mogła nie tylko - jak w przypadku posłowania na sejm - szlachta, ale również senatorowie³²¹. Sam przywilej *Tiybunał obywatelom* nakazał wybór *osób godnych, bogobojnych, cnotliwych, praw i zwyczajów [...] umiejętnych i osiadłych*³²². Ten sam akt zakazał wyboru częściej niż co dwa lata *oprócz tego, gdzieby się [...] na tegoż wszyscy, nemine contradicente, zgodzili*. Warunek ten zmieniono w 1611 r. - deputatem, nawet z innego powiatu, można było zostać po czteroletniej karencji³²³. Ograniczenia tego często jednak nie przestrzegano³²⁴. Zapewne dlatego *Projekta do korektury sprawiedliwości* z 1758 r. ujmowały kwestię bardzo skrajnie "przewidywały możliwość pełnienia tylko jeden raz funkcji deputata"³²⁵.

³¹⁶ AGAD, AR II, ks. 4, s. 93, 94 (1595 r.), 120, 122 (1598 r.) nn.

³¹⁷ AGAD, AR II, ks. 4, s. 93-95.

³¹⁸ AGAD, AR II, ks. 4, s. 120, 122, 131-134.

³¹⁹ AGAD, AR II, ks. 4, s. 217-218, 1603 r.

³²⁰ Zatwierdzenie: VL II, 1020.

³²¹ I. Wierzchowiecka, *Organizacja Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1581-1764)*, [w:] *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. T. Maciejewski, Koszalin 1999, s. 212 mylnie sądzi, iż istniała *incompatibilitas* godności senatorskiej i trybunalskiej. Przeczą temu m.in. wykazy marszałków Trybunału - w niemałej części właśnie senatorów.

³²² Tekst przywileju za: A. Janulaitis, *Wyriausiasis Lietuvos Tribunolas*, s. 113.

³²³ VL III, 39.

³²⁴ V. Raudeliunas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581-1648*, KH LXXXIII: 1986, nr 4, s. 956.

³²⁵ I. Wierzchowiecka, *Organizacja Trybunału*, s. 210.

Konstytucja 1611 r. zakazała również ubiegania się o mandat deputata osobom, które mają sprawę w Trybunale³²⁶. Było to więc zaostrenie zasad z 1581 r. Wówczas zastrzeżono tylko, że jeśliby któremuś z deputatów *jego własna tamże [...] sprawa przypadła, tedy drudzy sędziowie odprawować tę jego sprawę mają, a on sam przy wotowaniu tej sprawy swej być nie ma, ale powinien precz wynieść*. W 1601 r. zabroniono obierania do Trybunału prokuratorów - Pełnomocników stron, występujących przed tym sądem³²⁷.

Sejm 1616 r. zakazał deputatom do Trybunału Koronnego starania się o funkcję poselską, posłom zaś - sądenia w Trybunale³²⁸. Konstytucja ta nie odnosiła się jednak do Litwy³²⁹. Ponowiono ją podczas sejmu grodzieńskiego w 1678 r., rozciągając również na Wielkie Księstwo³³⁰. Postanowiono wówczas, że naruszający ów zakaz *ex utraque slatione rugowany być powinien - tracił więc obie funkcje*. Również w 1683 r. restrykcję tę powtórzono³³¹, co jednak niewiele pomogło. Zauważyła to konstytucja sejmu warszawskiego 1685 r., ograniczenie raz jeszcze ponawiając³³². Zakazy te nie obejmowały jednak łączenia funkcji deputata w Trybunale i posłowania na konwokacie wileńskiej³³³.

Z kolei konstytucja 1673 r. zabraniała obierania deputatami osób oskarżonych w sprawach *expulsionum et violentiarum*, a więc różnego rodzaju gwałtów³³⁴. Restrykcja ta najprawdopodobniej dotyczyła Korony - badający ograniczenia biernego prawa wyborczego Augustinas Janulaitis nie odniósł tej ustawy do Wielkiego Księstwa³³⁵. W 1678 r. zakaz ten powtórzono, już wyraźnie rozciągając na Litwę³³⁶. Wincenty Skrzetuski, omawiając wybory deputatów trybunalskich, zauważył: *pod procesem zostający, albo notowani i przekonani o przestępstwo (crimżne notati et convicti) obieranemi być nie mogą*³³⁷. Teodor Ostrowski analizując kondemnaty, ocenił: *W sądach kondemnata workiem uspokaja się, w stanie zaś politycznym tak wielkiej wagi jest, że nie tylko szlachcie do dostojęństw objęcia lub sprawowania funkcji przeszkadza, ale i senatorom activitatem tamuje [...] Nie szkodzi kondemnata na województwie otrzymaną do obrania posła lub deputata..* Banicja jednak, w pewnych przypadkach

³²⁶ VL III, 39.

³²⁷ VL II, 1526.

³²⁸ VLIII, 273.

³²⁹ V. Raudeliunas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunatu*, s. 957.

³³⁰ VLV, 555.

³³¹ VLV, 659.

³³² VLV, 753.

³³³ V. Raudeliunas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunatu*, s. 957.

³³⁴ VLV, 158.

³³⁵ A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietvos Tribunolas*, s. 48. Odmienne widzi tę kwestię: I. Wierchowicka, *Organizacja Trybunału*, s. 210.

³³⁷ V, 555.

³³⁷ W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. I, s. 243.

³³⁸ T. Ostrowski, *Prawo cywilne narodu polskiego*, t. II, s. 49.

(m.in. zniesiona przez króla lub kanclerza) pozwalała - w myśl korektury Trybunału z 1726 r. - na kandydowanie³³⁹.

Możliwe było - choć budziło to opory szlachty - wybranie do Trybunału ziemskich urzędników sądowych³⁴⁰. Projekt korektury z 1744 r. przewidywał jednak dla sędziów sądów niższych zakaz ubiegania się o wybór do Trybunału •

Konstytucja o Trybunale Skarbowym z 1717 r. wzbraniała sejmikom obierania, jako komisarzy do tegoż sądu, deputatów do Trybunału Głównego³⁴². Z zasadą tą zerwano w 1726 r. Od tego czasu sejmiki nie wybierały już odrębnych deputatów do Trybunału Skarbowego, lecz deputaci Trybunału Głównego po skończonych kadencjach (litewskiej i ruskiej) zostawali na dwa tygodnie, wspólnie z wyznaczonymi senatorami, sędziami skarbowymi •. W 1726 r. *zakazano patronom* starania się o funkcję deputata, chyba że od zakończenia praktyki adwokackiej upłynęły co najmniej dwa lata"

Ograniczenia wyznaniowe dotknęły również deputatów. Wymóg przywileju z 1581 r. - *bogobożność*, precyzowała rola przysięgi deputata. Wszystkie jej redakcje³⁴⁵ wspominały Trójcę Św., co od początku wykluczało antytrynitarzy - braci polskich •. Stopniowo prawo wybieralności ograniczono do katolików. W 1717 r. ordynariusz wileński Konstanty Kazimierz Brzostowski wezwał, aby innowiercom funkcji deputata nie powierzać. Wówczas to sześciu deputatów - wybranych wbrew biskupim sugestiom - utraciło wskutek rugów swe miejsca w Trybunale³⁴⁷. Konwokacja 1733 r. odmówiła dysydentom *aclivitatem* w Trybunale •. Innowiercy mogli więc brać udział w stosownych sejmikach, jednak bez praktycznych szans na wybór³⁴⁹. Instrukcja trocka z 1750 r. zakazywała nadawania dysydentom urzędów, starostw, hibern, dóbr stołowych³⁵⁰. Można przypuszczać, że dotyczyło to też deputactw.

Wymagana przez przywilej z 1581 r. znajomość *praw i zwyczajów onego państwa Wielkiego Księstwa Litewskiego trybunalnych* nie polegała na odbyciu

³³⁹ VL VI, 472. Problem biernego prawa wyborczego wedle korektury 1726 r. wymaga badań w zakresie prawa sądowego i poszukiwań źródłowych, znacznie przekraczających zakres pracy. Kwestię tę śledzi I. Wierzchowiecka, *Organizacja Trybunatu*, s. 210, której wstępne ujęcie wymaga jeszcze pogłębienia.

³⁴⁰ V. Raudeliunas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunału*, s. 957.

³⁴¹ J. Michalski, *Studia nad reformą prawa sądowego*, s. 257.

³⁴² VL VI, 309.

³⁴³ VL VI, 489. Zob. L. Šabunas, *Didziosos Lietvos Kunigaikštystes Izdo Tribunolas, 1613-1764*, Kaunas 1936, s. 50-51.

³⁴⁴ VL VI, 483-484.

³⁴⁵ Zob. A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietvos Tribunolas*, s. 165-166.

³⁴⁶ V. Raudeliunas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunału*, s. 956.

³⁴⁷ W. Kriegseisen, *Ewangelicy*, s. 46.

³⁴⁸ Ibidem, s. 47, 240, 242, 247.

³⁴⁹ Ściślej: nie był to zakaz udziału w sejmiku deputackim ani zakaz wyboru na deputactwo, lecz odebranie możliwości pełnienia tej funkcji już w Trybunale, zob. I. Wierzchowiecka, *Organizacja Trybunału*, s. 211.

³⁵⁰ LPAH, SA-5961, k. 1941.

Jakichkolwiek studiów prawniczych, takich w zakresie prawa koronnego i litewskiego nie było, lecz na znajomości prawniczej praktyki. Ustawowe wymogi były flader nieostre, dochodziło więc do wyborów - wyrażając się oględnie - niefortunnych³⁵¹. Ideałem było - wedle kazania rozpoczynającego Trybunał w 1783 r. - aby sędzia mógł *rządzić się prawem, rozumieć prawo i mieć doświadczenie w prawie*³⁵². W XVII wieku Teodor Ostrowski bardzo szeroko określał zakres wiadomości wymaganych od sędziego. Pytał bowiem, choć z pewną przesadą: *Ile niesprawiedliwości nie popełni ów, który w sprawach kryminalnych, na obdukcji cyrulika nieoświeconego. W sprawach kunsztownych, na zeznaniu rzemieślnika mniej doskonałego. W sprawach kupieckich, handlowych, mennicznych, na świadectwie ludzi interessowanych, lub mało światłych zasadzać się musi? [...] W sprawach granicznych i zadawnionych, nieumiejący geometrii i starego procesu? W sprawach działowych i wszelkich gruntowych, nie znający ekonomiki i zwyczajów województw? Dosyć jest zastanowić się nad niepewną ewaluacją pieniędzy i miar naszych krajowych. Nad trudną redukcją epaktów i cyklów, któremi akta dawne datowano. Na koniec nad samym stylem i językiem ruskim, którego po większej części nie tylko Litwa, ale i wiele województw koronnych używały w sądach, aby się przeświadczyć; jak głębokiej nauki urząd sędziego wymaga*³⁵³. Niemniej jednak zdawano sobie sprawę z konieczności pewnego przygotowania sędziów najwyższej instancji. Dlatego też projekt korektury z 1758 r. przewidywał dla kandydatów na deputatów odbywanie w urzędach grodzkich praktyki asesorskiej zakończonej egzaminem³⁵⁴.

Przywilej z 1581 r. wymagał od deputata - jak wspomniano wyżej - osiadłości w powiecie. Zdarzały się w tej kwestii nadużycia. W 1758 r. Stefanowi Szwykowskiemu, kandydatowi na deputata zarzucono brak osiadłości³⁵⁵. Dla uzyskania tej funkcji należało ponadto - wedle konstytucji 1764 r. - mieć posiadłości *przed rokiem dziedziczne lub zastawne*³⁵⁶, a więc posiadać dobra dłużej niż rok. Korekta Trybunału Litewskiego z 1726 r. warunku takiego - w przeciwieństwie do współczesnej korektury Trybunału Koronnego³⁵⁷ - nie zawierała. Protestacja wobec sejmiku deputackiego z 1761 r. zarzucała deputatowi do Trybunału Józefowi Radosińskiemu, rotmistrzowi i koniuszemu trockiemu, że *bez żadnych w województwie naszym zasług, owszem dostatecznej nie mając osiadłości, bo pierwszą trzymając fortunę—titulo za deputata na Trybunał—obranym został*³⁵⁸. Nie

³⁵¹ V. Raudeliunas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunatu*, s. 956.

M. Ślusarska, *Litewskie kasnodziejsko trybunalskie czasów stanisławowskich o „miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów”*, [w:] *Lietvos valstybe XII-XVIII a.*, red. Z. Kiaupa et al., Vilnius 1997, s. 198.

³⁵³ T. Ostrowski, *Prawo cywilne narodu polskiego*, t. II, s. 10-11.

³⁵⁴ I. Wierzchowiecka, *Organizacja Trybunatu*, s. 211.

³⁵⁵ LPAH, SA-5963, k. 782, 784.

³⁵⁶ VLVII, 388.

³⁵⁷ VL VI, 216.

³⁵⁸ LPAH, SA-5964, k. 1041.

był to chyba wymóg prawa, lecz stan pożądaný. Niemniej jednak protestacja wykorzystywała i taki zarzut. Druga protestacja wobec tego sejmiku twierdziła, że protestujący godzili się - co prawda - na wybór koniuszego, z zastrzeżeniem jednak, aby nie wybierano Józefa Możejki, który *nie mając żadnej posesji dzied' dzicznej i nie rezydując w województwie trockim usiłuje gwałtownie być obrany deputatem, a jako to się dzieje przeciwko prawu publicznemu*. Należy jednak sądzić, że prawdziwą przyczyną zgłoszenia takich zastrzeżeń była uwaga: *do którego nie tylko my niżej wyrażeni i koligacja nasza ma różne pretensje o krzywdy* • Dwa lata później tym samym kandydatom na deputatów i dwóm innym konkurentom do tej funkcji zarzucano, że są *niedawno przybyłymi do województwa trockiego i nie wiedzieć, czy mającymi posesją* .

Widać więc, że stanem idealnym była posesja dziedziczna, nie zastawna. Warunki uzyskania biernego prawa wyborczego miały jednak znaczenie drugoplanowe wobec politycznej taktyki. Henryk Wisner wskazał na znacznie wcześniejszy postulat sejmiku lidzkiego z 1632 r. - wprowadzenie zakazu obierania deputatami sług rękodajnych. Świadczyłoby to o dążeniu do uwolnienia składu Trybunału od - przynajmniej - najbardziej zależnych, magnackich klientów' • Dezyderat ten pośrednio świadczy, iż nie zawsze wybierano posesjonatów. Op¹ sane niedawno przez Andrzeja Rachubę losy Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego wskazują że również inne przepisy dotyczące ograniczeń obowiązujących deputatów rażąco łamano³⁶² .

Konstytucja sejmu koronacyjnego 1764r. normowała, że w sejmikach deputackich (tak samo jak w elekcyjnych): *ci tylko, którzy prawdziwie według dawnych praw są w swoim województwie i powiecie bene nali et possessionati, moc dawania suffragiorum mieć będą. Zaś: ad activitatem dandi suffragii lat ośmnaście zupełnych, ad capacitatem zaś być obranym urzędnikiem lub deputatem, lat dwadzieścia trzy skończonych*³⁶³ . Pozostał również w mocy zakaz wybierania deputatów obciążonych kondemnataami i skazanych na kary kryminalne. Wobec takich deputatów przewidziano specjalny tryb pozbawienia funkcji - przez Trybunał.

W spisie głosujących podczas sejmiku deputackiego w 1779 r. na stolnic trockiego Bernarda Szwykowskiego spotkać można jednak wzmiankę: *JP Stani-sław Rzy obiectio—JP Tadeusz Jasudowicz pod dekretem — JP Antoni Rzy obiectio, JP Tomasz Rzy obiectio* . Nie można wykluczyć, że użycie stwierdzenia³ *obiectio* oznaczało zgłoszenie zastrzeżeń wobec prawa wybieralności kandydata.

³⁵⁹ LPAH, SA-5964, k. 1046.

³⁶⁰ LPAH, SA-5965, k. 590 v.

³⁶¹ H. Wisner, *Naprawa państwa w uchwałach sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego pierwszej połowie XVII wieku*, [w:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, red. J. Tomaszewski et al. Warszawa 1988, s. 43.

³⁶² A. Rachuba, *Poczobutowie Odlanicy w świetle nowych źródeł archiwalnych*, MHA XI 2000, s. 165-166.

³⁶³ VL VII, 388.

³⁶⁴ LPAH, SA-5918, k. 204 v.

W praktyce zauważamy pomijanie tych zakazów. Podczas sejmiku w 1738 r. Wybrano deputatem ciwuna Kazimierza Józefa Ukolskiego, pomimo że rok wcześniej był, jak głosiła protestacja: *na funkcji komisarskiej*³⁶⁵, a więc zapewne uczestniczył w Trybunale Skarbowym.

Przebieg sejmiku deputackiego uległ pewnym zmianom w 1764 r. Poprzednio przysięgę składali deputaci podczas inauguracji Trybunału. Konstytucja sejmiku koronacyjnego nakazywała, *dla uniknięcia tumultów przedtym na ufundowaniu Trybunałów praktykowanych*, złożenie przysięgi już podczas sejmiku. Fakt ten należało zaznaczyć w *kredensie* - liście wierzytelnym³⁶⁶. Zasadę tę zastosowano już w czasie najbliższych sejmików deputackich w lutym 1765 r.³⁶⁷ i później stale Jj przestrzegano³⁶⁸. Inną nowością wprowadzoną podczas sejmiku koronacyjnego 1764 r. było przeznaczenie, już w czasie sejmiku, jednego deputata *na kadencję Wileńską, a drugiego na kadencję ruską*. Również i tego wymogu przestrzegano w sejmikowej praktyce³⁷⁰.

Niejednoznacznie przedstawia się możliwość wyboru zaocznego. Przywilej *Trybunał obywatelom* nie zawierał zakazu, *expressis verbis* wprowadzonego w Koronie w 1616 r.³⁷¹, powierzania funkcji deputata nieobecnyemu na sejmiku. Vytautas Raudeliūnas i Henryk Wisner zasadnie oceniają, że *obecność wybieranego nie była na sejmiku deputackim koniecznością*. Badacze ci jednocześnie zwróci uwagę, że sejmik oszmiański bezskutecznie żądał, aby nie obierano nieobecnych³⁷³. W działalności sejmiku trockiego znamy tylko nieliczne przypadki starań o Powierzenie funkcji deputata nieobecnyemu. Podkomorzy trocki Piotr Wołłowicz donosił w 1628 r. słudze Krzysztofa Radziwiłła Hrehoremu Kunickiemu, że na tamtejszym sejmiku *z tych osób żaden nie był na sejmiku, których Książę Je[rg]o M[o]jsz rozumiał być deputatami. Za staraniem przyjaciół udało się jednak na te stanowiska obrać inne osoby radziwiłłowskim interesom życzliwe*³⁷⁴. Podobnie w latach 1782-1783 nie udało się wybrać deputatami kandydatów przewidywanych, Ponieważ nie pojawili się na sejmikach³⁷⁵. W 1788 r. nie udało się wybór jednego z przewidzianych kandydatów *z okazji opóźnionej insynuacji*, najprawdopodobniej więc: opóźnienia na obrady. Zawiódł również drugi z kandydatów. *W niebytności zaś JP Kuszelewskiego, na kadencję wileńską JPan Godaczewski sędzia ziemski trocki został obrany*, donosił Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi „Panie

³⁶⁵ RBP, AD 150, nr 14, k. 43.

³⁶⁶ VL VII, 389.

³⁶⁷ LPAH, SA-5966, k. 51 v.

³⁶⁸ LPAH, SA-5917, k. 667; k. 467, 1768 r.; k. 509, 1769 r.; k. 543, 1770 r.; k. 588 v., 1771 r.

³⁶⁹ VL VII, 390.

³⁷⁰ LPAH, SA-5918, k. 404, 1780 r.

³⁷¹ VL III, 273. Powtórzonego w 1726 r., VL VI, 420.

V. Raudeliūnas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunału*, s. 955.

Ibidem, s. 955; Fl. Wisner, *Naprawa państwa*, s. 43.

³⁷⁴ AGAD, AR V, nr 17984, 9 lutego 1628 r.

³⁷⁵ AGAD, AR V, nr 13258A, 16 lutego 1782 r., 8 lutego 1783 r.

Kochanku" podkomorzy trocki Stefan Dominik Romer³⁷⁶. Wybory przeprowadzone po 1764 r. stwarzały jednak dla nieobecnych przeszkodę - jak się wydaje - nie do pokonania. Zgodnie z konstytucją sejmu koronacyjnego należało - jak wspomniano wyżej - złożyć przysięgę deputacką podczas sejmikowych obrad, nie zaś w czasie fundowania Trybunału. Nieobecni przysięgi złożyć nie mogli.

Na podstawie tak nielicznych przykładów trudno o szersze wnioski. Na podstawie materiałów innych sejmików litewskich można jednak stwierdzić, że - przed 1764 r. - na ogół akceptowały one ten sposób wyboru. Wszystko zależało zapewne od konkretnego układu sił na sejmiku. Możliwość zaocznego wyboru przewidywały projekty z lat 1762-1763³⁷⁷. Istniało więc zapotrzebowanie i na taką elekcję. Stanem pożądanym była jednak obecność samego kandydata podczas sejmiku; świadczy o tym - wspomniane już - wystąpienie podczas konwokacji 1764 r., potępiające wybory zaoczne - zarówno posłów, jak i deputatów .

W zachowanych dokumentach sejmiku trockiego nie można zauważyć praktyki składania relacji z zakończonego sądenia w Trybunale. Wspominał ją Jan Władysław Poczobut Odlanicki: *Miesiąca februari die 2 czyniłem relacją funkcyej mojej całorocznej w Wiłkomierzu. Za którą usługą, zgodnymi głosami, dziękowali mi ich m. panowie urzędnicy, ich m. panowie bracia, a po moim uczeniu relacye obrano znowu deputatów*——'. Jest jednak bardzo prawdopodobne, że i w Trokach deputaci, po skończonej kadencji, zdawali sprawę ze swej działalności w Trybunale. O istnieniu podobnego zwyczaju w Koronie wspomina Adam Lityński³⁸⁰.

W praktyce sejmiki deputackie stosunkowo wcześniej rozpoczęły rozpatrywanie innych kwestii. Wynikało to - zdaniem Vytautas Raudeliunasa i Henryka Wisnera - właśnie z regularności obrad. W ostatniej dekadzie XVI stulecia wybierały kandydatów na woźnych i przedstawiały wojewodzie do *postrzyżenia*³⁸¹. W 1612 r. *rozpatrywały* - jak ustalili wspomniani badacze - *kwestię podatków, których nie uchwalił sejm*³⁸². W roku następnym konstytucja nakazała sejmikom gromnicznym przejrzeć korekt do III Statutu, proponowanych przez komisję powołaną uchwałą sejmu z 1611 r. W 1617 r. Zygmunt III zwrócił się do sejmików gromniczych z prośbą o uchwalenie nowego podatku - cła nowo podwyższonego. Te same sejmiki były jednocześnie sejmikami przed konwokacją.

³⁷⁶ AGAD, AR V, nr 13258A, 8 lutego 1788 r.

³⁷⁷ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 50.

³⁷⁸ *Diariusz sejmu convocationis 1764 r.*, Kórnik 1998 <www.bkpan.poznan.pl>, sesja 6: maja 1764 r.

³⁷⁹ J. W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik*, s. 224.

³⁸⁰ A. Lityński, *Szlachecki samorząd*, s. 21. Być może, taką praktykę ma również na myśli I. Wierzchowiecka, *Organizacja Trybunału*, s. 210.

³⁸¹ AGAD, AR II, ks. 4, s. 93, 95, 120.

³⁸² V. Raudeliunas. H. Wisner, *Zdziejów Trybunału*, s. 955.

³⁸³ VL III, 206.

wileńską tego roku³⁸⁴. W 1626 r. liczne sejmiki gromniczne Wielkiego Księstwa obmyślały sposób jego obrony przez Szwedami³⁸⁵. Sejmik deputacki trocki w lutym 1699 r. powołał *komisarzów*, którym należało wpłacać podatki, poborców czopowego i szelężnego, pogłównego tatarskiego i żydowskiego. Powołał też skład sądów skarbowych i zadbał o ich ochronę³⁸⁶. W 1730 r. sejmik gromniczny nie tylko wybrał deputatów do Trybunału i do Trybunału Skarbowego, przyznał także zapomogi pogrzelcom³⁸⁷.

Sejmiki deputackie - zwłaszcza w dobie upadku innych, poza Trybunałem, centralnych instytucji państwa - pełniły ważną rolę w polityce poszczególnych stronnictw. Stąd i one ulegały zrywaniu; zdarzyło się tak w Trokach w 1732³⁸⁸, 1746³⁸⁹ i w 1748 r.³⁹⁰ Również w dobie stanisławowskiej przywiązywano, co wykazał S. Kościałkowski, niemałe znaczenie do składu Trybunału. Antoni Tyzenhauz zdołał np. w latach 1777-1778 zapełnić Trybunał swoimi zaufanymi. Był to efekt skutecznie rozegranej kampanii sejmikowej³⁹¹.

W powiecie trockim istniała grupa osób szczególnie często wybieranych do trybunału. Nie znaleziono w Trokach, choć wynika to może z fragmentarycznych źródeł, deputata tak doświadczonego jak sędziego ziemskiego smoleńskiego Hieronim Ciechanowicz, który funkcję tę pełnił jedenaście razy³⁹². Śledząc wybory deputatów dokonywane przez szlachtę trocką, choć nierzadko potwierdzała ona tylko decyzje magnackiego patrona, można zauważyć kształtowanie się grupy osób często zasiadających w Trybunale z jej wyboru. Niepełne źródła nie pozwalają na zestawienie częstotliwości pełnienia tej funkcji. Można natomiast wskazać rodziny szczególnie często reprezentowane wśród deputatów. W XVII wieku byli to Ogińscy, Bychowcowie i Rajeccy. W stuleciu następnym: Ukolscy, Romerowie, Wazgirdowie i de Raesowie. Był to więc krąg wysyłający, częściej od innych, również posłów na sejmy.

Sejmik gospodarski

Genezy sejmiku gospodarskiego w Koronie doszukiwała się literatura przedmiotu w różnych epokach. Niektórzy badacze widzieliby fundamenty sejmiku w reformach Sejmu Niemego 1717 r., inni - w czasach wcześniejszych. Zwoznicy ostatniej tezy różnią się między sobą: jedni wiązałyby początki tego sejm-

³⁸⁴ J. Serejka, *Sejm z 1618 r.*, s. 32, 34.

³⁸⁵ V. Raudeliunas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunatu*, s. 955

³⁸⁶ BUWil., F. 7-4/6145, księga ziemska trocka za lata 1697-1699, k. 1258-1259.

³⁸⁷ LPAH, SA-5956, k. 773.

³⁸⁸ AGAD, AR V, nr 12817, Troki 4 lutego 1732 r.

³⁸⁹ LPAH, SA-5961, k. 684.

³⁹⁰ LPAH, SA-5961, k. 882.

³⁹¹ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, I.1, s. 130.

³⁹² V. Raudeliunas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunatu*, s. 956. Nazwisko deputata H. Lulewicz.

S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, I.1, s. 130.

V. Raudeliunas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunatu*, s. 956. Nazwisko deputata skorygował

miku z aktywnością sejmiku deputackiego, inni - dostrzegali to w działalności innych sejmików³⁹³. Adam Lityński wiązał genezę sejmiku gospodarskiego z niemożnością zapewnienia bezpieczeństwa przez starostę. *Stąd powstała konieczność przejęcia części funkcji i ciężarów przez sejmik, praktycznie jedyną instytucję zdolną skutecznie rozwiązać problem*³⁹⁴. Sytuację taką można było zauważyć już w epoce Zygmunta III. W epoce bezkrólewia, po śmierci tego monarchy *zjawyły się niezaprotowane już podatki „prywatne” głównie na cele bezpieczeństwa, a jednocześnie rozpowszechniała się stopniowo praktyka wykorzystania reszty podatków państwowych na potrzeby województwa* .

Wojciech Kriegseisen, badając sejmiki małopolskie, wskazał, że przedostatniej dekadzie XVII stulecia *sprawami finansowymi zajmowały się wszystkie, bez wyjątku, rodzaje zgromadzeń (najczęściej może elekcyjne)*. Ponieważ jednak sejmiki deputackie były mniej podatne na zerwanie, mniej „upolitycznione”, dlatego też na nich załatwiano sprawy miejscowe. Gdy zaś i te sejmiki zaczynano zrywać - kwestie te przenoszono na dzień następny, z tego zaś powstał stopniowo sejmik gospodarski³⁹⁶. Tak więc u źródła tego sejmiku leżałoby raczej przyzwyczajenie szlachty do stałego terminu sejmików deputackich. Jeśli chodzi o Wielkie Księstwo, zwolennikami pochodzenia tego zjazdu od sejmiku gromnicznego są Vytautas Raudeliūnas i Henryk Wisner .

Początków sejmików gospodarskich można doszukać się jednak już w 1613 r. Konstytucja sejmiku zwyczajnego *O żołnierzu z województw* polecała wówczas wybór rotmistrzów powiatowych na rokach sądów ziemskich lub grodzkich³⁹⁸. Konstytucja sejmiku nadzwyczajnego z tego samego roku, zasady powyższe *do egzekucji przywodząc*, nieco zmieniała tryb wybierania rotmistrzów. Wyboru czterech kandydatów dokonywać miał najbliższy sejmik deputacki - czyli 4 lutego 1614 r.³⁹⁹ Zasady konstytucji powtórzyła w tym samym roku uchwała konwokacji wileńskiej⁴⁰⁰. W 1626 r. konstytucja wspominała z kolei o poborcach i szafarzach, *którzy na kupy swowolne, privato laudo uchwalone pobory u siebie wybierali*⁴⁰¹. Widać tu więc reakcję szlachty na zagrożenie⁶; które wymuszało konieczność uchwalenia podatków lokalnych, ich poboru zaciągnięcia żołnierza. Były to kwestie z pogranicza skarbowości i obronności. Dlatego zajmowały się nimi także zjazdy pospolitego ruszenia. Lauduni takiego

³⁹⁹ VL III, 250. J. Byliński, *Dwa sejmy z roku 1613*, s. 227, sądzi, że dopiero ta konstytucja dotyczyła Wielkiego Księstwa. Nie wynika to bynajmniej z treści poprzedniej ustawy.

⁴⁰⁰ A. Tyla, *Znaczenie pospolitego ruszenia w obronie Wielkiego Księstwa Litewskiego?*,^o XVI-XVII w. [w:] *Profesor Henryk Łowmiański*, s. 131.

⁴⁰¹ VL III, 495.

zjazdu z 1664 r. ustalało nie tylko wysokość i tryb ściągnięcia podatków na wojsko, zasady wystawienia żołnierza powiatowego i powołania jego dowódców. Określało również zasady postępowania z *retentorami*, zalegającymi z opłaceniem podatków oraz uchwalało też dwoje podymnych na zrujnowany kościół MNP w Trokach⁴⁰².

W 1682 r. sejmik taki, po wysłuchaniu *deputata na egzekucją retent*, określił zasady egzekucji zaległych podatków w powiecie⁴⁰³. W 1683 r. wojewoda Mar--an Ogiński zalecił wybranie poborcami *ludzi dobrych et bene — possessionatos*⁴⁰⁴ w 1685 r. sejmik - tym razem relacyjny - obrał poborców wszystkich trzech rat, wyznaczył im wynagrodzenie, określił zasady ściągania i wpłacania tego podatku⁴⁰⁵. W 1698 r. sejmik gromniczny wyłonił nie tylko dwóch deputatów do Trybunału. Dokonał ponadto wyborów na sześć funkcji: komisarzy do odbioru podatków, posłów do monarchy, sędziów skarbowych, administratorów popowego i szelężnego, poborców hiberny, poborców pogłównego tatarskiego i żydowskiego. Zgromadzenie podjęło też decyzję o pozwaniu tych, którzy nie stawili się ani nie wystawili pocztów w czasie pospolitego ruszenia⁴⁰⁶. W 1699 r. sejmik gromniczny *deputacki — / dla innych obrad*, wybrał: deputatów do Trybunału, komisarzy do poboru podatków, sędziów skarbowych, *administratorów do wybierania hiberny*, poborców pogłównego tatarskiego i żydowskiego. Laudum wyznaczało również tryb: sądenia w sądach skarbowych, wpłacania hiberny i wynagrodzenie dla jej administratorów⁴⁰⁷. W 1701 r. sejmik gromniczny obrał: chorążego *pro tunc*, sędziów *fiskalnych* (wyznaczając termin i procedurę tych sądów) oraz poborców *do egzekucji podatków odplebejuszów*. Ponadto sejmik: zadbał o zatrzymanie poprzedniego pułkownika województwa (czyli powiatu) trockiego, wybrał rotmistrzów powiatowych, którym przydzielił poszczególne Parafie i podporządkował miejscowych Tatarów.

W 1710 r. sejmik - formalnie: relacyjny z limity, już nie w terminie grom--czyin - wysłał posłów do feldmarszałka Boiysa Szeremietiewa, dowodzącego *wojskami auxiliarnymi*⁴⁰⁹, prosząc o zaniechanie ściągania *kontrybucji, porcji i prowiantów*. W 1711 r. podczas sejmiku, znowu w terminie gromnicznym, obrano jak zwykle deputatów do Trybunału, sędziów skarbowych, wyznaczono terminy tych sądów. Obrano również *lustratorów*, a więc poborców: hiberny, czopowego i szelężnego. Mianowano również skład komisji do wysłuchania zaprzysiężonych zeznań - *abjurat* podymnego, uchwalono jej procedurę i określono

⁴⁰² BUWil., F. 7-5/5959, księga grodzka trocka za lata 1663-1665. k. 1932-1935.

⁴⁰³ BUWil., F. 7-14/5968, księga grodzka trocka za lata 1681-1683, k. 825-826 v.

⁴⁰⁴ BUWil., F. 7-15/5963 A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 288, 1683 r.

⁴⁰⁵ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1419-1420.

⁴⁰⁶ WAPKr., AMCh 994, s. 37-38; BUWil., F. 7, rejestr sądu ziemskiego trockiego za lata 1664-1720, k.540.

⁴⁰⁷ BUWil., F. 7-4/6145, księga ziemska trocka za lata 1683-1699, k. 1258

⁴⁰⁸ BUWil., F. 7-20/5974, księga grodzka trocka za lata 1700-1704, k. 673-674.

⁴⁰⁹ AGAD, Zbiór z Muzeum Narodowego 814, s. 9-11.

zasady opłacania tego podatku⁴¹⁰. Następny sejmik zebrał się 15 maja tego roku z *recessu sejmiku gromnicznego*. Obrzą *lustratorów do wymarłych dymów*, poborców podatku, wyznaczył dla nich wynagrodzenie (jak zwykle: 1 grosz od złotego pobranego podatku), wyznaczył pogłównie od parobków i *winników* (t.j. gorzelników) Żydów mieszkających w powiecie trockim. Warto zaznaczyć, że Karaimów z podatku tego zwolniono. Zebrana szlachta wysłała również posłów do hetmana wielkiego litewskiego z żądaniem wynagrodzenia szkód poczynionych w powiecie przez wojsko. Sejmik wreszcie: *Wielmożnego JMP Mateusza Romera podkomorzego województwa trockiego, upraszając, aby in casu necessitatis województwa obradą i sejmik złożyć raczył*. Kolejny sejmik zwołał 10 września tego samego roku August II, żądając uchwalenia podatku na utrzymanie wojska. Sejmik część sumy już wpłacił, resztę uchwalił wpłacić nieco później. Postanowiono wówczas skończyć, wcześniej uchwaloną lustrację dymów⁴¹². Ostatni już sejmik 1711 roku zwołał na 10 grudnia swoim uniwersałem, korzystając z maj^owego pełnomocnictwa, podkomorzy Mateusz Romer. Wybrano wówczas komisarzy dla spisania krzywd doznanych od wojska przez mieszkańców powiatu, cele¹¹ rozpatrzenia przez Trybunał Skarbowy.

Sejmik gromniczny 1712 r. zakończył się niepowodzeniem: nie doszło do wyboru poborców podatkowych. Mankament ten naprawił następny zjazd - przedsejmowy, w lutym 1712 r. Nie tylko wybrał posłów na sejm i *instrument desideriorum ad manus Ich* oddał, ale dokonał wielu innych czynności. Obrzą również posłów do hetmana litewskiego Ludwika Pocięja w sprawach powiatu wybrał poborców podatków, administratorów hibern, sędziów skarbowych, wyznaczył podatek od mężczyzn służących u Żydów i podjął kilka decyzji dotyczących zbierania podatków⁴¹³. Sejmik relacyjny 14 czerwca 1712 r. po zalimitowanym sejmie warszawskim, ustalili nie tylko - stosownie do konstytucji tego sejm^u⁴¹⁶ - termin popisu powiatu, ale również, ponieważ dotychczasowi sędziowie nie wypełniali swoich obowiązków, wybrał dwóch nowych sędziów skarbowych jak też upoważnił sędziego ziemskiego i chorążego trockiego Andrzeja Turłaja do zwołania, w razie pilnej konieczności, pospolitego ruszenia⁴¹⁷.

Popis, odbyty zgodnie z wcześniejszym laudum - 27 lipca zakończył się z powodu nikłego stawiennictwa, niepowodzeniem. Zebrani upoważnili jedyną A. Turłaja, aby w razie konieczności zwołał popis i - ponadto - podjęli dwie decyzje skarbowe: odroczyli do 7 listopada przeprowadzenie nowej *abjuraty dymów* i poprosili sądy skarbowe o rozpoczęcie działalności tegoż dnia.

Zapowie-

⁴¹⁰ LPAH, SA-5950, k. 874-875 v.

⁴¹¹ LPAH, SA-5950, k. 875-877 v.

⁴¹² LPAH, SA-5950, k. 877-879 v.

⁴¹³ LPAH, SA-5950, k. 879-881.

⁴¹⁴ Wspominają o tym *postanowienia* następnego sejmiku, LPAH, SA-5950, k. 88 i.

⁴¹⁵ LPAH, SA-5950, k. 881-882 v.

⁴¹⁶ VL VI, 224-225.

⁴¹⁷ LPAH, SA-5950, k. 881-882 v.

dzieli również sądowe ściganie podszywających się pod szlachtę⁴¹⁸. Kolejny sejmik, odbyty 1 grudnia 1712 r. przed drugą częścią zalimitowanego sejmu warszawskiego, uzupełnił instrukcję, wyznaczył posłów do hetmana oraz podjął liczne decyzje skarbowe: ustalił podymne i termin jego wpłaty, wyznaczył jego poborców, określił ich wynagrodzenie, upoważnił wojskiego do dochodzenia krzywd województwa przed sądem hetmańskim, nałożył podatek na kątników, Przeznaczył po dziesięć groszy z dymu na kościół w Serejach. Ponadto sejmik nakazał sędziemu ziemskiemu i chorążemu (w jednej osobie) schwywanie przestępców napadających na domy szlacheckie i doprowadzenie ich do sądu⁴¹⁹. W 1716 r. sejmik relacyjny wybrał także trzech komisarzy, którzy mieli w Grodnie wraz z deputatami chorągwi ułożyć się w sprawie hibemy i porcji dla wojska °. Widać więc, że w drugiej dekadzie XVIII stulecia coraz więcej miejsca we wszystkich sejmikach, bez względu na nazwę, zajmowały sprawy gospodarcze.

Niewątpliwie więc sejmiki gospodarskie ukształtowały się przed Sejmem Niemym. Podczas Walnej Rady Warszawskiej w 1710 r. podkanclerzy litewski Stanisław Antoni Szczuka zauważył bowiem: *kiedy po województwach są sejmiki, jest rada i skarż to w każdym województwie osobna Rzeczpospolita, zaczęć należy, aby sejmiki po całej Rzeczypospolitej na jeden dzień i za jednym papierem odprawiały się*⁴²¹. Koncepcja podkanclerzego nie spotkała się wówczas z aprobatą⁴²².

W XVIII w. najpewniejszym terminem szlacheckiego zjazdu był okres sejmiku deputackiego - reszta bywała zrywana⁴²³. Dlatego też właśnie wówczas wykształciły się zjazdy załatwiające sprawy lokalne. Wydawałoby się, że frekwencji na lutowych sejmikach powinna też sprzyjać pora roku: brak pilniejszych prac gospodarczych, twarde drogi, korzystniejsze niż latem - w epoce stałych epidemii - warunki zdrowotne. Jednak w Koronie, gdzie sejmiki wybierające sędziów Trybunału przypadały na koniec lata, można było obserwować podobne zjawisko⁴²⁴. Widać więc, że w dłuższej perspektywie czasowej kluczową rolę odgrywał stały termin, inne czynniki miały charakter drugoplanowy. Prawo uchwalone na sejmie koronacyjnym 1764r. zalegalizowało tę praktykę, wyznaczając stałe terminy sejmików gospodarskich właśnie po sejmikach gromnicznych⁴²⁵.

Gdy sejmik gromniczny w 1727 r. nie doszedł do skutku, wojewoda trocki Kazimierz Ogiński wyznaczył podstarościego trockiego Stanisława Sielawę porcą. podatków czopowego i szelężnego⁴²⁶. Wybory deputatów trybunalskich stanowiły więc w pewnym momencie tylko jeden z celów zjazdu szlachty.

⁴¹⁸ LPAH, SA-5950, k. 883-884.

⁴¹⁹ LPAH, SA-5950, k. 883.

⁴²⁰ LPAH, SA-5951, k. 204-205 v.

⁴²¹ *Diariusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710*, s. 177.

⁴²² *Ibidem*, s. 180

⁴²³ Nie znaczy to, że tych sejmików nigdy nie zrywano - czyniono to jednak rzadziej.

Zwróciła na to uwagę literatura przedmiotu, A. Lityński, *Szlachecki samorząd*, s. 44-47.

⁴²⁵ VL VII, 390.

⁴²⁶ LPAH, SA-5956, k. 28-29 v.

W 1732 r. wyraźnie widać oderwanie sejmiku deputackiego od gospodarskiego. Ten pierwszy został zerwany 4 lutego⁴²⁷. Następnego dnia szlachta zebrała się *vigore prawa pospolitego i konstytucji sejmowych na sejmik gromniczny gospodarski*, wybierając poborcę czopowego i szelężnego i wyznaczając terminy poboru pierwszej i drugiej raty tego podatku (15 marca, 15 września)⁴²⁸ - w 1736 r. sejmik taki odbył się *in crastinum* po sejmiku deputackim. Nastąpiło to, jak głosiło laudum: *ex usu et antiqua praxi* ~ . W 1743 r. sejmik gospodarski, w dzień po gromnicznym, nie obrał poborców czopowego szelężnego, uchwalił podatek na reperację dachów i wież kościoła bernardynów w Trokach: *z każdego dymu ziemskiego po szóslaku bitym jednym*⁴³⁰. Pieniądzy zebrano za mało, może też wydatki okazały się większe, w każdym razie w 1746 r. uchwalono z każdego dymu po sześć groszy na naprawę wieży tegoż kościoła⁴³¹. W 1759 r. sejmik gromniczny gospodarski obrał rotmistrza parafii olickiej, niemonojckiej, siemneńskiej, metelskiej i serejskiej⁴³².

Stałą kompetencją sejmiku gospodarskiego był wybór i kontrola *kontrahentów* - poborców czopowego i szelężnego. Konstytucja Sejmu Niemego 1717r. znosiła administratorów tego podatku, nakazywała wybór jednego *kontrahenta* który za zaległości odpowiadać miał całym majątkiem . Po zebraniu tego podatku i wypłaceniu jej właściwej chorągwi komputowej - winien na następnym sejmiku gospodarskim *kwit generalny—prezentować* ' . Jeśli sejmik zerwano, jak w 1756 r., *kontrahent* składał rozliczenie w kancelarii grodzkiej, obiecując rozliczyć się ostatecznie *na przyszłym, da Bóg, sejmiku gromnicznym*⁴³⁵. Była to funkcja pożądana, wiązało się z nią pewne wynagrodzenie. W 1743 r. *dla wielu Ichm Panów konkurentów do tej kontrahencji obrać nie mogliśmy* - głosiło laudum Dlatego też polecało wnoszenie podatku bezpośrednio do kancelarii grodzkiej. *Kontrahenta* nie wybrano w 1755 r. *dla wielu Ichmość ad hoc—konkurujacych*⁴³¹. Funkcję tę sejmik *zgodnie* powierzył wówczas urzędnikom, nie precyzując zresztą-jakim. Również w 1759 r. nie doszło do wyboru *kontrahenta* do czopowego i szelężnego: *za niezgodzeniem się według dyspozycyjej prawa pospoligo do dysponowania one urzędowi grodzkiemu województwa trockiego poruczysz* - brzmiało laudum⁴³⁸. Także w lutym 1765 r. nie doszło do wyboru *kontr-*

⁴²⁷ AGAD, AR V nr 12817, 4 lutego 1732 r.

⁴²⁸ LPAH, SA-5957, k. 337-338.

⁴²⁹ LPAH, SA-5958, k. 331.

⁴³⁰ LPAH, SA-5960, k. 849.

⁴³¹ LPAH, SA-5916, k. 685.

⁴³² LPAH, SA-5964, k. 40-40^v.

⁴³³ VL VI, 317-318.

⁴³⁴ LPAH, SA-5961, k. 430 v., 7 lutego 1747 r.; SA-5961, k. 882, 6 lutego 1748 r.

⁴³⁵ LPAH, SA-5963, k. 63 v.

⁴³⁶ LPAH, SA-5960, k. 849.

⁴³⁷ LPAH, SA-5962, k. 1028.

*henta: A gdy między wielu Ichmościów do tej funkcji zmierzającerni stałe nie mogło nastąpić umiarkowanie. Przeto my — ad normom prawa WXL, takową kontrahentią unaniami assensu ad distributham gratiam JWPJmć P. Aleksandra hrabi Pocięja wojewody trockiego oddaliśmy⁴³⁹. Możliwa jest dwojaka interpretacja: Podatek należało wносить do kancelarii bądź kontrahentami zostali urzędnicy grodzcy. Wówczas im przypadłaby prowizja. W 1747 r. sejmik wybrał wprawdzie kontrahenta, który miał ów podatek wybierać, zastrzegając jednak: *excepto miasta Trok i Karaimów trockich, którzy do grodu województwa trockiego czopowe szelężne obudwuch rat importare tenentur kwity* . Zapewne wynagrodzenie za pobór podatku otrzymać mieli urzędnicy grodzcy.*

Z brzmienia laudów wynika, że kontrahent miał zadowolić się wynagrodzeniem przewidzianym przez konstytucję 1717 r.: *nie biorąc więcej od złotego, tylko po groszu* ⁴⁴¹. Problemy z wyborem kontrahenta: nadmiar kandydatów i brak zgody, pozwalają jednak sądzić, iż pomimo odejścia od systemu dzierżawy Podatków dochody z tytułu sprawowania tej funkcji musiały być zachęcające. Nie zaspokajały one może -jak to ujął Michał Nycz: *apetytów paru dygnitarzy ziemskich* ⁴⁴², niewątpliwie jednak stanowiły przedmiot pożądania szlachty nieutytułowanej, czy piastującej urzędy niezbyt wysokie. W 1748r. funkcję tę otrzymał ntostowniczy trocki Felicjan Talatowicz. Trzy lata później sejmik powierzył ją nie Piastującemu żadnego urzędu Dominikowi Turowiczowi, *bene meritum w województwie naszym* -jak brzmiało laudum . W 1766 r. kontrahentem został z kolei obożny trocki Tomasz Żyliński⁴⁴⁴.

Wojska rosyjskie, zarówno stacjonujące, jak i przechodzące przez Rzeczpospolitą, domagały się zaopatrzenia w paszę i żywność. Sejmik wysyłał więc do rosyjskich dowódców wysłanników, celem ustalenia warunków dostawy⁴⁴⁵. Powoływał również komisarzy *furażowych* lub *prowiantowych*. Komisarz taki -Przynajmniej tak wynika z laudum sejmiku gromnicznego w 1775 r. - *skupiwszy fitraż i drwa*, dostarczał je do *magazynów wojska rosyjskiego* Nie wiadomo jednak, skąd pochodziły pieniądze na owe dostawy. Tadeusz Danilewicz komisarz Prowiantowy trocki, prosząc we wspomnianym laudum o zwolnienie z funkcji, domagał się równocześnie *wysłuchania siebie kalkulacji z branych na prowiant °d wojska rosyjskiego pieniędzy*. Wynikałoby z tego, iż komisarz kupował potrzebne zaopatrzenie za pieniądze rosyjskie. Dlaczego jednak sejmik, zwalniając go z tej funkcji, przeznaczył *in vim ośmioletniej pracy tegoż JP Komisarza, jako też wszelkich expensów, do Warszawy już po kilkukrotnie i rezydencji niemal*

⁴³⁹ LPAH, SA-5966, k. 51 v. - 52.

⁴⁴⁰ LPAH, SA-5961, k. 430 v.

⁴⁴¹ VL VI, 317.

⁴⁴² M. Nycz, *Geneza reform skarbowych Sejmu Niemego*, s. 251.

⁴⁴³ LPAH, SA-5953, k. 70, 1751 r. Podobnie w 1754 r., LPAH, SA-5962, k. 587 v.

⁴⁴⁴ LPAH, SA-5966, k. 739.

⁴⁴⁵ LPAH, SA-5917, k. 544, 1770 r.

ustawicznej wile[ńskiej] tak residuum sumy wziętej za prowiant ostatni——^{446?}
Być może, był to wyjątek. Sejmik gromniczny 1773 r., wybierając na tę funkcję Antoniego Starzyńskiego, wyznaczył mu z każdego dymu, zarówno ziemskiego, jak i hibernowego, *po pół złotego pro praemio laboris*⁴⁴⁷

Sejmik gospodarski wyznaczał z dymów szlacheckich, duchownych, tatarskich i hibernowych konie celem obsługi poczty⁴⁴⁸.

W 1786 r. sejmik gromniczny uchylił się do rozpatrzenia *projektu od Prześwietnego Departamentu wojskowego — podanego o dawaniu rekruta do wojsko, roztrząśnienie tego projektu - głosiło dalej laudum - do sejmików przedsejmowych odkładamy, i do instrukcji JWW postom podać deklarujemy i zaręczamy*⁴⁴⁹.

W listopadzie 1789 r. Sejm Wielki nałożył na sejmiki gospodarskie obowiązek wybrania minimum piętnastu członków komisji porządkowych. Charakterystyczna dla komisji Wielkiego Księstwa była możliwość wejścia do nich *bez obrania* najwyższych urzędników powiatu: senatorów, ciwunów, marszałków, podkomorznych i chorążych⁴⁵⁰. Było to uwzględnienie - podobnie jak w konstytucji sejmu koronacyjnego 1764 r. - realiów społecznych Litwy historycznej. Sejmik trocki komisję taką powołał⁴⁵¹.

Właśnie na sejmiku gospodarskim w lutym 1791 r., ostatnim przed poważnymi zmianami przeprowadzonymi na wiosnę tego roku, Michał Zaleski przekazał *obywatelom trockiego województwa objaśnienie podług których postowie in novembris wybrani, baczyni być mieli na zachowanie obowiązków na nich włożonych*⁴⁵².

Aktywność sejmiku gospodarskiego dotyczyła więc wszystkich aspektów życia powiatu: od furaju rosyjskich koni po obowiązki litewskich postów.

Sejmiki okresu bezkrólewia

Sejmik przedkonwokacyjny - kapturowy

Organizacja szlacheckiego społeczeństwa Wielkiego Księstwa podczas bezkrólewia przed 1632 r. czeka na przebadanie. Pod tym względem nauka - od wygłoszenia tak pesymistycznej opinii I. I. Łappy w 1911 r.⁴⁵³ - postąpiła niewiele. Jak sądzi Ewa Dubas-Urwanowicz: w czasie pierwszego bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta nie istniały na Litwie *zawijywane oddol-*

⁴⁴⁶ LPAH, SA-5917, k. 1081 v.-1082.

⁴⁴⁷ LPAH, SA-5917, k. 834.

⁴⁴⁸ LPAH, SA-5917, k. 1082, 1775 r.

⁴⁴⁹ LPAH, SA-5919, k. 416.

⁴⁵⁰ VLIX, 136-137.

⁴⁵¹ Niektórych jej członków wymieniają R. Jasas, L. Truska, *Lietwos*, s. 26.

⁴⁵² *Pamiętniki Michała Zaleskiego*, s. 201.

⁴⁵³ I.I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 616 n.

nie konfederacje, mające na celu obronę zewnętrzną i zachowanie bezpieczeństwa wewnętrznego. Wynikało to nie tylko z braku tradycji historycznej w tym względzie, ale także ze słabości politycznej pozycji szlachty ^{lilewskiej}⁴⁵⁴. Wedle jeszcze nie opublikowanych badań H. Lulewicza pierwsze kaptury pojawiły się w Wielkim Księstwie niewątpliwie w 1587 r., prawdopodobnie zaś - już 1574 r. W każdym razie w 1632 r. Litwa miała już analogiczną do koronnej organizację bezkrólewia ⁴⁵⁵.

Materiały przedkonwokacyjnych sejmików trockich zachowały się mocno niekompletne. Sejmiki takie, tak jak w całej Rzeczypospolitej, zwoływał prymas. W 1733 r. Teodor Potocki uczynił to jako - - *Korony Polskiej i WXL Prymas*⁴⁵⁶. Władysław Aleksander Łubieński, który zwołał konwokację 1764 r., również używał tego samego tytułu. Jest to o tyle charakterystyczne, że istniała wśród Litwinów tendencja do określania mianem prymasa Wielkiego Księstwa - biskupa wileńskiego⁴⁵⁷. Było to więc podkreślenie kompetencji metropolity gnieźnieńskiego nie tylko wobec Korony.

Podczas sejmiku wybierano posłów na konwokację. Ich liczebność nie była pewna. Wedle H. Wisnera dopiero od 1674 r. przyjęto, że ma ich być po dwóch z każdego sejmiku, wcześniej niektóre sejmiki wysyłały podwójny komplet posłów⁴⁵⁸. Z Trok stale obierano jednak dwóch posłów. W 1632 r. sejmik trocki Wyzaczył sądy *tempore inrerregni przykładem kaptura*, dwóch posłów na konwokację i wydał im instrukcję⁴⁵⁹. Podobnie postąpił w 1673 r.⁴⁶⁰ W 1696 r. sejmik Powołał również sądy kapturowe, ustalił ich procedurę, podporządkował im stworzone *ad hoc* z miejscowych Tatarów siły policyjne⁴⁶¹. W 1733 r. wybrano również dwóch posłów. Ponadto, *do administrowania sprawiedliwości świętej*, mianowano dwudziestu trzech sędziów kapturowych. Nakazano im, trzy tygodnie po zakończeniu konwokacji, zjechać na wezwanie dyrektora sejmiku (zresztą członka tegoż sądu) do Trok. Tam winni złożyć przysięgę wedle roty przewidzianej dla deputatów Trybunału. Sejmik ograniczył dochody sędziów oraz uchwalił ogólne zasady postępowania: pozwy w imieniu sędziów kapturowych wydawał pisarz ziemski trocki. Tego samego dnia obrano rotmistrza parafii sumiliskiej⁴⁶².

⁴⁵⁴ E. Dubas-Urwanowicz, *Stanowisko szlachty na zjazdach koronnych wobec tendencji separatystycznych w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszym bezkrólewiu po śmierci Zygmunta Augusta*[w:] *Granice i pogranicza*, t. I, red. M. Liedke et al., Białystok 1999, s. 73

⁴⁵⁵ T. Wasilewski, *Wielkie Księstwo Litewskie w dobie Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569-1795)*, „Lithuania” 1990: nr 1, s. 70.

⁴⁵⁶ LPAH, SA-5957, k. 597.

⁴⁵⁷ H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 67.

⁴⁵⁸ H. Wisner, *Unia*. Warszawa 1988, s. 137-138.

⁴⁵⁹ AGAD, AR V, nr 10694, Troki 4 czerwca 1632 r.

⁴⁶⁰ LPAH, F. 1282, ap. 1, nr 11250, k. 1-4.

⁴⁶¹ BUWił., F. 7-2/6143, k. 556-556 v. Z laudum ostała się w księdze sądowej tylko ostatnia karta, pozostałe wyrwano.

⁴⁶² LPAH, SA-5957, k. 605-606 v.

W 1764 r. wysłano na konwokację do Warszawy również dwóch posłów. Następnie do administrowania sprawiedliwości świętej durante interregno wyznaczono zgodnie dwudziestu trzech sędziów kapturowych, tylu ilu podczas poprzedniego bezkrólewia. Podobnie jak przed trzydziestu jeden laty uregulowano również procedurę tych sądów⁴⁶³. Sejm konwokacyjny 1764 r. ograniczył do piętnastu liczebność sędziów kapturowych⁴⁶⁴.

Sejmik przedelekcyjny

Skape materiały sejmików trockich sugerują, że były to sejmiki połączone z sejmikiem relacyjnym z konwokacji, tak jak odbyło się to w 1764 r.⁴⁶⁵ Nie musiało to jednak być regułą. Konwokacja 1632 r. uchwaliła, że sejmiki litewski relacyjne odbędą się *wedle praw dawnych i zwyczajów* cztery tygodnie po konwokacji⁴⁶⁶. Na rozdzielenie terminu obydwu sejmików wskazują instrukcje sejmików Korony z 1696 r.⁴⁶⁷

Prawo udziału w elekcji nowego króla miała teoretycznie cała szlachta. Niemniej jednak niezbędny był sejmik przed elekcją, który w sprawach z nią związanych podejmował decyzje, w szczególności - o formie udziału szlachty w elekcji⁴⁶⁸. Udział całej szlachty był fikcją i - z uwagi na odległość od miejsca elekcji oraz czasu jej trwania - ideą nieracjonalną. Przyjęła się więc praktyka wybierania na elekcję wysłanników wyposażonych w instrukcje i - zasadniczo - diety. Podczas bezkrólewia po śmierci Zygmunta III sejmik przedelekcyjny nie był liczny - uczestniczyło w nim zaledwie kilkanaście osób. Choraży trocki Aleksander Ogiński stwierdził więc - jak pisał - *iż według prawa prosilem, aby nie przez posły, ale yiritim jachali na tę elekcję*⁴⁶⁹. Może więc wysyłanie delegatów na elekcję, lubo praktyczne, było w przekonaniu szlachty nie bardzo zgodne z prawem? Jest to jednak hipoteza, warta skonfrontowania z szerszym materiałem źródłowym. W sporze tym, chorążemu trockiemu naprawdę chodziło o wpisanie do instrukcji *punktów* niewygodnych dla wojewody i szlachty. Równie dobrze więc mógł być to element sejmikowej taktyki. Zwłaszcza jeżeli, założymy to, podczas wyjazdu *yiritim* nie płacono diet. Sejmik przed elekcją 1674 r. zaopatrzył swoich czterdziestu jeden wysłanników *na szczęśliwą, da Bóg, nowego pana elekcją* w całkiem szczegółową instrukcję⁴⁷⁰. Wskazywała ona m.in. egzorbitancje, które *inpactis przyszłemu królowi* było podano, żądała też ekskluzji Piasta. Również w 1764 r. stu dwudziesta

⁴⁶³ LPAH, SA-5965, k. 1032.

⁴⁶⁴ VL VII, 185.

⁴⁶⁵ LPAH, SA-5965, k. 1034 n.

⁴⁶⁶ VL III, 736.

⁴⁶⁷ H. Olszewski, *Nowe materiały do „Chronologii sejmów polskich”*, s. 234.

⁴⁶⁸ S. Plaża, *Sejmiki i zjazdy*, s. 138.

⁴⁶⁹ AGAD, AR V, nr 10694, 17 sierpnia 1632 r.

⁴⁷⁰ BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1674-1677, k. 110-113 v.

Pięciu obywatelom powiatu trockiego *zgodnie obranym* na elekcję dano instrukcję⁴⁷¹. O dietach, w świetle wykorzystanych źródeł, nie wiadomo.

Choć na elekcję jechać mógł każdy - dla magnatów litewskich ważne było to, aby pojechali oddani im wysłannicy. Podkomorzy trocki Piotr Wołowicz pisał przed elekcją Władysława IV do hetmana polnego Krzysztofa Radziwiłła: *A iż na przyszłą elekcją Wxca Mość vocować mię raczysz, na której dla ważnych moich podtenczas tu przypadających spraw, widzi Pan Bóg, nie piałem wolej być, lecz w wielkiej wadze, jako każde Waszej Xcej Mci żądanie mając, będę się o to usilnie starał, jakobym te sprawy swoje (będę li mógł) przed czasem uprzętnawszy, da li Pan Bóg zdrowie, na tę elekcję prezentował s i ę*. Wszystko, widać, sprzyjało - bo podkomorzy w elekcji udział wzięli⁴⁷³. Ze wszystkich powiatów województwa trockiego do Warszawy pojechało wówczas sto trzysta osób⁴⁷⁴.

Popisy i zjazdy pospolitego ruszenia

Z sejmikami powiązane były popisy i zjazdy pospolitego ruszenia. Teoretycznie ich cele były inne, w praktyce jednak sejmiki coraz mniej różniły się od Pozostałych zjazdów. Przeważnie tylko tym, że podczas sejmików nie sprawdzano konia i uzbrojenia. Tematyka obrad sejmików i zjazdów wojskowych bywała oowiem zbliżona.

Do zwołania pospolitego ruszenia potrzebna była zgoda sejmu i wydawanie wici. Zdawano sobie jednak sprawę, że w sytuacjach nagłych na takie zezwolenie mogło brakować czasu. Nierzadko więc szlachtę zwoływano bez sejmowego konsensu i bez królewskich wici. Decyzje taką podejmowali hetmani litewscy, chorążowie, pułkownicy, niekiedy nawet sejmiki. Uniwersały zwołujące pospolite ruszenie publikowano w sposób przyjęty dla innych dokumentów monarszych i sejmikowych.

Wojewoda trocki Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” powiadamiał w grudniu 1594 r. hetmana litewskiego Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, że szlachta trocka zgodziła się na wystawienie pospolitego ruszenia. Stawić się miała *na miejsce, gdzie tego potrzeba ukaże*, na wezwanie hetmana lub osoby przezeń wskazanej. *y'eś//&y (czego Boże uchowaj) jakie niebezpieczeństwo—na Wielkie księstwo Litewskie przypaść miało*.

⁴⁷¹ LPAH, SA-5965, k. 1381-1386. Akt elekcji podpisała niecała połowa wybranych w Trokach wysłanników, VL VII, 243-244. Jest kwestią otwartą: nie dojechali czy też - nie przepadali za stolnikiem litewskim i dlatego nie podpisali?

⁴⁷² AGAD, AR V, nr 17984, 9 sierpnia 1632 r.

⁴⁷³ W. Kaczorowski, *Sejmy konwokacyjny i elekcyjny*, s. 257.

⁴⁷⁴ Ibidem, s. 305.

⁴⁷⁵ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 150; A. Tyla, *Znaczenie pospolitego ruszenia w obronie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVII w.* [w:] *Profesor Henryk Łowmiański*, s. 128.

⁴⁷⁶ AGAD, AR II, nr 287.

III Statut regulował sposób dowodzenia pospolitym ruszeniem (II, 6). Praktycznie jednak, wobec nieobecności wojewody i kasztelana, kluczową rolę pełnił w tej dziedzinie chorąży⁴⁷⁷. Zjazdy pospolitego ruszenia mogły jednak wybierać dowódców tymczasowych. Z powodu skrótowości wzmianki w pamiętnikach Macieja Vorbeka-Lettowa nie można ocenić, czy doszło do tego z braku urzędowych dowódców, czy też wobec ich niechęci do walki. W każdym razie pamiętnikarz zanotował informację o pobiciu w 1655 r. pod Kownem *generosum dominura Kuczuborski, nuper electum duce[m] protunc palatinatus Trocensis in conventu provinciali Siemnensi*⁴⁷⁸.

Z biegiem czasu zdolność bojowa pospolitego ruszenia coraz bardziej malała. Ponadto szlachta zamiast samemu znosić niewygodę i ryzyko takiej służby - wolała wyłożyć środki pozwalające na zaciąg żołnierza. Powstawały tym sposobem chorągwie powiatowe *in vim pospolitego ruszenia zaciągane*⁴⁷⁹. Szlachta trocka zebrana na podstawie trojga wici w lipcu 1664 r. postanowiła utworzyć taką właśnie stukonną chorągiew kozacką za dziesięć tysięcy złotych. W tym celu uchwaliła laudum, które regulowało wysokość i tryb ściągnięcia podatków na tę chorągiew, zasady jej wystawienia, mianowało dowódców, określało normy postępowania z *retenlorami*. Uchwała ta ustaliła też tryb ściągania podatków zaległych, uchwalonych poprzednim laudum, jak również przekazała dwoje podymnych na zrujnowany kościół farny MNP w Trokach i potwierdziła prawa Tatarów zamieszkałych w tym województwie. Sejmik relacyjny 14 czerwca 1712 r. po zalimitowanym sejmie warszawskim, ustalił nie tylko - stosownie do konstytucji tego sejmu⁴⁸¹ - termin popisu powiatu, ale również wybrał dwóch nowych sędziów skarbowych i upoważnił sędziego ziemskiego i chorążego trockiego Andrzeja Turłaja do zwołania, w razie pilnej konieczności, pospolitego ruszenia • Popis, odbyty 27 lipca, zgodnie z wcześniejszym laudum, zakończył się niepowodzeniem: *ratione różnyh circumstanstii i coniectur nie mógł się expediować* • Zebrani, których liczebności nie znamy (laudum podpisało dwadzieścia sześć osób), upoważnili jednak A. Turłaja, aby *in casu ingruentiae et pragnantis Rzeczypospolitej necessitatis nas nobilitatem województwa trockiego przez osobie swoje innotescencie ad locum solitum do Trok na obradę i popis convocare raczył*. Zjazd odroczył ponadto przeprowadzenie nowej abjuraty dymów do 7 1 i sto-

⁴⁷⁷ Podczas popisu pod Zosiami w 1621 r. dowodził szlachta trocką chorążym Piotr Wollowicz > RBP, AD 133, nr 22, k. 76 v.

⁴⁷⁸ M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci*, opr. A. Galos i F. Mincer, Wrocław 1968, s. 260.

⁴⁷⁹ A. Tyla, *Znaczenie pospolitego ruszenia*, s. 133.

⁴⁸⁰ BUWil., F. 7-5/5959, księga grodzka trocka za lata 1663-1665, k. 1932-1935.

⁴⁸¹ VL VI, 224-225.

⁴⁸² LPAH, SA-5950, k. 885.

⁴⁸³ Podobnie nie doszedł do skutku popis w 1672 r. Chorąży trocki Mikołaj Bychowiec wraz Z pięćdziesięcioma siedmioma powietnikami oświadczył wówczas, że *Ich Mosciów Panów Obywatelów mata freauentia, z którymi by w pole do popisu ratione konfuziej trudno wyniść było*, LPAH-SA-5939, k. 1541, 29 września 1672 r.

Pada, prosząc sądy skarbowe o rozpoczęcie działalności tegoż dnia oraz zapowiedział sądowe ściganie podszywających się pod szlachtę, których -jak stwierdził - namnożyło się ostatnio w województwie trockim⁴⁸⁴. Jak widać, okazowania i zjazdy pospolitego ruszenia służyły nie tylko kontroli gotowości wojennej szlachty, ale również celom politycznych i kwestiom zupełnie nie związanym z obroną . Obserwując skąpe źródła, można zgodzić się, przynajmniej częściowo, z skrajnym ujęciem Leszka Kieniewicza, dotyczącym epoki pierwszych królów elekcyjnych. Według niego pospolite ruszenie *było przede wszystkim instancją polityczną*⁴⁸⁶. Niewątpliwie, wojskowe znaczenie pospolitego ruszenia malało, rosło zaś - polityczne. Już w 1618 r. szlachta trocka, zauważając niedochodzenie Popisów do skutku, żądała, aby okazowania odbywały się wszędzie, albo - aby je *znieść Jako na to zgoda sejmowa stanie* .

Uchwały zjazdów z okazji pospolitego ruszenia nie zawsze były akceptowane. Po śmierci Augusta II zawiązała się po stronie Stanisława Leszczyńskiego konfederacja litewska. Powiat trocki skonfederował się nieco wcześniej - 20 marca 1734 r. podczas zjazdu w Olicie. Uchwalił wówczas wystawienie trzech chorągwi autoramentu polskiego i dwustu piechoty. Aby zapewnić środki na ten cel, uchwalono *subsidium charitativum* - podymne po cztery złote z dymów ziemskich (szlacheckich i tatarskich), dóbr duchownych i ekonomicznych oraz z pogłównego żydowskiego, wskazano też sposób zbierania tego podatku. Niecały tydzień później zwołano do Trok zgromadzenie, mające zatwierdzić olickie decyzje. Właśnie obciążenia podatkowe, nie zaś polityczne wybory, wywołały jednak sprzeciw szlachty w samych Trokach. Zaprotestowała ona przeciw *nieustającemu opodatkowaniu ubogich substancji* . Pełniejsze przedstawienie ustroju i funkcjonowania sejmików okresu bezkrólewia wymaga, wobec skąpych źródeł, zebrania materiałów z *minimum* kilku sejmików.

⁴⁸⁴ LPAH, SA-5950, k. 883-884.

⁴⁸⁵ Była to raczej reguła, U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 64.

⁴⁸⁶ L. Kieniewicz, *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000, s. 289.

⁴⁸⁷ AGAD, mikrofilm z RA, Sztokholm: Extranea IX Polen, rulle 68, nr 119.

⁴⁸⁸ LPAH, SA-5958, k. 46-47, 66-67.

IV. KOMPETENCJE SEJMIKÓW I ZJAZDÓW

Wobec wszechstronnej aktywności szlacheckich zjazdów próba jakiegoś podziału ich działań jest ryzykowna. Jak już wyżej wspomniano, przeważały wśród nich różnorodne wybory. Próba podziału na uchwały wyborcze i niewyborcze jest więc skazana na niepowodzenie - podczas omalże każdego zjazdu można było spotkać jakieś wybory.

Kompetencje sejmiku literatura przedmiotu dzieliła różnorodnie. Tadeusz Kostkiewicz w każdej aktywności opisywanego przez siebie sejmiku ruskiego dopatrywał się działalności kulturalnej. Dla Adama Lityńskiego z kolei głównymi nurtami szlacheckiego samorządu były: *funkcja gospodarcza wraz z samorządem skarbowym oraz funkcja wojskowa*. Badacz ten postulował również zbadanie roli sejmiku w wymiarze sprawiedliwości, stosunku sejmikujących do prawa sądowego i tworzenia przez nich norm tego prawa¹.

Trudno jednak stworzyć podział rozłączny. Niektóre dziedziny działalności - jak choćby egzekucja orzeczeń władz skarbowych - łączyły ze sobą skarbowość, wymiar sprawiedliwości i stosowanie przymusu. Można jednak spróbować wskazać kilka obszarów sejmikowej aktywności, widocznych w pracach sejmiku trockiego.

Działalność skarbowa

Obejmowała wyrażanie zgody na podatki *odesłane do braci*, uchwalanie podatków, danin i składek powiatowych. Wobec niepełnych źródeł nie można określić początków trockiego skarbu powiatowego. Istnienie tej instytucji zauważyć można stosunkowo późno - w laudum z 1685 r. Sejmik zobowiązywał wówczas Poborców, aby nadwyżkę podatku uchwalonego przez sejm *Ichmość panowie*

¹ T. Kostkiewicz, *Działalność kulturalna sejmiku ruskiego*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny” XIII: 1939, z. 3, s. 124-185, i nadb.

² A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku*, s. 149.

³ Drobny wycinek tej kwestii ukazała, jeśli chodzi o sejmik trocki K. Adolphowa, *Szlachta lipska wobec zbioru praw Andrzeja Zamoyskiego*, s. 168-169.

⁴ Nadal aktualna jest uwaga M. Nycza, *Geneza reform skarbowych Sejmu Niemego*, s. 142-43, że podział podatków na sejmowe i wojewódzkie, jest mocno dyskusyjny. Każde bowiem Podatki winien sejmik zatwierdzić lub zamienić.

poborcowie nie wnosząc do skarbu ani za asygnacjami wydając, do dyspozycje całego województwa naszego przy sobie zatrzymać mają .

Konstytucja sejmu lubelskiego 1703 r. zakazała wprawdzie: *in futurum: aby żadne podatki któreby sejm nie uchwalił, na sejmikach, zjazdach jakowychkolwiek in praeiudicium communis libertatis uchwalone nie były, sub nullitate laudorum in perpetuum stanowią, non praeiudicando konstytucjom o poselszczyznach*⁶ Zakaz ten -jak wykazują lauda trockie - nie odniósł skutku.

Zainteresowania sejmików dotyczyły również kontroli poboru i dystrybucji tak uzyskanych środków. Szlacheckie zgromadzenia kontrolowały więc poborców: zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio - przez wybór deputatów do litewskiego Trybunału Skarbowego⁷, później zaś (od 1662 r.) - deputatów do powiatowych sądów skarbowych, sądzących poborców i *retentorów*.

Konstytucja 1616 r. nakazała poborcóm przekazanie wykazów podatników, poświadczonych przez podskarbiego, do ksiąg grodzkich. Niedopełnienie tego obowiązku zaskarżyć mógł każdy szlachcic⁸. Wpisanie wykazów służyć miało nie tylko sądzeniu *retentorów* przez ten sąd, ale również przedstawieniu ich kontroli szlachty powiatowej. Zasady tej zapewne nie przestrzegano, dlatego sejm 1629r. konstytucję tę ponowił⁹. Wojny połowy XVII stulecia spowodowały wątpliwości co do aktualności abjurat podymnego, dlatego też wykazy podatników postanowiono poddać bezpośredniej kontroli sejmików. Konstytucja 1673 r. stwierdzała, że gdziekolwiek zaniedbano *dawne prawa i zwyczaje w wybieraniu podatków Rzeczypospolitej*. Nakazała więc poborcóm, aby spisy podające *jako kto z swoich dóbr i dzierżaw płacił*, złożyli pierwszego dnia sejmików przedsejmowych. Obecni na sejmiku mogliby dzięki temu skontrolować, kto, jaką sumę - i czy w ogóle - zapłacił. Po zakończeniu obrad wykazy, oblatowane uprzednio do ksiąg grodzkich, podpisane również przez sejmikowych *directorów*, przesyłane miałyby być, za pośrednictwem posłów, do sejmowej wiadomości i kontroli¹⁰

Już w 1591 r. sejm powołał komisję dla kontroli poborców, szafarzy i P^o tomków podskarbiech. W jej skład, poza wybranymi senatorami, wchodzić mieli po jednym z każdego województwa, deputaci wybrani na sejmikach relacyjnych. Należy sądzić, że całe województwo trockie reprezentował elekt sejmiku trockiego. Podobną komisję powołano w 1598 r. Różnicą było jednak powołanie dwóch reprezentantów szlachty przez sejm - spośród posłów. Jednym z nich był ciwun

⁵ BUWil., F. 7-15/5963A, księga grodzka trocka za lata 1683-1686, k. 1420.

⁶VLV1, 118.

⁷ Dzieje litewskiego Trybunału Skarbowego z Zygmunta III i Władysława IV syntetyczna ukazała A. Filipczak-Kocur, *Skarb litewski za pierwszych dwóch Wazów*, s. 34. Całość jego historii przedstawił L. Śabunas, *Didžiosos Lietvos Kunigaikštystes Izdo Tribunolas*. Słabością tej, skądinąd użytecznej, pracy jest jednak oparcie jej omal wyłącznie na materiale normatywnym.

⁸ VL III, 307.

⁹ VL III, 660.

¹⁰VLV, 142-143.

trocki Balcer Strawiński". W 1613 r. powołano raz jeszcze podobny organ, tym razem określony jako Trybunał Skarbowy Wileński. Oprócz deputatów z senatu każdego województwa zasiadać miał jeden szlachcic. Niektórych wyznaczył sejm (z trockiego - Stanisława Kamieńskiego), innych - sejmiki relacyjne¹³. Kolejny raz powołano Trybunał w 1621 r. Zasiedli w nim, wyznaczeni konstytucją obydwaj posłowie troccy: podstoli trocki Samuel Bielewicz i Kasper Aleksander Szwab, starosta tytularny szmelyński¹⁴. Podobne zasady stosowano w latach 1626, 1629 (dwakroć), 1631, 1633, 1634, 1635, 1647, 1649, 1650, 1653, 1654, 1655, 1658, 1659, 1661, 1673, 1676, 1677, 1678, 1683, 1685, 1690. W 1699 r. sejm wyznaczył do Trybunału: hetmanów, pieczętarzy, podskarbiego wielkiego i byłego pisarza polnego. Deputatów miały wybrać, jak przed ponad stuleciem, po Jednemu z powiatu - sejmiki relacyjne¹⁵. Kolejny Trybunał został powołany przez sejm lubelski 1703 r. Lekko zmieniono wówczas poprzednie zasady - po dwóch deputatów (*komisarzy*) obrać miały sejmiki relacyjne¹⁶. Po dwóch kadencjach sąd ten limitowano. Dopiero *sancitum* Walnej Rady Warszawskiej w 1710 r. przywróciło jego działalność, postanawiając, że na miejsce deputatów zmarłych sejmiki obiorą nowych¹⁷. Sejm Niemy 1717 r. odnowił skład sądu, wybierając nowych senatorów i polecając sejmikom relacyjnym wybór nowych komisarzy wedle zasad sprzed czterech lat¹⁸. Z zasadami tymi zerwano w 1726r. Od tego czasu sejmiki nie wybierały już odrębnych deputatów do Trybunału Skarbowego, lecz deputaci Trybunału Głównego po skończonych kadencjach (litewskiej i ruskiej) zostawali na dwa tygodnie, wspólnie z wyznaczonymi senatorami, sędziami skarbowymi¹⁹. Trybunał Skarbowy zniesiono konstytucją sejmiku koronacyjnego 1764 r., która właściwość jego przekazała Komisji Skarbowej²⁰.

Działalność Trybunału uzupełniały organa sejmikowe - sądy fiskalne²¹. Miał być to jeszcze jeden element usprawniający ściąganie podatków. Choć nie znamy materiału z Trok, można przypuścić, że u genezy powstania tej instytucji leżały zjawiska analogiczne do występujących w Koronie - brak specjalnego forum dla spraw skarbowych i niesprawność w tej materii sądów grodzkich²². Sejm 1662 r. Polecił więc litewskim sejmikom relacyjnym wybór sądów skarbowych, które

¹¹ VLII, 1458.

¹² Tak: A. Filipczak-Kocur, *Skarb litewski za pierwszych dwóch Wazów*, s. 34, nie podając jednak źródła.

¹³ VL III, 247.

¹⁴ VL III, 430.

¹⁵ VL VI, 76-77.

¹⁶ VLV1, 119.

¹⁷ VL VI, 209.

¹⁸ VL VI, 309.

¹⁹ VL VI, 489. Zob. L. Šabunas, *Didžiosos Lietvos Kimigaikštystes lido Tribunolas*, s. 50-51.

²⁰ VL VII, 391.

²¹ R. Rybarski, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939, s. 40.

²² A. Lityński, *Małopolskie sądy skarbowe do roku 1717*, CPH XXIV: 1972, z. 2, s. 108-109.

miały sędzić zarówno retentorów, jak i poborców podatków²³. *Coaecjuatio iurium* z 1697 r. postanawiało, iż *sądy skarbowe po województwach i powiatach sędzić się mają według porządku Korony Polskiej*. Powoływała je również konstytucja 1699 r., celem skontrolowania gospodarki podatkami od czasu koronacji Augusta II²⁵. Źródła ukazujące działalność tej instytucji na terenie powiatu trockiego pochodzą dopiero ze schyłku XVII stulecia. Sąd taki istniał w Trokach w 1698 r. Rok później właściwość jego określił sejmik następująco: *dla sądzenia spraw skarbowych i dla słuchania rachunków Ichm. PP administratorów, poborców, exactorów podatków, hyberty, czopowego, szeleżnego, pogłównych: tatarskiego i żydowskiego, monopolium labaczego*²⁷. W skład sądu wchodził sędziowie ziemscy i grodzcy oraz wybrani przez sejmik sędziowie skarbowi. Tych ostatnich wybrano w 1698 r. sześciu, rok później - pięciu²⁸, dwa lata później obrano - poza sędziami ziemskimi i grodzkimi - ośmiu sędziów skarbowych. W 1711 i 1712 r. sędziów było znowu sześciu²⁹. Powinni oni złożyć przysięgę, wybrać spośród siebie marszałka, wysłuchać rozliczenia wszelkich podatków oraz rozstrzygnąć " jak to ujęło laudum - *cokolwiek ad officium Ich Mościów należy*. Sędziowie obrani w lutym 1712 r. nie wypełniali swoich obowiązków, dlatego też w czerwcu tego roku kolejny sejmik wyłonił jeszcze dwóch nowych sędziów³¹. Na podstawie nielicznych wzmianek trudno o uogólnienia. Można jednak zauważyć daleko idącą zbieżność składów tych sądów w latach 1698-1699. Tylko jeden sędzia został wówczas wymieniony. Instytucję tę zlikwidował Sejm Niemy 1717 r. Dekrety sądów egzekwowały zapewne - o czym niżej - powiatowe chorągwie lub miejscowa szlachta pod kierunkiem rotmistrzów.

Działalność wojskowa i policyjna

Siły wojskowe i policyjne sejmik trocki, tak jak i inne sejmiki, zbierał różnymi sposobami: zaciągał chorągwie powiatowe, niekiedy polecał stawienie się miejscowym Tatarom zobowiązanym do służby wojskowej, wreszcie zwoływał

²³ VL IV, 882-883. Można wątpić, czy wcześniejsza konstytucja z 1658 r. dotyczy Litwy, VL IV, 516-518. Deklaruje to wprawdzie jej tytuł, zawartość odpowiada jednak realiom Korony. P^o nadto: Wielkie Księstwo opanowane było wówczas przez *hardych zumorczyków* - Szwedów i *wiarołomnego nieprzyjaciela Moskwicina*.

²⁴ VL V, 867.

²⁵ VL VI, 75-76.

²⁶ WAPKr., AMCH994, s. 37.

²⁷ BUWil., F. 7, rejestr sądu ziemskiego trockiego za lata 1664-1720, k. 540.

²⁸ BUWil., F. 7-4/6145, księga ziemska trocka za lata 1683-1699, k. 1258.

²⁹ LPAH, SA-5950, k. 874, 881.

³⁰ BUWil., F. 7-20/5974, księga grodzka trocka za lata 1700-1704, k. 674 v.

³¹ LPAH, SA-5950, k. 885.

³² VL VI, 280.

³³ Zob. A. Rachuba, *Sity zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*, „Przegląd Wschodni” III: 1994. z. 3 (1 1), s. 392 n.

szlachtę powiatową na pospolite ruszenie. Wobec przenikania się zadań policyjnych i wojskowych trudno je od siebie odróżnić. Wobec nie odnalezienia źródeł wcześniejszych należy skupić się na XVIII stuleciu.

Dbłość sejmiku trockiego o porządek w powiecie przejawiała się wówczas w utrzymywaniu pułkownika i rotmistrzów. Z terenu powiatu trockiego nie znamy wprawdzie szczegółowego spisu ich obowiązków, można jednak posłużyć się laudum Słonimskim z 13 stycznia 1701 r. Rotmistrzowie Słonimscy Powinni byli spisać rejestr obywateli zamieszkujących przydzielone im parafie 'w każdej parafii mianować swego namiestnika. Zadaniem ich było - wedle tegoż laudum - egzekwowanie dekretów sądów fiskalnych. Do nich też należała egzekucja dekretów trybunalskich *et aliorum subseiorum*. Z dwutygodniowym Wyprzedzeniem wzywali oni szlachtę, która powinna *assistere ichm. panom urzędnikom forti mami executii czyniącym*. Za czynności egzekucyjne przysługiwało, zarówno rotmistrzom, jak i szlachcie, wynagrodzenie: *poeny w dekretach fiskalnych powinny być wyraźnie napisane, które się ichm. panom rotmistrzom i obywatelom zjeżdżającym, a które stronom dostawać powinny*. Laudum zlecało wreszcie rotmistrzom: *animadwersią na wszystkie (strzeż Boże) na powiat nasz niebezpieczeństwa: i jeśliby kto albo swawolne kupy sprowadzał, zaciągał, kupił, albo zawziętość malevolorum inkurszej wiołencje jakij[e] uczynić śmiała*— . Wówczas mieli oni zebrać pod chorągwią szlachtę powiatową i Zwalczać owe niebezpieczeństwo.

W 1701 r. sejmik gromniczny zachował na funkcji pułkownika województwa trockiego Kazimierza Pocięja, mimo że ten awansował już na kasztelanę witebską. Zjazd wybrał wówczas również rotmistrzów powiatowych, którym przydzielił poszczególne parafie i podporządkował im miejscowych Tatałów³⁵. W 1712 r. sejmik wezwał sędziego ziemskiego i chorążego Andrzeja Turłaja do schwywania i doprowadzenia do sądu nieosiadłego Franciszka Ry----ckiego, napadającego na domy szlacheckie" . W 1733 r. szlachta obrała rotmistrza parafii sumiliskiej³⁷. Sejmik gospodarski wybrał 5 lutego 1737 r. dwóch nowych rotmistrzów powiatowych: Andrzeja Władysława Ukolskiego, podwojewodzkiego trockiego oraz Michała Szczęsnego Wazgirda, przydzielając im Parafie po poprzednich rotmistrzach" . W 1759 r. sejmik gromniczny gospodarski powołał rotmistrza parafii olickiej, niemonojckiej, siemneńskiej, metelskiej i serejskiej³⁹. Rotmistrza wybierano również w roku 1780⁴⁰, 1781⁴¹ oraz w la-

³⁴ RGADA, f. 356, op. 1, nr 34, księga ziemska Słonimska za lata 1698-1701. Wypis tego dokumentu łaskawie udostępnił Przemysław P. Romaniuk.

³⁵ BUWil., F. 7-20/5974, księga grodzka trocka za lata 1700-1704, k. 673-674.

³⁶ LPAH, SA-5950, k. 888.

³⁷ LPAH, SA-5957, k. 605-606 v.

³⁸ LPAH, SA-5959, k. 7 v.

³⁹ LPAH, SA-5964, k. 40-40 ^v.

⁴⁰ LPAH, SA-5918, k. 410 v.

⁴¹ LPAH, SA-5918, k. 611 v.

tach następnych. Osoby pełniące funkcje dowódcze w lokalnych siłach porządkowych nie zawsze jednak pochodziły z sejmikowego wyboru. W 1781 r. Onufry Lacki *chorąży i pułkownik województwa trockiego*—mając przy tym *przepisaną i zachowaną wolność stanowienia i kreowania Ichmościów poruczników* mianował porucznikiem województwa trockiego podczaszycza podlaskiego Antoniego Leszczyńskiego . Dbałość o bezpieczeństwo spoczywała więc, w nie-małej części, nie tyle na sejmiku, ile na wcześniej mianowanych dowódcach i zwoływanej *ad hoc* szlachcie powiatu.

Wywody szlachectwa

Ważnym, przynajmniej dla bezpośrednio zainteresowanych, uprawnieniem sejmiku było rozpoczynanie postępowania o stwierdzenie szlachectwa. Zauważył to już Teodor Ostrowski. Pisał bowiem w swoim *compendium: Wywód szlachectwa czyni się na sejmikach, który czasem stany aprobują: dawniej go sam Trybunał rozpoznawał. A że sprawy takowe z krzywdą familii rozsądzone, częstemu zaskarżeniu podpadały; uchwały później stany, aby po wytoczeniu ich do Trybunału, odesłane były na sejmik wojewódzki. Tam nazajutrz pod prezydencją marszałka, a gdyby sejmik przed elekcją tegoż zerwany był, pod dyрекcją pierwszego urzędnika, wywód ten czyni się. Probacją takową województwo lub ziemia do Trybunału odsyła; gdzie przez zapozwanego z krewnymi zaprzysiężona i dekretem stwierdzona, zadysponowane gruntuje prawa* .

Sprawy takie winien był rozpatrywać sąd ziemski. Stanowił tak zarówno II (III, 22), jak i III Statut (III, 19). Początkowo jednak niektóre przynajmniej sprawy rozpatrywał sąd gospodarski. Jedną z pierwszych wzmianek o sejmiku trockim dotyczy właśnie nagany szlachectwa. Podczas sejmiku 11 listopada 1568 r. dwaj tamtejsi ziemianie zakwestionowali, wobec wojewody trockiego Stefana Zbaraskiego, szlachectwo sędziego grodzkiego Radziwona Tołokońskiego. Naganiiony poprosił o termin przed sądem gospodarskim i postępowanie dalej toczył⁰ się już na tym forum⁴⁴. Później sprawy te bezpośrednio kierowano również do Trybunału. Konstytucja 1601 r. stwierdzała jednak, że z powodu stosowania różnych wybiegów *przychodzą do szlachectwa ludzie marni*. Dlatego też nakazywała: pozwany o nieszlachectwo powinien najpierw wywieść szlachectwo przed sejmikiem. Następnie zgromadzenie to wystawiało zainteresowanemu stosowne świadectwo, z którym udawał się do Trybunału lub sądu ziemskiego⁴⁵. Tryb te¹ miał, w założeniu, zapobiegać fikcyjnym procesom o naganę szlachectwa. Trudno byłoby bowiem liczyć na to, że miejscowa szlachta poświadczy przynależność do swego grona osoby nieznannej. O tym, że postanowienia te próbowano obejść.

⁴² LPAH, SA-5918, k. 428.

⁴³ T. Ostrowski, *Prawo cywilne narodu polskiego*, s. 26.

⁴⁴ I.I. Łappo, *Wielikoje II*, s. 545 przyp. 5.

⁴⁵ VLII, 1502.

nadal usiłując skorzystać z uproszczonego i przyspieszonego sposobu uzyskania szlacheckich prerogatyw, świadczy, powtarzając wcześniejsze postanowienia, konstytucja z 1633 r.⁴⁶ Użyteczności tych przepisów dowodzi potwierdzenie ich w latach 1641 i 1670⁴⁷. Widać, że procedura ta - skoro ją przywoływano - stanowiła pewną przeszkodę dla *szybkich* do stanu szlacheckiego.

W praktyce sejmików trockich widzimy również zgromadzenia zajmujące się, wśród innych zadań, udowadnianiem szlachectwa *powielników*. Sejmik gromniczny w 1619 r. zebrał się nie tylko dla *obierania Panów deputatów*, ale też dla *słuchania wyводу* [szlachectwa - ABZ] *pana Denisa a pana Fedora Łukowskich*⁴⁸. Z kolei w 1645 r. sejmik gromniczny zajmował się naganionym szlachectwem Adama Strawińskiego⁴⁹, zaś sprawę Krzysztofa Juszkowicza ze Stefanem Kukołowskim w *zadaniu nieszlachectwa* odroczył do następnego zjazdu gromnicznego⁵⁰. W 1646 r. trocki sejmik przedsejmowy zauważył, że nasiliły się Zabójstwa, które ich sprawcy - dla uniknięcia kary za zabójstwo szlachcica - *ważą się trupowi ignobilitatem zadać*. Dla powstrzymania tej praktyki nakazał posłom starania, aby *pokrewni zabitego na temże miejscu gdzie to im będzie obiectum, deducere nobilitatem mają, nie odsyłając do gromnic*⁵¹. Widać więc, że już w tym okresie ukształtowała się zasada powierzania tego postępowania sejmikom gromnicznym. Taki właśnie sejmik w 1701 r. zajął się wywodem szlachectwa Dowgirdów⁵². W 1710 r. sejmik relacyjny zaświadczył z kolei, że jedna ze szlacheckich rodzin powiatu trockiego dziedziczyła spadek. Świadczenie takie było potrzebne w Gdańsku, gdańszczanie nie chcieli bowiem wydać wierzytelności należących do spadku⁵³. Sejmik gromniczny 1728 r. potwierdził, wobec zarzutów nieszlachectwa przedstawionych w powiecie rzeczyckim, że Aleksander i Konrad Harwatowie Bożyczkowie są rodowitą szlachtą pochodzącą z województwa trockiego⁵⁴. Sejmik przed sejmem ekstraordynaryjnym w 1732 r. stwierdził szlachectwo Szymona i Kazimierza Stępkowskich i ich osiadłość *antiquitus* w parafii żośleńskiej⁵⁵. Sejmik gromniczny gospodarski w 1742 r. potwierdził, iż Michał, Jerzy i Jan Bohdanowiczowie są w *województwie naszym dobrze urodzeni, a testimonium* wydano w związku z procesem o nieszlachectwo⁵⁶. Taki sam sejmik w

⁴⁶ VL III, 805. W 1690 r. postanowienia te powtórzono, być może tylko dla Korony, zastrzegając, że stosowne świadectwa szlachta winna wydać *nazajutrz po odprawionym, albo zewnanym sejmiku deputackim*, VL V, 776-777.

⁴⁷ VLIV, 14; VLV, 51.

⁴⁸ LPAH, F. 1177, ap. 1, nr 277, k. 1.

⁴⁹ BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1642-1646, k. 86, 3 lutego 1645 r.

⁵⁰ Ibidem, k. 84, 2 lutego 1645 r.

⁵¹ K. Avizonis, *Bajorai valstybiniamė Lietuvos gyvenime*, s. 280, przyp. 221.

⁵² BUWil., F. 7-20/5974, księga grodzka trocka za lata 1700-1704, k. 678.

⁵³ LPAH, SA-5950, k. 821.

⁵⁴ LPAH, SA-5916, k. 52-53 v.

⁵⁵ LPAH, SA-5957, k. 478 v.

⁵⁶ LPAH, SA-5960, k. 436.

1744 r. zaświadczył o szlacheństwie Antoniego Wyganowskiego⁵⁷. Podczas zjazd¹¹ w lutym 1747 r. wysłuchano wywodu szlacheństwa Jerzego Oniukiewicza, odesłanego do tego forum dekretem sądu grodzkiego z roku poprzedzającego. Sejmik wybrał więc komisję składającą się z dwunastu urzędników trockich i jednego oszmiańskiego. Miała ona przeprowadzić postępowanie i wydać stosowne świadectwo³⁸. Rok później sejmik orzekł, że szlachtą trocką są Mierzejewscy⁵⁹. Sejmik gromniczny gospodarski 1755 r. zaświadczył z kolei o szlacheństwie Połopolskich i Baranowskich⁶⁰. W 1774 r. sejmik gromniczny gospodarski wydał list *testymonialny* dla Antoniego i Józefa Kosseckich, Leona i Piotra Sokołowskich wraz z synami Józefem, Franciszkiem i Mateuszem oraz dla Pawła Litawora Aramowicza⁶¹. Podobny list wydano w 1776 r. Janowi Iwaniszewskiemu, przybyłemu z województwa połockiego. Sejmik zaświadczył, że *jest z dawna z rodziny przodków swoich—pochodzący i dobrze urodzony*. Sejmik gromniczny w 1778 r. nie tylko zaświadczył, że Franciszek i Józef Grodzicy są szlachtą ab *antiquo* w województwie trockim osiadłą ale też ujął się za nimi wobec licznych krzywd, doznanych od zastawników Ginczan - ich folwarku dziedzicznego⁶⁵. Trzy lata później, podczas sejmiku gromnicznego, szlachta trocka *bez żadnej ni od kogo kontradycji* uznała z kolei świadectwo szlacheństwa Michała Żylińskiego, wystawione przez sejmik miński⁶⁴. Podczas sejmiku przedsejmowego W sierpniu 1782 r. sejmik stwierdził, że Dominik Azurewicz *ziomek i obywatel województwa trockiego, godnie i szlachetnie z antecessorów swoich urodzony* - — w zgromadzeniu naszym się prosił o zaświadczenie urodzenia swojego. Dlatego też urzędnicy, szlachta — na ten akt solenny sejmikowania do Trok zebrani, wiedząc dobrze o zacnym i szlachetnym urodzeniu, zaświadczyli, iż pomieniony — mając w przydomku i herbie Nałęcz, jest szlachcicem osiadłym w województwie trockim⁶⁵. Podczas sejmiku gromnicznego w 1784 r. szlachta wystawiła Mikołajowi; Adamowi i Szymonowi Zimnickim świadectwo, iż są prawdziwi szlachta i obywatele województwa trockiego .

Również zjazdy pospolitego ruszenia interesowały się nieszlachtą wdzierającą się do szlacheckiej korporacji województwa trockiego. Popis 27 lipca 1712 r. zapowiedział sądowe ściganie podszywających się pod szlachtę, których - jak stwierdził - namnożyło się ostatnio w tym województwie⁶⁷.

⁵⁷ LPAH, SA-5960, k. 1223-1223 v.

⁵⁸ LPAH, SA-5961, k. 429 v. - 430.

⁵⁹ LPAH, SA-5961, k. 757-757 v.

⁶⁰ LPAH, SA-5962, k. 1058-1059 v., 1060-1061 v.

⁶¹ LPAH, SA-5917, k. 949.

⁶² LPAH, SA-5917, k. 1246-1246 v.

⁶³ LPAH, SA-5918, k. 5.

⁶⁴ LPAH, SA-5918, k. 611 v. - 612.

⁶⁵ LPAH, SA-5918, k. 952 v.

⁶⁶ LPAH, SA-5919, k. 36; zob. k. 44-45 v.

⁶⁷ LPAH, SA-5950, k. 883 v.

Opieka i dobroczynność

Troska szlachty o pobratymców zubożałych lub dotkniętych klęską żywiołową nie pojawiła się bynajmniej w XVIII stuleciu. Jednakże dopiero źródła z tej epoki pozwalają na jej ukazanie. W 1730 r. sejmik gromniczny (poza wyborem deputatów do Trybunału i do Trybunału Skarbowego) przyznał zapomogi pogorzelcom⁶⁸. W 1736 r. sejmik gospodarski uchwalił, wobec znacznej *dezolacji* dóbr podczaszego trockiego Józefa Tura, *charitativum subsidium — od wszystkiej czeladzi chrześcijańskiej ulriusque sexus po dwa lynfy od osoby, mianowicie od tych, którzy u Tatarów domową i u Żydów służą*⁶⁹. W roku następnym sejmik gospodarski przeznaczył na pomoc pogorzelcowi Krzysztofowi Bartoszewiczowi, którego *wszystka substancja infavillam et cineres poszła, — z dymu każdego, dóbr ziemskich i duchownych i stołowych — p o groszy siedm*⁷⁰. Dwa lata później przeznaczył dla nieznanego z imienia Paszkowskiego dochód z pogłównego żydowskiego⁷¹. W 1750 r. - na rzecz pogorzelca Jerzego Kozakiewicza uchwalił z każdego dymu ziemskiego po trzy grosze, zastrzegając jednak: *czyja łaska i dobra woła będzie*⁷². Również w 1754 r. sejmik uchwalił zapomogę dla Józefa Leszkiewicza i Macieja Januszkowskiego. Skorzystał z niezawodnego źródła: czeladź chrześcijańską służącą u Żydów i Tatarów obciążono jednorazowym podatkiem od głowy. Ściągnięcie tej sumy poruczono obydwu potrzebującym⁷³. W 1757 r. ściągnięcie podatku od takiej samej czeladzi, po trzy tynfy od głowy, powierzono dziewiętnastu mieszkańcom powiatu, przy czym sumę zebraną mieli sobie zatrzymać. Również w 1772 r. sejmik gromniczny przeznaczył na rzecz trzech *współobywateli* powiatu, *przez konflagratę podupa-dłych*, podatek z czeladzi i browarników służących u Żydów⁷⁵. W 1780 r. uczestnicy sejmiku gospodarskiego, *mając wzgląd na współobywatela i kompatriotę naszego WJPana Hilarego Nornickiego pisarzewicza skarbowego WXL z własnej substancji i majątku wyzutego, ducti amore charitativo i rodowitością samej krwi szlacheckiej temu WJP tomickiemu — z dymu groszy cztery* na dwie raty uchwaili⁷⁶. Widać więc, że ulubionym źródłem szlacheckiej dobroczynności był podatek od czeladzi chrześcijańskiej służącej u *niewiernych*: Żydów i Tatarów. Służba taka była wprawdzie zakazana nie tylko przez Statuty i konstytucje, ale też przez prawo kanoniczne, ograniczenia jednak nie przestrzegano. W praktyce jedyną sankcją było płacenie różnych dodatkowych podatków.

⁶⁸ LPAH, SA-5956, k. 773.

⁶⁹ LPAH, SA-5958, k. 331.

⁷⁰ LPAH, SA-5959, k. 8 v. - 10 (karty wszyte w niewłaściwej kolejności).

⁷¹ LPAH, SA-5959, k. 673.

⁷² LPAH, SA-5961, k. 1187.

⁷³ LPAH, SA-5962, k. 587 v.

⁷⁴ LPAH, SA-5963, k. 525.

⁷⁵ LPAH, SA-5917, k. 714.

⁷⁶ LPAH, SA-5918, k. 411.

Budowa pomieszczeń sądowych i sejmikowych

Przypadająca na połowę XVI stulecia radykalna modernizacja struktury zarządzania i sądownictwa Wielkiego Księstwa spowodowała, że pojawił się problem przechowywania akt rozmnożonych na mocy reform z lat 1565-1566 sądów szlacheckich⁷⁷. Konieczność wybudowania odpowiednich pomieszczeń przewidywał przywilej bielski z 1564 r.⁷⁸, II Statut z 1566 r. (IV, 11), konstytucje sejmu lubelskiego z 1569r.⁷⁹ i warszawskiego 1581 r.⁸⁰, jak również III Statut (IV, 13). W XVI i XVII w. wyraźnie widać - choćby w konstytucjach sejmowych⁸¹ - tendencję do budowy na koszt szlachty archiwów sądowych w stolicach powiatów i województw.

Zamek trocki na półwyspie był - do czasu - odpowiednim miejscem odbywania sądów i przechowywania ich akt. Zniszczenia podczas wojen połowy XVII stulecia spowodowały jednak, że nie zapewniał warunków bezpiecznego przechowywania niezbędnych w obrocie prawnym ksiąg sądowych. Sejm koronacyjny 1764r. uchwalił konstytucję nakazującą budowę murowanych archiwów na akta sądowe⁸². Dlatego też szlachta trocka na sejmiku gospodarskim 4 lutego 1766 r., powołując się na tę konstytucję — opodatkowała się przez trzy lata, corocznie po pół złotego z dymu *na erectio archivi terrestis, gdzie też akta mają być konserwowane*. Archiwum *misko jako być może najwarowniejszem*. Pieczęć nad budowę powierzono pisarzowi ziemskiemu trockiemu Mateuszowi Tańskiemu, który winien rozliczyć się z budowy na pierwszym sejmiku gospodarskim po jej zakończeniu. Ewentualna nadwyżka *ma być obrócona na wymurowanie kancelarii ziemskiej* - głosiła uchwała. Budowie miał służyć gruz i cegły z zamku⁸³. Całe przedsięwzięcie powiązane było z wspomnianym wyżej laudum z 1720 r., które nakazywało dominikanom zbudować na półwyspie *dom porządny [...] do sejmikowania*⁸⁴. Na kolejnym sejmiku gospodarskim 9 lutego 1767 r., na wniosek M. Tańskiego, przydano mu do pomocy landwójta trockiego Tadeusza Danilewicza, który miał starać się o materiał i doglądać rzemieślników. W zamian, po zakończeniu i rozliczeniu robót, landwójtowi obiecano dwieście złotych. Uchwała zakładała rozpoczęcie prac wiosną tegoż roku. Warto zauważyć, że laudum to traktowało budowę kancelarii ziemskiej już jako integralną część całej inwestycji .

⁷⁷ Szerzej, również o innych powiatach: A. B. Zakrzewski, *Budowa archiwów szlachty trockiej*, MHA XI: 2000, s. 113-120.

⁷⁸ M. Ljubawskij, *Litowsko-russkij sejm*, dodatek: s. 137-138.

⁷⁹ VL U, 794.

⁸⁰ VLI1, 1021.

⁸¹ VL III, 38. Też: VL II, 1530; VL III, 891; VL IV, 23.

⁸² VL VII, 407, zob. S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. II, Lwów-Warszawa-Kraków 1926, s. 394.

⁸³ LPAH, SA-5966, k. 740.

⁸⁴ S. Barącz, *Rys dziejów*, s. 378.

⁸⁵ LPAH, SA-5966, k. 1249 v. - 1250.

Sejm delegacyjny 1768 r. zakazał uchwalania przez sejmiki podatków *jakiegokolwiek gatunku i natury*⁸⁶. Uchwalił jednak wówczas jeszcze jedną ustawę. Stwierdziła ona, że ponieważ w Trokach zaczęto budowę archiwum, kancelarii i izby sądowej to - wobec powyższego zakazu - Komisja Skarbowa Wielkiego Księstwa Litewskiego winna wypłacić na kontynuację tych przedsięwzięć szesnaście tysięcy złotych w ciągu dwóch lat⁸⁷. Do wypłacenia obiecanej kwoty jednak nie doszło⁸⁸. Po piętnastu latach - w 1783 r. sejmik trocki skierował bowiem do Komisji Skarbowej memoriał, domagający się wypłacenia owej sumy⁸⁹. Ten sam sejmik zobowiązał Jakuba Godaczewskiego do uzyskania od Komisji obiecanej Przez sejm dotacji⁹⁰.

W tej sytuacji sejmik gospodarski uchwalił 5 lutego 1771 r. - nie przejmując się bynajmniej powyższym zakazem - *dla dostarczenia potrzebnych murowania materiałów—po groszy polskich piętnaście z dymu każdego* w dwóch ratach: marcowej i wrześniowej, wpłacanych przy okazji wnoszenia-podymnego. Tą samą uchwałą szlachta trocka zobowiązała się również, nadal nie krępując się sejmowym Zakazem, do wspomżenia równą sumą budowy kościoła i klasztoru dominikanów⁹¹. Po czterech latach sejmik ograniczył się do zalecenia, *aby pro interim residuitatem summy z uchwały na archiwum — trockie* przekazać do tamtejszej kancelarii⁹². Była to, jak można przypuszczać na podstawie wspomnianego niżej laudum z 1780 r., nadwyżka pozostała po wypłaceniu dominikanom udziału sejmiku w budowie. Laudum z 4 lutego 1777 r. wspomniało, iż po śmierci podstarościego trockiego Dominika Tańskiego *pozostałe pieniądze trzysta z/[otych] p[o]l[skich]* oddał dominikanom Michał Tański i okazał kwit na tę sumę⁹³.

Szlachta uchwaliła też wówczas, że skoro dominikanie wprowadzili się do klasztoru, powinni zatem - stosownie do konstytucji - wymurować *archiwa dla składu aktów tak ziemskich jako też grodzkich z wygodą na rezydencją dla pp. regentów utriusque iurisdictionis—oraz szopą sejmikową tudzież więź cywilną*. Budowy archiwum, *z ekspensem w[o]jewó[d]z]twa* zaopatrzonego w *drzwi żelazne i kraty*, dopilnować mieli Antoni Hryniewicz i budowniczy trocki - Jan Skarżyński⁹⁴.

O obowiązku budowy archiwum konstytucja z 1768 r. nie wspominała. Kolejne, późniejsze o trzy lata laudum z 7 lutego 1780 r. stanowiło: *Ponieważ ciż JXX dominikanie troccy archiwum na akta ziemskie i grodzkie cum omni commoditate rezydencji dla JMPP regentów ziemskiego i grodzkiego, tudzież więź cywilną et in*

⁸⁶ VL VII, 626.

⁸⁷ VL VII, 830.

⁸⁸ Zbyt optymistyczny pogląd wyraził w tej materii R. Mienicki, *Archiwum Akt Dawnych w inie w okresie od 1795 do 1922 roku*, Warszawa 1923, s. 30.

⁸⁹ LPAH, SA-5918, k. 1054-1054 v.

⁹⁰ LPAH, SA-5918, s. 1053.

⁹¹ LPAH, SA-5917, k. 587.

⁹² LPAH, SA-5917, k. 1082.

⁹³ LPAH, SA-5917, k. 1443.

⁹⁴ LPAH, SA-5917, k. 1443 v. - 1444.

*fundo proprio sumptu erygować zobowiązali się i ponieważ już z dawniejszych uchwał w[o]jewództwa trockiego na archiwum przez obywatelów składanych certum quantum na takową erekcję i gotowej sumy już XX. dominikanie troccy do rąk swoich odebrali*⁹⁵. Stąd można wnosić, że doszło do ugody między klasztorem a szlachtą: klasztor miał wybudować również archiwum, ale przy finansowej pomocy sejmiku. Dominikanie jednak *zadosyc obowiązkowi swemu nie uczynili*.

Dlatego też sejmik kolejny raz zobowiązał klasztor do budowy wspomnianych pomieszczeń. Tym razem wyznaczył termin trzyletni, którego dopilnować miał wspomniany budowniczy trocki wraz z Wawrzyńcem Odyńcem - skarbilikiem rzeczyckim. Terminu tego również nie udało się dotrzymać. Świadczy o tym wspomniane wyżej laudum z 1783 r.: *archiwum ufundowane nie jest*. Przyczyną opóźnienia był brak pieniędzy na budowę. Dowodzi tego, wspomniany już wyżej, memoriał żądający od Komisji Skarbowej wypłaty sum obiecanych przed piętnastu laty. Kolejny sejmik gospodarski uchwalił w 1784 r. jeszcze jedną składkę na budowę archiwum. Przyniosła ona, jak wykazuje późniejsze o dwa lata sprawozdanie, sześćset czterdzieści jeden złotych i trzy grosze. Kwotę tę zebrał W. Odyniec, z własnych środków dołożył do niej trzysta trzydzieści sześć złotych i dwadzieścia groszy, całość zaś *na cegłę, wapno i inne necessaria wyekspensował*⁹⁷. Na sejmiku gospodarskim 7 lutego 1786 r. przedstawił rachunki. Szlachta, wyraziwszy *wdzięczność powinna*, zobowiązała się zwrócić poniesione przezeń nakłady. Ponieważ jednak nadal brakowało pieniędzy na budowę, uchwaliła kolejną składkę: po sześć groszy z dymu⁹⁸. Naturalnie, środki zebrane w ten sposób nie doprowadziły do zakończenia budowy. Podczas kolejnego sejmiku gospodarskiego - 6 lutego 1787 r. powołano sędziów grodzkich trockich: Tadeusza de Raesa i Józefa Tomaszewskiego, którzy sprawdzili dotychczasowe wydatki. Trzeba było uchwalić kolejną składkę: po dziesięć groszy z dymu, z wyłączeniem dymów szlachty nie mającej poddanych. Pieniądze te otrzymać miał W. Odyniec, którego zobowiązano do złożenia rachunków na kolejnym sejmiku gospodarskim⁹⁹. Nie wiadomo, czy środki uzyskane tą drogą wystarczyły. W każdym razie archiwum ostatecznie wykończono w 1793 r. Jak wyglądało ono na początku - nie wiemy. Jednak kilkadziesiąt lat później - wedle ówczesnego wykazu nieruchomości skarbowych powiatu trockiego - mieściło się w izbie na piętrze¹⁰⁰.

Obserwacja zmagani o budowę archiwum w Trokach pozwala na stwierdzenie, że bynajmniej nie przestrzegano wydanego w 1768 r. zakazu sejmikowych podatków. Skala zjawiska wymaga jednak zbadania.

⁹⁵ LPAH, SA-5918, k. 410v.

⁹⁶ LPAH, SA-5918, k. 1054.

⁹⁷ LPAH, SA-5919, k. 415 v.

⁹⁸ LPAH, SA-5919, k. 415 v.

⁹⁹ LPAH, SA-5919, k. 659-659 v.

¹⁰⁰ LPAH, SA-382, ap. 1, nr 1, k. 40 v. - 41. Wypis zawdzięczam łaskawości Henryka Lulewicza, który ocenia, iż wykaz ten pochodzi z pierwszych trzech dekad XIX stulecia.

Wspomaganie remontów budowli kościelnych

Zachowane materiały nie pozwalają na ukazanie stosunku sejmiku wobec świątyń - niekoniecznie katolickich - przed II połową XVII stulecia.

W 1664 r. zjazd pospolitego ruszenia w Trokach przeznaczył podwójne podymne na remont tamtejszej fary¹⁰¹. Ćwierć wieku później sejmik raz jeszcze przyznał środki na ten sam cel. Uczynił tak ponieważ - jak głosiła instrukcja: *Województwo nasze doznawając nieraz łaski Panny Najświętszej Obrazu Cudownego Trockiego, lubo widzieli wielką intratę z probostwa trockiego, a że kościół ten in neglectione zostawał, chcąc tedy województwo nasze piem uczynić opus contribuerunt na poprawę kościoła człyry tysiące złotych*¹⁰²

W 1738 r. sejmik ustanowił, celem wsparcia miejscowych bernardynów i franciszkanów w Wilnie, podatek: od służby u Żydów i Tatarów i od kątników w królewskich¹⁰³.

Rok później - zaapelował o dobrowolną *bez żadnej egzekucji*, składkę po sześć groszy od dymu na odbudowę spalonego kościoła św. Jana w Wilnie¹⁰⁴. W 1750 r. uchwalił - celem wspomoczenia wileńskich pijarów - podatek od czeladzi żydowskiej i tatarskiej oraz od kątników¹⁰⁵. W 1751 r. uchwalił *pro subsidio* bernardynom trockim po szóstaku bitym od dymu¹⁰⁶. W 1755 r. sejmik postanowił przeznaczyć po trzy grosze z dymu na ołtarz kościoła dominikanów trockich¹⁰⁷. W 1761 r. sejmik gospodarski wspomógł dominikanów, tym razem wysokodworskich, sześcioma groszami z dymu, na reperację ich kościoła¹⁰⁸. Rok później taki sam sejmik uchwalił *nemine contradicente* po jednym tynfie z dymu na remont spalonego kościoła bernardynów trockich i przeznaczył dla tychże bernardynów podatek od czeladzi służącej u Żydów¹⁰⁹. W 1767 r. wyznaczył *dla uboższego konwentu trockiego—bernardynów pro elemosina po szóstaku jednym pruskim—z dymu*¹¹⁰. W 1772 r. szlachta trocka nie zdobyła się już jednak na kolejne wspomoczenie tamtejszych bernardynów. Zgodziła się jedynie na *wolną kwestę po całym—województwie* i na ofiarowanie: *czy to snop jeden zbożajackiego, czy to ziarnem gotowym—nie z powinności wymagającej, lecz amore*

¹⁰¹ BUWil., F. 7-5/5959, k. 1934.

¹⁰² BOss. II. 408, s. 26. Sumę tę zagarnął jednak - wedle cytowanej instrukcji - biskup wileński Konstanty Brzostowski. Nie można wykluczyć, że postanowienie było drobnym elementem walki Sapiechów z ordynariuszem.

¹⁰³ LPAH, SA-5959, k. 285.

¹⁰⁴ LPAH, SA-5959, k. 673.

¹⁰⁵ LPAH, SA-5961, k. 1178.

¹⁰⁶ LPAH, SA-5953, k. 70.

¹⁰⁷ LPAH, SA-5962, k. 1028 v.

¹⁰⁸ LPAH, SA-5964, k. 1057.

¹⁰⁹ LPAH, SA-5965, k. 39-39 v.

¹¹⁰ LPAH, SA-5966, k. 1249 v.

*charitativo et misericordia komu się podobać będzie*¹¹¹. W 1774 r. sejmik gospodarski uchwalił jednak w *teraźniejszych karystyjnich czasach — p o groszy ośm z dymu* na rzecz bernardynów trockich . Dla pełnego obrazu należy wspomnieć jeszcze, omówioną w innych miejscach, burzliwą współpracę z dominikanami budującymi na terenie zamku na trockim półwyspie klasztor i kościół. Szlachta trocka wspomagała więc świątynie katolickie częściowo z własnej kieszeni, częściowo - podobnie jak podczas wykazywania miłosierdzia - z dochodów czeladzi służącej u *niewiernych*.

Sprawy różne

Szlacheckie zebrania podejmowały też uchwały w sprawach, dla których trudno znaleźć wspólny mianownik. W 1668 r. szlachta co najmniej dwakroć wzywała Bogusława Radziwiłła, aby dopuścił do ukarania swego sługi - sprawcy pobicia trzech Trocczan¹¹³.

W 1738 r. sejmik, wobec skarg na fałszywe miary zbożowe i do trunków, wyznaczył komisarza, który miał dopilnować, aby stosowano się do miar Wilna¹¹⁴. Z kolei w 1761 r. sejmik gospodarski ustalił, *ponieważ o kurencją monety nie mała zachodzi trudność*, że kancelaria grodzka ma przyjmować podymne zarówno w monecie pruskiej, jak i saskiej¹¹⁵.

Wspomniana wyżej troska o wybudowanie odpowiedniego pomieszczenia dla ksiąg sądowych nie wyczerpywała zainteresowania sejmiku samymi aktami. Sejmik gospodarski 5 lutego 1737 r. nakazał, ponieważ po śmierci wojewody trockiego Józefa Ogińskiego wygasła jurysdykcja urzędu grodzkiego, dotychczasowym urzędnikom grodzkim: *akta grodzkie mieć w pilnej animadwersji, dla dania przyszłemu JWP wojewodzie trockiemu*. Podstaroścemu nakazano wydanie z akt wypisów osobom potrzebującym¹¹⁶. Z kolei w 1755 r. sejmik uchwalił po sześć groszy z dymu na oprawę ksiąg grodzkich¹¹⁷.

Materiały sejmików trockich nie pozwalają na omówienie sposobów, za pomocą których szlachta - pozostała w połowie XVII stulecia na miejscu - chciała stworzyć *modus vivendi* z kolejnymi najeźdźcami: Moskwą i Szwedami. Świadczy o tym wspomniany wyżej wykaz przysięgających Aleksemu Michajłowiczowi. Innych źródeł bliżej ukazujących stosunki z okupantami nie udało się jednak znaleźć¹¹⁸. Charakter późniejszych kontaktów ilustrują skąpe wzmianki z XVIII

¹¹¹ LPAH, SA-5917, k. 714.

¹¹² LPAH, SA-5917, k. 949.

¹¹³ AGAD, AR V, nr 3522, s. 25, 33; nr 10718, s. 37.

¹¹⁴ LPAH, SA-5959, k. 285.

¹¹⁵ LPAH, SA-5964, k. 1057.

¹¹⁶ LPAH, SA-5959, k. 7-10 v. (karty wszyte w niewłaściwej kolejności).

¹¹⁷ LPAH, SA-5962, k. 1028 v.

Poszukiwania takie, uwieńczone niedawno powodzeniem, podjął - jak wspomniano wyżej - Elmantas Meilus.

stulecia¹¹⁹. W 1710 r. sejmik relacyjny z limity wysłał posłów do feldmarszałka Borysa Szeremietiewa, dowodzącego *wojskami awciliarnymi*, z prośbą o nieściągalnie *kontrybucji, porcji i prowiantów*. Sejmik gospodarski 5 lutego 1737 r. wysłał posłów do komisarzy *Najjaśniejszej Imperatorowej Rosyjskiej*, celem odzyskania poddanych zabranych przez jej wojska. Wysłannikom tym wyznaczono również wynagrodzenie¹²¹.

Zgodnie z II (IV, 1) i III Statutem (IV, 1) nowo wybrani ziemscy urzędnicy Sądowi winni byli złożyć przysięgę na pierwszych rokach sądowych w obecności Wojewody, kasztelana lub starosty. Jeśliby żaden senator ani starosta nie przybył - przysięgę mieli złożyć wobec obecnej wówczas szlachty. W praktyce nowo mianowani urzędnicy często czynili to podczas obrad sejmików. Okazywali hospodarskie przywileje na urzędy, składali przysięgę - jeśli w ogóle była wymagana - i dopiero wówczas zasiadali na przysługujących im miejscach, zyskując pełnię uprawnień.

O roli tego aktu świadczy przykład sejmiku gromnicznego z 1771 r. Sejmik deputacki zagał wówczas chorąży trocki Stefan Dominik Romer. Następnego dnia, po zagajeniu przez tegoż chorążego sejmiku gospodarskiego, nowi urzędnicy - wśród nich nowy ciwun Józef Piotr Eytmin, okazując przywileje królewskie, *miejsca urzędów swoich - pozasiadali*¹²². Dopiero kolejny sejmik - wybierający podkomorzego - zagał już nowy ciwun¹²³. Podczas sejmiku gromnicznego 1739 r. podkomorzy i chorąży, wybrani na poprzednim sejmiku gromnicznym, prezentowali *in conspectu całego województwa* monarsze przywileje na obydwu Urzędy i *miejsce swe nemine reclamante zasiedli*¹²⁴. W 1747 r. skarbnik, strażnik, krajczy i budowniczy *wakujące stalla sine ulla contradictione zasiedli et privilegia sua ręką Jaśnie Wielmożnego Pana Dyrektora konotowali*¹²⁵. Również w 1754 r. podczas sejmiku gromnicznego, ściślej: jego drugiego dnia - w trakcie sejmiku gospodarskiego *za przywilejem JKMc* miecznik i krajczy *wakujące stalla sine ulla contradictione zasiedli*¹²⁶. W 1757 r. funkcje swe formalnie objęli: ciwun, skarbnik i horodniczy¹²⁷. W lutym 1767 r. *miejsca urzędów swych - pozasiadali*: horodniczy i koniuszy¹²⁸. W lutym 1771 r. uczynili to - poza wspomnianym już ciwunem - sędzia ziemski, kuchmistrz i strukczaszy. W 1775 r., na sejmiku gospodarskim gromnicznym *miejsce urzędu swego zasiedł* nowy cześnik

¹¹⁹ Problem ten, dla Korony, podjął W. Kriegseisen, *Samorząd szlachecki, w Małopolsce*, s. 81 nn.

¹²⁰ AGAD, Zbiór z Muzeum Narodowego 814, s. 9-11.

¹²¹ LPAH, SA-5959, k. 7-10 v. (karty wszyte w niewłaściwej kolejności).

¹²² LPAH, SA-5917, k. 587-588 v.

¹²³ BN, Akc. 11109, 6 lutego 1771 ił, kopia: LPAH, SA-5917, k. 598-601.

¹²⁴ LPAH, SA-5959, k. 673.

¹²⁵ LPAH, SA-5961, k. 429 v.

¹²⁶ LPAH, SA-5962, k. 587.

¹²⁷ LPAH, SA-5963, k. 524 v.

¹²⁸ LPAH, SA-5966, k. 1249 v.

¹²⁹ LPAH, SA-5917, k. 587-588 v.

i nowy koniuszy¹³⁰. W 1780 r. *zasiadł* urząd nowy wojski trocki Stefan Alojzy Wazgird¹³¹.

Zjazd szlachty na sejmikach wykorzystywano do składania przysięg na urzędy grodzkie. Na sejmiku relacyjnym po sejmie warszawskim 1626 r. składali, jak wynika z listu wojewody trockiego Janusza Tyszkiewicza skierowanego do szlachty zebranej na roczki czerwcowe, przysięgę sędzia i pisarz grodzki¹³². Na sejmiku przedsejmowym w styczniu 1685 r. obrano nie tylko posłów, ale i *JMPan wojewoda trocki terażniejszy* [Cyprian Paweł Brzostowski] *ustanowił urząd grodzki*—¹³³ Wojski i podwojewodzi trocki Stefan Jerzy Romer wskazywał w 1738 r. w liście do wojewody Michała Kazimierza Radziwiłła, iż podstarości Bogusław Golejewski *pewnieby na przeszłych roczkach wszedł in activitate podstarostwa, gdyby czekał konkluzji sejmików, a nie odjechał*¹³⁴. Można więc przypuszczać, że gdyby podstarości złożył przysięgę na sejmiku - mógłby sądzić na najbliższych roczkach grodzkich.

Od 1764 r. przysięgi na sejmiku składali również obrani na nim deputaci trybunalscy. Wcześniej odbywało się to po rugach w czasie inauguracji kadencji Trybunału.

Z drugiej strony roki sądowe, jak stwierdziła U. Augustyniak, służyły do załatwienia spraw nie związanych z sądzeniem. Przed rokoszem Zebrzydowskiego uchwalano na nich deklaracje polityczne, po rokoszu zaś - podatkowe¹³⁵. Jak przedstawiała się ta kwestia w czasach późniejszych, w epoce częstszego zwoływania sejmików, nie wiadomo. Wydaje się jednak, że szlachta zebrana z dowolnej okazji, była przeświadczona o swym prawie do podejmowania decyzji należących zasadniczo do sejmiku.

¹³⁰ LPAH, SA-5962, k. 1028 v.

¹³¹ LPAH, SA-5918, k. 410 v.

¹³² AG AD, Zbiór z Muzeum Narodowego 887, Wilno 14 maja 1626 r.

¹³³ AGAD, AR II nr 1733. Przytacza tę wiadomość W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej*, s. 179.

¹³⁴ AGAD, AR V, nr 13258, 23 marca 1738 r.

¹³⁵ U. Augustyniak, *Informacja i propaganda*, s. 63.

V. WNIOSKI

Sejmiki przewidziano w przywilejach i Statutach litewskich dla wybierania Posłów, zdawania przez nich sprawozdań z sejmowej działalności, wskazywania monarsze kandydatów na wakujące urzędy - głównie sądowe - oraz wyłaniania deputatów do Trybunału. Naród polityczny Wielkiego Księstwa zdobywał jednak nowe doświadczenia, dlatego też jego sejmiki i zjazdy w ciągu stu kilkudziesięciu lat przeszły poważną ewolucję. Władza centralna Rzeczypospolitej: król i sejm - słabła, wzrastały zaś uprawnienia szlacheckich zgromadzeń'.

Pewną rolę w przebiegu tego procesu, skierowanego również przeciw monarsze, odgrywał - paradoksalnie - sam hospodar. Stefan Batory, zmuszony okolicznościami wojny z Moskwą, zwołał w 1577 r. zjazd generalny w Wolkowsku, w roku następnym zaś - w Wilnie. Ze zgromadzeń tych (jak również ze zjazdu zwołanego w okresie pierwszego bezkrólewia w Rudnikach) ukształtował się zjazd Wielkiego Księstwa Litewskiego³ - instytucja nie tylko nie zapisana w Statucie, ale nawet sprzeczna z postanowieniami lubelskimi 1569 r., zakazującymi składania *sejmów innych żadnych osobnych stanom koronnym i litewskim* (art. 16)⁴. Zygmunt III Waza z kolei, realizując własną koncepcję, wzmocnił sejmiki relacyjne przez przeniesienie na nie decyzji, które winien podejmować sejm⁵.

Sejmiki stopniowo ewoluowały w kierunku zjazdów. Zwołanie ich zaczęło zależeć nie tyle od woli monarszej, ile od potrzeb i stanowiska lokalnej szlachty i jej politycznych przywódców. Różnicę między sejmikiem a zjazdem badacze - wyjątkowo zgodni w tej materii - upatrują w podstawie prawnej. Stanisław Płaza stwierdził: *sejmik określonego rodzaju (celu) był przewidziany przez prawo lub zyczaj; zjazd zwoływany najczęściej w celach politycznych, nie miał takich ścisłe*

¹ Przyczyny tego procesu są sporne, zob. H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 16 n.; W. Kriegseisen, *Samorząd szlachecki w Małopolsce*, s. 44 n.

² J. Lappo, *Is vyriausiuju Lietwos suvažiavimų istorijos*, passim.

³ Ostatnio ciekawy pogląd na genezę tego zjazdu przedstawił - akcentując rolę elity litewskiej - H. Lulewicz, *Zjazd w Rudnikach we wrześniu 1572 r.*, PH XCI: 2000, z. 2, s. 218-219.

⁴ Kwestia jest dyskusyjna. I. I. Lappo, *Litovskij Statut 1588 goda*, t. I, cz. 2, s. 133, sądził, że "• Statut potwierdził istnienie odrębnego sejmku litewskiego. H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV*, s. 51, wyraził pogląd, iż zjazd ten znajdował się *poza zakreślonymi "teraprawa ramami [...]*.

⁵ Zob. U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy"*. Warszawa 1999, s. 208.

określonych podstaw prawnych, które nierzadko w ogóle były kwestionowane⁶. Adam Lityński zauważył jednak: *prawo stanowione w niewielkim stopniu regulowało organizację i funkcjonowanie zgromadzeń szlacheckich, pozostawiono to prawu zwyczajowemu; prawo zwyczajowe zaś z natury rzeczy jest mniej precyzyjne i właśnie owa nieostrość ułatwiała zacieranie różnic między sejmikiem a innymi zjazdami*. I rzeczywiście: w praktyce - jak ocenił niedawno Jerzy Urwaiłowicz — *różnice między nimi w gruncie rzeczy były niezauważalne*. Z poglądem tym, obserwując funkcjonowanie sejmików i zjazdów trockich, należy się zgodzić. Zwołanie szlachty - przykładowo - na zjazd wojskowy nie przeszkadzało⁹ bynajmniej w nałożeniu podatku na remont kościoła i podjęciu środków wobec osób wdzierających się do stanu szlacheckiego.

Zahamowanie procesu uniezależniania zbierania się sejmików od woli monarchicznej i zakaz zjazdów - jak to określiła konstytucja - *bez uniwersałów naszych* przyniósł Sejm Niemy 1717 r. Ponieważ ustalono wówczas stałe, jesienne terminy sejmów ordynaryjnych, w rezultacie ukształtował się, omalże stały, termin sejmiku przedsejmowego - w drugiej połowie sierpnia. Również sejmik relacyjny miał, w założeniu, zbierać się w stałym terminie - prawdopodobnie w czasie sejmiku gromnicznego¹⁰. Ponieważ sejmy nie dochodziły do skutku, zasada ta została jednak na papierze.

Co najmniej od połowy XVII wieku szczególną rolę pełnił sejmik gromniczny. Jego stały termin zapewniał stosunkowo liczny udział zainteresowanych. Już wówczas zjazd ten zajmował się kwestiami bardzo różnorodnymi, m.in. uchwalając podatki na wojsko. Dalszy rozwój nastąpił w stuleciu następnym. Sejmik ten był zgromadzeniem, które codziennie spełniało inną funkcję. Przykładem - sejmik gromniczny rozpoczęty 4 lutego 1737 r. jako deputacki. Tegoż dnia, po obraniu *unanymi voce et nullo reclamante* dyrektora - ciwuna trockiego Kazimierza Józefa Ukolskiego, deputatami zostali *nemine conradicante* pisarz ziemski trocki Andrzej Józef Tarusa i stolnik trocki Mikołaj Ursyn Dowoyna. Następnego dnia 5 lutego, rozpoczął się pod tą samą dyрекcją sejmik gospodarski. Wybrał on, *unanymi assensu*, dwóch nowych rotmistrzów powiatowych Andrzeja Władysława Ukolskiego, podwojewodzkiego trockiego oraz Michała Szczęsnego Wazgirda, przydzielając im parafie po poprzednich rotmistrzach. Ponadto poselstwo do hetmanów litewskich powierzono - *uniwersalną zgodą, unanymi voce et assensu* " Janowi Wazgirdowi, cześnikowi plockiemu oraz Ksaweremu Jacuńskiemu

⁶ S. Plaża, *Sejmiki i zjazdy*, s. 23.

⁷ A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku*, s. 157.

⁸ J. Urwanowicz, *Wojskowe „sejmiki”*, s. 11. Nie była to wyłącznie specyfika Rzeczypospolitej. Podobne trudności zauważył K. Orzechowski, *Ogólnopolskie zgromadzenia stanowe*, Warszawa-Wrocław 1979, s. 40.

⁹ VL VI, 302.

¹⁰ Hipoteza ta wymaga zbadania, na podstawie źródeł innego sejmiku. Materiał sejmików trockich epoki jest zbyt wąty.

" W epoce tej wielu tytułów używano bezprawnie.

strażnikowi trockiemu, oni też mieli przeprowadzić lustrację regimentu pieszego buławy polnej. Relację ze swej misji winni złożyć na najbliższym sejmiku. Regenta ziemskiego Piotra Talwojsza *zgodnie* wybrano do wypłacenia, dwoma ratami, sześciu tysięcy złotych chorągwi husarskiej podkanclerzego litewskiego. Ponieważ po śmierci wojewody trockiego Józefa Ogińskiego wygasła jurysdykcja Urzędu grodzkiego, sejmik przykazał dotychczasowym urzędnikom grodzkim: *akta grodzkie mieć w pilnej cmimadwersji, dla dania przyszłemu JWP wojewodzie trockiemu*. Podstarościemu nakazano wydawanie z tych akt wypisów osobom potrzebującym. Następnie sejmik opodatkował się, po siedem groszy z dymu, na zasiłek dla pogorzela Krzysztofa Bartoszewicza. Ponadto sejmik wybrał posłów do komisarzy *Najjaśniejszej Imperatorowej Rosyjskiej*, celem odzyskania poddanych zabranych przez jej wojska .

Sejmik późniejszy o rok, rozpoczął się 3 lutego. Obrął wówczas deputatów. Następnego dnia, już jako sejmik gospodarski, obsadził wakujące rotmistrzostwo powiatowe, wybrał poborcę szeleżnego i czopowego, na rzecz dwóch klasztorów uchwalił podatek od służby żydowskiej i tatarskiej, wyznaczył komisarza do nadzoru miar objętości. Następnie dzień po dniu, 5 i 6 lutego, sejmik, tym razem elekcyjny, obrał po jednym kandydacie na urzędy podkomorzego i chorążego. Kolejne sejmiki elekcyjne wyznaczone na 7, 8 i 9 marca zerwano, skład sądu ziemskiego pozostał zatem nieobsadzony .

Postanowienia Sejmu Niemego 1717 r. deklarowały zamiar ograniczenia uprawnień sejmików, powstałych kosztem monarchy i sejmu. Ponieważ jednak władze centralne nie zaczęły działać sprawniej, niemała część rozwiązań pozostała na papierze. Rzeczywiste zmniejszanie kompetencji sejmików rozpoczęło się dopiero w dobie stanisławowskiej. Przepisy ustanowione wówczas oparły się jednak - w niemałej części - na koncepcjach powstałych w epoce saskiej¹⁴ i na doświadczeniach praktyki działania szlacheckich zgromadzeń. Stąd też doszło do stosunkowo szczegółowego, zgodnego z duchem Oświecenia, uregulowania sejmikowej procedury. W coraz większym stopniu normowało ją nie prawo zwyczajowe, lecz stanowione. Nie zapobiegło to jednak, bo i nie mogło, wątpliwościom i nadużyciom.

Konstytucje trzech sejmów 1764 r., potwierdzone cztery lata później, utrwaliły więc efekty, trwającej dziesiątki lat ewolucji sejmików Wielkiego Księstwa. Spowodowały ukształtowanie się pewnego, stosunkowo sztywnego porządku obrad. Podstawowym sejmikiem był - jak poprzednio - sejmik gromniczny. Pierwszego dnia obierano deputatów, którzy nazajutrz składali *jurament*. Następnie zgromadzenie przekształcało się w sejmik gospodarski. Na nim nowo mianowani urzędnicy, o ile akurat trafili się tacy, zasiadali swoje miejsca. Wówczas też, *postępując za tym w przyzwoitym sejmikowaniu porządkiem*¹⁵ obierano kontra-

¹² LPAH, SA-5959, k. 7-10 v. (karty wszyte w niewłaściwej kolejności).

¹³ LPAH, SA-5959, k. 285-286 v.

¹⁴ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie*, s. 40-48.

¹⁵ LPAH, SA-5917, k. 948 v.

henta do czopowego i szelężnego. Następnie uchwalano składki, wystawiano świadectwa i załatwiano inne sprawy powiatu. Na końcu zaś, jeśli akurat zdarzył się jesienią sejm, posłowie składali relację z jego obrad. Posłów zaś wybierano - zasadniczo - co dwa lata - w drugiej połowie sierpnia. Ponieważ jednak odbyły się dwa sejmy skonfederowane, znacznie dłuższe od ordynaryjnych, rytm ten uległ zakłóceniu.

Konstytucje z lat 1764 i 1768 w znacznym stopniu uporządkowały więc ustrój i działalność sejmiku. Nie wszystkie rozwiązania wówczas przyjęte zostały w takim samym stopniu zaakceptowane przez praktykę. Obradami kierował - zgodnie z literą prawa - zawsze najwyższy z obecnych urzędników. Zasada ta, przyjęta w celu usprawnienia obrad, oparta na tradycji, funkcjonowała w sejmiku trockim stale.

Wybory większościowe *-per suffragia*, stosowano jednak bardzo rzadko. Nie odpowiadały bowiem wartościom wyznawanej przez szlachtę kultury politycznej i - co chyba nie mniej istotne - były przewlekłe i przez to uciążliwe. Przez ponad dwa wieki działania litewskich sejmików najbardziej pożądanym trybem podejmowania decyzji, zwłaszcza wyborczych, było uchwalanie *jednostajnym zdaniem, zgodnie, nemine contradicente*. Rzadko stosowano przepisy z 1613 r. przewidujące większościowe wybory posłów i deputatów. Ordynacja Trybunału Głównego z 1726 r., przywracając *status quo ante*, nakazywała wyraźnie wybór *sine ulla contradictione*. Równie niechętnie stosowano się do przewidujących wybory większościowe zasad z 1764 r. Pogląd, że wybory większościowe są pewną ostatecznością, wyraźnie widać w konstytucji sejmu 1768 r., regulującej zasady wszystkich sejmikowych wyborów. Stanowiła ona, że dopiero, gdy nie dojdzie do wyboru zgodnego, należy przejść do głosowania *pluralitate*. W rzeczywistości na sejmikach trockich - o ile można sądzić na podstawie skąpych źródeł - dominowało dążenie do wyboru *nemine contr adicente*. Zatriumfowała zasada *zgody*. Obserwacje H. Olszewskiego. A. Lityńskiego i E. Opalińskiego odzwierciedlają również działalność szlachty trockiej.

Zgoda wyglądała jednak - w praktyce - różnie. Jak wykazano wyżej: na przełomie XVI i XVII wieku pojedynczy sprzeciw nie wpływał na wynik wyborów. W połowie XVII stulecia wybór posłów, gwałcący sprzeciw siedemdziesięciu uczestników obrad, zakwestionowano podczas rugów poselskich. W następnym wieku sprzeciw szlachty wobec deputatów z reguły pomijano, choć zdarzały się wyjątki. Pozornie *zgodnie* podejmowano również decyzje na sejmikach oprowadzonych przez A. Tyzenhauza. Było to jednak skutkiem różnych nacisków stosowanych przez podskarbiego nadwornego.

Ustawy sejmu 1768 r. likwidowały własne dochody sejmików. Należy zgodzić się z opinią Stanisława Kościałkowskiego, podzielającego z kolei poglądy Adolfa Pawińskiego, o ograniczeniu roli sejmików w epoce Stanisława Augusta do funkcji wyborczych, w związku ze zniesieniem skarbow wojewódzkich i po-

Wiatowych¹⁶. Taka była generalna tendencja, nie wolna jednak od wyjątków. Zakazu uchwalania sejmikowych podatków *jakiegokolwiek gatunku i natury*¹⁷ jednak - przynajmniej częściowo - nie przestrzegano. Szlachcie trudno było bowiem - wobec niewydolności skarbu centralnego - zaspokoić lokalne potrzeby bez uciekania się do składek. Wskazuje na to przykład budowy archiwum trockiego. Trudno było też wynagrodzić *powietników* wykonujących funkcje konieczne, ale niezbyt zyskowne. Sejmik gospodarski w lutym 1772 r. postanowił wynagrodzić landwójta trockiego Tadeusza Danilewicza za pięcioletnie sprawowanie funkcji komisarza furazowego. Z każdego dymu dóbr ziemskich i *hibernowych* przeznaczono więc po pół złotego¹⁸. Rok później wybrano komisarza furazowego - skarbnika trockiego Antoniego Starzyńskiego i również wyznaczono mu *pro prae* *emio laboris* po pół złotego z dymu .

Regulacje z lat 1764-1768 zwiększyły sprawność obrad. W jakim stopniu było to skutkiem działania samych przepisów, w jakim - przemian w stylu uprawiania polityki przez magnatów, w jakim zaś - efektem świadomej taktyki A. Tyzenhauza - trudno ustalić. Pewien wpływ miało też niewątpliwie zwiększenie sprawności działania władzy centralnej: króla, jego konferencji z ministrami, Rady Nieustającej oraz regularnych sejmów.

Sejmiki litewskie nie różniły się zasadniczo, jeśli chodzi o funkcjonowanie, °d koronnych. Różnica polegała na spisaniu, już w początkowym okresie ich działalności, niektórych zasad ustroju, które w Koronie regulowało prawo zwyczajowe. W pewnych szczegółach zauważyć można większą racjonalność: awanse w łonie sądu ziemskiego następowały automatycznie, oszczędzano też komplikacji podczas wyboru dyrektora. W epoce Oświecenia instytucje litewskie stanowiły wzorzec wskazywany do naśladowania w Koronie. Stanisław Konarski i Hugo Kołłątaj zalecali wprowadzenie w Koronie, na wzór litewskiej praktyki, instytucji stałego marszałka sejmikowego²⁰. Sprawnie uchwalona ustawa o porządku sejmikowania w Wielkim Księstwie *stała się* - jak stwierdził Adam Lityński - *wzorem dla Korony*²¹. Litewską genezę miało również wyznaczenie nowego - lutowego - terminu sejmików deputackich dla całej Rzeczypospolitej. Zasady ustroju sejmików przyjęte ustawą o sejmikach z 24 marca 1791 r. nie były radykalnym przełomem, lecz raczej rozwinięciem i doprecyzowaniem, zgodnie z duchem epoki, Praw dotychczasowych, wywodzących się, przynajmniej częściowo, z Wielkiego Księstwa. Widać więc, że - wbrew obiegowym poglądom - niekiedy rozwiązania

¹⁶ S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t.1, s. 113.

¹⁷ VL VII, 626.

¹⁸ LPAH, SA-5917, k. 709-710.

¹⁹ LPAH, SA-5917, k. 714.

²⁰ S. Konarski, *O skutecznym rad sposobie*, t. IV, Warszawa 1923, s. 268-269; H. Kołłątaj, *Listy Anonima i prawo polityczne narodu polskiego*, wyd. B. Leśnodorski, H. Wereszycka, t. I, Warszawa 1954, s. 346.

²¹ Zob. A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 60.

litewskie przyjmowała również Korona. Przyczyny pewnego prymatu Wielkiego Księstwa w tej dziedzinie wymagają przebadania.

Decydująca rola litewskich panów, od Gasztołdów, przez Radziwiłłów, Paców, Sapiechów do Czartoryskich i Kossakowskich, w życiu gospodarczym, społecznym i politycznym Wielkiego Księstwa nie ulega wątpliwości. Poważnym problemem jest wpływ struktury społecznej Litwy historycznej na praktyczną działalność jej sejmików. Dominacji tamtejszej magnaterii nie mogła zniwelować nawet najracjonalniejsza recepcja (i późniejsza ewolucja) instytucji Korony, które ukształtowały się i funkcjonowały w odmiennym układzie sił. Antoni Mączak zauważył: *nie podkreśla się chyba dostatecznie, że instytucje i obyczaje polityczne wyhodowane w XV-XVI stuleciu w Koronie, przeniesione na ziemie o innej zgoła skali - do Wielkiego Księstwa i na tereny w czasie sejmu lubelskiego 1569 odłączone - musiały funkcjonować odmiennie*²². Problem ujął skrajnie, zauważając pierwszeństwo Matwieja Ljubawskiego, Władysław Konopczyński: *Na Litwie i Rusi przez recepcję polskich urzędzeń sejmikowych wraz z ideą równości szlacheckiej, rażąca nierówność społeczna została wtłoczona w formy demokratyczne*²³.²³Może więc owe racjonalne instytucje służyły litewskiej oligarchii równie dobrze, jak wcześniej - silnej władzy wielkksiążęcej?

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że magnateria litewska wywierała decydujący wpływ również na sejmiki²⁴. Obrady były ograniczane przez konkurujące faksje magnackie. Niekiedy nawet -jak podczas sejmiku w Rosieniach 10 listopada 1693 r. - siłą zbrojną. Czy możliwa była jednak na sejmikach akcja niezorganizowanej szlachty? W grudniu 1571 r. -jak już wspomniano - szlachta, pomimo nacisku kasztelana i wojewody trockiego, nie godziła się na obrady sejmiku z powodu niewłaściwej pieczęci na uniwersale. Nie wiemy jednak, czy była to rzeczywista przyczyna sprzeciwu. W 1647 r. wojewoda miński Aleksander Ogiński przeforsował - pomimo oporu większości obecnych - postów. Sejm zakwe-

²² A. Mączak, *Klientela*, s. 134.

²³ W. Konopczyński, *Liberum veto*, s. 345. Nie można, naturalnie, zgodzić się z twierdzeniem zasłużonego badacza: *Drobież nauczył się mówić wobec wielkich panów rady wielkksiążęcej, że szlachcie na zagrodzie równy wojewodzie*. W świetle listów klientów do patronów wyraźnie widać że nadawcy znali swoje miejsce w hierarchii społecznej.

²⁴ Nie było to wyłączną specjalnością Wielkiego Księstwa i - szerzej - Rzeczypospolitej. Podobne naciski - miejscowych magnatów i królewskiego reprezentanta - szeryfa - zauważyć można było podczas wyborów w angielskich hrabstwach, zob. J. Chojńska-Mika, *Jak w nowożytnej Anglii postów wybierano*, „Mówią Wieki” XL: 1997, nr 2 (453), s. 36-40. Ten popularnonaukowy artykuł jest - bodajże - jedyną polską publikacją na ten temat. Ponieważ pozbawiony jest przypisów Autorka łaskawie wskazała literaturę: J. Loach, *Parliament under the Tudors*, Oxford University Press, 1991, s. 26-30; T. E. Hartley, *The Sheriff and County Elections*, [w]: *The Parliaments of Elizabethan England*, ed. D. M. Dean, N. L. Jones, Basil Blackwell, 1990, s. 163-189; M. Kishlansky, *Parliamentary Selection: Social and Political Choice in Early Modern England*, Cambridge, 1987; D. Hirst, *Representative of the People? Voters and Voting in England Under the Early Stuarts*, Cambridge University Press 1975; R. E. Ruigh, *The Parliament of 1624*, Cambridge, Mass. 1971, s. 76-79; T. L. Moir, *The Added Parliament of 1614*, Oxford 1958, s. 30-31.

stionował podczas rugów ten „wybór”. Nie wiadomo jednak, w jakim stopniu była to spontaniczna akcja szlachty, w jakim - przeciwdziałanie Naruszewiczów wobec Ogińskich. Wspomniany wyżej przebieg sejmiku elekcyjnego w 1738 r. Wykazuje z kolei, że jednego dnia ta sama fakcja odnosiła sukces, nazajutrz zaś - porażkę. Nie można wykluczyć, że była to akcja średniej szlachty wobec klientów „Rybeńki”. Nie można więc magnackiej przewagi traktować jako stanu stałego i niezmiennego.

Przykład rozprawy pod Olkiennikami w 1700 r. wskazuje, że *oprymowana* przez Sapiehów szlachta drobna i średnia, mogła - jeśli znalazła przywódców - Wystąpić przeciw oligarchom²⁵. Wiesław Majewski stwierdził z kolei, że *okresach napięć politycznych, szczególnie w czasie walk o suwerenność państwa, dochodziło do usamodzielniania się szlachty*²⁶. Wydaje się, że postawa taka możliwa była raczej podczas wojny domowej²⁷. Nie wiadomo natomiast, w jakim stopniu - w warunkach pokojowych - magnatem mogła forsować swoją politykę wbrew stanowisku szlachty średniej i drobnej. Nie ulega wątpliwości, że w poszczególnych okresach kwestia ta przedstawiała się różnie. W świetle zebranego materiału nie sposób jednak tego wyjaśnić. Wymagałoby to nieporównanie szerszej kwerendy źródłowej, skoncentrowanej na tej kwestii.

Obserwacja działalności sejmiku trockiego pozwala na stwierdzenie, że z biegiem czasu magnaci coraz rzadziej bywali na sejmikach. Senatorowie nie traktowali już tego jako powinności. Rozgrywki polityczne załatwiali zaś przez *affidowanych przyjaciół*²⁸. Było to zjawisko dotyczące całego Wielkiego Księstwa i zapewne, choć może w mniejszym stopniu - całej Rzeczypospolitej. Jan Serejdyka przebadał, biorąc pod uwagę m.in. sprawowane urzędy, strukturę zbiorowości posłów na sejmach epoki Zygmunta III Wazy. Można, pomimo niepełnych danych, bezpiecznie przyjąć, że struktura posłów trockich była w tej dobie zbliżona do przeciętnej Wielkiego Księstwa. Brak podobnie szczegółowych wyliczeń dla innych okresów nie pozwala na wnioski w tej materii.

Niekiedy posłem z Trok zostawał Sapieha, Chodkiewicz, Pac lub Denhoff. Zasadniczo jednak elicie powiatu trockiego ton nadawała szlachta średnia. Niektóre jej rodziny awansowały do magnaterii, inne - zniknęły. Do połowy XVII stulecia widoczni byli w trockiej polityce Naruszewicze - pojawiający się już jako dygnitarze. Najwyższe urzędy powiatowe osiągnęli w XVII wieku Bychowcowie, potem z powiatowego horyzontu zniknęli. Awansowali Ogińscy, widoczni przez dwa wieki wśród powiatowych przywódców. Zaczynali działalność pu-

²⁵ J. Urwanowicz, *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie w XVII/XVIII wieku*, [w:] *Drobna szlachta podlaska*, red. S. K. Kuczyński, Białystok 1991, s. 75-86.

²⁶ W. Majewski, *Granice uzależnienia szlachty od magnaterii w XVII-XVIII wieku*, [w:] *Drobna szlachta podlaska*, s. 122.

²⁷ Kwestia więzi klientalnej w warunkach nadzwyczajnych wymaga przebadania.

²⁸ Mechanizm kierowania sejmikami ujął, z charakterystyczną swadą, W. Konopczyński, *Librum veto*, s. 345: *Panowie nie przeczyli, tylko wynajmowali sobie narzędzia i za pomocą nich trzęśli sejmikami*.

bliczną od niskich urzędów powiatowych, zakończyli - na senackich krzesłach. Już od końca I połowy XVII wieku wyrosli ponad poziom spraw powiatu trockiego, niemniej stanowił on ich oparcie aż po schyłek Rzeczypospolitej. Awans Pocijów z kolei rozpoczął się u schyłku XVII wieku. Karierę rozpoczęli od wysokich urzędów powiatowych, zakończyli na godnościach senatorskich i dygnitarskich. Podobnie jak Ogińscy - stale pojawiali się w wykazach posłów i deputatów trockich, nierzadko bywali też sejmikowymi dyrektorami.

Wiek XVIII w sejmiku trockim to epoka dominacja szlachty średniej: Ukolskich, Romerów, nieco później zaś - od drugiej ćwierci tego stulecia - Wazgirdów i de Raesów. Najlepiej poznani - co nie znaczy: dobrze - są w tej grupie Romerowie. W powiecie trockim początkowo *homines novi*, przybysze - ponoć - z Inflant, w ciągu XVIII stulecia opanowali jednak, powiązani z innymi wymienionymi rodzinami, sejmik trocki. Znaczenie grupy tej w powiecie wynikało jednak z podporządkowania - mniej lub bardziej ściśle - prawdziwym kierownikom litewskiej polityki: Sapiehom, Radziwiłłom, Czartoryskim, Tyzenhauzowi, królowi i umiejętnego wyciągania z tego korzyści. Być może, gdyby nie upadek państwa reprezentanci szlachty średniej awansowaliby, śladem Ogińskich i Pocijów do magnaterii²⁹.

Ewolucja ustroju i funkcjonowania sejmiku trockiego wykazuje zasadniczo zbieżność z podobnymi procesami zachodzącymi w Koronie. Czasami Litwa przodowała nawet w tych przemianach. Na praktyce działania szlacheckiego zjazdu zaciążyła jednak odmienność tradycji politycznej i struktury społecznej Wielkiego Księstwa od Korony. Wpływ tej odrębności na prawo i ustroj Litwy historycznej nadal wymaga przebadania.

²⁹ Najbliższemu awansu był Stefan Dominik Romer, któremu proponowano nawet kasztelanię mińską, której nie przyjął, zob. jego biogram pióra D. Kamolowej, PSB XXXI/4, z. 131, s. 65°. Miał nadzieję na - znacznie wyższą - kasztelanię trocką, tej jednakże nie doczekał. Do zajmowania czwartego świeckiego urzędu Wielkiego Księstwa rodzina - widocznie - nie dojrzała.

Sejmiki trockie: dyrektorzy, posłowie, deputaci w latach 1569-1790

Data sejmiku	Rodzaj sejmiku	Dyrektor	Posłowie	Deputaci	Podstawa
1569	przedsejmowy		Andrzej Dzierżko, podkomorzy trocki; Kasper Rajecki, chorąży trocki, Michajło Wrona		<i>Akta unii Polski z Litwą, 1385-1791, s.356</i>
2 lutego 1593	deputacki			Bohdan Ogiński, podstoli trocki	<i>Lietwos vyriausiojo Tribunolo. s. 95</i>
31 grudnia 1594	przedsejmowy	Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, wojewoda trocki			AGAD, AR II, nr 287
2 lutego 1596	deputacki			Mikołaj Stachowski	<i>Lietwos vyriausiojo Tribunolo, s. 117, 122</i>
30 grudnia 1596	przedsejmowy	Balcer Strawiński, ciwun i horodniczy trocki	Krzysztof Rajecki; Krzysztof Dzierżek, chorąży trocki		J. Rzońca, <i>Sejmy z lat 1597 i 1598, cz. I, s. 75:</i> BPANKr., nr 355, k. 133 v.
19 stycznia 1598	przedsejmowy	Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, wojewoda trocki	Balcer Strawiński, ciwun i horodniczy trocki; Teodor Lacki, dworzanin JKM		J. Rzońca, <i>Sejmy z lat 1597 i 1598, cz. II, s. 75,</i> AGAD, AR II, nr 287, 380. HL
2 lutego 1598	deputacki	Mikołaj Talwosz, kasztelan trocki		Symon Lew, wojski trocki	AGAD, AR II, ks. 4, s. 122-123. <i>Lietwos vyriausiojo, s. 142</i>
2 lutego 1599	deputacki	Baltazar Strawiński, ciwun trocki			AGAD, AR II, ks. 4, s. 133-134
grudzień 1599 lub styczeń 1600	przedsejmowy		Balcer Strawiński, ciwun trocki; Jan Rajecki, koniuszy wileński		BCzart., IV 2244, nr 2, s. 30

2 lutego 1601	deputacki			Aleksander Rajecki; Erazmus Strawiński, koniuszy trocki	<i>Lietuvos vyriausiojo Tribunolo</i> , s. 161,502. HL
11 grudnia 1602	przedsejmowy 1603	Symon Lew, wojski trocki	Jan Sapieha, sędzic ziemski trocki; Jan Rajecki, koniuszy wileński		AGAD, AR II, ks. 4, s. 210
2 lutego 1607	deputacki			Wasyli Wołk, stolnik trocki	<i>Lietuvos vyriausiojo Tribunolo</i> , s. 206
1607	przedsejmowy		kniaź Bohdan Ogiński, podkomorzy trocki; Teodor Lacki, pisarz polny litewski		BCzart, TN 103, dok. 57
1609	przedsejmowy		Adam Talwosz, starosta dynaburski		VLII, 1684
2 lutego 1610	deputacki			Krzysztof Bychowiec	<i>Lietmos vyriausiojo Tribunolo</i> , s. 231
1611	przedsejmowy 1611		Bohdan Ogiński, podkomorzy trocki		J. Seredyka, <i>Postowie</i> , s. 109-123
1613	przedsejmowy 1613/1		Adam Chrapowicki, podsedek trocki; Teofil Rajecki, podwojewodzi trocki		J. Seredyka, <i>Postowie</i> , s. 109-123
1613	przedsejmowy 1613/II		Stanisław Kamieński; Bohdan Ogiński, podkomorzy trocki		J. Seredyka, <i>Postowie</i> , s. 109-123
1615	przedsejmowy 1615		Krzysztof Bychowiec, podwojewodzi trocki; Bohdan Ogiński, podkomorzy trocki		J. Seredyka, <i>Postowie</i> , s. 109-123, podaje 3 postów. HL
2 lutego 1616	deputacki			Olbrycht Rajecki, pisarz ziemski trocki	<i>Lietmos vyriausiojo Tribunolo</i> , s. 271

1618	przedsejmowy 1618	Krzysztof Naruszewicz, podskarbi litewski	Krzysztof Wiesiołowski, krajczy litewski; Krzysztof Naruszewicz (syn)		J. Serecyka, <i>Postowie</i> , s. 109-123
11 grudnia 1618	przedsejmowy 1619		Jan Krzysztof Strawiński, podsedek trocki; Kasper Aleksander Szwab, starosta szmeltyński; Krzysztof Wiesiołowski, krajczy litewski		J. Serecyka, <i>Postowie</i> , s. 109-123. Zob. J. Rzońca, <i>Ostani sejm przed Cecora</i> , s. 16, idem. <i>Sejmiki przed sejmem zwyczajnym 1619 roku</i> . s. 44
2 lutego 1619	deputacki	książ Bohdan Ogiński, podkomorzy trocki		Aleksander Ogiński, dworzanin i rotmistrz JKM	LPAH, F. 1177, ap. 1, nr 277, k. 1-1v.
22 września 1620 (?)	przedsejmowy		Krzysztof Wiesiołowski, krajczy litewski		J. Pietrzak, <i>Po Cecorze</i> , s. 172
2 lutego 1621	deputacki			Dymitr Bychowiec, pisarz grodzki trocki	<i>Lietuvos yryiausiojo Tribunolo</i> , s. 301
1621	przedsejmowy 1621		Samuel Bielewicz, podstoli trocki; Kasper Aleksander Szwab, starosta szmeltyński		J. Serecyka. <i>Postowie</i> , s. 109-123. J. Pietrzak, <i>Po Cecorze</i> , s. 172
13 grudnia 1622	przedsejmowy 1623		Aleksander Ogiński		J. Serecyka, <i>Postowie</i> , s. 109-123
2 lutego 1623	deputacki			Jędrzej Bychowiec	<i>Lietuvos yryiausiojo Tribunolo</i> , s. 317
9 stycznia 1624	przedsejmowy		Jan Dowgiałło Narbut, podwojewodzi trocki		J. Dorobisz, <i>Sejm</i> , s. 23. HL
2 lutego 1624	deputacki			Tobiasz Ciszkievicz	<i>Lietwos yryiausiojo Tribunolo</i> . s. 320
26 marca 1624	relacyjny				J. Dorobisz, <i>Sejm</i> , s. 95

16 grudnia 1625	przedsejmowy 1626	Krzysztof Naruszewicz, podskarbi litewski	Mikołaj Brolnicki, skarbný litewski, sekretarz JKM; Aleksander Ogiński, dworzaniin i rotmistrz JKM		J. Kwak, <i>Sejm warszawski 1626</i> , s. 132; AGAD, AR II, nr 936; AR V, nr 1268, s. 19
3 lutego 1626	deputacki?	Olbrycht Rajecki, sędzia ziemski trocki		Jan Korsak	AGAD, AR V, nr 12841; <i>Lietuvos vyriausiojo Tribunolo</i> . s. 324
31 sierpnia 1627	przedsejmowy	Krzysztof Naruszewicz, podskarbi litewski	Aleksander Naruszewicz, leśniczy niemonojcki; Jan Dowgiało Narbutt, pisarz ziemski trocki		J. Seredyka, <i>Parlamentarzyści</i> , s. 88; AGAD, AR II, nr 979
2 lutego 1628	deputacki			Jerzy Rej; Andrzej Bychowiec	AGAD, AR V, nr 179 84. HL
5 czerwca 1628	przedsejmowy	Piotr Wołłowicz, podkomorzy trocki	Dymitr Bychowiec, podsedek trocki; Enoch Kolenda, pisarz grodzki trocki		AGAD, AR II, nr 996, AR V, nr 17984
28 listopada 1628	przedsejmowy 1629/I, sejm zwyczajny		Kasper Aleksander Szwab, starosta szmeltyński		J. Seredyka, <i>Parlamentarzyści</i> , s. 88
1629	przedsejmowy 1629/II		Kasper Aleksander Szwab, starosta szmeltyński		J. Seredyka, <i>Parlamentarzyści</i> , s. 88
2 lutego 1630	deputacki			Olbrycht Rajecki, sędzia ziemski trocki	<i>Lietuvos vyriausiojo Tribunolo</i> , s. 332
1631	przedsejmowy 1631		Piotr Wołłowicz, podkomorzy trocki; Enoch Kolenda, pisarz grodzki trocki		J. Seredyka, <i>Parlamentarzyści</i> , s. 90; AGAD, AR II, supl. nr 444

3 czerwca 1632	przedkonwokacyjny		Aleksander Ogiński, chorąży trocki; Enoch Kolenda, podwojewodzi trocki		AGAD, AR V, nr 10694; AR II, nr 1084. W. Kaczorowski, <i>Sejm</i> , s. 188 - posłem był Piotr Wollowicz, podkomorzy trocki
grudzień 1632	przed sejmem koronacyjnym		Mikołaj Bykowski, podstoli trocki		JD
2 lutego 1634	deputacki			Wojciech Zabłocki	<i>Lietwos vyriausiojo Tribimolo</i> , s. 337, 344
14 grudnia 1634	przedsejmowy		Mikołaj Krzysztof Chalecki, miecznik litewski; Aleksander Ogiński, chorąży trocki		RBP, AD 133, nr 26, k. 84
październik 1635	przedsejmowy		Aleksander Ogiński, chorąży trocki		PSB XXIII, s. 595
grudzień 1636	przedsejmowy		Aleksander Ogiński, chorąży trocki		JD
2 lutego 1638	deputacki			Kasper Aleksander Szwab, starosta szmeltyński.	<i>Lietwos vyriausiojo Tribunolo</i> , s. 390
2 lutego 1639	deputacki			Jan Gabriel Grotowski, starosta cyryński, sędzia grodzki trocki	<i>Lietwos vyriausiojo Tribunolo</i> , s. 404
2 lutego 1640	deputacki			Krzysztof Tyszkiewicz, pisarz grodzki trocki	<i>Lietwos vyriausiojo Tribunolo</i> , s. 409
27 marca 1640	przedsejmowy		Władysław Naruszewicz, starosta łódzieski; Bohdan Ogiński, cześnik brasławski		S. Hołdys, <i>Praktyka</i> , s. 157, 158. AGAD, AR II, nr 1193
2 lutego 1641	deputacki			Jerzy Rej, wojski trocki	<i>Lietwos vyriausiojo Tribunolo</i> , s. 413

1641	przedsejmowy		Bohdan Ogiński, cześnik brasławski; Władysław Kierdej, pisarz ziemski grodzieński		S. Hołdys, <i>Praktyka</i> , s. 158; JD
grudzień 1642	przedsejmowy		Aleksander Ogiński, chorąży trocki		JD
1645	przedsejmowy	Aleksander Ogiński, wojewoda miński	Piotr Wollowicz, podkomorzy trocki (prawdopodobnie)		BCzart, TN 143, nr 162, s. 687-693. JD
11 kwietnia 1647	przedsejmowy	Aleksander Ogiński, wojewoda miński	Bohdan Ogiński, chorąży nadworny litewski; Jan Bychowiec		I. I. Łappo, <i>Wielikoje II</i> , s. 560-561
1648	przedkonwokacyjny		Bohdan Ogiński, chorąży nadworny WXL; Stefan Niewiarowski, starosta budowiecki		VL IV, 175
1648	przed koronacją 1649		Bohdan Ogiński, chorąży nadworny litewski		PSB XXIII, s. 601
14 maja 1649	elekcyjny	Mikołaj Abramowicz, wojewoda trocki			RGADA, f. 389, nr 581, k. 946
28 marca 1661	przedsejmowy		Marcjan Ogiński, podstoli WXL; Mikołaj Franciszek Rosochacki, sędzia ziemski trocki		St. Ochmann, <i>Sejmy lat 1661-1662</i> , s. 257
30 stycznia 1662	przedsejmowy 1662		Aleksander Rybiński, pisarz ziemski trocki; Mikołaj Franciszek Rosochacki, sędzia ziemski trocki		St. Ochmann, <i>Sejmy lat 1661-1662</i> , s. 257
15 października 1664	przedsejmowy	Mikołaj Stefan Pac, wojewoda trocki	Mikołaj Franciszek Rosochacki, sędzia ziemski trocki; Marcjan Aleksander Ogiński, stolnik litewski		A. Rachuba, <i>Litwa wobec sądu nad Jerzym Lubomirskim</i> , s. 692

4 lutego 1666	przedsejmowy	Jan Władysław Montygajło, podkomorzy trocki			AOAD, AR V, nr 9976, 4 lutego 1666
luty 1667	deputacki			Jan Władysław Ukolski, pisarz grodzki trocki; Władysław Tur	J.W. Poczobut Odlanicki, <i>Pamiętnik</i> , s. 225
1667	przedsejmowy		Jerzy Dunin Rajecki, podstoli derpski		M. Matwijów, <i>Ostatnie sejmy</i> , s. 175
5 czerwca 1668	elekcyjny	Jerzy Dziewaltowski, chorąży trocki			AGAD, AR V, nr 3522
23 lipca 1668	przedsejmowy		Marcjan Ogiński, krajczy litewski; Jan Władysław Ukolski, pisarz grodzki trocki		AGAD, AR II, nr 1540. W. Kłaczewski, <i>Abdykacja</i> , s. 257, podaje, że J. W. Ukolski był pisarzem ziemskim.
1668	przedkonwokacyjny		Jerzy Dunin Rajecki, podstoli derpski; Krzysztof Kazimierz Grotowski, sędzic ziemski trocki		BUWil., F. 7, ks, grodzka trocka 1669-1671, k. 86
22 sierpnia 1669	przedsejmowy, przed koronacją		Kazimierz Sapieha, starosta brzeski; Pac (?), chorąży trocki		AGAD, AR V, nr 10718, 22 sierpnia 1669
kwiecień 1672	przedsejmowy		Ferdynand Ror, podstoli trocki; Samuel Turłaj, podwojewodzi trocki		A. Filipczak-Kocur, <i>Konfederacja litewska</i> , s. 135-136
29 grudnia 1673	przedkonwokacyjny	Jan Władysław Montygajło, podkomorzy trocki	Jan Władysław Ukolski, stolnik trocki; Władysław Rosochacki, starosta niemonojcki		LPAH, F. 1282, ap.1, nr 11250, k. 1
14 marca 1674	przelekcyjny	Mikołaj Franciszek Rosochacki, ciwun trocki, pisarz ziemski wileński	41 osób		BUWil., F. 7, księga grodzka trocka za lata 1674-1677, k. 110-113 v.

5 czerwca 1679	relacyjny	Marcjan Ogiński, wojewoda trocki			BUWil., F. 7-13/5967, k. 531 v.
luty 1680	deputacki			Mikołaj Bychowiec, chorąży trocki; Jerzy Kosiło, wojski trocki	J. W. Poczubut Odianicki, <i>Pamiętnik</i> , s. 288
28 lipca 1681	relacyjny	Mikołaj Bychowiec, chorąży trocki			BUWil., F. 7-14/5968, k. 455-155 v.
24 maja 1683	relacyjny	Jan Władysław Montygajło, podkomorzy trocki			BUWil., F. 7-15/5963A, k. 288 v.
5 stycznia 1685	przedsejmowy	Cyprian Paweł Brzostowski, wojewoda trocki	Leon Ogiński, starosta stokliski; Stefan Romer, starosta somiliski		BUWil., F. 7-15/5963A, k. 1104-1110 v.
17 czerwca 1685	relacyjny	Mikołaj Bychowiec, ciwun i chorąży trocki			BUWil., F.7-5963A, k. 1419-1420
grudzień 1687?	przedsejmowy		Jerzy Karol Chodkiewicz, obożny litewski; Mikołaj Bychowiec, ciwun trocki		<i>Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy</i> , s. 19
16 sierpnia 1690	elekcyjny (podsejtkostwo)	Bogusław Uniechowski, wojewoda trocki			BN, 11.8615
1693	przedsejmowy		Kazimierz Pociąg, chorąży trocki; Stefan Aleksandrowicz, marszałek grodzieński		BOss., II 408, s. 137
8 lutego 1694	deputacki	Jan Władysław Ukolski, podkomorzy trocki	poseł do JKM: Jan Stanisław Bokiej, podczaszy i pisarz grodzki trocki		BOss., II 408, s. 21-28
20 czerwca 1695	relacyjny	Jan Władysław Ukolski, podkomorzy trocki	poseł do JKM: Kazimierz Bibersztyn Charmański, podwojewodzi trocki		RBP,AD 133, k. 90-91 v.

27 lipca 1696	przedsejmowy, przedkonwokacyjny	Bogusław Uniechowski, wojewoda trocki			BUWil., F. 7-2/6143, księga sądu kapturowego województwa trockiego zał. 1668-1696, k. 556- 556 v.
luty 1698	gromniczny		posłowie do JKM: Kamiński, chorąży (?); Kościszko, skarbnik brzeski	Jerzy Wołmiński, skarbnik trocki; Tomasz Pawłowicz, łowczy trocki	WAPK, AMCh 994, s. 37-38
7 sierpnia 1698		Jerzy Wołmiński, łowczy upicki [?]	posłowie do JKM: Krzysztof Eydziatowicz, horodniczy smoleński; Dominik Lacki, podstoli nowogródzki		LPAH, SA-5948, k. 354-355 v.
9 lutego 1699	gromniczny	Michał Szczuka, ciwun i pisarz ziemski trocki		Tomasz Pawłowicz, łowczy trocki; Jerzy Wołmiński, skarbnik trocki	BUWil., F. 7-4/6145, k. 1258-1259. PPR: RGADA, f. 356, op. 1, nr 34, k. 318
5 maja 1699	przedsejmowy	Karol Jerzy Turlaj	Jan Stanisław Bokiej, podsedek trocki; Władysław Turlaj, pisarz grodzki trocki		LPAH, SA-5948, k. 827-831
7 lutego 1701	gromniczny	Kazimierz Pociąg, kasztelan witebski			BUWil., F. 7-20/5974, k. 673-674
18 kwietnia 1701	przedsejmowy		Ludwik Pociąg, strażnik litewski		<i>Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 170-1702, s. 350</i>
1703	przed konwokacją wileńską		Mateusz Romer, chorąży trocki, starosta somiliski; Jan Stanisław Bokiej, podsedek i komisarz województwa trockiego		A. Sapoka, <i>Lietuva ir Lenkija, s. 353</i>

31 maja 1703?	przedsejmowy		Władysław Turlaj, pisarz grodzki trocki; Lipnicki		J. Poraziński, <i>Sejm lubelski w 1703</i> , s. 125
3 stycznia 1704	elekcyjny	Kazimierz Pocij, kasztelan trocki			AGAD, APP 133, s. 983-984
25 września 1708	elekcyjny	Andrzej Turlaj, sędzia ziemski trocki			BN, Akc. 11107
7 stycznia 1710	przedsejmowy (przed Walną Radą Warszawską)		Andrzej Turlaj, sędzia ziemski trocki; Hrehory Kotowicz, starosta grodzieński		<i>Diariusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710</i> , s. 93,383,403
17 czerwca 1710	relacyjny	Mateusz Romer, podkomorzy trocki			LPAH, SA-5950, k. 820-821 v.
6 września 1710	relacyjny z limity		Posłowie do B. Szeremietiewa: Krzysztof Kamiński, wojski oszmiański; Krzysztof Rozciszewski, podstoli płocki		AGAD, Zbiór z MN 814, s. 9-11.
9 lutego 1711	gromniczny	Andrzej Turlaj, sędzia ziemski trocki			LPAH, SA-5950, k. 874-875 v.
15 maja 1711	<i>z recessu sejmiku gromnicznego</i>	Mateusz Romer, podkomorzy trocki			LPAH, SA-5950, k. 875-877
10 września 1711	gospodarski	Mateusz Romer, podkomorzy trocki			LPAH, SA-5950, k. 877-879 v.
10 grudnia 1711	gospodarski	Krzysztof Rościszewski, podstoli płocki			LPAH, SA-5950, k. 879v.-881
23 lutego 1712	przedsejmowy	Andrzej Turlaj, sędzia ziemski trocki	Jan Zygmunt Wal, starosta frauenburski; Franciszek Mirosław Więckowicz, podczaszy trocki		LPAH, SA-5950, k. 881-882 v.
14 czerwca 1712	relacyjny	Mateusz Romer, podkomorzy trocki		•	LPAH, SA-5950, k. 884-885 v.

27 lipca 1712	popisowy	Andrzej Turlaj, sędzia ziemski trocki i chorąży <i>pro tunc</i>			LPAH, SA-5950, k. 883-884
1 grudnia 1712	przedsejmowy	Andrzej Turlaj, sędzia ziemski trocki			LPAH, SA-5950, k. 886-888
23 października 1713	relacyjny z limity	Adam Mikołaj Szweykowski, starosta oniski i łódzkiego	posłowie do JKM: Zygmunt Wał starosta frauenburski; Krzysztof Rościszewski, podstoli trocki		LPAH, SA-5950, k. 824
18 października 1714	z limity	Andrzej Turlaj, sędzia ziemski trocki i chorąży <i>pro tunc</i>	posłowie do JKM: Andrzej Turlaj, sędzia ziemski trocki; Stefan Romer, podkomorzyc trocki		RGADA, f. 389, nr 581, k. 828-830
8 czerwca 1716	relacyjny z limity	Zygmunt Bokiej, ciwun trocki			LPAH, SA-5951. k. 204-205 v.
7 lutego 1718	gromniczny	Andrzej Turlaj, sędzia ziemski trocki		Benedykt Tyzenhauz, starosta szmeltyński: Aleksander Romer, starosta sumiliski	LPAH, SA-5951, k. 1119
20 czerwca 1719	elekcyjny	Andrzej Turlaj, sędzia ziemski trocki			RGADA, f. 389, nr 581, k. 849
19 sierpnia 1720	przedsejmowy		Stanisław Denhoff, miecznik koronny, hetman polny litewski; Benedykt Tyzenhauz, starosta szmeltyński		S. Barącz, <i>Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego</i> , t. 11, s. 377
1728	deputacki			Rościszewski, Romer	PPR: AGAD, AR VI, nr II-80 a. s. 245
1728	gromniczny	Kazimierz Józef Ukoiski, ciwun trocki i podwojewodzi			LPAH, SA-5916, k. 52-53

1729	przedsejmowy		Antoni Kazimierz Sapieha, starosta merecki		PSB XXXIV/4, z. 143, s. 581
6 lutego 1730	deputacki	Andrzej Józef Tarusa, pisarz ziemski trocki		Kazimierz Józef Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki; Mateusz Romer starosta żoślenski	LPAH, SA-5956, k. 773-773 v.
21 sierpnia 1730	przedsejmowy	Krzysztof Rościszewski, podstoli trocki	Andrzej Józef Tarusa, pisarz ziemski trocki; Kazimierz de Raes, podczaszcy witebski		LPAH, SA-5916, k. 774-774 v.
5 lutego 1732	deputacki	Andrzej Józef Tarusa, pisarz ziemski trocki i chorąży <i>pro tunc</i>		sejmik zerwano, deputatów nie wybrano	LPAH, SA-5957, k. 337-338 ; AGAD, AR V, 12817,4 lutego 1732
7 sierpnia 1732	przedsejmowy	Stefan Romer, wojski i sędzia grodzki trocki	Antoni Kazimierz Sapieha, starosta merecki; Andrzej Józef Tarusa, pisarz ziemski trocki		LPAH, SA-5957, k. 481-483 v.
17 listopada 1732	relacyjny	Jerzy Żeromski, koniuszy trocki			LPAH, SA-5957, k. 524-524 v.
15 grudnia 1732	przedsejmowy	Aleksander Pocij, podczaszcy litewski	Andrzej Józef Tarusa, pisarz ziemski trocki, chorąży <i>pro tunc</i> , horodniczy wileński; Mikołaj Ursyn Dowoyna, stolnik trocki		LPAH, SA-5957, k. 544-545
18 marca 1733	przedkonwokacyjny	Stefan Romer, wojski i sędzia grodzki trocki	Kazimierz Józef Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki; Andrzej Józef Tarusa, pisarz ziemski trocki, chorąży <i>pro tunc</i> , horodniczy wileński		LPAH, SA-5957, k. 605-606 v.

16 sierpnia 1735	przedsejmowy	Józef Ogiński, wojewoda trocki	Andrzej Józef Tarusa, pisarz ziemski trocki, chorąży pro <i>tunc</i> , horodniczy wileński; Jan Kazimierz Piątkowski, pisarz grodzki trocki		LPAH. SA-5958, k. 152-155
7 lutego 1736	gospodarski	Kazimierz Józef Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki		Aleksander Piotr Korsak, podstoli, surogator ziemski i pisarz grodzki nowogródzki (?)	LPAH, SA-5958, k.331. PPR: AGAD, Archiwum Zabiełtów 366; LPAH, SA 91, k. 216
14 maja 1736	przedsejmowy	Jan Antoni Wazgird, cześnik płocki	Kazimierz Józef Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki; Kazimierz Piątkowski, pisarz grodzki trocki, starosta łódzkiej		LPAH, SA-5958, k. 424-424 v.
4 lutego 1737	gromniczny	Kazimierz Józef Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki		Andrzej Józef Tarusa, pisarz ziemski trocki i chorąży <i>pro tunc</i> ; Mikołaj Ursyn Dowoyna, stolnik trocki	LPAH, SA-5959, k. 7-10 v.
3 lutego 1738	gromniczny	Mikołaj Ursyn Dowoyna, stolnik trocki. 4 II: Kazimierz Józef Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki		Kazimierz Józef Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki; Michał Wazgird, rotmistrz trocki	LPAH, SA-5959, k. 285-286 v.
9 lutego 1739	gromniczny	Kazimierz Józef Ukolski, ciwun i podkomorzy trocki		Jan Chreptowicz. stolnik nowogródzki; Jan Wazgird, wojski trocki	LPAH, SA-5959, k. 673-674 v.
1740	deputacki			Kazimierz Piątkowski, pisarz grodzki trocki, porucznik petyhorski; Józef Mikołaj de Raes	PPR: „Kurier Polski” nr 164: 1740, M. Matuszewicz, <i>Diariusz</i> , I, s. 160; BPAN, Kraków, nr 5998, k. 135

22 sierpnia 1740	przedsejmowy	Antoni Wazgird	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i sędzia grodzki trocki; Kazimierz Mirosław Więckowicz, podsędkowicz trocki		LPAU, SA-5959, k. 1293-1300 v.
5 lutego 1742	deputacki	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i sędzia grodzki trocki		Walerian Żaba, kasztelan połocki; Stefan Dominik Romer, chorążyc trocki	BLAN, F. 17-66, k. 55-58
4 lutego 1743	deputacki	Aleksander Pociiej, wojewoda trocki		Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki; Kaszyc, sędzia smoleński	LPAH, SA-5960, k. 849. PPR: „Kurier Polski” nr 324: 1743
4 lutego 1744	deputacki	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki		Kazimierz Mirosław Więckowicz, podsędkowicz trocki; Marcelli Andrzej Tarasowski	LPAH, SA-5960, k. 1223-1223 v. PPR: „Kurier Polski” nr 180: 1744
1745	deputacki			Aleksander Pociiej, wojewoda trocki; Mikołaj Ursyn Dowoyna, wojski i sędzia grodzki trocki	AGAD.AR.V, nr 11907, k. 41-42; PPR: AGAD, AR VI, nr 80 a, „Kurier Polski” nr 430: 1745.
7 lutego 1746	gospodarski	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki			LPAH, SA-5916, k. 684-685 v.
22 sierpnia 1746	przedsejmowy	Stefan Dominik Romer, pisarz grodzki trocki	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki; Jan Antoni Wazgird		LPAH, SA-5961, k. 268-269 v.
6 lutego 1747	deputacki	Ludwik Pociiej, oboźny WXL		Jerzy Żeromski, koniuszy trocki; Mateusz Tański, rotmistrz trocki	LPAH, SA-5961, k. 429-430 v.
6 lutego 1748	gospodarski	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki		sejmik deputacki nie doszedł	LPAH, SA-5961, k. 882-882 v.

19 sierpnia 1748	przedsejmowy		posłów nie wybrano		<i>Diariusze sejmowe</i> z w. <i>XVIII</i> , I, s. 302
luty 1749	deputacki			Antoni Jacuński, strażnik; Antoni Palacki Rac, łowczy trocki	PPR: „Kurier Polski” nr 651; 1749
9 lutego 1750	deputacki	Ludwik Pocij, strażnik WXL. Dyrektorem sejmiku gospodarskiego (10 II) był Andrzej Władysław Ukoiski, ciwun i podwojewodzi trocki		Józef Mikołaj de Raes, starosta giernakowski; Ignacy Romer, podkomorzyc trocki	LPAH, SA-5961, k. 1187-1188
23 czerwca 1750	przedsejmowy	Stefan Dominik Romer, pisarz grodzki trocki	Ludwik Pocij, strażnik WXL; Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podwojewodzi trocki		LPAH, SA-5961, k. 1940-1943 v.
8 lutego 1751	deputacki	Kazimierz Więckowicz, podsędek i rotmistrz trocki		Stefan Dominik Romer, pisarz grodzki trocki; Ignacy Dominik Ukolski, krajczy trocki	LPAH, SA-5953, k. 69-70 v.
luty 1752	deputacki			Eytmin, budowniczy trocki; Sienkiewicz, stolnikowicz	PPR: „Kurier Polski” nr 807: 1752
21 sierpnia 1752	przedsejmowy	Mikołaj Turczynowicz Sieszycycki, skarbnik trocki	Ludwik Pocij, strażnik litewski; Kazimierz Miroslaw Więckowicz, podczaszy trocki		LPAH, SA-5953, k. 518-521 v.
4 lutego 1754	deputacki	Stefan Romer, sędzia ziemski trocki		Antoni de Raes, horodniczy trocki; Ignacy Podbipięta, rotmistrz trocki	LPAH, SA-5962, k. 587-588

19 sierpnia 1754	przedsejmowy	Ignacy Podbięta, rotmistrz trocki	sejmik zerwano vacat		LPAH, SA-5962, k. 825-825 v.; <i>Diariusze sejmowe z w. XVIII</i> , III, s. 242
2 lutego 1755	deputacki	Marceli Andrzej Tarasowski, podstoli trocki		Antoni Pałacki Rac, cześnik trocki; Jerzy Romer, podstolic trocki	LPAH, SA-5962, k. 1028-1029
7 lutego 1756	deputacki	Antoni Pałacki Rac, cześnik trocki		Andrzej Władysław Ukolski, podkomorzy trocki; Michał Wazgird, cześnik trocki	LPAH, SA-5963, k. 57-58, AGAD, AR V, nr 13258A, 9 lutego 1756
23 sierpnia 1756	przedsejmowy		protest		LPAH, SA-5963, k. 326-326 v.
7 lutego 1757	deputacki	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podkomorzy trocki		Józef Eytmin, krajczy; Jan Romer, horodniczy trocki	LPAH, SA-5963, k. 524-525 v.
6 lutego 1758	deputacki	Jan Wazgird, podsędek trocki		Stefan Szwykowski, rotmistrz trocki (?); Marceli Andrzej Tarasowski, stolnik trocki	LPAH, SA-5963, k. 790-791 v.; PPR: <i>Kalendarzyk polityczny na rok 1759, Wilno 1759</i>
1758	przedsejmowy		vacat		<i>Diariusze sejmowe z w. XVIII</i> , III, s. 284
6 lutego 1759	deputacki	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podkomorzy trocki		Onufry Lacki, rotmistrz lidzki; Franciszek Seybut Romanowicz	LPAH, SA-5964, k. 40-40 ^A
4 lutego 1760	deputacki	Onufry Lacki, rotmistrz lidzki		protest	LPAH, SA-5964, k. 512-513
25 sierpnia 1760	przedsejmowy	Józef Sienkiewicz, miecznik trocki		protest	LPAH, SA-13 706, k. 579-580
9 lutego 1761	deputacki	Jerzy Żeromski, podczaszy trocki		Józef Możejko, łowczy trocki; Leon Radoszewski, koniuszy trocki	LPAH, SA-5964, k. 1056-1057 v.

16 marca 1761	przedsejmowy	Józef Mikołaj de Raes, wojski i podwojewodzi trocki	Ludwik Pociiej, strażnik litewski; Jerzy Żeromski, podczaszy trocki		LPAH, SA-5964, k. 1085-1088
8 (?) lutego 1762	deputacki	Mateusz Tański, pisarz grodzki trocki (?)		Michał Tański, strażnik smoleński; Judycki, sędzic ziemski rzeczycki	AGAD, ARV, nr 11907, k. 86; LPAH, SA-5965, k. 39-40
7 lutego 1763	deputacki			prawdopodobnie: Antoni Gosicki, rotmistrz trocki; Józef Jakowicki, rotmistrz orszański.	LPAH, SA-5965, k. 589-589 v., AGAD, AR V, nr 13258A, 8 lutego 1763
6 lutego 1764	przedkonwokacyjny	Stefan Romer, sędzia ziemski trocki	Ludwik Pociiej, strażnik litewski; Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podkomorzy trocki		LPAH, SA-5965, k. 1032-1033 v.
23 lipca 1764	relacyjny z konwokacji, przedelekcyjny	Józef Mikołaj de Raes, wojski i podwojewodzi trocki			LPAH, SA-5965, k. 1381-1386
30 października 1764	przed koronacją	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podkomorzy trocki	Stefan Dominik Romer, sędzia ziemski trocki; Antoni Ważyński, skarbnik litewski		LPAH, SA-5965, k. 1494-1501
4 lutego 1765	deputacki	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podkomorzy trocki		Stefan Wazgird, sędzic ziemski trocki; Józef Podbipięta, sędzic grodzki połocki	LPAH, SA-5966, k. 51
3 lutego 1766	deputacki	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podkomorzy trocki		Jerzy Franciszek Talwojsz, sędzia grodzki trocki; Józef Tarasowski	LPAH, SA-5966, k.739
9 lutego 1767	deputacki	Andrzej Władysław Ukolski, ciwun i podkomorzy trocki		Stanisław Paszkiewicz, sędzia grodzki trocki; Jan Skarżyński, komornik trocki	LPAH, SA-5966, k. 1249

24 sierpnia 1767	przedsejmowy	Stefan Dominik Romer, chorąży i marszałek konfederacji	Antoni Michał Pac, pisarz litewski; Stefan Dominik Romer chorąży i marszałek konfederacji		LPAH, SA-5966, k. 1448-1453 v.
8 lutego 1768	deputacki	Józef Mikołaj de Raes, sędzia ziemski i konsyliarz województwa trockiego		Michał Tański, strażnik smoleński; Ignacy Możejko, starosta niegrodowy (?)	LPAH, SA-5917, k. 467-467 v.
6 lutego 1769	deputacki	Józef Mikołaj de Raes, sędzia ziemski trocki		Tadeusz Tański, rotmistrz trocki; Kazimierz Desztrunk, stolnikowicz rzeczwicki	LPAH, SA-5917, k. 509-509 v.
5 lutego 1770	deputacki	Stefan Dominik Romer, chorąży trocki		Ignacy Kluczewski, horodniczy trocki; Michał Krzywoblocki, łowczy oszmiański	LPAH, SA-5917, k. 543
4 lutego 1771	deputacki	Stefan Dominik Romer, chorąży trocki		Józef Piotr Eytmin, ciwun i sędzia ziemski trocki; Tadeusz Strawiński, oboźny trocki	LPAH, SA-5917, k. 587
6 lutego 1771	elekcyjny (podkomorstwo i sęstwo)	Józef Piotr Eytmin, ciwun i sędzia ziemski trocki			LPAH, SA-5917, k. 589-592, 598-601; BN, Akc. 11109
3 lutego 1772	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun i sędzia ziemski trocki		Józef Gieysztor, komornik trocki; Karol Żeromski, wojskowicz trocki	LPAH, SA-5917, k. 705-706 v.
8 lutego 1773	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Franciszek de Raes, sędzia ziemski trocki; Dominik Lacki, podstolic trocki	LPAH, SA-5917, k. 832
22 marca 1773	przedsejmowy	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki	Jan Talwosz, sędzia ziemski trocki; Józef Jeleński, sędzia grodzki trocki		LPAH, SA-5917, k. 856

7 lutego 1774	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Stanisław Paszkiewicz, pisarz ziemski trocki; Antoni Rybiński, koniuszy trocki	LPAH, SA-5917, k. 948
6 lutego 1775	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Adam Turczynowicz, skarbnik trocki; Antoni Romer, chorążyc trocki	LPAH, SA-5917, k. 1081
5 lutego 1776	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Piotr Kleczkowski, rotmistrz grodzieński; Tadeusz de Raes, starosta giernakolski	LPAH, SA-5917, k. 1244
15 lipca 1776	przedsejmowy	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki	Andrzej Ogiński, sekretarz wielki świecki litewski; Stefan Dominik Romer, podkomorzy trocki.		LPAH, SA-5917, k. 1319
3 lutego 1777	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Szymon Sagatowski, kraj czy trocki; Antoni Hryniewicz, starosta kraśnicki i rotmistrz trocki	LPAH, SA-5917, k. 1443
9 lutego 1778	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Stefan Kolb [?]. cześnik brasławski; Stefan Alojzy Wazgird, rotmistrz trocki	LPAH, SA-5918, k. 3
17 sierpnia 1778	przedsejmowy	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki	Franciszek de Raes, sędzia grodzki trocki; Adam Turczynowicz, sędzia grodzki trocki		LPAH, SA-5918, k. 136
8 lutego 1779	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Józef Jeleński, sędzia ziemski trocki; Bernard Szwycowski, stolnik trocki	LPAH, SA-5918, k. 202
7 lutego 1780	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Antoni Romer, starosta nowodworski; Adam Turczynowicz, sędzia grodzki trocki	LPAH, SA-5918, k. 404

21 sierpnia 1780	przedsejmowy	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki	Stefan Dominik Romer, podkomorzy trocki; Michał Zaleski, cześnik grodzieński		LPAH, SA-5918, k. 526
5 lutego 1781	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Kazimierz Robert de Raes, sędzia ziemski trocki; Józef Dąbrowski, podwojewodzi smoleński	LPAH, SA-5918, k. 611 v.
4 lutego 1782	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Jan Lacki, chorąży 4 pułku wojsk litewskich; Piotr Kleczkowski, rotmistrz grodzieński.	LPAH, SA-5918, k. 873
19 sierpnia 1782	przedsejmowy	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki	Józef Jeleński, sędzia ziemski trocki; Antoni Romer, podwojewodzi trocki		LPAH, SA-5919, k. 958
3 lutego 1783	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Ignacy Szwykowski; stanowniczy wojsk litewskich; Wawrzyniec Odyniec, starosta rzeczycki	LPAH, SA-5919, k. 1042
9 lutego 1784	deputacki	Józef Piotr Eytmin, ciwun trocki		Antoni Hryniewicz, podczaszy trocki; Franciszek Możejko, starościc nowosacki.	LPAH, SA-5919, k. 34
16 sierpnia 1784	przedsejmowy	Józef Jeleński, ciwun trocki	Franciszek de Raes, podczaszy trocki; Tadeusz Puzyna, generał major		LPAH, SA-5919, k. 128
6 lutego 1786	deputacki	Adam Turczynowicz, chorąży trocki		Wincenty Józef Todwen, starosta metelski i siemneński; Józef Tomaszewski, sędzia grodzki trocki	LPAH, SA-5919, k. 415

21 sierpnia 1786	przedsejmowy	Józef Jeleński, ciwun trocki	Michał Kleofas Ogiński, wojewodzie trocki; Adam Turczynowicz, chorąży trocki		BJ. rkps. 5103
5 lutego 1787	deputacki	Józef Jeleński, ciwun trocki		Józef Kleczkowski, podczaszy trocki; Maciej Krzywobłocki, sędzia grodzki kowieński	LPAH, SA-5919, k. 658
luty 1788	deputacki			Wincenty Desztrunk, rotmistrz trocki; Jakub Godaczewski, sędzia ziemski trocki	AGAD, AR V, nr 13258A, 8 lutego 1788
18 sierpnia 1788	przedsejmowy	Adam Turczynowicz chorąży trocki	Michał Zaleski, wojski litewski; Michał Brzostowski, starosta miński		LPAH, SA-5919, k. 897
luty 1789	deputacki			Jan Romer, sędzia ziemski trocki; Andrzej Wazgird, podstoli trocki	AGAD, AR V, nr 13258A, 20 lutego 1789
16 listopada 1790	przedsejmowy		Ignacy Siwicki, strażnik trocki; Dominik Gieysztor		VL IX, 206.

Skróty zastosowano takie same, jak w tekście. Ponadto: JD, HL i PPR - materiały łaskawie użyte przez Jana Dziegielewskiego, Henryka Lulewicza i Przemysława P. Romaniuka.

ŹRÓDŁA

Rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD):

Archiwum Królestwa Polskiego nr 360A

Archiwum Publiczne Potockich nr 133

Archiwum Radziwiłłów, dział II: księga 4; nr 287, 380, 936, 949, 979, 996, 1733, 1084, 1540; suplement: nr 12^{ci}, 253 (1), 377, 444

Archiwum Radziwiłłów, dział V: nr 1071, 1268, 1327B, 3522, 6009, 8232, 9976, 10662, 10694, 10715A, 10718, 11214, 10718, 11907, 12816, 12817, 12820, 12841, 13252, 13253, 13254, 13258, 13258A, 14648, 16749, 16751, 17959, 17966, 17984, 18365

Archiwum Radziwiłłów, dział XXII, teka 55, plik 7

Zbiór Branickich z Suchej nr 147/171

Zbiór z Muzeum Narodowego: nr 362, 814, 887, 888, 924

Mikrofilm z RA, Sztokholm: Extranea IX Polen, rulle 68, nr 119

Biblioteka Czartoryskich, Kraków (BCzart.): Teki Naruszewicza (TN) 103, dok. 57; TN 143, dok. 162; IV 2244, nr 2

Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Wilno (BLAN): F. 17-9, F. 17-66, F. 139-3704, F. 233-125

Biblioteka Narodowa, Warszawa (BN): 11.8615, Akc. 11104, 11107, 11108, 11109, 15328, 15670, 15375

Biblioteka Jagiellońska, Kraków (BJ): rkps 5103

Biblioteka Kórnicka (BK): rkps 1303

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk, Kraków (BPANKr.): rkps 355

Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, Wilno (BUWil.): F. 3-438; F. 7: księga grodzka trocka za lata 1642-1646, księga grodzka trocka za lata 1661-1665 (d. sygn. 1253?), księga grodzka trocka za lata 1663-1665 (5/5959), księga grodzka trocka za lata 1665-1667, księga grodzka trocka za lata 1669-1671, księga grodzka trocka za lata 1674-1677, księga grodzka trocka za lata 1677-1679, księga grodzka trocka za lata 1679-1681 (13/5976), księga grodzka trocka za lata 1681-1683 (14/5968), księga grodzka trocka za lata 1683-1686 (15/5963 A), księga sądu kapturowego województwa trockiego za lata 1668-1696 (2/6143), księga ziemska trocka za lata 1697-1699 (4/6145), księga grodzka trocka za lata 1700-1704 (20/5974), rejestr sądu ziemskiego trockiego za lata 1664-1720, oraz księgi upickie: F. 7-13887, F. 7-8/15241

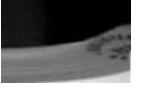
Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław (BOss.): II. 408, 307/111

- Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne, Wilno (LPAH):** F. 1177, ap. 1, nr 152, 277; F. 1282, ap. 1, nr 11250; SA-4748, 4750, 5848, 5916-5919, 5950-5953, 5955-5966, 5974
- Rosyjska Biblioteka Publiczna, S. Petersburg (RBP):** Autografy Dubrowskiego (AD) 133, nr 22, 24, 26, 28, 29, 31; AD 150, nr 14, 84; AD 234/1, nr 60; AD 242, nr 117
- Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych, Moskwa (RGADA):** f. 12, op.1. nr 10, nr 40; f. 389, nr 56, nr 581
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe, Kraków (WAPKr.):** Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów (AMCh) 994

Wydane

- Akty izdawajemyje Wilenskoju Kommissjeju dlia Razbora Driewnich Aktów*, t. 11, Wilno 1867; t.III, Wilno 1870; t. XXI, Wilno 1894; t. XXXIV, Wilno 1909
- Akta unii Polski z Litwą, 1385-1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932
- Akty odnoszajaszczijesia k istorii Zapadnoj Rossii*, t. III, S. Peterburg 1848
- Archiwum domu Radziwiłłów*, Kraków 1885, «Scriptores Rerum Polonicarum» VIII
- Archiwum Domu Sapiehów*, t. I, wyd. A. Prochaska, Lwów 1892
- Diariusz sejmii convocacionis 1764*; \, Kórnik 1998, <www.bkpan.poznan.pl>
- Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701-1702*, wyd. P. Smolarek, Warszawa 1962
- Diariusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710*, wyd. R. Mienicki, Wilno 1928
- Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. I: *Diariusz z r. 1748*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1911
- Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. II: *Diariusz sejmii z r. 1746*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1912
- Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. III: *Diariusze sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937
- R. Jasas, L. Truska, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystes gyventojn surasymas 1790 m.*, Vilnius 1972
- M. F. Karp, *Obraz sejmików, czyli co są sejmiki terazniejsze nasze?*, Warszawa 1791
- H. Kołłątaj, *Listy Anonima i prawo polityczne narodu polskiego*, wyd. B. Leśnodorski, H. Wereszycka, 1.1, Warszawa 1954
- S. Konarski. *O skutecznym rad sposobie*, t. IV, Warszawa 1923
- I. Krasicki, *Zbiór potrzebniejszych wiadomości porządkiem alfabetu ułożonych*, t. II, Warszawa 1781
- Księcia Krzysztofa Radziwiłła hetmana polnego Wielkiego Księstwa Litewskiego sprawy wojenne i polityczne 1621-1632*, Paryż 1859
- Lieturos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583-1655*, wyd. V. Raudeliunas, A. Baliulis, Vilnius 1988
- Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, opr. I. Kaniewska, Kraków 1997
- W. A. Łubieński, *Historia polska z opisaniem rządu i urzędów...*, Wilno 1763
- M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, opr. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińskiej, t. I-II, Warszawa 1986
- S. Medeksza, *Księga < pamiętni cza wydarzeń zaszłych na Litwie 1654-1668*, wyd. W. Seredyński, Kraków 1885, «Scriptores Rerum Polonicarum» III

- Monumenta Historica Res Gestas Earopae Orientalis Illustrantia, Fontes XV-XVII saec:*
vol. IV: *Krieslopriwodnaja kniga szlachty Wielikogo Kniażestwa Litowskogo 1655 g. Rejestr przysięgowy szlachty Wielikogo Księstwa Litewskiego 1655 r.*, wyd. E. E. Łykowa, M. Kulecki, Moskwa-Warszawa 1999
- T. Ostrowski, *Prawo cywilne narodu polskiego*, t. II, Warszawa 1787
- Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666-1721)*, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862
- Pamiętniki Michała Zaleskiego wojskiego Wielikogo Księstwa Litewskiego*, Poznań 1879
- Pasmo czynności ciągiem lat idące...*, opr. A. i A. Rosnerowie, Warszawa 1992
- J- W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik*, opr. A. Rachuba, Warszawa 1987
- Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku*, wyd. F. Piekosiński, *Archiwum Komisji Prawniczej A U* VII: 1900
- A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. I-III, opr. A. Przyboś i R. Żelewski, Warszawa 1980
- Russkaja Istorичесkaja Biblioteka*, t. XXX: *Litowskaja Metrika*, Jurjew 1914
- K. Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Diariusz i relacje z lat 1691-1696*, opr. J. Woliński, Wrocław 1958
- A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, opr. T. Wasilewski, Warszawa 2000
- Statut Wielikogo Kniażestwa Litowskogo 1566 goda*, [w:] *Wremiennik Imperatorskogo Obszczestwa Istorii i DREWnoslij Rossijskich XXIII*: 1856
- Statut Wielikogo Księstwa Litewskiego*, Wilno 1786
- W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, 1.1, Warszawa 1782
- Wolumina Legum*, t. II—VIII, Petersburg 1859-1860, t. IX, Kraków 1889, t. X, Poznań 1952
- M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci*, opr. A. Galos, F. Mincer, Wrocław 1968

BIBLIOGRAFIA

Uwzględniono pozycje przytoczone w tekście, bez części *Stan badań*.

- Adolphowa K., *Szlachta litewska wobec zbioru praw Andrzeja Zamoyskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa Kola historyków - słuchaczy USB*, Wilno 1933
- Augustyniak U., *Dwór i klientela Krzysztofa II Radziwiłła*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XXXVIII: 1994
- Augustyniak U., *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa 1981
- Augustyniak U., *Wazowie i „królowie rodacy”*, Warszawa 1999
- Augustyniak U., *Znaczenie więzów krwi w systemach nieformalnych w Rzeczypospolitej pierwszej połowy XVII wieku na przykładzie klienteli Radziwiłłów birżańskich*, [w:] *Kultura staropolska - kultura europejska*, red. Bylina S. et al., Warszawa 1997
- Avizonis K., *Bajorai valstybiniam Lietuovos gyvenime Vazių laikais*, Roma 1975
- Avizonis K., *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur polnischen Union 1385*, Berlin 1932
- Baliulis A., Mikulionis S., Miskinis A., *Traka miestas ir pilys*, Vilnius 1991
- Barącz S., *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, t. II, Lwów 1861
- Bardach J., *Formes des assemblees representatives du Grand Duché de Lituanie apres l'Union de Lublin (1569)*, [w:] *XIIIe Congres International des Sciences Historiques - Moscou 1970. Etudes presentees a la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblees d'Etat LII*, Varsovie 1975
- Bardach J., *Początki sejmu*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. Michalski J., Warszawa 1984
- Bardach J., *Recepcja w historii państwa i prawa*, CPH XXIX: 1977, z. 1
- Bardach J., Pietrzak M., Leśnodorski B., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1993.
- Błaszczak G., *Reformy administracyjne na Żmudzi w drugiej połowie XVIII wieku*, CPH XXXVI: 1984, z. 2
- Błaszczak G., *Zagadnienia kulturalne w unii polsko-litewskiej*, [w:] *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie*, red. Wyrozumski J., Kraków 2000
- Błaszczak G., *Żmudź w XVII i XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*, Poznań 1985.
- Byliński J., *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984
- Chodyncki H., *Sejmiki ziem ruskich w wieku XV*, Lwów 1906
- Choińska-Mika J., *Jak w nowożytnej Anglii posłów wybierano*, „Mówią Wieki” XL: 1997, nr 2(453)

- Choińska-Mika J., *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998
- Codello A., *Pacowie wobec opozycji Jerzego Lubomirskiego (1660-1667)*, PH XLIX: 1958, z. 1
- Codello A., *Hegemonia Paców na Litwie i ich wpływy w Rzeczypospolitej 1669-1674*, „Studia Historyczne” XIII: 1970, z. 1 (48)
- Czapliński W., *Dwa sejmy w roku 1652*, Wrocław 1955
- Czapliński W., *Sejm w latach 1587-1696*, [w:] *Historia sejmii polskiego*, t. I, red. Michalski J., Warszawa 1984
- Dorobisz J., *Sejm nadzwyczajny 1624 r.*, Opole 1984
- Downar-Zapolskij M., *Gosudarstwennoje choziajstwo Wielikiego Kniażestwa Litowskogo pri Jagiellonach, t. I*, Kijów 1901
- Dubas-Urwanowicz E., *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998
- Dubas-Urwanowicz E., *Stanowisko szlachty na zjazdach koronnych wobec tendencji separatystycznych w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszym bezkrólewicu po śmierci Zygmunta Augusta*, [w:] *Granice i pogranicza*, t. 1, red. Liedke M. et al., Białystok 1999
- Dubonis A., *[domesni dokumentai apie Lietuyos bajorus: hajorystes alsisakymas, gavimicis ir gynimas (XV-XVIa. pirmapuse)*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1998
- Dybaś B., *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, Toruń 1991
- Dzięgielewski J., *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV*, Warszawa 1992
- Dzięgielewski J., *Radziwiłłowie posłami sejmów w czasach Władysława IV*, MHA III 1989
- Fałkowski W., *Rok trzech sejmów*, [w:] *Aetas media, aetas moderna*, Warszawa 2000
- Filipczak-Kocur A., *Konfederacja litewska na nadzwyczajnym sejmie w 1672 roku*, [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, V: 2000
- Filipczak-Kocur A., *Kto wypłacał diety poselskie w XVII wieku?* [w:] *Parlament, prawo, ludzie*, Warszawa 1996
- Filipczak-Kocur A., *Sejm zwyczajny z roku 1629*, Warszawa-Wrocław 1979
- Filipczak-Kocur A., *Sejmik sieradzki za Wazów (1587-1668)*, Opole 1989
- Filipczak-Kocur A., *Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów, 1587-1648*, Wrocław 1994
- Gierowski J., *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością*, Wrocław 1953
- Gierowski J. A., *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego*, Wrocław 1948
- Góralski Z., *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983¹, 1998²
- Hołdys S., *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991
- Jakowenko N., „Czołowik dobryj” i „czołowik złyj”: z istorii mentalnych ustanowok w Ukraini - Rusi kinca XVI - seredyny XVII st., [w:] *Mediaevalia Ucrainica: mentalnist la istorija idej*, I, Kyiw 1992
- Jakowenko N., *Posłowie województw wołyńskiego, kijowskiego i bractawskiego na sejmach Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w. (Próba portretu zbiorowego)*, [w:] *Społeczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja (1493-1993)*, red. Bardach J., Sudnik W., Warszawa 1995
- Janulaitis A., *Vyriausiasis Lietuyos Tribunošas XVI-XVIII amž.*, Kaunas 1927
- Jarmiński L., *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992

- Jurgaitis R., *Ylniaus miesto problemos Ylniaus seimelyje XVIII a.*, «Lietuvos Aukštųjų Mokyklų Mokslų Darbai. Istorija» XXXVIII: 1998
- Kaczorowski W., *Sejmy konwokacyjny i elekcyjny w okresie bezkrólestwa 1632 r.*, Opole 1986
- Kalenkiewiczówna A., *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Kola historyków - słuchaczy USB*, Wilno 1933
- Kałamajska-Saeed M., *Ostra Brama w Wilnie*, Warszawa 1990
- Kamieniecki W., *Chorażowie w parlamentarystyce litewskiej przed unią lubelską*, „Antemurale”IX: 1965
- Kamolowa D., *Romer Stefan Dominik*, PSB t. XXXI/4, z. 131
- Ks. Kasabula T., *Ignacy Massalski biskup wileński*, Lublin 1998
- Kempa T., *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka*, Warszawa 2000
- Kiaupa Z., *Ylniaus ir Kanno vailu teismines galios raida XV-XVII amžiais*, «Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai», A serija, 4 (49) t. (1974)
- Kiaupienė J., *Litewskie cechy kultury politycznej szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku*, [w:] *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie*, red. Wyrozumski J., Kraków 2000
- Kieniewicz L., *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000
- Kłaczewski W., *Abdykacja Jana Kazimierza*, Lublin 1993
- Kolankowski L., *Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548*, Lwów 1913
- Konopczyński W., *Liberum veto*, Kraków 1918
- Korczak L., *Litewska rada wielkksiążęca w XV wieku*, Kraków 1998
- Korzon T., *Kościuszko*, Kraków b.d. (wyd. 2)
- Kostkiewicz T., *Działalność kulturalna sejmiku ruskiego*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”XIII: 1939, z. 3
- Kościalkowski S., *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. I-II, Londyn 1970-1971
- Kriegseisen W., *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej*, Warszawa 1996
- Kriegseisen W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991
- Kriegseisen W., *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669-1717*, Warszawa 1989
- Kulecki M., *Wygnańcy z Wschodu. Egzulanicy w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 1997
- Kutrzeba S., *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. II, Lwów-Warszawa-Kraków 1926
- Kwak J., *Sejm warszawski 1626 r.*, Opole 1985
- Leontowicz F., *Wiecze, sejmy, sejmiki w Wielikim Książęstwie Litewskim*, „Żurnal Ministerstwa Narodnego Proswieszczenia” XXV: 1910, z. 2
- Leszczyński J., *Siedemnastowieczne sejmiki a kultura polityczna szlachty*, [w:] *Dzieje kultury politycznej w Polsce*, red. Gierowski J. A., Warszawa 1977
- Link-Lenczowski A., *Ogiński Marcejan Michał*, PSB t. XXIII
- Litak S., *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 r.*, Lublin 1996
- Lityński A., *Małopolskie sądy skarbowe do roku 1717*, CPH XXIV: 1972, z. 2

- Lityński A., *Ochrona sejmików w polskim ustawodawstwie karnym XVI-XVIII w.*, „Prze-
gląd Prawa i Administracji” VII: 1976, «Acta Universitatis Wratis-
laviensis» nr 307
- Lityński A., *O modelu monografii sejmiku*, CPH XXXVII: 1985, z. 1
- Lityński A., *Organy kierujące obradami sejmików 1764-1794 (na przykładzie sejmików
województwa płockiego)*, [w:] *Z dziejów prawa Rzeczypospolitej Polskiej*,
red. Lityński A., «Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego» nr 1200, Ka-
towice 1991
- Lityński A., *Problem prawa nieposesjonatów do sejmikowania w dyskusji na forum Sejmu
Czteroletniego* [w:] *Cztery lata nadziei. 200 rocznica Sejmu Wielkiego*,
red. Kocój H., «Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach»
nr 879, Katowice 1988
- Lityński A., *Problem szlacheckiego prawa zgromadzeń ziemskich w Polsce w XVII i XVIII
wieku*, CPH XXVI: 1974, z. 1
- Lityński A., *Sejmiki ziemskie 1764-1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988
- Lityński A., *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce (1606-1717)*, Katowice
1974
- Lizisowa M. T., *Studia nad słownictwem regionalnym III Statutu litewskiego*, Kielce 1984
- Ljubawskij M., *Litowsko-russkij sejm*, Moskwa 1900
- Loho-Sobolewski J., *Prawo opiekuńcze w dawnej Litwie*, Lwów 1937
- Lukšaite I., *Reformaci/a Lietuws Dzidžiojoje Kunigaikštysteje ir Mazojoje Lietuvoje*,
Vilnius 1999
- Lulewicz H., *Radziwiłł Jerzy*, PSB t. XXX/2, z. 125
- Lulewicz H., *Radziwiłł Krzysztof zwany Piorunem*, PSB XXX/2, z. 125
- Lulewicz H., *Radziwiłł Mikołaj Krzysztof zwany Sierotką*, PSB t. XXX/2, z. 125
- Lulewicz H., *Sapieha Bohdan*, PSB t. XXXIV/4, z. 143
- Lulewicz H., *Sąd ziemski braślawski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603-
1632*, MHAX: 1999
- Lulewicz H., *Zjazd w Rudnikach we wrześniu 1572 r.*, PH XCI: 2000, z. 2
- Lappo J. (Łappo I. 1.), *Is vyriausii(ju) Lietuvos suvažiavimą istorijos XVI amž. 1577 metu
suvažiavimas Rytą Vilkaviškyje*, Kaunas 1932
- Łappo I. I., *Litowskij Statut 1588 goda*, t. I, cz. 1-2, Kaunas 1934-1936
- Łappo I. I., *Wielikoję Kniażestwo Litowskoje wo wtorej polowinie XVI stoletija. Litowsko-
russkij powiet i jego sejmik*, Jurjew 1911
- Łappo I. I., *Wielikoje Kniażestwo Litowskoje za wriemia ot zakliuczenija Liublinskoj Unit
do smierci Stefana Batorija (1569-1586)*, S. Peterburg 1901
- Łaszewski R., *Czynne i bierne prawo wyborcze do sejmu w latach 1764-1793*, «ZN Uni-
wersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Spo-
łeczne» 52. Prawo XI: 1972
- Łaszewski R., *Instrukcje poselskie w drugiej połowie XVIII wieku*, «Acta Universitatis
Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne» 56. Prawo XII:
1973
- Łaszewski R., *Sejm polski w latach 1764-1793*, Warszawa-Poznań 1973
- Łaszewski R., *Sejmiki przedsejmowe w Polsce stanisławowskiej. Problemy organizacji i
porządku obrad*, «Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humani-
styczno-Społeczne» 83. Prawo XV: 1977

- Łowmiański H., *Z zagadnień spornych społeczeństwa litewskiego w wiekach średnich*, [w:] idem, *Prusy - Litwa - Krzyżacy*, opr.: Kosman M., Warszawa 1989
- Łowmiański H., *Zaludnienie państwa litewskiego w wieku XVI*, opr.: Kijas A., Pietkiewicz K., Poznań 1998
- Łysiak L., *O społecznym składzie sejmików ziemskich*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Konstantego Grzybowskiego*, Kraków 1971
- Łysiak L., *W sprawie wydawnictw akt sejmikowych. Uwagi na tle analizy tomu II Akt sejmikowych województwa krakowskiego*, CPH IX: 1957, z. 1
- Machynia M., Rakutis V., Szrednicki C, *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777-1794*, Kraków 1999
- Majewski W., *Granice uzależnienia szlachty od magnaterii w XVII-XVIII wieku*, [w:] *Drobna szlachta podlaska*, red. Kuczyński S. K., Białystok 1991
- Maksimiejko N. A., *Sejmy litowsko-russkiego gosudarstwa do Liublińskiej unii 1569 g.*, Charkow 1902
- Maron J., *Szlachta powiatu trockiego w świetle popisu z 1621 r.*, «Acta Universitatis Wratislaviensis» 1876, Prawo CCL1: 1996
- Matuszewski J., *Sprzedawalność urzędów w Polsce*, [w:] idem, *Pisma wybrane*, t. 11, Łódź 2000
- Matwijowski K., *Sejm grodzieński 1678-1679*, Wrocław 1985
- Matwijów M., *Ostatnie sejmy przed abdykacją Jana Kazimierza 1667 i 1668*, Wrocław 1992
- Mączak A., *Klientela*, Warszawa 1994
- Mączak A., *Pierwsza Rzeczpospolita: władza i przestrzeń*, [w:] *Rzeczpospolita - Europa*, red. Kopczyński M., Tygielski W., Warszawa 1999
- Michalski J., *Od wrogości do przyjaźni. Czartoryscy wobec Karola Radziwiłła „Panie Kochanku”*, MHA XI: 2000
- Michalski J., *Radziwiłł Karol Stanisław zwany Panie Kochanku*, PSB XXX, z. 125
- Michalski J., *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmów polskiego*, t. 1, red. Michalski J., Warszawa 1984
- Michalski J., *Sejmiki poselskie 1788 r. (cz. II)*, PH LI: 1960, z. 2
- Michalski J., *Sprawa wyboru posłów dysydentów na sejm 1776 r.*, [w:] *Kultura staropolska-kultura europejska*, red. Bylina S. et al., Warszawa 1997
- Michalski J., *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, Warszawa 1958
- Mienicki R., *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku*. Warszawa 1923
- Nycz M., *Geneza reform skarbowych Sejmu Niemego*, Poznań 1938
- Ochmann S., *Sejmy lat 1661-1662*, Wrocław 1977
- Olszewski H., *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich 1697-1740*, Warszawa 1961
- Olszewski H., *Nowe materiały do „Chronologii sejmów polskich”*, CPH IX: 1957, z. 2
- Olszewski H., *Praktyka limitowania sejmików*, CPH XIII: 1961, z. 1
- Olszewski H., rec: Przyboś K., *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697-1763)*, Kraków 1981, CPH XXXIV: 1982, z. 2
- Olszewski H., *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652-1763. Prawo - praktyka ~ teoria-programy*, Poznań 1966
- Opaliński E., *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652*, Warszawa 1995

- Orzechowski K., *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*, Warszawa-Wrocław 1979
- Palkij H., *Sapieha Antoni Kazimierz*, PSB XXXI V/4, z. 143
- Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce 1572-1795 na tle stosunków województw kujawskich*, opr. Olszewski H., Warszawa 1978
- Pawiński A., *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, «Źródła dziejowe» VIII, Warszawa 1881
- Pietrzak J., *Po Ceczorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621*, Wrocław 1983
- Płaza S., *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia*, Kraków 1969
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1573)*, Warszawa-Kraków 1984
- Poraziński J., *Sejm lubelski w 1703 r.*, Warszawa 1988
- Rachuba A., *Kandydaci Piotra Kochlewskiego do nowych urzędów litewskich w 1633 roku*, KH XCIX: 1992, z. 1
- Rachuba A., *Konfederacja Kmicicowska i Związek Braterski wojska litewskiego w latach 1660-1662*, Warszawa 1989
- Rachuba A., *Naruszewicz Aleksander Krzysztof*, PSB t. XXII
- Rachuba A., *Litwa wobec projektu zwołania sejmiku konnego w 1695 r. i walki Sapiechów z biskupem Brzostowskim*, ZH LI: 1986, z. 1, s. 72
- Rachuba A., *Litwa wobec sądu nad Jerzym Lubomirskim*, KH XCIII: 1987, z. 3
- Rachuba A., *Poczobutowie Odlanicy w świetle nowych źródeł archiwalnych*, MHA XI: 2000
- Rachuba A., *Sapieha Kazimierz Jan Paweł*, PSB t. XXXV/1, z. 144
- Rachuba A., *Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*, „Przegląd Wschodni” III: 1994, z. 3(11)
- Rachuba A., *Wilno pod okupacją moskiewską w latach 1655-1661*, „Lithuania” 1994, nr 2 00 - 3 (12)
- Radainan A., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa nowogródzkiego w drugiej połowie XVI stulecia* (w druku).
- Ragauskienė R., *Radziwiłł Ryżyj i Radziwiłł Sirotko: prejemstwenność klientury w Wielkim Książęstwie Litewskim w XVI w.*, [w:] *Bielarusika - Albaruthenid* 15, Mińsk 2000
- Raudeliunas V., Wisner H., *Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581-1648*, KH LXXXIII: 1986, nr 4
- Rok B., *Zagadnienia ustrojowe w kalendarzach politycznych czasów saskich*, [w:] *Studio z dziejów ustroju i skarbowości Rzeczypospolitej*, red. K. Matwijowski, «Acta Universitatis Wratislaviensis» 504, Historia XXXIV: 1981
- Rostworowski E., *Czy Stanisław Leszczyński jest autorem „Głosu wolnego”?*, [w:] idem, *Legends and facts XVIII w.*, Warszawa 1963
- Rybarski R., *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939
- Rzońca J., *Ostatni sejm przed Ceczora (w 1619 r.)*, PBK XX: 1983
- Rzońca J., *Sejmiki przed sejmem zwyczajnym 1619 roku*, «ZN WSP w Opolu», seria A-Historia XIV: 1977
- Rzońca J., *Sejmy z lat 1597 i 1598*, cz. 1: *Bezowocny sejm z 1597 roku*, Warszawa-Wrocław 1989

- Rzońca J., *Sejmy z lat 1597 i 1598*, cz. II: *Ostatni sejm Rzeczypospolitej w XVI wieku*, Opole 1993
- Sabunas L., *Didžiosos Lietvos Kunigaikštystes Iždo Tribunolas, 1613-1764*, Kaunas 1936
- Sapoka A., *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos*, Kaunas 1938
- Seredyka J., *Dzieje zatargów i ugody o kościół kiejdański w wiekach XVI-XVIII*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XXI: 1976
- Seredyka J., *Parlamentarzyści drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy*, Opole 1989
- Seredyka J., *Posłowie wybrani na sejmy w latach 1611-1623*, «ZN WSP w Opolu», Historia XXX: 1994
- Seredyka J., *Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629-1632). Zarys wewnętrznych dziejów politycznych*, Opole 1978
- Seredyka J., *Sejm z 1618 roku*, Opole 1988
- Seredyka J., *Sejm zawiedzionych nadziei*, Opole 1981
- Seredyka J., *Udział Radziwiłłów w sejmach panowania Zygmunta III Wazy*, MHA III: 1989
- Sienkiewicz W., *Bojarzy - szlachta i ziemianie w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszej połowie XVI wieku*, ZH XLVIII: 1983, z. 4
- Sienkiewicz W., „Trakty”, „okręgi”, „kola”, „pola”, „rody”, „okolice” jako jednostki terytorialno - osadnicze w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku, „Lituano-Slavica Posnaniensia” III: 1989
- Sliesoriunas G., *Is Žemaitijos seimelią istorijos: 1693 m. lapkričio 10 d. Žemaitijos seimelis, „Žemaicių praeitis” VIII: 1998*
- Sokołowski W., *Politycy schyłku Złotego Wieku*, Warszawa 1997, s. 62
- Sucheni-Grabowska A., *Rola mandatu poselskiego w dawnej Polsce na tle porównawczym*, [w:] *Między polityką a kulturą*, Warszawa 1999
- Sucheni-Grabowska A., *Sejm w latach 1540-1587* [w:] *Historia sejm polskiego*, t. 1, red. Michalski J., Warszawa 1984
- Syrokomla W., *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*, Wilno 1857
- Szcząska Z., *Sąd sejmowy w Polsce od końca XVI do końca XVIII wieku*, CPH XX: 1968, z. 1
- Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe*, Łódź 1994
- Szwaba M., *Krzysztof Pac wobec elekcji 1674 r.*, [w:] *Z dziejów i tradycji Srebnego Wieku*, red. Pietrzak J., Wrocław 1990, «Acta Universitatis Wratislaviensis» 1108, Historia LXXXV
- ślusarska M., *Litewskie kaznodziejstwo trybunalskie czasów stanisławowskich o „miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów”*, [w:] *Lietvos valstybe XII-XVIIIa.*, red. Kiaupa Z. et al., Vilnius 1997
- Trawicka Z., *Sejmik wojewódzka sandomierskiego w latach 1572-1696*, Kielce 1985
- Tyla A., *Prakticzeskoje osuszczestwlenie III Litowskim Statutom reglamentirowannogo pospolitogo ruszenia w XVI-XVIII ww.*, [w:] *1599 metų Trečiasis Lietuvos Statutas*, red. Lazutka S. et al., Vilnius 1989
- Tyla A., *XVI-XVIII a. Alytaus ekonomijos valdymas* [w:] *Alylaus miesto ir apylinkiu istorijos bruožai*, Vilnius 1989
- Tyla A., *Znaczenie pospolitego ruszenia w obronie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVIIw.*, [w:] *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło*, red. Kijas A., Pietkiewicz K., Poznań 1995

- Ujma M., *Stosunek sejmiku lubelskiego do problemów skarbowych w świetle jego uchwał z lat 1572-1696*, «ZN WSP w Opolu», Historia XXX: 1994
- Urwanowicz J., *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie w XVII/XVIII wieku*, [w:] *Drobna szlachta podlaska*, red. Kuczyński S. K., Białystok 1991
- Urwanowicz J., *Wojskowe „sejmiki”. Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, «Dissertationes Universitatis Varsoviensis» 446, Białystok 1996
- Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku*, opr.: Lulewicz H., Rachuba A., Kórnik 1994
- Wierzbowski T., *Vademecum. Podręcznik dla studiów archiwalnych*, Lwów-Warszawa 1926
- Wasilewski T., *Bogusław Radziwiłł. Autobiografia*, Warszawa 1979
- Wasilewski T., *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z koronną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku*, ZH LI: 1986, z. 1
- Wasilewski T., *Wielkie Księstwo Litewskie w dobie Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569-1795)*, „Lithuania” 1990: nr 1
- Wierchowicka I., *Organizacja Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1581-1764)*, [w:] *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. Maciejewski T., Koszalin 1999
- Wisner H., *Janusz Radziwiłł 1612-1655*, Warszawa 2000
- Wisner H., *Kilka uwag o stronnictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640)*, ZH LXII: 1997, z. 4
- Wisner H., *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999
- Wisner H., *Naprawa państwa w uchwałach sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego W pierwszej połowie XVII wieku* [w:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, red. Tomaszewski J. et al., Warszawa 1988
- Wisner H., *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, MHA III: 1989
- Wisner H., *Unia*, Warszawa 1988
- Włodarczyk J., *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973
- Wojtkowiak Z., *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, Poznań 1980
- Wrede M., *Elekcja posłów na sejm, Proszowice 1689. W sprawie zasad głosowania na sejmikach przedsejmowych*, PH LXXVI: 1985, z. 2
- Zaborowski L. W., *Wielikoję Książęstwo Litowskoje i Rossija wo wremia polskiego Potopa*, Moskwa 1994
- Zajączkowski A., *Szlachta polska. Struktura i kultura*, Warszawa 1993
- Zakrzewski A. B., *Budowa archiwów szlachty trockiej*, MHA XI: 2000
- Zakrzewski A. B., *Inter maiestatem ac libertatem, czyli szlachecka wolność wobec samodzielnia*, [w:] *Kultura sankirtos*, red. Kiaupa Z. et al., Vilnius 2000
- Zakrzewski A. B., *Kierowanie obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI-XVIII w.)*, [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, V: 2000
- Zakrzewski A. B., *Marszałek powiatowy Wielkiego Księstwa Litewskiego - marszałkiem sejmikowym (XVI-XVIII w.)*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie*, Warszawa 1996
- Zakrzewski A. B., *Paradoksy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego t Korony XVI-XVIII w.*, CPH LI: 1999, z. 1
- Zakrzewski A. B., *Położenie prawne Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim (XVI-XVIII w.)* [w:] *Kipčiaku-tiurką Orientas Lietuvoje*, Yilnius 1994

- Zakrzewski A. B., *Prawo udziału w sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w.* (w druku)
- Zakrzewski A. B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu* [w:] *Ziemie północne Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w dobie rozbiorowej 1772-1815*, red. Biskup M., Warszawa-Toruń 1996
- Zakrzewski A. B., *Szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec odrębności Litwy w ramach Rzeczypospolitej (w świetle instrukcji sejmikowych XVI-XVIII w.)*, [w:] *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kulturine Lietvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*. «Senoji lietuvių literatūra» VI, Vilnius 1998
- Zakrzewski A. B., *Wiż w prawie litewskim XVI w.*, CPH XXXVII: 1985, z. 2
- Zawadzki J., *Okuniowie herbu własnego. Z dziejów awansu społecznego na Litwie wczesnonowoczesnej*, MHA XI: 2000
- Zielińska T., *Poczet polskich rodów arystokratycznych*. Warszawa 1997
- Zielińska T., *Szlacheccy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.*, Warszawa-Łódź 1987
- Zielińska T., *Więż rodowa domu radziwiłłowskiego w świetle diariusza Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki”*, MHA III: 1989
- Zielińska Z., *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, PH LXII: 1971, z. 3
- Zielińska Z., *Ogiński Andrzej*, PSB t. XXIII
- Zielińska Z., *Sejmiki 8 lutego 1790 r. -pierwsze referendum na temat dokonania sejmku*, „Wiek Oświecenia” IX: 1993

- Orzechowski K., *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*, Warszawa-Wrocław 1979
- Palkij H., *Sapieha Antoni Kazimierz*, PSB XXXI V/4, z. 143
- Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce 1572-1795 na tle stosunków województw kujawskich*, opr. Olszewski H., Warszawa 1978
- Pawiński A., *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, «Źródła dziejowe» VIII, Warszawa 1881
- Pietrzak J., *Po Ceorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621*, Wrocław 1983
- Płaza S., *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia*, Kraków 1969
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1573)*, Warszawa-Kraków 1984
- Poraziński J., *Sejm lubelski w 1703 r.*, Warszawa 1988
- Rachuba A., *Kandydaci Piotra Kochlewskiego do nowych urzędów litewskich w 1633 roku*, KH XCIX: 1992, z. 1
- Rachuba A., *Konfederacja Kmicicowska i Związek Braterski wojska litewskiego w latach 1660-1662*, Warszawa 1989
- Rachuba A., *Naruszewicz Aleksander Krzysztof*, PSB t. XXII
- Rachuba A., *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, ZH LI: 1986, z. 1, s. 72
- Rachuba A., *Litwa wobec sądu nad Jerzym Lubomirskim*, KH XCIII: 1987, z. 3
- Rachuba A., *Poczobutowie Odlanicy w świetle nowych źródeł archiwalnych*, MHA XI: 2000
- Rachuba A., *Sapieha Kazimierz Jan Paweł*, PSB t. XXXV/1, z. 144
- Rachuba A., *Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*, „Przegląd Wschodni” III: 1994, z. 3(11)
- Rachuba A., *Wilno pod okupacją moskiewską w latach 1655-1661*, „Lithuania” 1994, nr 2 00 - 3 (12)
- Radainan A., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa nowogródzkiego w drugiej połowie XVI stulecia* (w druku).
- Ragauskienė R., *Radziwiłł Ryżyj i Radziwiłł Sirotko: prejemstwenność klientury w Wielkim Książęstwie Litowskim w XVI w.*, [w:] *Bielarusika - Albaruthenicid* 15, Mińsk 2000
- Raudeliunas V., Wisner H., *Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581-1648*, KH LXXXIII: 1986, nr 4
- Rok B., *Zagadnienia ustrojowe w kalendarzach politycznych czasów saskich*, [w:] *Studio z dziejów ustroju i skarbowości Rzeczypospolitej*, red. K. Matwijowski, «Acta Universitatis Wratislaviensis» 504, Historia XXXIV: 1981
- Rostworowski E., *Czy Stanisław Leszczyński jest autorem „Głosu wolnego”?*, [w:] idem, *Legends and facts XVIII w.*, Warszawa 1963
- Rybarski R., *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939
- Rzońca J., *Ostatni sejm przed Ceorą (w 1619 r.)*, PBK XX: 1983
- Rzońca J., *Sejmiki przed sejmem zwyczajnym 1619 roku*, «ZN WSP w Opolu», seria A-Historia XIV: 1977
- Rzońca J., *Sejmy z lat 1597 i 1598*, cz. 1: *Bezowocny sejm z 1597 roku*, Warszawa-Wrocław 1989

- Rzońca J., *Sejmy z lat 1597 i 1598*, cz. 11: *Ostatni sejm Rzeczypospolitej w XVI wieku*, Opole 1993
- Šabunas L., *Didžiosos Lietvos Kunigaikštystes Išdo Tribunolas, 1613-1764*, Kaunas 1936
- Šapoka A., *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos*, Kaunas 1938
- Seredyka J., *Dzieje zatargów i ugody o kościół kiejdański w wiekach XVI-XVIII*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XXI: 1976
- Seredyka J., *Parlamentarzyści drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy*, Opole 1989
- Seredyka J., *Posłowie wybrani na sejmy w latach 1611-1623*, «ZN WSP w Opolu», Historia XXX: 1994
- Seredyka J., *Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629-1632). Zarys wewnętrznych dziejów politycznych*, Opole 1978
- Seredyka J., *Sejm z 1618 roku*, Opole 1988
- Seredyka J., *Sejm zawiedzionych nadziei*, Opole 1981
- Seredyka J., *Udział Radziwiłłów w sejmach panowania Zygmunta III Wazy*, MHA III: 1989
- Sienkiewicz W., *Bojarzy - szlachta i ziemianie w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszej połowie XVI wieku*, ZH XLVIII: 1983, z. 4
- Sienkiewicz W., „Trakty”, „okręgi”, „kola”, „pola”, „rody”, „okolice” jako jednostki terytorialno - osadnicze w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku, „Lituanos-Slavica Posnaniensia” III: 1989
- Sliesoriunas G., *Iš Žemaitijos seimelių istorijos: 1693 m. lapkūčio 10 d. Žemaitijos seimelis*, „Zemaičių praeitis” VIII: 1998
- Sokołowski W., *Politycy schyłku Złotego Wieku*, Warszawa 1997, s. 62
- Sucheni-Grabowska A., *Rola mandatu poselskiego w dawnej Polsce na tle porównawczym*, [w:] *Między polityką a kulturą*, Warszawa 1999
- Sucheni-Grabowska A., *Sejm w latach 1540-1587* [w:] *Historia sejmku polskiego*, t. 1, red. Michalski J., Warszawa 1984
- Syrokomla W., *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*, Wilno 1857
- Szczańska Z., *Sąd sejmowy w Polsce od końca XVI do końca XVIII wieku*, CPH XX: 1968, z. 1
- Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe*, Łódź 1994
- Szwaba M., *Krzysztof Pac wobec elekcji 1674 r.*, [w:] *Z dziejów i tradycji Srebrnego Wieku*, red. Pietrzak J., Wrocław 1990, «Acta Universitatis Wratislaviensis» 1108, Historia LXXV
- ślusarska M., *Litewskie kaznodziejstwo trybunalskie czasów stanisławowskich o „miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów”*, [w:] *Lietvos valstybe XII-XVIIIa.*, red. Kiaupa Z. et al., Vilnius 1997
- Trawicka Z., *Sejmik wojewódzka sandomierskiego w latach 1572-1696*, Kielce 1985
- Tyla A., *Praktičeskoje osuszczestwlenie III Litowskim Statutom reglamentirwannogo pospolitogo ruszenia w XVI-XVIII w .*, [w:] *1599 metų Trečiasis Lietuvos Statutas*, red. Lazutka S. et. al., Vilnius 1989
- Tyla A., *XVI-XVIII a. Alytaus ekonomijos \aldymas* [w:] *Alytaus miesto ir apylinkiu istorijos bruožai*, Vilnius 1989
- Tyla A., *Znaczenie pospolitego ruszenia w obronie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVIIw.*, [w:] *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło*, red. Kijas A., Pietkiewicz K., Poznań 1995

- Ujma M., *Stosunek sejmiku lubelskiego do problemów skarbowych w świetle jego uchwał z lat 1572-1696*, «ZN WSP w Opolu», Historia XXX: 1994
- Urwanowicz J., *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie w XVII/XVIII wieku*, [w:] *Drobna szlachta podlaska*, red. Kuczyński S. K., Białystok 1991
- Urwanowicz J., *Wojskowe „sejmiki”. Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, «Dissertationes Universitatis Varsoviensis» 446, Białystok 1996
- Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku*, opr.: Lulewicz H., Rachuba A., Kórnik 1994
- Wierzbowski T., *Vademecum. Podręcznik dla studiów archiwalnych*, Lwów-Warszawa 1926
- Wasilewski T., *Bogusław Radziwiłł. Autobiografia*, Warszawa 1979
- Wasilewski T., *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z koronną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku*, ZH LI: 1986, z. 1
- Wasilewski T., *Wielkie Księstwo Litewskie w dobie Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569-1795)*, „Lithuania” 1990: nr 1
- Wierchowicka I., *Organizacja Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1581-1764)*, [w:] *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. Maciejewski T., Koszalin 1999
- Wisner H., *Janusz Radziwiłł 1612-1655*, Warszawa 2000
- Wisner H., *Kilka uwag o stronnictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640)*, ZH LXII: 1997, z. 4
- Wisner H., *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999
- Wisner H., *Naprawa państwa w uchwałach sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w pierwszej połowie XVII wieku* [w:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, red. Tomaszewski J. et al., Warszawa 1988
- Wisner H., *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, MHA III: 1989
- Wisner H., *Unia*, Warszawa 1988
- Włodarczyk J., *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973
- Wojtkowiak Z., *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, Poznań 1980
- Wrede M., *Elekcja posłów na sejm, Proszowice 1689. W sprawie zasad głosowania na sejmikach przedsejmowych*, PH LXXVI: 1985, z. 2
- Zaborowski L. W., *Wielikoję Książęstwo Litowskoje i Rossija wo wremia polskiego Potopa*, Moskwa 1994
- Zajączkowski A., *Szlachta polska. Struktura i kultura*, Warszawa 1993
- Zakrzewski A. B., *Budowa archiwów szlachty trockiej*, MHA XI: 2000
- Zakrzewski A. B., *Inter maiestatem ac libertatem, czyli szlachecka wolność wobec samodziśawia*, [w:] *Kultura sankirtos*, red. Kiaupa Z. et al., Vilnius 2000
- Zakrzewski A. B., *Kierowanie obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI-XVIII w.)*, [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, V: 2000
- Zakrzewski A. B., *Marszałek powiatowy Wielkiego Księstwa Litewskiego - marszałkiem sejmikowym (XVI-XVIII w.)*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie*, Warszawa 1996
- Zakrzewski A. B., *Paradoksy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony XVI-XVIII w.*, CPH LI: 1999, z. 1
- Zakrzewski A. B., *Położenie prawne Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim (XVI-XVIII w.)* [w:] *Kipćiaku-tiurką Orientas Lietuvoje*, Yilnius 1994

- Zakrzewski A. B., *Prawo udziału w sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w.* (w druku)
- Zakrzewski A. B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu* [w:] *Ziemie północne Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w dobie rozbiorowej 1772-1815*, red. Biskup M., Warszawa-Toruń 1996
- Zakrzewski A. B., *Szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec odrębności Litwy w ramach Rzeczypospolitej (w świetle instrukcji sejmikowych XVI-XVIII w.)*, [w:] *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kulturine Lietvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*. «Senoji lietuvių literatura» VI, Vilnius 1998
- Zakrzewski A. B., *Wiź wprawie litewskim XVI w.*, CPH XXXVII: 1985, z. 2
- Zawadzki J., *Okuniowie herbu własnego. Z dziejów awansu społecznego na Litwie wczesnonowoczesnej*, MHA XI: 2000
- Zielińska T., *Poczet polskich rodów arystokratycznych*. Warszawa 1997
- Zielińska T., *Szlacheccy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.*, Warszawa-Łódź 1987
- Zielińska T., *Więż rodowa domu radziwiłłowskiego w świetle diariusza Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki”*, MHA III: 1989
- Zielińska Z., *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, PH LXII: 1971, z. 3
- Zielińska Z., *Ogiński Andrzej*, PSB t. XXIII
- Zielińska Z., *Sejmiki 8 lutego 1790 r. -pierwsze referendum na temat dokonania sejmu*, „Wiek Oświecenia” IX: 1993

INDEKS OSOBOWY

(Indeks nie obejmuje *Aneksu*. Nazwiska badaczy wyróżniono kursywą)

Adamus Jan • 13
Adolphowa Krystyna • 14, 191, 241
Aleksy Michajłowicz • 15, 31, 204
Antoniewicz- 107
Aramowicz Paweł Litawor • 198
August II • 28, 47, 90, 99, 110, 189, 194
August III • 28, 33, 59, 164
Augustyniak Urszula • 18, 26, 27, 35, 59, 64,
89, 92, 94, 96, 126, 143, 168, 189, 206,
207, 241
Avižonis Konstantinas • 19, 241
Azurewicz Dominik • 198

B

Bairašauskaite Tamara • 17
Baliulis Algirdas • 29, 74, 238, 241
Baranowscy • 198
Barącz Sadok • 32, 33, 60, 133, 200, 241
Bardach Juliusz • 20, 23, 39, 132, 137, 241,
242
Bartoszewicz Krzysztof 209, 239
Bielewicz Samuel • 193
Bohdanowiczowie Michał, Jerzy, Jan • 109,
197
Bokiej Jan Stanisław • 123, 134
Borzymowski Dawid • 95, 104, 122, 126
Brolnicki Mikołaj • 137
Brzostowski Cyprian Paweł • 65, 206
Brzostowski Konstanty Kazimierz • 56, 99,
118, 172
Bychowcowie • 70, 177, 213
Bychowiec Dymitr • 75, 96, 104

Bychowiec Mateusz • 110, 161
Bychowiec Wojciech • 96
Bylina Stanisław • 92, 241, 245

Chalecki Dymitr • 139
Chalecki Mikołaj • 96
Charmański Kazimierz 151
Chełstowski Mikołaj 151
Chodkiewicz -213
Chodkiewicz Jerzy Karol • 99, 138
Chodyncki Henryk • 39, 241
Choińska-Mika Jolanta • 23, 101, 212, 241,
242
Chreptowicz Joachim • 83, 97, 138
Ciechanowicz Hieronim • 177
Codello Aleksander • 80, 125, 242
Czacki Tadeusz • 13
Czapliński Władysław • 117, 128, 133, 146,
242
Czartoryscy • 14, 83, 94, 166, 212, 237, 245
Czartoryski Adam Kazimierz • 97
Czechowski • 45

D

Danilewicz Tadeusz • 183, 200, 211
de Raes Franciszek • 53, 85, 100
de Raes Jerzy • 96
de Raes Józef Mikołaj • 44, 78, 81, 105, 108,
113, 114, 163
de Raes Robert Kazimierz 161
de Raes Tadeusz • 82, 138, 202
de Raesowie • 68, 70, 137, 177, 214
Denhoff-213

Donowaj Jan Wilhelm • 98
Dorobisz Janusz • 147, 242
 Dowgiałto Narbut Jan • 96, 153
 Dowgirdowie • 197
Downar-Zapolskij Mitrofan 141, 242
 Dowoyna Mikołaj Ursyn • 61, 95, 208
 Drucki-Horski Teodor • 99, 138
 Drucki-Sokoliński Jan • 137
Dubas-Urwanowicz Ewa • 51, 184, 185, 242
Dubonis Arturas • 20, 242
Dybaś Bogusław • 134, 242
 Dzierżko Andrzej • 59, 150, 162
 Dziewaltowski Jerzy • 96
Dzięgielewski Jan • 9, 127, 137, 139, 242

E

Eytmin Józef Piotr • 85, 155, 205

F

Fałkowski Wojciech • 20, 242
Filipczak-Kocur Anna • 10, 34, 90, 139, 140, 141, 151, 152, 192, 193, 242
Frost Robert I. • 17, 51

G

Galos Adam • 30, 188, 239
Gierowski Józef A. • 40, 56, 117, 119, 242, 243
 Gintowt Dominik • 28
 Godaczewski Jakub • 82, 167, 175, 201
 Golejewski • 44
 Golejewski Bogusław • 206
 Gosicki Antoni • 44
 Gosiewski Aleksander • 80
Góralski Zbigniew • 20, 242
 Grochocki Stanisław • 28
 Grodziccy Franciszek i Józef- 198
 Gudziański Jan • 150
 Gudziejewski Mikołaj • 169

H

Harwatowie Bożyczkowie Aleksander i Konrad- 197

Herburt Hieronim Michał • 59
 Hlebowicz Jan • 57
Hołdys Sybilla- 137, 242
 Hryniewicz Antoni • 201
 Hryniewiczcki • 33

/

Iwaniszewski Jan • 43, 198
 Iwański Michał Stanisław • 126

J

Jacuński Ksawery • 208
Jakowenko Natalia • 137, 157, 242
 Jan Kazimierz Waza • 11, 75, 95, 137, 193, 243, 245, 246
Jamdaitis Augustinas • 13, 34, 128, 134, 170, 171, 172, 242
 Januszkowski Maciej • 199
Jarmiński Leszek • 92, 122, 242
Jasas Rimantas • 50, 184, 238
 Jasudowicz Andrej • 43, 111, 174
 Jasudowicz Tadeusz • 43, 111, 174
 Jeleński Józef- 82, 85, 103, 126, 149, 155
 Jesman Krzysztof- 98, 116
 Jesman Mikołaj -98, 116
Jučas Mečvislovas • 16
 Judycki • 79
 Judycki Walerian • 105
Jurgaitis Robertas • 10, 16, 243

K

Kaczorowski Włodzimierz • 35, 187, 243
Kalenkiewiczówna Anna • 14, 125, 126, 243
Kahinskas Robertas • 16
Kalamajska-Saeed Maria -31, 243
Kamieniecki Witold- 19, 20, 155, 156, 243
 Kamieński Stanisław • 193
Kamolowa Danuta • 100, 243
Kaniewska Irena • 27, 238
 Karp Karol • 28
 Karp Maurycy Franciszek • 48
Kasabula Tadeusz • 32, 130, 243
 Kaszyc • 71
Kempa Tomasz • 10, 47, 122, 123, 243

Kiaupa Zigmantas • 16, 72, 156, 173, 243, 247, 248
Kiaupiene Jūrate -101, 243
Kieniewicz Leszek • 10, 189, 243
Kierdej Michał • 96
Kijas Artur- 15, 50, 245, 247
Klidzia • 44
Klaczewski Witold • 75, 95, 243
Kocieł Michał • 25, 102, 159
Kocój Henryk • 40, 244
Kolankowski Ludwik • 19, 146, 243
Kołątaj Hugo-211, 238
Komorowski Jan • 28
Konarski Stanisław -211, 238
Konopczyński Władysław • 13, 41, 45, 56, 66, 71, 83, 106, **118**, 129, 134, 166, 212, 213, 238, 243
Kopczyński Michał • 73, 245
Korzak Lidia • 19, 243
Korzon Tadeusz • 93, 243
Kosman Marceli • 19, 245
Kossakowscy -212
Kosseccy Antoni i Józef- 198
Kostkiewicz Tadeusz -191, 243
Kościalkowski Stanisław • 14, 18, 24, 32, 34, 37, 43, 45, 49, 53, 80, 86, 87, 88, 94, 100, 110, 125, 167, 177, 211, 243
Kotowicz Hrehory 117
Kozakiewicz Jerzy • 199
Krasicki Ignacy • 43, 63, 133, 238
Kriegseisen Wojciech • 21, 23, 37, 40, 47, 59, 91, 93, 100, 118, 136, 158, 172, 178, 205, 206, 207, 243
Kryszpin-Kirszenstejn Andrzej • 94
Krzywobłocki • 100
Kuczyński Stefan Krzysztof- 213, 245, 248
Kulecki Michał -11, 31, 239, 243
Kunicki Hrehory • **175**
Kuszelewski • 175
Kwak Jan • 95, 99, 126, 243

L

Laccy 137
Lacki Jan • 45
Lacki Onufry 196
Lasocki Jan • 10
Lazutka Stanisłovas • 50, 247
Leontowicz Fiodor • 13, 121, 138, 243
Leszczyński Antoni • 196

Leszczyński Stanisław • 41, 246
Leszkiewicz Józef • 199
Leśnodorski Bogusław • 23, 211, 238, 241
Lewicki • 25
Liedke Marzena • 185, 242
Link-Lenczowski Andrzej • 243
Litak Stanisław • 243
Lityński Adam • 11, 23, 24, 25, 39, 40, 42, 49, 54, 60, **61**, 63, 67, 70, 71, 73, 83, 88, 106, 115, 127, 136, 157, **165**, **166**, 176, 178, 181, 191, 193, 208, 209, 210, 211, 243, 244
Ljubawskij Matwiej • 9, 12, 13, 19, 124, 132, 139, 200, 212, 244
Loho-Sobolewski Jan • 42, 244
Luksaite Inge • 57, 244
Lulewicz Henryk • 10, 34, 35, 46, 57, 59, 98, 103, 123, 132, 138, 140, 143, 160, 177, 185, 202, 207, 244, 248

Ł

Łappa Antoni • 109
Łappo Iwan I—J. Lappo • 12, 13, 20, 21, 26, 27, 29, 30, 41, 49, 52, 57, 59, 63, 64, 75, 88, 90, 108, 111, 113, 116, 120, 122, 135, 139, 140, 143, 145, 153, 154, 156, 184, 196, 207, 244
Łaszewski Ryszard • 26, 39, 42, 43, 91, 118, 121, 132, 134, 135, 136, 166, 244
Łowmiański Henryk • 14, 15, 17, 19, 50, 178, 187, 245, 247
Lubieński Władysław Aleksander • 28, 63, 185, 238
Łukowscy Denis i Fedor • 197
Łykowa Eugenia E. • 31, 239
Łysiak Ludwik • 23, 38, 40, 245

M

Machynia Mariusz • 45, 245
Maciejewski Tadeusz • 170, 248
Majewski Wiesław -213, 245
Maksimaitis Mindaugas • 16
Maksimiejko Mikołaj F. • 13, 35, 245
Maksymowicz Józef • 33
Malcew Aleksandr N. • 15
Maron Jerzy • 50, 245
Massalski Ignacy • 32, 94, 130, 243

Massalski Jan 119
 Matuszewicz Marcin • 61, 63, 65, 71, 109,
 112, 113, 119, 164, 238
Matwijowski Krystyn • 56, 147, 245, 246
Mączak Antoni • 73, 92, 93, 165, 212, 245
 Medeksza Stefan • 17, 48, 238
Meilus Elmantas 31, 204
Michalski Jerzy • 10, 26, 83, 94, 136, 138,
 165, 166, 167, 172, 241, 242, 245, 247
 Michał Korybut Wiśniowiecki 11, 125, 243
Mienicki Ryszard • 10, 12, 201, 238, 245
 Mierzejewscy • 198
Mikidionis Stanislovas • 29, 241
Mincer Franciszek • 30, 188, 239
 Mnichowicz Jan Sołwid 110
 Montygajło Jan Władysław • 103
 Morawski Mustafa • 103
 Możejko Józef • 79

N

Naruszewicz Aleksander 111
 Naruszewicz Krzysztof- 68, 98
 Naruszewicz Mikołaj • 59
 Naruszewicze • 70, 111, 137, 213
 Nornicki Hilary 199
Nowodworski Witold • 12
Nycz Michał-24, 183, 191, 245

O

Ochmann Stefania • 55, 147, 245
 Odyniec Tadeusz • 94
 Odyniec Wawrzyniec • 202
 Ogińscy-70. 111, 137, 177, 213, 214
 Ogiński Aleksander • 52, 59, 64, 74, 96, 103,
 104, 124, 186, 212
 Ogiński Andrzej • 94
 Ogiński Bohdan • 68, 70, 71, 137
 Ogiński Józef-204, 209
 Ogiński Kazimierz Dominik • 38, 72
 Ogiński Marcjan • 32, 47, 64, 65, 75, 91, 94,
 105, 137, 179
 Ogiński Marcjan Michał • 33, 93, 104
 Ogiński Michał Kazimierz • 45
 Ogiński Michał Kleofas • 82, 138
 Olędzki Jan Stefan • 136
Olszewski Henryk • 10, 24, 29, 30, 35, 37,
 39, 46, 55, 59, 61, 70, 83, 87, 88, 89, 90,

91, 117, 120, 121, 123, 124, 127, 130,
 131, 133, 134, 137, 145, 147, 153, 166,
 186, 207, 210, 245, 246
 Oniukiewicz Jerzy • 198
Opaliński Edward • 50, 88, 166, 210, 245
Orzechowski Kazimierz • 208, 246
 Ostrowski Teodor • 42, 171, 173, 196, 239

P

Pac Krzysztof- 80, 95, 125, 247
 Pac Mikołaj Stefan • 31, 75, 95
 Pacowie • 75, 80, 94, 95, 105, 125, 136, 212,
 242
Palkij Henryk • 94, 142, 153, 246
 Paszkowski • 199
Pawiński Adolf- 24, 38, 39, 61, 150, 151,
 246
Piekosiński Franciszek • 11, 41, 239
Pietkiewicz Krzysztof- 15, 50, 245, 247
 Pietraszkiewicz Szczesny • 170
Plaża Stanisław • 15, 23, 24, 26, 34, 40, 59,
 90, 106, 116, 120, 126, 131, 132, 146,
 186, 187, 207, 208, 246
 Pociąg Aleksander • 33, 59, 65, 79, 84, 94,
 95, 105, 183
 Pociąg Kazimierz • 64, 195
 Pociąg Ludwik- 61, 65, 68, 117, 119, 133,
 149, 180
 Pociągowie • 70, 214
 Poczobut Odlanicki Jan Władysław • 164,
 176, 239
 Poczobutowie Odlaniczcy • 174
 Połopolscy • 198
 Potocki Stanisław • 99
 Potocki Teodor • 99, 185
 Potocki Wacław • 47
Prochaska Antoni • 46, 238
 Progułbicki Paweł- 18
 Proński Aleksander • 57
Przyboś Adam • 74, 120, 239, 245
 Puzyna Tadeusz • 45, 97

R

Rachuba Andrzej • 15, 30, 55, 59, 75, 80, 92,
 94, 95, 102, 105, 111, 118, 137, 164, 174,
 194, 239, 246, 248
Radaman Andrej • 17, 141, 143, 146, 155, 246

Radomski Michał • 150
 Radosiński Józef • 173
 Radoszewski Leon • 79
 Radziwiłł Albrycht Stanisław • 103, 248
 Radziwiłł Bogusław • 10, 94, 95, 96, 103, 105, 125, 128, 204
 Radziwiłł Janusz • 9, 142, 248
 Radziwiłł Jerzy • 46, 57
 Radziwiłł Karol Stanisław „Panie Kochanku” • 26, 48, 82, 83, 86, 94, 97, 103, 105, 125, 126, 138, 167, 176
 Radziwiłł Kazimierz • 36, 44, 61, 82, 94, 99, 105, 154, 160, 206
 Radziwiłł Krzysztof - 10, 18, 21, 27, 36, 47, 52, 54, 57, 80, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 102, 103, 104, 106, 117, 121, 122, 123, 124, 162, 175, 187, 238, 241, 243, 248
 Radziwiłł Krzysztof „Piorun” • 57, 91
 Radziwiłł Michał Hieronim • 82
 Radziwiłł Michał Kazimierz „Rybeńko” • 28, 44, 48, 69, 78, 79, 81, 93, 95, 97, 103, 104, 105, 108, 113, 114, 125, 163, 249
 Radziwiłł Mikołaj „Rudy” • 27, 35, 46, 101, 138
 Radziwiłł Mikołaj Krzysztof „Sierotka” • 27, 29, 30, 46, 63, 102, 122, 123, 140, 157, 169, 187
 Radziwiłłowa Barbara • 93
 Radziwiłłowie • 9, 18, 22, 27, 46, 68, 69, 80, 89, 92, 95, 96, 100, 101, 135, 136, 139, 140, 212, 214, 237, 238, 241, 242, 247
 Rafałowicz Marcin • 28
Ragauskas Aivaras • 16, 17
Ragauskiene Raimonda • 92, 246
Raila Eligijus • 16
 Rajecy 137, 177
 Rajeci Adam • 96
 Rajeci Olbrycht • 103
Rakutis Valdas • 45, 245
Raudeliūnas Vytautas • 74, 238
Rok Bogdan • 20, 56, 64, 67, 75, 76, 77, 101, 110, 194, 198, 203, 211, 242, 246
 Rokotański Piotr 151
Romaniuk Przemysław P. • 95, 111, 112, 195
 Romer Aleksander • 33, 104
 Romer Antoni • 105
 Romer Damazy • 45
 Romer Franciszek • 81, 154
 Romer Jan -87, 154
 Romer Jerzy - 70, 111

Romer Mateusz • 25, 38, 69, 88, 96, 98, 163, 180
 Romer Stefan Dominik • 33, 44, 48, 49, 61, 62, 65, 69, 70, 79, 81, 83, 85, 86, 91, 97, 100, 103, 105, 106, 109, 110, 112, 113, 125, 154, 164, 167, 168, 176, 205, 214
 Romer Stefan Jerzy • 47, 62, 68, 77, 90, 111, 160, 206
 Romerowie - 18, 68, 70, 129, 137, 177, 214
 Ror Ferdynand • 105, 125
Rosnerowie Anna i Andrzej • 34, 239
 Rostworowski Emanuel -41, 246
 Różyccy • 126
 Różycki Antoni • 126
 Ruzewicz Andrzej Kazimierz 151
Rybarski Roman 193, 246
 Rychlicki Franciszek • 195
 Rypiński Gabriel • 150
 Rzy Antoni • 43, 174
 Rzy Stanisław • 43, 174
 Rzy Tomasz • 43, 174
Rzońca Jan • 15, 35, 46, 90, 246, 247

S

Šabunas Leonas • 172, 192, 247
 Sapięha Aleksander Michał • 87
 Sapięha Antoni Kazimierz • 142, 153
 Sapięha Bohdan • 159
 Sapięha Fryderyk • 165
 Sapięha Jerzy Felicjan • 95
 Sapięha Kazimierz • 25, 99
 Sapięha Kazimierz Leon • 93
 Sapięha Lew-21, 46, 89
 Sapięhowie • 9, 46, 75, 80, 90, 95, 102, 136, 203, 212, 213, 238, 246
 Sapięzyna Anna • 98
Šapoka Adolfas • 13, 16, 90, 247
 Sarnecki Kazimierz • 164, 239
Seredyka Jan • 9, 128, 130, 137, 247
Seredyński Władysław • 17, 238
 Sielicki Iwan • 150
 Sienkiewicz Józef- 62, 67, 82, 85, 167
 Skarżyński Jan • 201
 Skorobohaty Andrzej Kazimierz • 169
 Skrzetuski Wincenty • 40, 42, 154, 155, 171, 239
Sliēsoriūnas Gintautas 16, 17, 94, 247
 Słuska Aleksander • 10, 18
Smolarek Przemysław • 117, 238
Sobczak Jacek • 15, 16

Sobieski Jakub • 99
 Sokołowski Franciszek, Józef, Leon,
 Mateusz, Piotr - 198
 Sokołowski Walerian • 140
Srzednicki Czesław • 45, 245
 Stanisław August Poniatowski • 83
 Stefan Batory 10, 13, 143, 151, 189, 207,
 243, 246
 Stępkowscy Kazimierz i Szymon • 62, 197
 Strawińscy • 71, 137
 Strawiński Balcer • 63, 71, 74, 80, 122, 162,
 193
 Strawiński Jan • 150
 Strawiński Józef • 109
 Strawiński Krzysztof • 150
 Strawiński Tadeusz • 85, 109
Sudnik Wanda- 137, 242
 Sulistrowski Krzysztof- 26, 72
 Syrokomla Władysław • 32, 33, 247
Szcząska Zbigniew • 128, 130, 247
 Szczuka Michał • 154, 181
Szczygielski Wojciech • 15, 88, 247
 Szeremietiew Borys • 119, 179, 205
 Szreter Jan • 28
 Szwab Kasper Aleksander • 95, 96, 193, 247
 Szwykowski Bernard • 85, 174
 Szwykowski Stefan • 173

r

S

Ślusarska Magdalena 173, 247

T

Talutowicz Felicjan • 183
 Talwojusz Piotr • 209
 Talwosz- 107, 122, 135
 Talwosz Mikołaj • 57, 116, 120
 Tański Dominik • 201
 Tański Mateusz 113, 200
 Tański Michał • 201
 Tarasowski Marcei Andrzej • 65, 70
 Tarusa Andrzej Józef - 62, 77, 142, 153, 208
 Tomaszewski Józef - 174, 202, 248
Trawicka Zofia • 39, 247
Truska Liudas • 50, 184, 238
 Tur Józef- 199
 Tur Krzysztof- 151
 Turczynowicz Adam • 82, 86, 103, 138

Turlaj Andrzej • 72, 180, 188, 195
 Turlaj Władysław • 123
 Turłajowie • 70
 Turowicz Dominik • 183
Tygielski Wojciech • 73, 245
Tyla Antanas • 50, 141, 178, 187, 188, 247
 Tyszkiewicz Paweł • 47, 75, 90, 96
 Tyszkiewicz Teodor • 89
 Tyzenhauz Antoni • 14, 18, 24, 32, 34, 37,
 43, 45, 49, 53, 64, 80, 85, 86, 87, 88, 94,
 100, 110, 125, 138, 167, 177, 211, 243
 Tyzenhauz Michał • 48

U

Ujma Magdalena • 150, 151, 248
 Ukolscy • 68, 70, 137, 177, 214
 Ukolski Andrzej Władysław • 49, 62, 65, 67, 68,
 69, 70, 81, 84, 105, 107, 129, 154, 195, 208
 Ukolski Ignacy • 65, 66, 69, 81
 Ukolski Jan Władysław 110, 161
 Ukolski Kazimierz Józef - 28, 36, 48, 61, 67,
 81, 97, 108, 113, 160, 163, 175, 208
Urbcmavičius Agnius • 17
Urwanowicz Jerzy • 39, 44, 51, 208, 213, 248

V

Vansevičim Stanislovas • 16
Vasiliauskas Arturas • 17
 Vorbek-Lettow Maciej • 30, 188, 239

W

Wawrzyńczyk Alina • 14
 Waza Karol Ferdynand • 99
 Wazgird Andrzej • 87
 Wazgird Jan 31, 61, 107, 118, 208
 Wazgird Michał Szczęsny • 195, 208
 Wazgird Stefan Alojzy • 206
 Wazgirdowie • 70, 137, 177, 214
 Wazowie • 9, 14, 23, 90, 101, 140, 141, 151,
 152, 162, 192, 193, 207, 241, 242
Wereszycka Helena • 211, 238
Wierzbowski Teodor • 29, 248
Wierzchowiecka Iwona • 170, 171, 172, 173,
 176, 248
 Wiesiołowski Krzysztof- 137

- Więckowicz Kazimierz • 44, 81
Wilczek Stanisław • 169
Wilkożęć Piotr • 150
Wisner Henryk -9, 14, 15, 51, 63, 96, 104,
117, 133, 162, 170, 171, 172, 173, 174,
175, 176, 177, 178, 185, 207, 246, 248
Wiśniowiecki Michał Serwacy • 11, 44, 99,
125, 243
Władysław IV Waza • 9, 47, 51, 63, 90, 117,
127, 133, 137, 162, 187, 192, 207, 242, 248
Włodarczyk Józef • 39, 54, 88, 248
Wojtkowiak Zbysław • 19, 248
Woliński Janusz • 164, 239
Wołk-Łaniewski Jan • 99
Wołk-Łaniewski Michał • 99
Wołowicz Jarosz • 106
Wołowicz Ostafi • 46, 51, 57, 138
Wołowicz Piotr • 49, 71, 74, 96, 108, 162,
175, 187, 188
Wołowiczowie • 161
Wrede Marek • 39, 248
Wyganowski Antoni • 198
- Zaborowski Lew W.* • 30, 31, 248
Zajączkowski Andrzej • 98, 248
- Zakrzewski Andrzej B.* • 11, 12, 60, 68, 72,
100, 135, 136, 155, 162, 166, 200, 248,
249
Zaleski Michał • 18, 43, 48, 53, 68, 69, 82,
85, 87, 94, 97, 105, 118, 125, 127, 138,
184, 239
Zamoyski Andrzej • 14, 191, 241
Zawadzki Jarosław • 41, 249
Zawisza Krzysztof • 127, 239
Zbaraski Stefan • 51, 57, 196
Zielińska Teresa • 93, 249
Zielińska Zofia • 14, 89, 92, 93, 249
Zimniccy Mikołaj, Adam i Szymon • 198
Zygmunt III Waza • 9, 15, 18, 38, 51, 58,
63, 88, 89, 90, 96, 101, 117, 133, 135,
137, 178, 186, 192, 207, 213, 241, 247,
248
- Żaba Walerian* • 65, 109
Żelewski Roman • 74, 239
Żeromski Jerzy • 65, 67, 69
Żakowicz Platon • 12
Żyliński Michał -215
Żyliński Tomasz • 183
Żyżemski Piotr • 59